

(Translations of the three Inscriptions
on the Cover.)

1. Arabic.

"These are our works which prove
what we have done;
Look, therefore, at our works
when we are gone."

2. Turkish.

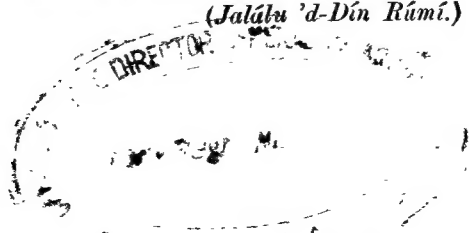
"His genius cast its shadow o'er the world,
And in brief time he much achieved and
wrought:
The Age's Sun was he, and ageing suns
Cast lengthy shadows, though their time be
short."

(*Kemál Páshá-zádé.*)

3. Persian.

"When we are dead, seek for our
resting-place
Not in the earth, but in the
hearts of men."

(*Jalálu 'd-Dín Rúmí.*)

~~A-11737~~

1

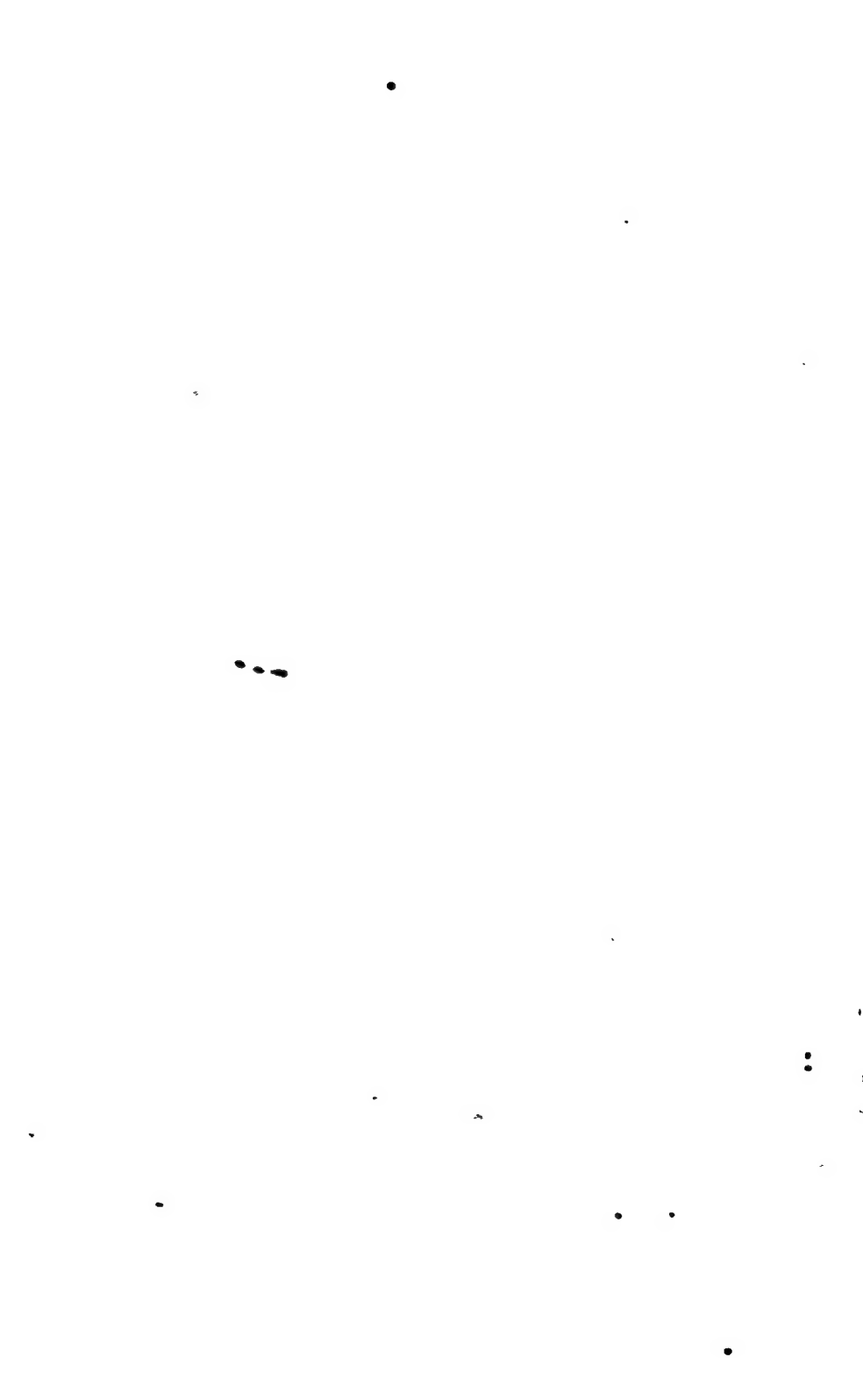
"E. J. W. GIBB MEMORIAL"
SERIES.

VOL. XVI, 2.

:

(All communications respecting this volume should be addressed to Professor E. G. Browne, Pembroke College, Cambridge, who is the Trustee specially responsible for its production).

(127)

THE
TA'RĪKH-I-JAHĀN-GUSHĀ -- Part:

OF

'ALĀ'U 'D-DĪN 'ATĀ MALIK-I-
JUWAYNĪ

(in ARABIC)

(COMPOSED IN A. H. 658 = A. D. 1260)

PART II,
CONTAINING THE HISTORY OF THE KHWĀRAZM-
SHĀH DYNASTY,

EDITED WITH AN INTRODUCTION, NOTES AND
INDICES FROM SEVERAL OLD MSS.

BY

MĪRZĀ MUḤAMMAD
IBN 'ABDU'L-WAHHĀB-I-QAZWĪNĪ,

C58

C58
Vol. 16, pt 2

AND PRINTED FOR THE TRUSTEES OF THE
"E. J. W. GIBB MEMORIAL"

VOLUME XVI, II.

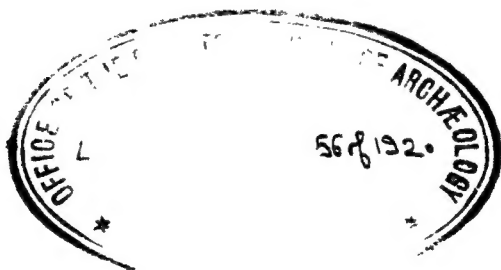
950
Ata/Muh

20705

Ref 939.6
H. Tay/Mu

LEYDEN: E. J. BRILL, IMPRIMERIE ORIENTALE.
LONDON: LUZAC & Co., 46 GREAT RUSSELL STREET.
1916.

PRINTED BY E. J. BRILL,
LEYDEN (HOLLAND).

CENTRAL ... ORGAN

Acc. 20705 .....
Dn. 9. 6. 55 .....
Call 950/Ala/Mul .....
.....

"E. J. W. GIBB MEMORIAL" SERIES.

PUBLISHED.

1. *The Bábar-náma, reproduced in facsimile from a MS. belonging to the late Sir Sálár Jang of Haydarábád, and edited with Preface and Indexes, by Mrs. Beveridge, 1905. Price 10s. (Out of print.)*
2. *An abridged translation of Ibn Isfandiyár's History of Ṭabaristán, by Edward G. Browne, 1905. Price 8s.*
3. *Al-Khazraji's History of the Rasúli Dynasty of Yaman, with translation by the late Sir J. Redhouse, now edited by E. G. Browne, R. A. Nicholson, and A. Rogers. Vols. I, II (Translation), 1906, 07. Price 7s. each. Vol. III (Annotations), 1908. Price 5s. Vols. IV, V (Arabic Text), edited by Shaykh Muḥammad 'Asal, 1913, 1916. Price 8s. each.*
4. *Umayyads and 'Abbásids: being the Fourth Part of Jurji Zaydán's History of Islamic Civilisation, translated by Professor D. S. Margoliouth, D. Litt., 1907. Price 5s.*
5. *The Travels of Ibn Jubayr, the late Dr. William Wright's edition of the Arabic text, revised by the late Professor M. J. de Goeje, 1907. Price 6s.*
6. *Yáqút's Dictionary of Learned Men, entitled Irshádu'l-arīb ilá ma'rifati'l-adīb, or Mu'jamu'l-Udabá: edited from the Bodleian MS. by Professor D. S. Margoliouth, D. Litt., Vols. I, II, 1907, 09. Price 8s. each. Vol. III, part 1, 1910. Price 5s. Vol. V, 1911. Price 10s. Vol. VI, 1913. Price 10s.*
7. *The Tajáribu 'l-Umam of Ibn Miskawayh: reproduced in facsimile from MSS. Nos. 3116—3121 of Áyá Sofía, with Prefaces and Summary by the Principe di Teano. Vol. I (Pre-Islamic history), 1909; Vol. V, A.H. 284—326, 1913. Price 7s. each. (Vol. VI in preparation).*
8. *The Marzubán-náma of Sa'du'd-Din-i Waráwini, edited by Mirzá Muḥammad of Qazwín, 1909. Price 8s.*
9. *Textes persans relatifs à la secte des Houroufís publiés, traduits, et annotés par Clément Huart, suivis d'une étude sur la religion des Houroufís par "Feylesouf Rizá", 1909. Price 8s.*
10. *The Mu'ajjam fi Ma'áyiri Ash'ári'l-'Ajam of Shams-i-Qays, edited from the British Museum MS. (Or. 2814) by Mirzá Muḥammad of Qazwín, 1909. Price 8s.*
11. *The Chahár Maqála of Nidhámi-i Arúdi-i Samargandí, edited, with notes in Persian, by Mirzá Muḥammad of Qazwín, 1910. Price 8s.*
12. *Introduction à l'Histoire des Mongols de Fadl Allah Rashid ed-Din, par E. Blochet, 1910. Price 8s.*
13. *The Diwán of Hassán b. Thábit, (d. A.H. 54) edited by Hartwig Hirschfeld, Ph.D., 1910. Price 5s.*
14. *The Ta'rikh-i-Guzída of Hamdu'lláh Mustawfi of Qazwín. Part I, containing the Reproduction in facsimile of an old MS., with Introduction by Edward G. Browne, 1910. Price 15s. Part II, containing abridged Translation and Indices, 1913. Price 10s.*
15. *The Earliest History of the Bábis, composed before 1852 by Hájji Mirzá Jání of Káshán, edited from the Paris MS. (Suppl. Pers., 1071) by Edward G. Browne, 1911. Price 8s.*

16. *The Ta'rikh-i Jahān-gushā of 'Alā'u'd-Dīn 'Atā Malik-i-Juwaynī, edited from seven MSS. by Mīrzā Muḥammad of Qazwīn, in three volumes. Vol. I, 1912 and Vol. II, 1916. Price 8s. each. Vol. III in preparation.*
17. *An abridged translation of the Kashf-ul-Mahjūb of 'Alī b. 'Uthmān al-Jullābī al-Hujwīrī, the oldest Persian manual of Ṣūfism, by R. A. Nicholson, 1911. Price 8s.*
18. *Tarikh-i moubarek-i Ghazani, histoire des Mongols de la Djami el-Tévarikh de Fadl Allah Rashid ed-Din, éditée par E. Blochet. Vol. II, contenant l'histoire des successeurs de Tchinkkiz Khaghan, 1911. Prix 12s. (Vol. III, contenant l'histoire des Mongols de Perse, sous presse; pour paraître ensuite, Vol. I, contenant l'histoire des tribus turkes et de Tchinkkiz Khaghan.)*
19. *The Governors and Judges of Egypt, or Kitāb el 'Umarā' (el Wulāh) wa Kitāb el-Qudāh of El Kindī, with an Appendix derived mostly from Raf' el Iṣr by Ibn Ḥajar, edited from the unique MS. in the British Museum (Add. 23,324) by A. Rhuvon Guest, 1912. Price 12s.*
20. *The Kitāb al-Ansāb of as-Sam'ānī, reproduced in facsimile from the MS. in the British Museum (Add. 23,355), with an Introduction by Professor D. S. Margoliouth, D. Litt., 1912. Price £ 1.*
21. *The Dīwāns of 'Abid ibn al-Abras and 'Amir ibn al-Ṭufail, edited, with a translation and notes, by Sir Charles Lyall, 1913. Price 12s.*
22. *The Kitāb al-Luma' fi 'l-Taṣawwuf of Abū Naṣr al-Sarrāj, edited from two MSS., with critical Notes and Abstract of Contents, by R. A. Nicholson, Litt. D., 1916. Price 12s.*
23. *The geographical part of the Nuzhatu 'l-Qulūb of Ḥamdu'llāh Mustawfī of Qazwīn, with a translation, by G. le Strange. Part I. The Persian text, 1916. Price 8s.*

IN PREPARATION.

- An abridged translation of the Ihyā'u 'l-Mulūk, a Persian History of Sistān by Shāh Ḥusayn, from the British Museum MS. (Or. 2779), by A. G. Ellis.*
- The Qābūs-nāma, edited in the original Persian by E. Edwards.*
- The Dīwāns of al-Ṭufayl b. 'Awf and al-Ṭirimāh b. Ḥakīm, edited and translated by F. Krenkow. (In the Press).*
- The Persian text of the Fārs Nāmah of Ibnu 'l-Balkhī, edited from the British Museum MS. (Or. 5983), by G. le Strange.*
- Extracts relating to Southern Arabia, from the Dictionary entitled 'Shamsu 'l-'Ulūm, of Nashawān al-Himyari, edited, with critical notes, by 'Azīmu 'd-Dīn Aḥmad, Ph. D. (In the Press).*
- Contributions to the History and Geography of Mesopotamia, being portions of the Ta'rikh Mayyāfārikīn of Ibn al-Azraq al-Fārikī, B. M. MS. Or. 5803, and of al-Aḥlāk al-Khaṭīra of 'Izz ad-Dīn Ibn Shaddād al-Halabī, Bodleian MS. Marsh 333, edited by W. Sarasin, Ph. D.*
- The Rāhatu 's-Ṣudūr wa Āyatu 's-Surūr, a history of the Seljuqs, by Najmu'd-Dīn Abū Bakr Muḥammad ar-Rāwandī, edited from the unique Paris MS. (Suppl. persan, 1314) by Edward G. Browne.*

*This Volume is one
of a Series
published by the Trustees of the
"E. F. W. GIBB MEMORIAL."*

The Funds of this Memorial are derived from the Interest accruing from a Sum of money given by the late MRS. GIBB of Glasgow, to perpetuate the Memory of her beloved son

ELIAS JOHN WILKINSON GIBB,

and to promote those researches into the History, Literature, Philosophy and Religion of the Turks, Persians, and Arabs to which, from his Youth upwards, until his premature and deeply lamented Death in his forty-fifth year, on December 5, 1901, his life was devoted.

يَلِكْ آثَارُنَا تَدُلُّ عَلَيْنَا * فَانْظُرُوا بَعْدَنَا إِلَى الْآثَارِ

*"The worker pays his debt to Death;
His work lives on, nay, quickeneth."*

The following memorial verse is contributed by 'Abdu'l-Haqq Hāmid Bey of the Imperial Ottoman Embassy in London, one of the Founders of the New School of Turkish Literature, and for many years an intimate friend of the deceased.

جمله یارانی وفاسیله ایدرکن تطیب
کندی عمرندن وفا گورمدی اول ذاتِ ادیب
: گنج ایکن اولش ابدی اوج کماله واصل
نه اولوردی یاشامش اولسه ابدی مستر گیب

"E. J. W. GIBB MEMORIAL":

ORIGINAL TRUSTEES.

[*JANE GIBB, died November 26, 1904*],

E. G. BROWNE,

G. LE STRANGE,

H. F. AMEDROZ,

A. G. ELLIS,

R. A. NICHOLSON,

E. DENISON ROSS,

AND

IDA W. E. OGILVY GREGORY (formerly GIBB),
appointed 1905.

CLERK OF THE TRUST.

W. L. RAYNES,

15, Sidney Street,

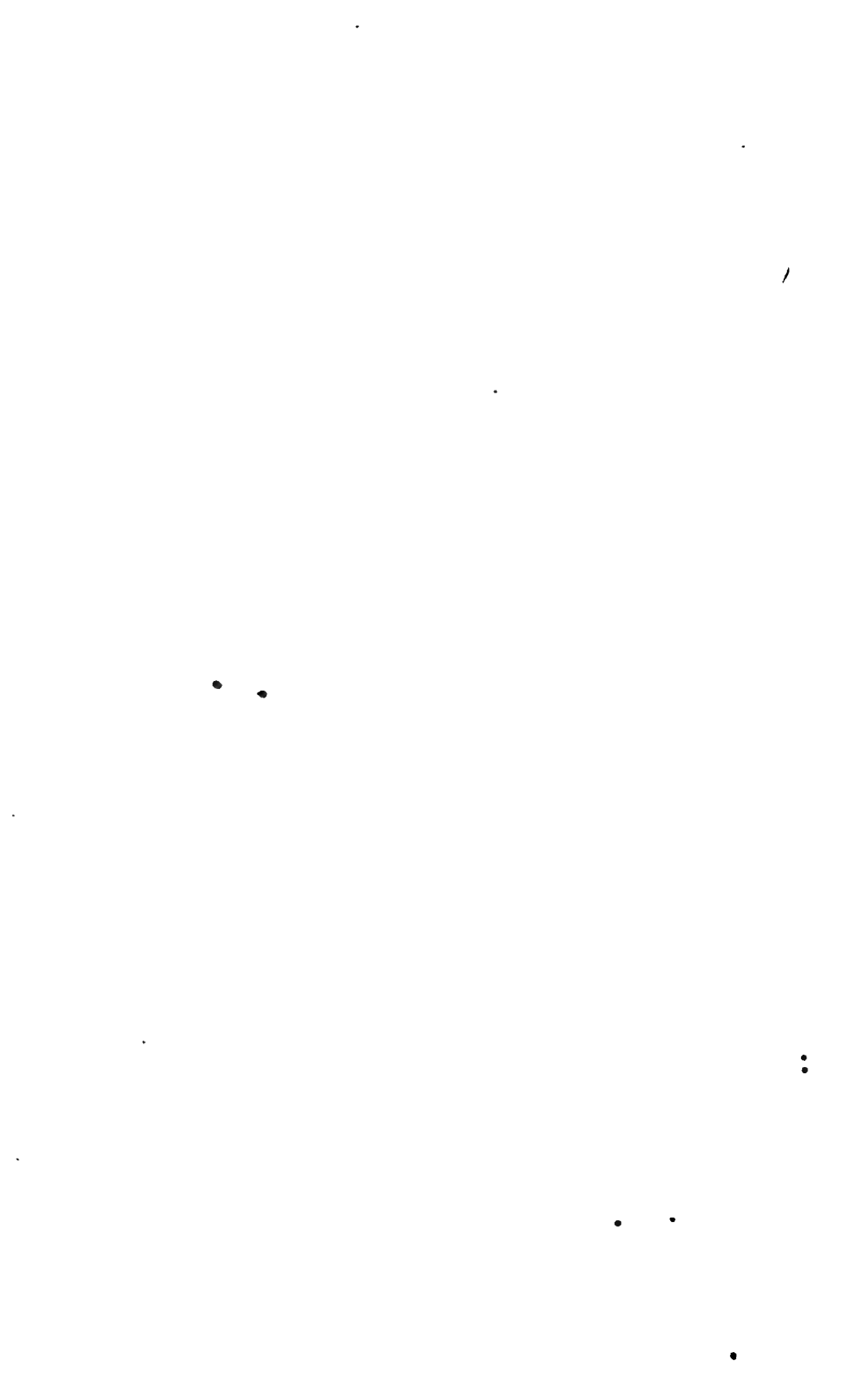
CAMBRIDGE.

PUBLISHERS FOR THE TRUSTEES.

E. J. BRILL, LEYDEN.

LUZAC & Co., LONDON.

PREFACE.

The publication of this second volume of Juwaynī's *Ta'rikh-i-Jahān-gushā*, which deals with the History of the Khwārazmshāhs, or Kings of Khiva, on whom fell the first fury of the Mongol Invasion of Persia, has been inevitably delayed by the European War, and the consequent dislocation of all literary pursuits and undertakings; and it is to be feared that the publication of the third volume, containing the history of the Assassins of Alamút, which is in many ways the most interesting part of the whole work, must for the present be regarded as indefinitely postponed. ' 3

The very full Introduction (of XCIII pages) prefixed to vol. I (published in 1912) discussed in so detailed a manner everything connected with the Author, his work, and the manuscripts used for this edition, including their orthographical, philological and grammatical peculiarities, that only a few words are needed to introduce this volume, of which the general features and special points of interest are summarized on pp. LXII—LXIII of the Introduction above mentioned. It is, perhaps, worth noting that, whereas the latest date mentioned in vol. I is A. H. 658 (= A. D. 1260)¹), the latest date mentioned in this volume (on p. 261) is the end of Ramaḍān, A. H. 657 (= September, 1259). Chronologically, of course, the events dealt with in this second volume are for the most part antecedent to those described in vol. I, and it is not improbable that the author worked

---

1) See the *Introduction* to Vol. I, p. LXV.

simultaneously on both or even all three volumes. He may even have written the first volume last, though placing it first to show respect to the Mongol conquerors; just as his successor, Rashídu'd-Dín Faḍlu'lláh, devoted the first part of his *Jámi' u't-Tawárikh*, or "Compendium of History", to the Mongols, and the second to their predecessors in Persia. The earliest date mentioned in this second volume¹⁾ is A. H. 491 (= A. D. 1098), in which Quṭbu'd-Dín Muḥammad succeeded his father Anúshtigín as Khwárazmsháh. This is the only date in the fifth century which is mentioned. Various dates in the sixth century occur on pp. 3—49, which include (pp. 6—14) a very interesting account of the poet Rashídu'l-Dín Waṭwát, and in particular (pp. 6—7) an Arabic letter in which he indignantly denies the charge made against him of having plundered the library of his eminent contemporary Ḥasan Qaṭṭán. From p. 53 onwards all the events detailed belong to the seventh century of the *hijra* (thirteenth of the Christian era). The years A. H. 614—628 (A. D. 1217—1231), occupying pp. 96—184, deal with the heroic adventures of Jalálu'l-Dín Mankobirní, and may profitably be compared with the monograph on that gallant but ill-fated Prince written in Arabic by his secretary an-Nasá'í and published with a French translation by M. Houdas.

The short Persian preface of 24 pages prefixed to this volume by the learned editor Mírzá Muḥammad ibn 'Abdu'l-Wahháb of Qazwín deals entirely with the grammatical, lexicographical and orthographical peculiarities of the manuscripts used for this edition, and does not seem to me to require translation, since it can be of interest only to those who have some considerable knowledge of the Persian language.

Of the four miniatures reproduced in this volume, two

---

1) On p. 3.

(representing the death of Muḥammad Khwárazmsháh and the captivity of Turkán Khátún in the hands of the Mongols) are taken from *Suppl. persan 1113*, and the two others (Jalálu'd-Dín's war with the Georgians and the Quriltáy of Mangú Qá'án) from *Suppl. persan 206*, one of the MSS. on which this text is based, both MSS. belonging to the Bibliothèque Nationale of Paris.

EDWARD G. BROWNE,
Pembroke College,
CAMBRIDGE.

May 26, 1916.

TABLE OF CONTENTS.

(Persian part).

	Pages
Editor's Preface	۵-۷
Text of Part II of the <i>Ta'rikh-i-Jahán-gusháy</i> .	۱۸۲- ۱
Notes and Additions	۱۹۲-۱۸۵
Genealogical Table of the Khwárazmsháhs . .	۱۹۵
Indices	۲۹۹-۲۹۲
Table of Errata	۲۰۸-۲۰.

ILLUSTRATIONS.

	Facing page
Death of Muḥammad Khwárazmsháh	۱۱۶
Jalálu'd-Dín Mankobirní's war with the Georgians	۱۶۲
Turkán Khátún a prisoner in Mongol hands. .	۲..
Quriltáy of Mangú Qá'án.	۲۰۱

کتاب

۱

تاریخ جهانگشائی

تألیف

علاء الدین عجم طایمک بن بهاء الدین محمد بن محمد الجونی
در سنه ۶۵۸ هجری

جلد ثانی

ذرات پنج خوار زمشایان

بسعی و اهتمام و تصحیح اقل العباد

محمد بن عبد الوهاب و تروی

بإضمام جواشی و فهارس

در مطبعه ریل درلیدن از بلاذ هلا ند بطبع رسیده
سنه ۱۳۲۴ هجری مطابق سنه ۱۹۱۶ مسیحی

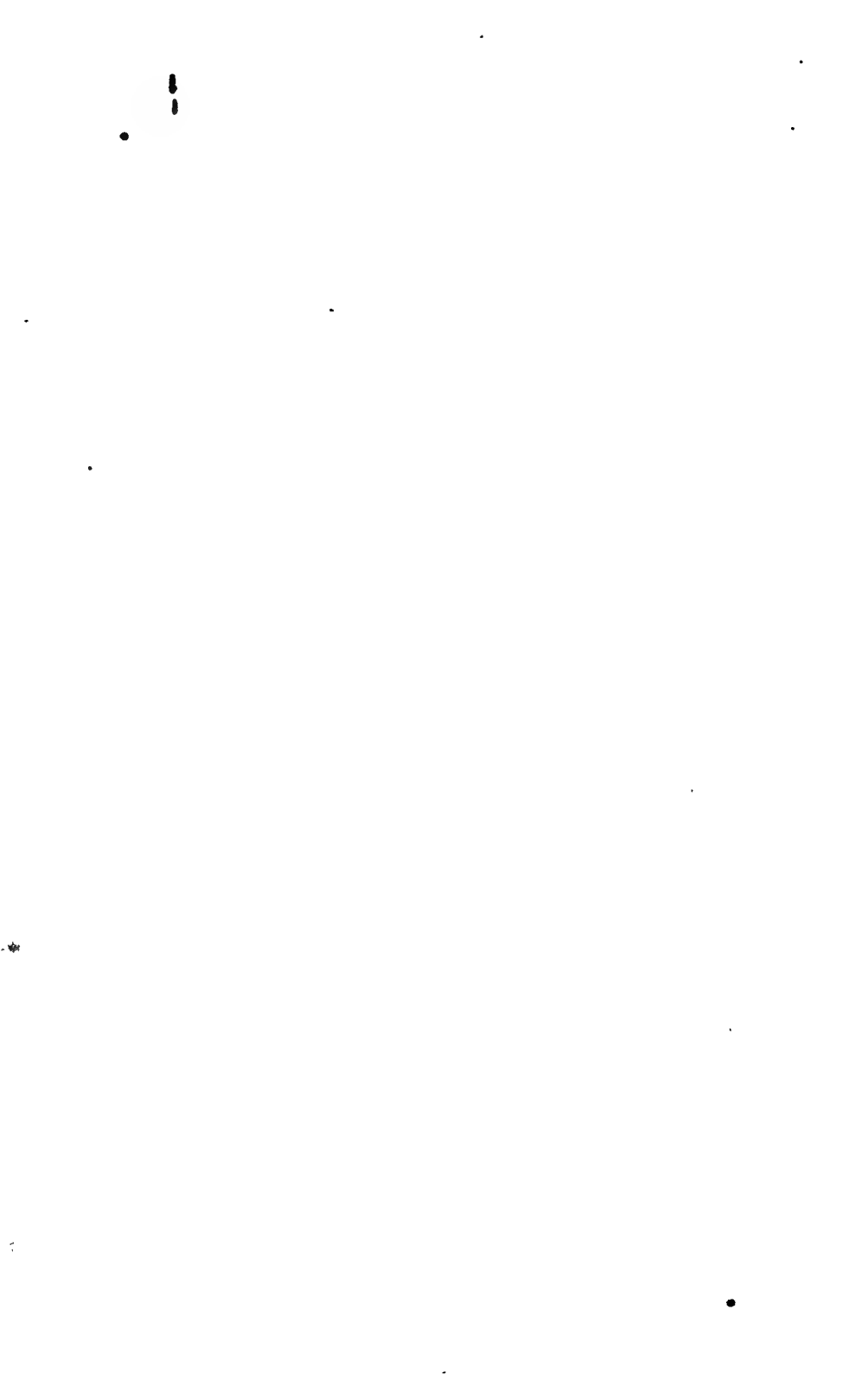
مقدمهٔ مصحح

برای تصحیح متن جلد دوم علاوه بر نسخ آ ب ج د ه از ص ۹۴ س ۲۰ از متن مطبوع حاضر الی آخر کتاب نسخه ز نیز بکار برده شده است، این نسخه چنانکه در مقدمهٔ جلد اول شرح دادیم ناقص و مشتمل است فقط بر دو ثلث اخیر از جلد دوم و تمام جلد سوم، یعنی تمام جلد اول و ثلث اول جلد دوم از آن ساقط است، و این نسخه هر چند سقیم و مشعور از اغلاط است ولی باز بواسطهٔ قدم نسبی خود در تصحیح جلد حاضر خالی از مساعدت نبود بل احیانا راه تصحیح فقط انحصار بدان داشت، مثلاً در ص ۱۰۱ س ۱۷ کلمه «قراقم» که صواب هان است لاغیر فقط در ز موجود است و در سایر نسخ «قراقورم» و در آ «قراقرم» دارد که هر دو قطعاً خطاست و بدون استعانت نسخه ز تصحیح این موضع ممکن نبود، و همچنین در ص ۲۶۴ س ۱۷ کلمه «اقصی» فقط در ز موجود است و از سایر نسخ مفقود و حال آنکه وجود آن قطعاً لازم است و بدون آن عبارت ناقص، و هکذا،

اما نسخه و بدایلی که در مقدمهٔ جلد اول گفته شد مطلقاً در تصحیح این جلد بکار برده نشد و بکلی از آن صرف نظر گردید و بعد از این نیز در تصحیح جلد سوم بکار برده نخواهد شد،

چنانکه نیز در مقدمهٔ جلد اول اشاره نمودم متن جهانگشای مانند سایر مؤلفات قدیمهٔ فارسی مشتمل است بر پارهٔ اصطلاحات مخصوصه و ۲۰ کلمات و ترکیبات غریبه که در آن اعصار متعارف بوده ولی کنون بکلی مهجور یا نادر الاستعمال است، این اسالیب مخصوصه که ما از آن بخصایص

مؤذیان صلوة را از خواب بیدار می کردند» بجای «می کرد» بتوّم معنی آوازهای مؤذنان (ص ۱۶۱ س ۶-۷)،

۵ - عکس آن یعنی ارجاع ضمیر مفرد بجمع، چون «وُعول وُعول اورا می دید از شرم پیاده روی و ترس خویش خود را نگونسار از کمر می انداخت» یعنی می دیدند و می انداختند (ص ۱۶۲ س ۸-۱۰)، - «و از جوانب لشکرها در هم آمد» یعنی در هم آمدند (ص ۸۲ س ۱)، - «قبایل و شعوب مغول بسیارست» (ج ۱ ص ۲۵ س ۱۷)، و دوسه سطر بعد: «و در آن وقت قبایل مغول موافق نبودند»،

۶ - حذف فعل از جمله معطوفه بقرینه فعل جمله معطوف علیها، خواه هر دو فعل از يك جنس باشند و این طریقه اکنون نیز معمول است چون «جان بحق تسلیم کرد و از منزل فنا برجل بقا کوچ» یعنی کوچ کرد (ص ۲۵۸ س ۳-۴)، - «از قطب الدّین نیز ایلچی باعلام توجّه او بجانب بغداد برسید و بر عقب قطب الدّین» یعنی بر عقب قطب الدّین برسید (ص ۲۱۷ س ۱۰-۱۱)، یا از يك جنس نباشند و این استعمال اکنون مهجور است چون «امیر ارغون... بازگشت و بعزّ و نواخت و سیورغامیشی مخصوص» یعنی مخصوص شد یا گشت یا گردید (ص ۲۶۰ س ۶-۷)، - «آنچ توانست از امتعه بیرون آورد و حواشی که از قطب الدّین سلطان نحاشی می کردند در مصاحبت او بر راه لور روان» یعنی روان شدند یا روان گشتند و نحو آن، (ص ۲۱۶ س ۹-۱۰)، - «چون وصول او بمازندران مقارن رحیل جتّمور افتاد و نوسال قایم مقام جتّمور» یعنی قایم مقام جتّمور بود یا شد یا گردید و نحو آن (ص ۲۲۸ س ۱۴-۱۵)،

۷ - آوردن فعل معطوف بصورت مفرد غایب در صورتی که فعل معطوف علیه متکّم مع الغیر است، چون «آیات وعد و وعید بر جماعت مخالفان... خواندیم و مقدمات انذار و تحذیر... تقدیم فرمود» یعنی

نحوی و صرفی و لغوی و رسم الخطی تغییر میکنیم آنچه از آن راجع بجلد اول جهانگشای است مهمات آنرا در مقدمه آن جلد ثبت نمودیم و وعه دادیم که آنچه راجع بجلد دوم و سوم بدست آید در مقدمه هر جلد درج کرده شود، اینک حسب الوعه آنچه از این قبیل خصایص در اثناء تصحیح جلد ثانی النقاط شد در این مقدمه ثبت گردید،

خصایص نحوی و صرفی

- ۱ - اضافه نام صاحب محلی بخود آن محل (رجوع بمقدمه ج ۱ ص قبه)، مثال: «علاء الدین الموت» یعنی پادشاه یا صاحب یا حکمران الموت، (ص ۲۰۴ س ۲۱)، - «محمود شاه سبزواری» (ص ۲۲۴ س ۱۲، ص ۲۷۲ س ۱۷)، - «نظام الدین اسفراین و شرف الدین بسطام» (ص ۲۴۳ س ۱۴-۱۵)، «اختیار الدین ایبورد» (ص ۲۴۳ س ۱۵ و ص ۲۴۷ س ۵)، - «خواجه مجد الدین تبریز» (ص ۲۵۸ س ۶)، - «امین الدین دهستان» (ص ۷۴ س ۶-۷)، - «سلطان شهاب الدین غور» (ص ۸۹ س ۱۱-۱۲)، - «عماد الدین بلخ» (ص ۱۹۵ س ۶)،
- ۲ - اذخال باء زاید بر افعال منفیه (رجوع بمقدمه ج ۱ ص قی-قیبا)، چون «و الله که مثل من بنخواهد نمود چرخ» (ص ۱۱ س ۱۲)، - «گفتم بمرو» یعنی مرو نمی از رفتن (ص ۱۵۷ س ۲۱)،
- ۳ - اذخال باء زائد بر «می»، چون «بی کشد» (ص ۱۶۱ س ۵)، و معروف در این استعمال عکس این است یعنی اذخال «می» بر باء زائد چون «می بسود» (ص ۱۶۵ س ۴)، و «می بکاشت» (ج ۱ ص ۲۰ س ۷)،

۴ - ارجاع ضمیر جمع باسم مفرد بتوقم جمعیت، چون «برگ اشجار از ترک نازی نسیم اسحار ترك علو سر دار گرفتند» بجای «گرفت» بتوقم معنی برگهای اشجار (ص ۲۴۷ س ۱۱-۱۲)، - «آواز مؤذنان

خصایص لغوی

(باستثناء کلمات ترکی و مغولی که در آخر جلد سوم درج خواهد شد)

آب، - برآب، یعنی تند و با شتاب و سریعاً: «سودای خاك شادباخ آتش طمع خامرا در وجود او چنان تیز کرد که برآب از کرمان باز گشت» (ص ۷۱ س ۲-۴)، - «برآب سلطان نیز متوجه ناحیت بشکین شد» (ص ۱۸۲ س ۱۹)، - «برآب از بادغیس چون آتش روان شدند» (ص ۲۲۱ س ۷)، - «ازین خبر سلطان‌شاه مجانبی‌را آتش درزد و خاکسار برآب چون باد روان شد» (ص ۲۶ س ۵-۶)، - چو آب، بمعنی روان و بدون تردید ظاهراً: «پدرش جواب چو آب می‌داد که خیر و شر زمان را اندازه معین است الخ» (ص ۱۲۷ س ۱۵)، - آب راه، یعنی راه آب و مجرای آب (ص ۸۵ س ۶)، آتشاج یا ایشاج، بمعنی اشتباك قرابت و اتصال خویشی، در کتب لغت معتبره بنظر نرسید (ص ۴۷ س ۲، ص ۲۶۰ س ۲۱)، احتصان، مختص شدن در قلعه، در کتب لغت معتبره بنظر نرسید (ص ۸۴ س ۵)،

اراق، بول کردن، یعنی اراقت ماه (ص ۲۴۲ س ۷، ۱۵)، ازناور، لغت گرجی است بمعنی شریف و بزرگ قوم (ص ۱۷۴ س ۹)، بادید = بدید و پدید (بسیار مکرر)، باز = با: «و آبی که افتادست باز نان بر نخواهد آمد» یعنی با نان (ص ۸۲ س ۱۵-۱۶)،

باز آنک، یعنی با آنکه و با وجود آنکه، رجوع بمقدمه ج ۱ ص قیا، چون «باز آنک زمان زمستان بود... بمدت سیزده روز از آنجا بمرآمد» (ص ۲۵۰ س ۱۴-۱۵)، - «باز آنک کثرت برف از حرکت مانع بود...

نقدیم فرمودیم (ص ۱۷۷ س ۱۵-۱۷)، و این طریقه و نظایر آن در عبارات قدما جداً معمول بوده است، رجوع کنید بمقدمه ج ۱ ص قید-قیه و مقدمه جلد اول از لباب الألباب عوفی ص ی-یا،

۸ - همزه اصلیه که در اوایل بعضی از افعال است چون اندیشیدن و انداختن و نحوها معروف آن است که در صورت ادخال حرف نفی «نه» یا باء مطبوعه بر آن قلب بیاء میشود چون نیندیشم و بینداخت (مگر در صورتی که بعد از همزه یائی باشد چون نایستاد و بایستاد)، ولی در نسخ قدیمه جهانگشای بسیاری از اوقات دیده میشود که همزه اصلیه همچنان بر قرار اصل باقی است چون «قصید یکدیگر نه اندیشیم» (ص ۲۰۶ س ۱۵) - «نه انجامد» (ص ۱۲۷ س ۱۸)، - «بانداخت» (بَ ورق ۱۲۴)، - «ناندیشیم» (ایضاً ورق ۱۵۳)،

۹ - استعمال نام پدر یا جد بجای نام خود شخص، چون استعمال «بشیر» بجای محمد [بن] بشیر (ص ۸۵ س ۱۵-۱۷)، و «خرمیل» بجای حسین [بن] خرمیل (ص ۶۶-۶۸ بسیار مکرر)، و «خرنک» بجای محمد [بن] خرنک (ص ۵۲ س ۱۲، ۱۴، ۱۷) و از این قبیل است اکنون استعمال «منصور حلاج» بجای حسین [بن] منصور حلاج،
۱۰ - ادخال ادات عموم افرادی «هر» بر جمع: «موافق شرایع و ادیان هر انبیاست» (ص ۴۴ س ۸ از ج ۱)،

۱۱ - استعمال ترکیب تفضیعی یعنی ترکیباتی که حرف عطف در آن محذوف است مانند خمسة عشر در لغت عرب، چون «آمد شد» (ص ۲۰ س ۱۰، ص ۲۲۴ س ۱۱)، - «شد آمد» (ص ۵۸ س ۲۰، ص ۲۷۲ س ۲، ج ۱ ص ۷۸ س ۲۱)، - «افتان خیزان» (ص ۵۶ س ۹)، - «هایهوی» (ص ۷۹ س ۱۸)، ولی گاه «شد و آمد» (ص ۹۹ س ۲۰) و «آمد و شد» (ص ۲۱۰ س ۴) و «گفت و گوی» (ص ۷۹ س ۱۹)،

پای داشتن، انتظار کشیدن و درنگ کردن: «و پای آن نداشت که ایشان چه گویند بر نشست تا بخانه رسید» (ص ۲۲۲ س ۲-۳)، پای برداشتن، فرار کردن و گریختن: «من نجا برآسه فقد رجرا کار بست و ... پای برداشت و بشب پشت فرا داد» (ج ۱ ص ۶۸ س ۵-۶)، پایکاری، رعیتی و نوکری در مقابل امیری: «آنکس که روزی امیری کرده باشد باز پایکاری چون کند» (ص ۲۲۲ س ۱)،

پسر، «پسر» مطلق در تضاعیف جهانگشای غالباً مفصود از آن شاهزاده است یعنی کسی که از اعقاب چنگیز خان باشد و «پسران» مرادف شاهزادگان است،

۱۰ پسرینه، جنس پسر در مقابل مردینه و عورتینه: «و آنچ پسرینه بودند از فرزندان سلطان هر چند خرد بودند بکشتند» (ص ۲۰۰ س ۸)، رجوع نیز بمردینه و عورتینه،

تخریص، با صاد مهبله بمعنی ترغیب و تحریک: «تخریص و تخریص از دار الخلافه بودست» (ص ۸۶ س ۵)، در کتب لغت معتبره بنظر ۱۰ نرسید،

تصنیف، اختراع: «و آن [کمرید] استعمال و تصنیف کورکوز بود» یعنی اختراع کورکوز بود (ص ۲۲۴ س ۲-۴)،

تنگ، هم تنگ، هم وزن و هم سنگ، و تحت اللفظی بمعنی عدیل یعنی هریک از دو لنگه بار: «قاسم صباحت و ملاحت حسن اورا با یوسف ۲۰ هم تنگ کرده» (ص ۱۵۲ س ۲-۳)،

تیزی، از آهنگهای موسیقی (ص ۱۱۱ س ۱۹)،

تیغ، یک تیغ، متعدد و متفی در جنگ: «سلاطین روم و شام و ارمن ... در دفع او یک تیغ شه» (ص ۱۷۰ س ۱۵)،

جانب، از جانب، بمعنی اما، و اما در باب: «و از جانب ادکو

امیر ارغون بدان التفات نمی نمود» (ص ۲۵۱ س ۱۱-۱۲)، - «باز آنک بکرات رسل باستلانت او می رفت سر در چنبر طاعت دارے نمی آورد» (ص ۸۰ س ۸-۹)، رجوع کنید نیز بص ۸۲ س ۲، ص ۱۰۰ س ۱، ص ۱۲۴ س ۸-۹، ص ۲۲۹ س ۱۹-۲۰، ص ۲۷۵ س ۱۲-۱۵،
 ۰ بازین = با این: «بازین همه سلطان دل از دست نداد» یعنی با این همه (ص ۱۴۰ س ۷)، - «بازین همه روی نگردانید» (ص ۱۶۹ س ۶-۷)،

باقی، - در باقی کردن، گویا بمعنی چشم پوشیدن و بدور افکندن و پشت سر افکندن و نحو آن باشد: «آبی سرد خواست و بر سر ریخت ۱۰ یعنی تا بعد ازین گرم سری در باقی کند» (ص ۱۸۸ س ۱۸-۱۹)،
 شاعر گوید

ای دل می و معشوق بکن در باقی * سالوس رها کن و مکن زرقائی
 گر پیر و احمدی خوری جام شراب * زان حوض که مرخصاش باشد ساقی

برزیدن = ورزیدن (ص ۱۴ س ۲، ص ۵۲ س ۲۰، ص ۱۸۶ س ۲)،
 ۱۰ بعدماکه، بمعنی بعد از آنکه، بسیار مکرر، رجوع بمقدمه ج ۱ ص قیاء،
 بقور، جمع بقر یا بقرة (ج ۱ ص ۴۵ س ۹ و ص ۷۹ س ۷) در کتب لغت معتبره بنظر نرسید،

بنوی، - بی و اساس دیوار ظاهرًا، مرادف بنوره و بُنه: «چون بنوی دین نبی قوی شد» (ص ۱۷۴ س ۱۴)، - «و با بی نوائی کار ۲۰ بنوی راه نوآرا آهنگ کشیدند» (ص ۱۸۶ س ۱۶-۱۷)،

بی از آنک، بمعنی بی آنکه و بدون آنکه (ص ۲۱۰ س ۱۲-۱۳)،
 - ابو حنیفه اسکانی گوید

بی از آن کآمد از او هیچ خطا از کم و بیش
 سیزده سال کشید او ستم دهر ذمیم

۲۰ یعنی بی آنکه آمد از او هیچ خطا،

حَشَر، یعنی لشکر غیر منظم یا لشکری که از ولایتها فقط در حال جنگ جمع کنند، و در اصطلاح مورخین عهد مغول حَشَر لشکری را میگفته‌اند که مغول بعد از فتح ولایتی از اهالی بوی آن ولایت جمع میکردند: «و از ممالك حَشَر خواست و متوجه سمرقند شد» (ص ۸۲ س ۱۰-۱۱)،
 ۵- «از رعایا و ارباب حرف بعضی را بجزر بردند و قوی را جهت حرفت و صناعت» (ص ۶۶ س ۱۰-۱۱ از ج ۱)، - «جوانان نخبند را بجزر آنجا راندند و از جانب انزار و بخارا و سمرقند و قصبها و دیبهای دیگر که مستخلص شده بود مدد می‌آوردند تا پنجاه هزار مرد حَشَری و بیست هزار مغول آنجا جمع گشت» (ج ۱ ص ۷۱ س ۷-۱۰)، - «و مؤن حَشَر ۱۰ و چریک و اطفال و زواید عوارضات از آنجا مرتفع کرد» (ج ۱ ص ۷۵ س ۱۵-۱۶)، - «بعد از احصای جهام فتیان و شیآن را بجزر بخارا تعیین کردند» (ج ۱ ص ۷۷ س ۲۰-۲۱)، و امثله آن در جهانگشای بسیار است، انوری در فتنه غُر گوید:

آخر ایران که ازو بودی فردوس برشک
 وقف خواهد بُد تا حَشَر بر این شوم حَشَر

۱۵

حشو و بارز، چنانکه از فقرات ذیل معلوم میشود از اصطلاحات مستوفیان است و عجماله بواسطه فقدان وسایل در پاریس تحقیق مفهوم اصطلاحی این دو کلمه میسر نشد: «آنچه از افاصل و ادانی مملکت می‌رسید بی اثبات مستوفی و مشرف می‌بخشید و خط نسخ در مجموع حکایات گذشته چون ۲۰ بنسبت صادرات افعال او حشو می‌نمود می‌کشید و بر بارز روایات سلف که سر بسر سهو بود ترقین می‌نهاد» (ص ۱۶۰ س ۲-۶ از ج ۱)، - «و هنگام مقابله و مقاتله صفوف سر بسر حشو باشند و هیچ کدام میدان مبارزت بارز نشوند» (ج ۱ ص ۲۴ س ۲۲-۲۳)،

حَضَرَة، پای تخت و دربار سلطنتی (ص ۶۵ س ۱۴، ص ۹۰ س ۴، ص ۱۹۸ س ۱۴، ج ۱ ص ۴۴ س ۴، ص ۴۵ س ۱۶)، و استعمال

تیمور او خود کودک بود» (ص ۲۳۴ س ۱) یعنی و اما ادکو تیمور، و مقصود «از قبل» ادکو تیمور و از طرف او نیست،

جمله، از جمله کسی بودن یعنی از اتباع و از ملازمان او بودن: «مفردی بود از جمله ملک زوزن» (ص ۲۰۲ س ۴)، جنگی، مخفف جنگلی؟

نو دانی که خوی بد شهریار * درختی ست جنگی همیشه بسیار
(ص ۱۰۴ س ۱۲)

جیچون، بطور اسم جنس بمعنی مطلق رود خانه بزرگ، و این استعمال در عرف قدما جداً معمول بوده است: «و بر مثال شیر غبور از جیچون عبور کرد» یعنی از رود سند (ص ۱۴۲ س ۲)، - «اهل گرج ... عنان بجانب جیچون یافتند» یعنی رود کُر در قفقاز (ص ۱۶۴ س ۶)، - «و چنگر خان بر لب جیچون روان شد» یعنی رود سند (ج ۱ ص ۱۰۸ س ۲)، - «بنصبه سقناق که بر کنار جیچون بچندست نزدیک رسید» یعنی رود سیچون (ج ۱ ص ۶۷ س ۶، و نیز ص ۶۸ س ۷، ص ۷۱ س ۴ و ۱۲، ص ۷۲ س ۸ که همه جا مقصود سیچون است)، برای شواهد دیگر رجوع کنید بحاشیه ص ۵۹،

حالت، بمعنی وفات و موت: «چون ادمان مسیر ایشان را بطراز رسانید آوازه وقوع حالت کیوک خان رسید» یعنی آوازه وفات کیوک خان (ص ۲۴۸ س ۱۴-۱۵)، - «به زین بن نگر که اگر حالتی بود والله که مثل من بنخواهد نمود چرخ» یعنی اگر بمرم (ص ۱۱ س ۱۲-۱۳)، - «چون در پی او حالت او واقع شد» یعنی شرف الدین وفات کرد (ص ۲۸۱ س ۲)، و نظایر آن در این کتاب بسیار است، رجوع نیز بمقدمه ج ۱ ص قیَب-قیج،

حالیا، آنوقت و در آن حال یا فوراً (ص ۸۶ س ۶-۷ و ج ۱ ص ۲۶ س ۱۲)، - در حال، فوراً (ص ۲۰۴ س ۴)،

نمایند» (ج ۱ ص ۲۲ س ۱۵-۱۶)، - «داند که حضرت الهی را بکسی در نباید» (الباب الألباب ج ۱ ص ۲۱۲ س ۱۱-۱۲)،

دست جنبانیدن، فرار کردن: «چون پای ایشان نداشت دست
جنبانید ... و نثار بر پی او» (ص ۱۲۴ س ۶)،

دو چار زدن، دو چار شدن و بر خوردن بکسی (ص ۷۲ س ۱۱،
ص ۱۲۲ س ۱۱)،

دبه، دِه و قریه، بسیار مکرر،

راضعات، استعمال این کلمه بمعنی دایگان بجای مُرَضِعَات: «ایشانرا
(کودکانرا) براضعات تسلیم کردند» (ج ۱ ص ۴۱ س ۵)، ظاهراً خطاست،

رباعی، اطلاق رباعی بر یکی از دو بیت رباعی یا بر يك بیت که
بوزن رباعی است از خصایص این کتاب است: «در جواب این رباعی
بر تیر نوشت و بینداخت

گر خصم نوای شاه شود رستم گرد * يك خرز هزارسب تو نتواند برد
... سلطان سبب ... این رباعی و امثال آن از وطواط عظیم در خشم

بود» (ص ۸ س ۱۹-ص ۹ س ۲)، - «و این رباعی اوراست
چون دست قضا چشم مرا میل کشید * فریاد ز عالم جوانی برخاست»
(ص ۲۶ س ۱۹-ص ۲۷ س ۱)،

رکاب گران کردن، شتابیدن و تند راندن: «عنان انصراف بر

عزم توجّه بمحضرت سبک کرد و رکاب عزیمت گران» (ص ۲۴۸ س ۱۲)،

رنود، جمع عربی رند که کلمه فارسی است، بسیار مکرر،

زَرَّاد خانه، قورخانه و اسلحه‌خانه (ص ۵۷ س ۱۴ شرح در ح،
ص ۱۵۰ س ۱۸-۱۹)،

زفان، بجای زبان، غالباً،

زندنجی، بزاء معجمه و نون و دال مهمله و نون و یاء مثناة تحتانیة

حَضْرَة بمعنی پای تخت در مصنفات قدما از عربی و فارسی جدا معمول بوده است، برای بعضی شواهد دیگر رجوع کنید بترجمه حال مسعود سعد سلمان تألیف راقم سطور و ترجمه پرفسور براون در روزنامه انجمن همیونی آسیائی سال ۱۹۰۵ ص ۱۰۴،

خرجی، متعارفی و معمولی و عمومی، در مقابل «خاص»: «کسوت‌های خاص و خرجی» (ص ۱۵۰ س ۱۷)، و این استعمال اکنون نیز معمول است، خیل و خیول، مصنف این دو کلمه را غالباً در ردف یکدیگر استعمال میکند: «از انرار تحویل کند و با خیل و خیول و حمل و حمل با نسا انتقال کند» (ص ۸۱ س ۱-۲)، - «لشکر او مستظهر و خیل و خیول بیشتر شد» (ص ۸۸ س ۱۰)، و گویا مراد از خیول همه جا اسبان و از خیل سواران است بقرینه این عبارت در ص ۱۰۴ س ۱۴-۱۵: «از .. صهیل خیول و نعره خیلان و گردان گوش زمانه کرشد»، دادبک و امیرداد و میرداد، گویا وظیفه بوده است معادل با رئیس قضاة یا چیزی شبیه بوزیر عدلیه حالیه، مرکب از داد بمعنی عدل و بک یا امیر بمعنی رئیس: «دادبک (امیرداد) حبشی بن التونناق» (ص ۲)، - «امیرداد ابو بکر بن مسعود» (چهار مقاله ص ۶۰-۶۱ مکرر)،

دجله، بطور اسم جنس بمعنی رودخانه بزرگ، «صاحب آن ملک را بر سیل ارتهان بخوارزم آوردندی تمامت را در شب بدجله انداختی» یعنی برود همچون (ص ۱۹۸ س ۱۷-۱۸)،

دراز دنبال، گاو و گامیش (ص ۱۴۴ س ۱۵، ص ۲۷۹ س ۲-۳)، رجوع کنید بقاموس جانسن،

در بایستن، احتیاج بچیزی داشتن و چیزی ناقص داشتن: «و [لشکر] روز عرض آلات را نیز بنایند و اگر اندکی در باید بر آن مؤاخذت بلیغ

و فتک از نمانت بی دینان گذشته» (ص ۲۲ س ۸-۹)، و فرخی گوید:

هر سرائی کان نکوتر بود و آن خوشتر نمود

همچو شارستان لوط از جور شد زیر و زیر

ضرب الخشب، چوب زدن بکسی (ص ۲۷۰ س آخر)، این اصطلاح گویا از اختراعات ایرانیان است و در عرب مسموع نیست و قیاساً نیز صحیح بنظر نمیآید چه این اضافه نه لامیه است نه بیانیه نه ظرفیه،

طلایه، بمعنی و محرف «طلایع» لشکر (از جمله ص ۹۵ س ۱۴، ص ۱۸۸ س ۴)، و این استعمال در عموم مؤلفات فارسی چه قدم چه جدید شایع است،

۱۰. عادة نرضعت بروحها تنزعت، گویا از امثال ملحونه مختصره ایرانیان است و تقریباً ترجمه تحت اللفظی «با شیر اندرون شد و با جان بدر شود» است، رجوع بحاشیه ص ۲۷۴ س ۱۰،

عُرْض، بضم یعنی جانب و طرف، عربی فصیح است: «آتش فتنه را بعرض خویش کشید بود» (ص ۱۰۴ س ۲۱)،

۱۱. علف خوار، مرتع و چراگاه: «سلطان بر عزم شکار و مطالعه علف خوار بر نشست» (ص ۱۴۹ س ۱۱-۱۲)، - «رسول بدو فرستاد که مارا علفخوار معین کن تا با هم باشیم» (ص ۱۹۳ س ۲-۳)، - «سلطان هر قوم را اقطاع و علفخوار معین فرموده است» (« س ۹)،

عورینه، جنس زن و دختر در مقابل پسرینه و مردینه: «و آنچه پسرینه بودند از فرزندان سلطان هرچند خرد بودند بکشتند و باقی آنچه عورینه بودند چنگر خان ایشان را می فرمود تا روز کوچ باواز بر ملک و سلطان نوحه کردند» (ص ۲۰۰ س ۷-۱۰)، - «و در بلاد ما وراء النهر و ترکستان بسیار کسان بیشتر عورینه دعوی پری داری کنند» (ج ۱ ص ۸۵ س ۱۵)،

- و جیم و یاء نسبت نوعی از جامه ساده سطر بوده است شبیه بکریاس:
- «ثياب مذهب و کریاس و زندیجی» (متن: مطبوع زندیچی، ج ۱ ص ۵۹ س ۵) - «هر جامه زررا يك بالش زر بداده اند و هر دو کریاس و زندیجی را بالشی نفره» (متن مطبوع: زندیچی، ج ۱ ص ۶۰ س ۲-۴)،
- ۵ - «و لباس او قبای زندیجی بود» (لباب الألباب ج ۱ ص ۲۲ س ۶ و ص ۲۹۲)، - «و [سلطان سنجر] در ملبوس نکلنی نفرمودی بیشتر اوقات قبای زندیجی پوشیدی یا عتایی ساده» (راحة الصدور نسخة و حید پاریس ورق ۷۱)، و این کلمه منسوب است بزنده از فرای بخارا چنانکه یاقوت گوید: «زَنْدَنَة ... قرية کبيرة من قری بخارا بما وراء النهر بینها و بین بخارا اربعة فراعخ ... و الى هذه المدينة تنسب الثياب الزندیجی بزیادة الحیم و هی ثياب مشهورة» - و ما در لباب الألباب و جهانگشای استناداً بضبط برهان قاطع این کلمه را برخلاف صریح نسخ خطی همه جا زندپیچی چاپ کرده ایم و آن خطای صرف است،
- سبیل، قافله از حاج با جمیع لوازم و ما محتاج ایشان که فی سبیل
- ۱۵ الله بدیشان داده میشد است (ص ۹۶ س ۶ شرح درخ، ص ۱۲۰ س ۱۷)،
- سرایا، نجبا و اشراف، ظاهراً سهواست بجای «سراة»: «و قصد سرايا و جور بر رعایا پیش گرفت» (ص ۲۷۲ س ۹)،
- شاخ، همشاخ، خواهر زن: «و منکوحه او که همشاخ ملک اشرف
- ۲۰ بود آنجا بود سلطان اورا در ستر عصمت ... باز فرستاد» (ص ۱۸۲ س ۸-۱۰)،
- شادروان، چیزی مانند قالی که از جایی بلند بیاویزند: «آن پوست را که از در بر مثال شادروانی آویخته است ببیند» (ص ۴۴ س ۱۹)،
- شارستان، ظاهراً بمعنی ناحیه و صُقع یا بلوک و قری: «و در آن وقت از شارستان طوس یکی بود که اورا تاج الدین فریزنه می گفتند بقتل

قضای حقّی را که او وقت محاصرهٔ اخلاط بدد علوفه و کوشی نشانند بانواع
مبذات و کرامات مخصوص شد» (ص ۱۸۱ س ۱-۲)، معلوم نشد چه
لغتی است فارسی یا ترکی یا غیر آن،

گَرْد، نفع و فائده، در فرهنگها مسطور است: «عُدّت و عَتَاد و
بیاض و سواد گَرْدی نکرد» یعنی فائده نکرد (ص ۵۹ س ۸)، - «الفَصّه
بطولها آن اراجیف گَرْدی نکرد» (ص ۱۹۲ س ۴)،

گَرَزْد، گَرَزْدِ سنان یعنی زخم نیزه و ضربت با سر نیزه: «اسفندیار
روئین تن اگر زخم تیر و گَرَزْدِ سنان ایشان دیدی جز عجز و امان
حیلهٔ دیگر ندانستی» (ج ۱ ص ۹۱ س ۶-۷)، - «ماهی را بگَرَزْدِ سنان
نیزه در شبان تیره از قعر دریا بیرون اندازند» (ج ۱ ص ۶۲ س ۲-۴)،
گَماریدن، تَبَس نمودن و شکفتن گل: «غنچهٔ بهار دهان از زلفان
بگمارید» (ص ۲۹ س ۱۲-۱۴، شرح درج)، - «اوّل نوبهار و هنگام
گماریدن ازهار» (ص ۱۲۶ س ۱)،

مادر آندَر، یعنی زن پدر که اکنون «نامادر» گویند (ص ۲۲۶
س ۸)، فارسی فصیح و در فرهنگها در تحت «مَآندَر» مذکور است،

ماندن، متعدّیاً یعنی گذاردن و باقی گذاردن: «لشکر جرّار ... چون
مور و مار نه فلاح خواهد ماند نه امصار» (ص ۱۸۲ س ۲-۴)، -
«ارکان و سروران .. در معاطات کوّوس محامات نفوس مهمل ماندند»
(ص ۱۸۶ س ۱۵-۱۶)، - «بواسطهٔ کینهٔ قدم که با او در سینه داشت
کار او را مهمل ماند» (ص ۲۷۴ س ۲-۴)، - «و هیچ آفرینه را از لشکر
روم از خرد و بزرگ زنّه ننایم» (الباب الالباب ج ۱ ص ۲۱۷ س ۴)،

مَدّ، هدیه و ارمغان و پیشکش: «وانواع تحف و طرایف که بر
سیل مدّ آورده بود با آن ضمّ کرد» (ص ۲۴۲ س ۲۰)، - «چون
[ارغون] بخدمت کیوک خان رسید پیشکش بسیار کرد ... و چون از

عنان سبک کردن، شتاییدن و تند راندن: «عنان انصراف بر عزم توجّه بمحضرت سبک کرد و رکاب عزیمت گران» (ص ۲۴۸ س ۱۲)،
عنان بر تافتن، فرار کردن: «از خبرش قاطر بوقو خان عنان بر تافت و سلطان بر عقب او می شتافت» (ص ۲۴ س ۸-۹)،

غرق کردن، انداختن تیر از کمان بندت: «یکی از آن جماعت تیری غرق کرد اتفاقاً بر مقتل او آمد» (ج ۱ ص ۸۹ س ۹-۱۰)،
مأخوذ است از عربی *أَغْرَقَ النَّازِعُ فِي الْقَوْسِ* ای استوفی مدها (قاموس)،
فتان، بصبغه مبالغه بمعنی فتنه جو و مفسد و شریر، بسیار مکرر از جمله ص ۴۰ س ۵، ص ۵۸ س ۱۲، ص ۸۲ س ۷، ص ۲۱۹ س ۷، ص ۲۶۹ س ۱۸.

قرن، بمعنی سی سال ظاهراً: «بعدما که در غیبت و شادمانی سه قرن نود و پنج سال روزگار گذرانید» (ص ۹۳ س ۱۱-۱۲)،
قصد کردن، قصد جان کسی کردن یا سوء قصد و دسیسه کاری در حق کسی کردن: «عین الملك را آنجا قصد کردند تا گذشته شد»
۱۵ (ص ۱۴۵ س ۱۰)، - «وزیر مذکور با .. مسعود خوارزمی و حمید الدین عارض زوزنی عداوتی داشت و در آن روزها در پیش سلطان قصد آن هر دو بزرگ کرده بود» (ص ۴۵ س ۱۸-۲۰)، - «هر امام که ...
سلطانی را که مدد اسلام نماید و روزگار بر جهاد صرف کرده باشد قصد کند آن سلطان را رسد که دفع چنین امام کند و امای دیگر نصب
۲۰ گرداند» (ص ۱۲۲ س ۱-۲)،

کله بند، بحركات نامعلوم و شاید «کَلَهْ بند» گویا بمعنی نوعی کلاه و پوشش سر بوده است: «و آنچه کوتاه نظران بی عقلان مازندرانی بودند کَلَهْ از یشان کله بند داران کار يك کس نکند» (ص ۲۴۴ س ۴-۶)،
کوشی، بمعنی علوفه و آذوقه و سیورسات است: «سلطان ارز روم

مفرد، ملازم و نوکر: «سلطان غیاث الدین... سبب سرهنگی که از خدمت او بنزدیک پسر خرمل ملک نصرت رفته بود با ملک نصرت می‌گوید که چرا مفرد مرا بخوشتن راه داده» (ص ۲۰۴ س ۱۰-۱۱)، - «شجاع الدین ابو الفاسم که مفردی بود از جمله ملک زوزن» (ص ۲۰۲ س ۱-۲)، - «و از نسا یکی را از مفردان خاص فرمود تا گریخته‌واری برفت و سلطان‌شاه را خبر داد» (ص ۲۶ س ۴-۵)، - «مفردان ابواب را چشم بر اثواب ایشان افتاد دانستند که در زیر ایشان شَرست مانع دخول ایشان گشتند» (ص ۱۷۶ س ۱۲-۱۳)، - «و مفرد یعنی شجاع و دلاور یعنی کسی که در این صفات فرد و بی نظیر باشد نیز استعمال شده است: ۱۰ «پنجاه هزار تازی که از مفردانی که هریک فی نفسه رستم وقت و بر سرآمد لشکرها بودند» (ج ۱ ص ۹۱ س ۷-۸)، - «و از مفردان و پهلوانان مردی هزار تنسک بمسجد جامع کردند» (ج ۱ ص ۹۵ س ۲)،

مقدمه، بمعنی سابق و پیش ازین: «و آن حال در مقدمه مثبت است» (ص ۲۴۴ س ۱۶)، - «و ذکر کیفیت آن حال در مقدمه مثبت ۱۵ است» (ص ۸۶ س ۸)، - «در مقدمه دم هوای سلطان می‌زد» (ص ۶۴ س ۹)، رجوع نیز بمقدمه ج ۱ ص قید،

مَلِک، تقریباً مرادف حاکم، یا بعبارتی اصح حکمران ولایتی که باجگزار پادشاه مستقل باشد ولی حکومت وی ارثی و آبا عن جد بوده باشد مثل خدیو مصر و امیر بخارا و بای تونس در عهد ما، در مقابل «سلطان» ۲۰ که عبارت بوده است غالباً از پادشاه مستقل: «ملک صدر الدین را که تمام ازان و اذریجان را مَلِک بود بر قرار حاکمی و مَلِکی مقرر فرمود» (ص ۲۵۵ س ۱۱-۱۲)، - «و مَلِکی هراة و بلخ... بر ملک شمس الدین محمد کُرت ارزانی داشت» («س ۱۲-۱۳)، - «و اصفهرا مَلِکی از سرحد کبود جامه تا بیرون نمیشه و استرabad ارزانی داشت و مَلِکی

مصالح مد فراغت حاصل شد روی بعرض مہمات و مصالح آورد»
(ص ۲۴۵ س ۱۲-۱۷)،

مردینہ، جنس مرد در مقابل پسرینہ و عورتینہ: «و از قنفلیان از
مردینہ بیالای تازیانہ زندہ نگذاشتند» (ج ۱ ص ۸۲ س ۷)، - «و در
شہر آنچ مردینہ بودند روی بدو نہادند» (ج ۱ ص ۸۷ س ۲۲)، -
«و در آن شب تمامت قنفلیان مردینہ غریق بحار ہوار و حریق نار دمار
شدند» (ج ۱ ص ۹۵ س ۹)،

مُسْتَعِر، متعدیاً بمعنی افروزند: «سلطان .. مستعد کار شد و مُسْتَعِر
آتش جنگ و پیکار» (ص ۱۴۰ س ۹)، ظاہراً خطاست چہ اسنعر لازم
است لاغیر،

مستعی، ظاہراً بمعنی سیاہہ است کہ اسامی اشخاص یا اراضی و
املاک و غیر آن منفصلاً باسم و رسم در آن ثبت شدہ باشد بخصوص بقصد
وضع یا اخذ مالیات: «قبول مالی را کہ ملتزم شدہ بود .. بمصادرہ و
مطالبہ آغاز نہاد و محصلان بتمامت ممالک مستعی بر ہر ولایتی تعین
کرد» (ص ۲۷۴ س ۱۸-۲۰)، - «مالی بر مسلمانان بیش از قوت و
طاقت ایشان مستعی بر شریف و وضع و رئیس و مرووس و متمول و
مفلس و مصلح و مفسد و شیخ و جوان حکم کرد» (ص ۲۷۵ س ۵-۷)،
- «اکابر و معارف را حاضر کردند و مستعی بر ہر کس مالی تعین کرد»
(ص ۲۷۶ س ۱۱-۱۲)، - «و تمامت اصحاب و ملوک و امرا و رؤسار
مستعی نوشتہ تفصیل داد کہ مرا با ہمہ کس سخن است ... و در تفصیل
اسامی مقرر این کلمات را نوشتہ» (ص ۲۵۹ س ۱-۷)،

مطلع، مُشْرِف: «چون بر خوارزم مطلع شدند ...» (ص ۱۷ س
۱۲-۱۴)،

مغاصۃ، فجاءۃ و بغتۃ و ناگہان، بسیار مکرر، عربی فصیح ولی در
طی عبارات فارسی کون بکلی مہجور است،

(ج ۱ ص ۲۳ س ۲۰-۲۱) - «هر امیر استکثار اطلاق موجب را بنام گویند چندین مرد دارم» (ج ۱ ص ۲۴ س ۲)،

مَوَاضِعَه، باجی که ملوک زیر دست پادشاهان مستقل دهند: «کور خان نیز بر قرار ملک ماوراء النهر بدو ارزانی داشت .. و باندک مَوَاضِعَه سنوی و شهنه که در موافقت او بگذاشت رضا داد» (ص ۱۲۲ س ۱۲-۱۴)، - «انسز ... زر مواضعه قبول کرد که سال بسال بعد از اجناس و مواشی بدو می‌رساند» (ص ۸۸ س ۱۲-۱۴)، - «و [محمد خوارزمشاه] از قبول مواضعه نیز ننگ و عاری داشت» (ص ۸۹ س ۲۱-۲۲)، - «ترکان خاتون ... مواضعه سنوی بدیشان غلام تسلیم کرد»^{۱۰} (ص ۹۰ س ۴)، - «جماعتی از معارف حضرت خود .. بتزدیک کورخان فرستاد باعتذار تأخیری که در ادای مواضعه سالیانه رفته بود» («) س ۵-۴)،

مَوَافَقَه، نزدیک بهمین معنی: «سلطان از انفت قبول موافقه با آن سخن موافقت ننمود» (ص ۵۱ س ۱۴)، رجوع نیز بقاموس دزی،

مَهَالِك، بیابانها جمع مَهْلِكَة، عربی فصیح است: «و مسالك و مهالك امن گشاده داریم تا تجار فارغ و ایمن شد و آمدی می‌نمایند» (ص ۹۹ س ۲۰)،

مِیْلَان، بمعنی میل و رغبت، بسیار مکرر،

ناباك، بی باك وی ترس: «و لشكر از انراك ناباك كه نه پاك^{۲۰} دانند و نه ناپاك» (ج ۱ ص ۷۶ س ۸)،

نایوس و نایوسیه، ناگهان و فجأة و بغتة (ص ۱۹۹ س ۱۱، و ج ۱ ص ۶ س ۱۷)، و باین معنی در فرهنگها «نایوسان» مسطور است،

ناگرفت، بهمین معنی: «تا وقت دخول نهیب قتنه کند و سلطان را ناگرفتی زند» (ص ۱۷۶ س ۱۱-۱۲)، در فرهنگها مسطور است،

خراسان و اسفراین ... بر ملک بهاء الدین مقرر فرمود» (ص ۲۲۲ س ۲-۴)^(۱)

ملواح، یعنی آلت کار و دام صید نفوس و اموال: «و شرف الدین را طلب کردند و اورا ملواح کار ساختند» (ص ۲۴۰ س ۲)، - «مار افسای .. گفت دریغا اگر این مار را زنده یافتی هیچ ملواحی دام مخاریق دنیا را به ازین ممکن نشدی و بدان کسب بسیار کردی» (مرزبان نامه ص ۲۴۲)، و ملواح در اصل بمعنی مرغی است که آنرا بر یک پای بندند و بواسطه آن مرغان دیگر را بدام کشند و صید کنند،

مواجب، بمعنی معروف حالیه یعنی مبلغی نقد که ماهیانه یا سالیانه بکسی دهند: «ترکان خاتون را درگاه و حضرت و ارکان دولت و مواجب و اقطاعات جدا بودی» (ص ۱۹۸ س ۱۲)، - «امرا و دیگر لشکرها را مواجب و اقطاعات زیادت از آنچه در عهد پدرش داشتند اطلاق کرد» (ص ۱۴ س ۱۰-۱۱)، - «کورخان را خزائنها بعضی از غارت و بعضی از اطلاق جرایات و مواجب تهی گشته بود» (ص ۹۲ س ۱۵-۱۶)، - «و خزائهای ما لا مال نا در وجه مواجب و اقطاعات ایشان بردارند»^{۱۰}

(۱) رجوع کنید نیز بمقدمه چهار مقاله ص ۱، - ابن الاثیر پس از محاربه سلطان سنجر (که چون برادرش سلطان محمد در حیات بود خود وی هنوز ملک بود نه سلطان) با برادر بهرامشاه غزنوی و مغلوب ساختن وی و نشانیدن بهرامشاه را بغت غزنه گوید (ج ۱۰ سنه ۵۰۸): «و کان قد تقرر بین بهرامشاه و بین سنجران مجلس بهرام علی سریر جدّه محمود بن سبکتگین وحده و ان یكون الخطبة بغزنة للخليفة و للسلطان محمد و للملك سنجر و بعدهم لبهرامشاه فلما دخلوا غزنة کان سنجر راکباً و بهرامشاه بن یدیه راجلاً حتی جاء السریر فصعد بهرامشاه و جلس علیه و رجع سنجر و کان یخطب له بالملک و لبهرامشاه بالسلطان علی عادة آیاته فکان هذا من العجب ما یسمع»، و از سیره جلال الدین منکبرنی للتسوی بر میآید که ملک در دولت خوارزمشاهیه درجه بوده است بالاتر از «امیر» و پائین تر از خان: «و کان اذا الخ بعضهم فی السؤال و الخ فی الطلب یرضیه بزیادة فی لقبه فان کان امیراً یلقبه ملکاً و ان کان ملکاً یلقبه خاناً» (طبع هوداس ص ۱۰۰)، رجوع کنید نیز بص ۴۷ از نسوی،

بعضی خصایص رسم الخطی

(نسخه آ)

ار جمله اثبات الف «ام» و «اید» در کتابت در امثال: «من هان بنه قدم ام» (ص ۲۰۲ س ۶)، «من نیز بنه قدم ام» (۲۲: ۲۱۲)، «چه بنه قدم ام» (۵: ۱۵۰)، «بنه مطواع ام» (۶۸: ۱۲)، «شمارا که ارکان اتانک اید» (۴: ۱۵۷)، «من سلطان جلال الدین ام» (۲: ۱۹۲)، و رسم الخط حالیّه بر اتصال است یعنی قدیم و مطواع الخ، - دیگر حذف هاء مخفیّه و الف «است» در امثال: بودست = بوده است (۱۵: ۲۱۵، ۸۶: ۵، ۲۰۳: ۵)، افتادست = افتاده است (۸۲: ۱۵۱)، نماندست = نماند است (۸: ۲۲۶) و نظائر ذلك، - دیگر حذف یاء تنکیر در امثال: قطعه است = قطعه ایست (۱۹: ۲۲۰)، بیشه است = بیشه ایست (۹: ۶۷)، قصیده است = قصیده ایست (۴: ۷۹)، مکاره است = مکاره ایست (۱۱: ۱۱۸)، ولی ما در طبع مطابق رسم الخط حالیّه چاپ کرده ام، - دیگر عدم اظهار کسره اضافه نه بر یاء نه^{۱۵} بر همزه در امثال: «عروه و ثقی توکل» (۱۲: ۱۱۹) بجای و ثقای توکل برسم حالیّه یا و ثقاء توکل برسم قدیم، «حبالی امانی اورا عارضه اسقاط» (۲: ۱۸۴) یعنی حبالای امانی، - دیگر اتصال امثال این کلمات: «پیش کش» (۱۴: ۲۴۵)، «ترك نازی» (۱۱: ۲۴۷)، «سبك بار» (ج ۱، ۱۰: ۱۹)، و اشیاء ذلك که اکنون پیشکش و ترک نازی و سبکبار^{۱۶} بآصال نویسد، - دیگر احیاناً زیر سین چه کشیک چه دندان دار سه نقطه میگذارد: «غـ پـ ل برآورد» (ج ۱، ۱۹: ۸۸)، «پیر حد هندوستان» (۹: ۸۶)، و در طبع این نکته رعایت نشده است، - دیگر این کلمات: سچهار = سه چهار (۵: ۲۰۵)، کین = کاین یعنی که این

نباید، بمعنی «مبادا»: «غیبت او خواست بود نباید انتظار فرصتی جویند و تعرضی رسانند» (ص ۸۹ س ۲۰-۲۱)، - «محمود نای ازین ترس که نباید بمال او که مالی بود که فارون را نبوده باشد طمع رود رأی زد که ...» (ص ۹۲ س ۱۶-۱۷)، - «اگر ایشان را راهی دهد نباید ماده زیادت وحشتی شود» (ص ۲۱۶ س ۱۲)،

نعل بها، مالی که پادشاه در وقت مرور از موضعی از صاحب آن محل میگیرد بیهای نعل اسب خود که از آنجا عبور کرده است: «مرور او بظاهر مولتان بود ایلچی بقباچه فرستاد و از مرور اعلام داد و نعل بها خواست» (ص ۱۴۷ س ۹-۱۰)،

۱۰ واقعه، بمعنی وفات و موت: «بعد از چهار روز واقعه او فاش کردند» یعنی وفات انسرا (ص ۱۴ س ۵)، - «چون خبر واقعه او بسطان غیاث الدین رسید تفکر و تحیر باحوال او نهی کرد» یعنی خبر قتل خرنک، (ص ۵۲ س ۱۵-۱۶)، - «در میانه این حالت خبر واقعه برادرش غیاث الدین در رسید طبل رحلت فرو کوفت» یعنی خبر وفات او («س ۱-۲)، - «کلبلات گذشته شد روی کار و پشت انتظار آن جماعت او بود سبب واقعه او دل شکسته شدند» (ص ۲۲۳ س ۱۰-۱۱)، - «ناکورکوز در رفته حیاة باقی بود بر زیادتی اقدام نمی توانست کرد چون خبر واقعه او بشنید آنچه همت بلید و طویت بلید او اقتضای آن می نمود ... ابتدا کرد» (ص ۲۷۴ س ۱۵-۱۸)،

۱۰ واهی، منعدياً بمعنی سست کنند بجای موهی: «هرچند استیصال کلی بدست او نبود اما واهی محکمت اساس و مبتدی مکاحوت او بود» (ج ۱ ص ۵۲ س ۱۶-۱۷)، ظاهراً خطاست چه واهی مجرّداً لازم است لاغیر،

جلد دوم از تاریخ جهانگشای جوینی،

ذکر مبدأ دولت سلاطین خوارزم انار الله براهینهم،

f. 63b

در کتاب مشارب التجارب که تمه^(۱) ذیل تجارب الأمم است^(۲) از تصنیف ابن فندق^(۳) الیهی مسطورست و در جوامع العلوم^(۴) از نصیف رازی که بنام سلطان نکش است در فصل تاریخ مذکورست که بلکاتکین^(۵) یکی بود از ارکان مملکت سلجوقیان، چنانک در مملکت سامانیان آلبتکین^(۶) صاحب جیش خراسان، از غرجستان غلامی ترک

(۱) ج: «نسخه» (۲) از قرار تقریر خود مصنف مشارب التجارب در کتاب دیگر خود موسوم به «تاریخ بیهق» که یک نسخه از آن در موزه بریطانیه موجود است (Or. 3587, f. 12a, etc.) مشارب التجارب ظاهراً ذیل تاریخ بینی است نه ذیل تجارب الأمم، یاقوت در معجم الأدباء (طبع مرگلیوت ج ۲ ص ۲۱۴-۲۱۵) فصلی راجع بترجمه صاحب ابن عبّاد و ابن الأثیر در حوادث سنه ۵۶۸ فصلی راجع بتاریخ خوارزمشاهی از ابن کتاب نقل کرده اند و حمد الله مستوفی در دیباجه تاریخ گریک آنرا از مآخذ خود می‌شمرد، (۳) کذا فی هـ و هوالصواب، آ: فندق، ب در متن: صدوق، در حاشیه: فیدق، ج: فیدق، د: فندق، - و هو ابو الحسن علی بن زید بن امیرک محمد بن الحسین بن فندق الیهی، نسب او بدبطریق در دیباجه تاریخ بیهق مذکور مسطور است، (۴) آنچه در جوامع العلوم در این خصوص دارد فقط اینست: «و در آن واقعه که برادر محمد [بن ملکشاه] مخالفت کرده بود امیر داد حبشی بخوارزم آمد و مستولی شد پس مالک خوارزم بخوارزمشاه کبیر قطب الدین نور الله قبره تسلیم کرد و بعاقبت او را بگرفتند و بکشتند» (جوامع العلوم نسخه پاریس Suppl. pers. 1395 ورق ۷۶)، (۵) کذا فی ج د، ه: یلکاتکین، آ: بلکاتکین، ابن الأثیر (طبع تورنبرگ) در حوادث سنه ۴۹۰: بلکاک، با نسخه بدل: بلکاتک، (۶) آ: السکین، ه: الب تکین،

(۹:۱۹۰)، زِکَسْتَدَم = ز که سَندَم (۷:۱۱۸)، طَلَخ (در ب) = نَلَخ
 (۱۸:۱۱۱)، تِپَانِچِه = طِپَانِچِه (۲۰:۸۰)، خَوَفَت = خَفَت (ج ۱، ۲۱۵:
 ۱۴)، اَوَفَتَد = اَفَتَد (ج ۱، ۱۴:۲۴)، اَوَمِید = اَمِید (ج ۱، ۱۷:۸)
 نِه بِنَم = نِیْنَم (۱۲:۲۱۴)، دَرخَتِی سَت = دَرخَتِی اَسَت یا دَرخَتِی سَت
 (۱۴:۱۰۴)۔

تحریراً فی پاریس ۱۴ ذی الحجّہ ۱۲۴۲ هجری
 مطابق ۲۲ اکتوبر ۱۹۱۵ مسیحی

محمد بن عبد الوہاب قزوینی

وقت خوارزمشاهی از غلام^(۱) سلطان سنجر النجی^(۲) بن قنقار^(۳) خوارزمشاه بنقطب الدین محمد تحویل کرد^(۴) و او را بخوارزمشاه موسوم کرد در^(۵) شهر سنه احدى و تسعين و اربعماية، و او را در موافقت سلاطین سلجوق مقامات محموده بسیارست و در تواریخ ذکر آن مثبت، مدت سی سال در فراغ^(۶) حال و فراغ بال خوارزمشاهی کرد يك سال بخود بخدمت درگاه سنجری آمدی و يك سال پسر خود انسزرا^(۷) بفرستادی تا بوقتی که وفات یافت، پسر او انسر در شهر سنه اثنتین و عشرين و خمسماية قائم مقام او شد و انسر بفضل و دانش معروف و مشهور شد و او را اشعار و رباعیات پارسی^(۸) بسیارست و بشهامت و صرامت از

ج نیز دیده شده است از جمله اصل تاریخ سلجوقیه عاد کاتب نسخه مذکوره پاریس ورق ۵۷۸، و جامع التواریخ نسخه موزه بریطانیه در لندن (Add. 7628, f. 244a) که «غناسی» با خاء معجمه و باء نسبت دارد، (۱) کذا فی بَ مَحْمُودًا بِحَطِّ جَدِيدٍ، أَجَدَهُ: از بهر، (۲) کذا فی بَ جَدَدَ، آ: النجی، ه: النجی، ابن الأثیر در حوادث سنه ۴۹۰ هـ مرتبه: اکنجی، (۳) آ: قنقار، ب: قنقار، ج: قنقار، د: قنقار، ه: قنقار، — قنقار یعنی قوج است کوهی یا غبر آب (قاموس پاوه دو کورنی)، (۴) یعنی داد يك حبشی خوارزمشاهی را از النجی بن قنقار بنقطب الدین محمد تحویل کرد، و عین عبارت ابن الأثیر در این موضع که واضح تر و واقعی تر برآید است اینست: — «و کان من حمله امراء السُّلطان [برکیارق] امیر اسمہ اکنجی و قد ولَّاهُ السُّلطان خوارزم و لقبه خوارزمشاه فجمع عساكره و سار فی عشرة آلاف لیلحق السُّلطان فسبق العسكر الی مرو فی ثلاثیة فارس و تشاغل بالشرب فاتفق قودن و امیر آخر اسمہ بآرغطاش علی قتله فجمعاً خمسماية فارس و كبسوه و قتلوه ... و فی هذه السنه [۴۹۰] امر برکیارق الأمیر حبشی بن التوتاق علی خراسان ... فلما ولى امیر داد حبشی خراسان کان خوارزمشاه اکنجی قد قُتِل و قد تقدم ذكره و نظر الأمیر حبشی فبین یولیه خوارزم فوقع اختیاره علی محمد بن انوشکین فولَّاهُ خوارزم و لقبه خوارزمشاه» (ابن الأثیر در حوادث سنه ۴۹۰)، (۵) أَجَدَهُ: و در، (۶) کذا فی جَ، آب دَه: رفاع، — الرَّفْعُ و الرَّقَاعَةُ و الرَّفَاعَةُ سَعَةُ العیش و الحَضْبُ و السَّعَةُ و رَفَعَ عِيشُهُ بِالصَّمِّ رَفَاعَةً أَتَسَعَ و أَنَّهُ لَمَّا رَفَاعَتُهُ وَ رَفَاعَتُهُ مِنَ العیش (لسان العرب)، و رفاع بدون تاء در لغت نیامده است، (۷) هـ همه جا «آنسز» بامد دارد، (۸) د افزوده: و تازی،

خریده است^(۱) نام او نوشتنِ غرجه^(۲) بود بتدریج سبب عقل و کیاست
 مزیت مرتبت می یافت تا بمجّدی که رکنی بزرگ گشت در دولت سلجوقیان
 بمنابت سبکبکین در آخر عهد ملوک سامان و اسم طشت داری داشت
 و خوارزم در آن روزگار در عداد وظیفه طشت خانه بود چنانکه
 خوزستان^(۳) در وظیفه جامه خانه اورا با اسم شنگی خوارزم موسوم کردند
 و ازو پسران بودند پسر بزرگتر قطب الدین محمدرا در مرو بمکتب داد
 تا آداب و رسوم ریاست و امارت تعلیم کند^(۴)، و در آن وقت سلطان
 برکیارق بن ملکشاه امیر خراسان داد بك حبشی بن التوتاق^(۵) را در
 مالک خویش نیابت مطلق فرموده بود و در مدح او اشعار شعرای آن
 عصر بسیارست و ابو المعالی نخّاس^(۶) رازی مادح خاص اوست و درین

(۱) فاعل خریده است بلکه تکیّن است، (۲) کذا فی د، ه: نوش تکیّن غرجه،
 ج: نوشتنِ غرجه، آ: نوشتنِ غرجه، ب: نوشتنِ غرجه، (۳) آ:
 خوزستان، ج: خوزستان، (۴) ج: تعلیم گرفت، د: تعلیم گیرد، ب: اورا
 تعلیم کند، (۵) آ: داد بك بن التوتاق، ب: داد بك بن حبشی التون باق،
 ج: داد بك بن حبشی التون باق، د: داد بك بن حبشی التوتاق، ه: داد بك بن
 حبشی التوتاق، - در کتب تاریخ معتبره نام امیر خراسان در آن عهد داد بك (امیرداد)
 حبشی بن التوتاق مسطور است نه داد بك بن حبشی التوتاق چنانکه در چهار نسخه
 جهانگشای دارد، رجوع کنید بمجموع العلوم فخر رازی نسخه پاریس (Suppl. persan 1395)
 ورق ۶۷۵، و تاریخ السلجوقیه طبع هوتما ص ۲۵۹، و این الاثر در حوادث سنه ۴۹۰
 و ۴۹۳، طبع توربرگ Tornberg ج ۱۰ ص ۱۸۱-۱۸۲، ۲۰۱-۲۰۲،

(۶) کذا فی د، ه، آ: ب: نخّاس، ج: نخّاس، - معروف در تخلص این شاعر
 نخّاس با خاء مهمله است و در غالب کتب تاریخ و ادب نیز همین طریقه مسطور است
 از جمله در اختصار تاریخ السلجوقیه للبتداری طبع هوتما ص ۶۲، و اصل این تاریخ
 لعاد الدین الکاتب نسخه پاریس (Arabe 2145) f. 135b، و تاریخ سلجوقیه موسوم براحه
 الصدور للراوندی نسخه و حید پاریس (Suppl. pers. 1314, f. 58b)، و تذکره هفت
 افق دو نسخه پاریس (Suppl. pers. 356, f. 321b. Suppl. pers. 357, f. 353b) و نسخه
 دیوان هند در لندن (فهرست اچّه ستون ۴۴۱)، و تذکره الشعراء دولتشاه طبع ادوارد
 برون ص ۷۸، و مجمع الفصحاء ج ۲ ص ۷۸-۷۹، ولی بادرًا با خاء معجمه بطبق نسخه

یافت سلطان گفت حقوق خدمت او بر ذمت ما بسیارست ایندای او در مذهب کرم و مرحمت ما ممنوع و محظور است، و چون انسز بخوارزم رسید شیوه تَمَرْد و عصیان پیش گرفت و روز بروز آن وحشت از جانین زیادت می‌گشت و بجائی رسید که سلطان سنجر در محرم سنه ثلاث و ثلثین و خمسمایه بر قصد او بخوارزم رفت خوارزمشاه در مقابل لشکر او لشکر بداشت و صف کشید و بی ابتدای محاربتی سبب آنک دانست که پای لشکر بسیار ندارد روی بهزیمت نهاد پسر انسز آتلغ^(۱) را بگرفتند و بخدمت سلطان آوردند بفرمود تا هم در حال او را بدو نیم زدند و خوارزم ببرادر زاده خود سلطان سلیمان بن^(۲) محمد داد و با خراسان مراجعت کرد خوارزمشاه انسز با خوارزم آمد سلطان سلیمان ازو منہزم شد و با نزدیک سلطان سنجر آمد و انسز بر شیوه تَمَرْد و عصیان بود تا چون سلطان سنجر در سنه ست و ثلثین و خمسمایه در مصاف ختای بر در سمرقند شکسته شد و منہزم ببلخ آمد و آن حکایت مشهورست انسز در انشای این حالات انتهاز فرصت جست و بمر و آمد و قتل و غارت بسیار کرد و بخوارزم بازگشت و از مکاتباتی که^(۳) میان حکیم حسن قَطَّان^(۴)

(۱) کذا فی حاشیة ب، متن ب: الملح، آج: البلغ، د: ابلغ، - ابلغ بترکی بمعنی سوار و بمعنی شخص معروف و مشهور است، (قاموس پاوه دو کورتی)،
(۲) آ کلمه «بن» را ندارد،

(۳) کذا فی جمیع النسخ الی «ثبت افتاد» بدون ذکر صلّه برای «که» موصوله،

(۴) عین الزّمان حسن قَطَّان مروزی از مشاهیر علما و حکمای قرن ششم بوده ترجمه حالی از او در اواخر کتاب نتمه صوان الحکمة للبیہقی مسطور است (فهرست کتابخانه لیدن تألیف دزی ج ۲ ص ۳۹۴)، و اوست واضع دو شجره اخرب و اخرم برای تسهیل استخراج اوزان بیست و چهارگانه رباعی (المعجم فی معایر اشعار العجم لمحمد بن قیس الرّازی طبع ادوارد برون و راتم سطور ص ۹۱)، در سنه ۵۳۶ که انسز خوارزمشاه مرورا قتل و غارت نمود کتابخانه حسن قَطَّان که مشتمل بر عده کثیری از کتب نفیسه بوده در آن ضمن تلف گردید حسن قَطَّان گمان میکرد که غارت کتابخانه او باشاره رشید و طواط بوده و وی آن کس را نصرف کرده است،

اکتا و اقران مستثنی و ممتاز و اورا^(۱) در خدمت سلطان سنجر فتوح بسیار بود^(۲) و حقوق خدمت ثابت داشت^(۳) و از آن جملت یکی آن بود که در شهر سنهٔ اربع و عشرين^(۴) که سلطان سنجر سبب عصیان طمناج^(۵) خان عزیمت^(۶) ما وراء النهر کرد چون بیخارا رسید روزی سلطان در شکارگاه بود و جماعت غلامان و حشم که بتازگی بخدمت پیوسته بودند بر اهلاک سلطان مغافصهٔ يك کلمه گشته بودند انسر خوارزمشاه در آن روز بشکار نرفته بود میان روز از خواب بیدار شد و اسب بخواست و روی بتعجیل تمام بسلطان نهاد و کار سلطان در میان آن قوم در حالت وصول او نیک تنگ در آمده بود و در مضیق عظیم افتاده انسر بر آن مخاذیل حمله کرد و سلطان را خلاص داد سلطان از انسر پرسید که بر حالت ما چگونه وقوف یافتی گفت در خواب دیدم که سلطان در شکارگاه در واقعهٔ افتاده است در حال بیامدم بوسیلت آن حق^(۷) کار او بالا گرفت و روز بروز قوت و شوکت او زیادت بود و نظر عنایت و تربیت سلطان در حق او بیشتر چنانک محسود ارکان ملوک و امرای دیگر شد و از غیرت آن ارکان و مقریان مکرها و قصدها پیوستند تا چون سلطان در ذوالقعدة سنهٔ تسع و عشرين^(۸) سبب عصیان بهرامشاه قصد غزنین کرد تا شوال سال دیگر که با بلخ رسید ملازم بود و درین سفر انسر بر مکاید و احفاد امرا و حساد واقف شد بود و از سلطان خائف چون اجازت مراجعت یافت و روان شد سلطان با خواص^{۱۰} گفت که پستی است که باز روی آن نتوان دید آن جماعت گفتند چون این معنی رای عالی را مقررست بچه سبب اجازت مراجعت و نواخت

(۱) ب ج د ه افزوده: نیز، (۲) کلمهٔ «بود» فقط در ج،

(۳) د کلمهٔ «داشت» را ندارد، (۴) ج افزوده: و خمسائة،

(۵) کدا فی ج ه، ب: طمناج، آ: طمناج، د: نفاخ، (۶) آ ج افزوده: قصد،

(۷) ج: حق گزاری، (۸) ج افزوده: و خمسائة،

أَلْفِ مُجَلَّدَةٍ مِنَ الْكُتُبِ النَّفِيسَةِ وَالذَّافِرِ الشَّرِيفَةِ وَأَنَا وَقَفْتُ الْكُلَّ عَلَى خَزَائِنِ الْكُتُبِ الْمُنِيَّةِ ^(۱) فِي بِلَادِ الْأَسْلَامِ عَمَرَهَا اللَّهُ تَعَالَى لِبِنْتَفَعِ الْمُسْلِمُونَ بِهَا وَمَنْ كَانَتْ عَقِيدَتُهُ هَذَا كَيْفَ يَسْتَجِيزُ مِنْ نَفْسِهِ أَنْ يُغَيِّرَ عَلَى كُتُبِ إِمَامٍ مِنْ شُبُوحِ الْعِلْمِ أَنْفَقَ جَمِيعَ عُمُرِهِ حَتَّى حَصَلَ أَوْرَاقًا ^(۲) يَسِيرَةً لَوْ بَيَعْتُ فِي الْأَسْوَاقِ ^(۳) مَعَ أَجْلَادِ آدَمَ ^(۴) مَا ^(۵) أُحْضِرْتُ بِشَيْئِهَا مَائِدَةً لِيَتِمَّ ^(۶) اللَّهُ اللَّهُ فَلْيَتَنَبَّيْ اللَّهُ ^(۷) وَلَا يَقْتَرِفَنَّ ^(۸) سَيِّدُنَا آدَامَ اللَّهُ فَضْلَهُ بِأَقْبَرَاءِ الْكَذِبِ عَلَى مِثْلِي ^(۹) وَلَا يَجْتَرِحَنَّ بِهِ ^(۱۰) ذَنْبًا يَقْتُلُ ^(۱۱) فِي أَذْيَالِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَلْيَخَافَنَّ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَلْيَتَذَكَّرَنَّ يَوْمًا يُثَابُ فِيهِ الصَّادِقُ عَلَى صِدْقِهِ وَيُعَاقَبُ الْكَاذِبُ عَلَى كَذِبِهِ وَالسَّلَامُ،

۱۰. و بدین وهن که بحال سلطان راه یافت نخوت در دماغ انسز ^(۹)
زیادت گشت و درین حالت رشید و طوطا را قصیده ایست که مطلعش
این است

ملك ^(۱۰) انسز بخت ملك برآمد * دولت سلجوق و آل او بسر آمد

و امثال این اورا قصیده هاست، سلطان سنجر بانتقام این حرکت شنیع در
۱۰ شهور سنه ثمان و ثلثین و خمسیایه بر قصد او عازم رزم خوارزم گشت و
بر در شهر نزول کرد و مجانبی نصب فرمود و لوای محاربت رفع چون
نزدیک رسید که خوارزم مستخلص شود و عیش بر انسز منعص گردد
هدایا و تحف نزدیک امرای حضرت روان کرد و از سلطان عذرها

(۱) کذا فی رسائل الرشید، آ: المینه، ج: المنیة، ه: المینه، ب: د این کلمه را ندارد،
(۲) کذا فی ب و رسائل الرشید، آ: اوراقا، ج: د: ه: اوراقا،
(۳-۴) در رسائل رشید ندارد، (۴) رسائل: لما (۵-۶) رسائل رشید:
الله لا اله الا الله، (۷) کذا فی ه، ا: ولا یغفرنی، ب: ولا یقرن، ج: ولا یقرن، د: ولا یقرن، رسائل رشید: ولا یقرن،
(۸-۹) در رسائل رشید: ولا یقرن، (۷-۸) در رسائل رشید
ندارد، (۸) رسائل رشید: یقرن، (۹) آ: انسز (فی جمیع المواضع)،
ه: آانسز (فی جمیع المواضع)، (۱۰) ج: چون ملك،

و رشید الدین وطواط سبب کتبى که از آن حسن قَطَّان در مرو ضایع شد بود و تصور آن داشت که وطواط تصرف کرده است این مکتوب ثبت افتاد،

و الرسالة هذه

فَرَعَ سَعْيِي مِنْ أَفْوَاهِ الْوَارِدِينَ وَ أَلْسِنَةِ الطَّارِقِينَ عَلَى خَوَارِزْمَ أَنَّ
 سَيِّدَنَا آدَامَ اللَّهُ فَضَّلَهُ كُلَّمَا بَقِيَ مِنْ مِهْمَاتِ نَفْسِهِ وَ وَطَافَتْ دَرَسُهُ،
 يُقْبِلُ بِجَمَاعِهِ عَلَى أَكْلِ لَحْمِي وَ الْأَطْنَابِ فِي سَبِي وَ شَتْمِي، وَ يَسْتَبِينِي
 إِلَى الْأَغَارَةِ عَلَى كُنْهِهِ وَ يَبَالِغُ فِي هَتِكِ اسْتَارِ الْكَرَمِ وَ حُجِّهِ، أَهَذَا يَلِيْقُ
 بِالْفَضْلِ وَ الْمُرُوَّةِ أَوْ مُحَمَّدٌ ^(١) بِالْكَرَمِ وَ الْفَنُوَّةِ، تَقَرَّرِي ^(٢) عَلَى أَخِيكَ ^(٣)
 ١. الْمُسْلِمِ بِمِثْلِ هَذَا الْكَذِبِ الْمُتْلَقِ ^(٤) وَ التَّهْتَانِ الْمَوْلِي، وَ اللَّهِ إِذَا نَفَخَ فِي
 الصُّوْرِ يَوْمَ النُّشُورِ، وَ بَعِثَتْ هَذِهِ الرِّمَّ الْهَالِكَةَ مِنَ الْأَجْدَاثِ مَتَدَرَّةً
 مِلَاسٍ أَجْحُودَ الثَّانِيَةِ، وَ جُمِعَتْ عِبَادُ اللَّهِ فِي مَوْقِفٍ ^(٥) الْعَرَصَاتِ وَ
 نَطَارِيَتْ صَحَائِفُ الْأَعْمَالِ إِلَى أَرْبَابِهَا وَ سُلِّتَ كُلُّ نَفْسٍ عَمَّا كَسَبَتْ فِيهِ
 مُسِيءٌ يُسْحَبُ عَلَى وَجْهِهِ فِي النَّارِ وَ مِنْ مُحْسِنٍ يُحْمَلُ عَلَى أَعْطَافِ الْهَلَاكَةِ
 إِلَى الْجَنَّةِ لَمْ ^(٦) يَنْتَلِقْ فِي ذَلِكَ الْمَقَامِ الْهَائِلِ أَحَدٌ بِذِلِّي طَالِبًا مِنِّي
 مُلْكًا غَضَبْتُهُ، أَوْ مَالًا نَهَيْتُهُ، أَوْ دَمًا سَفَكْتُهُ، أَوْ سِتْرًا هَتَكْتُهُ، أَوْ تَخَصَّصًا
 قَتَلْتُهُ، أَوْ حَقًّا أَبْطَلْتُهُ، وَ هَا أَنَا آتَانِي اللَّهُ مِنْ أَلْوَجْهِ الْخَلَالِ قَرِيبًا مِنْ

و در این خصوص ما بین وی و وطواط مکاتبات کثیره مبادله شده است و اغلب آنها در مجموعه از رسائل و طواط محفوظ در کتابخانه ملی پاریس مسطور است (Arabe 4434, ff. 336-406) و رساله متن در ورق ۳۳۶-۳۴۸ از آن مجموعه است،

(۱) کذا فی ج ۵، ا: محمد، د: الحمد، ب: حرًا (کذا!)، رسائل رشید و طواط نسخه پاریس مجهول، - و محتمل است صواب «يَعْمَلُ» باشد،

(۲) رسائل رشید: بقتری، (۳) ایضا: اخیه،

(۴) کذا فی ج ۵، ه: المنعلق، آ ب د و رسائل رشید: المنعلق،

(۵) رسائل رشید: موافق، (۶) ج: لا،

چون سلطان بعد از مشقت بسیار و رنج بی شمار هزارسف بگرفت و سلطان سبب آن بیت که پیشتر ثبت افتاد و این رباعی^(۱) و امثال آن از وطواط عظیم در خشم بود و سوگند خورده که چون او را باز یابند هفت عضو او را از یکدیگر جدا کنند در طلب و جستن او مبالغت کرد و منادی بر منادی فرمود و طواط هرشب باشیانه و هر روز بوادی^(۲) چون دانست که از فرار قرار نخواهد یافت بارکان ملک در خفیه توسل می جست هیچ کدام از ایشان سبب مشاهده غضب سلطان بتکمل مصلحت او زبان نمی دادند بحکم جنسیت پناه بخال جد^(۳) پدر مقرر این کلمات منتخب^(۴) الدین بدیع الکاتب^(۵) سقی الله عراض رمسه بسحائب قدسه داد و منتخب ۱۰ الدین باز آنک^(۶) منصب دیوان انشا با منادمت جمع داشت وقت ادای نماز بامداد پیشتر از ارکان دیوان^(۷) و داد^(۸) در رفتی و بعد از فراغ از نماز ابتدا بنصیحتی کردی و موافق و ملائم حال حکایتی مضحک در عقب جد بگفتی و سلطان در اسرار ملک برآی او مشورت کردی فی الجملة بتدریج سخن بذکر رشید و طواط رسید منتخب الدین برخاست و ۱۵ سلطان را گفت که بنده را يك التماس است اگر مبذول افتد سلطان باسعاف آن وعده فرمود منتخب الدین گفت و طواط مرغکی ضعیف باشد

میشود که رباعی بوده است، در تاریخ گریه بیت اول رباعی را اینطور دارد:

ای شه که بچامت می صافست نه درد * اعدای ترا ز غصه خون باید خورد

ولی ظاهراً این بیت مصنوعی است چه قافیه آن فاسد است، (۱) ب باصلاح

جدید؛ و این بیت، (۲) کذا فی آج، د: برودی (کذا)، ب: بخط جدید

افزوده: می بود، (۳) ج: کلمه «جد» را ندارد، د: کلمه «بخال» را ندارد

و يك «پدر» دیگر افزوده یعنی اینطور دارد: پناه جد پدر پدر مقرر آج،

(۴) ه: منتخب، (۵) ترجمه حال وی در لباب الألباب عوفی (طبع ادوارد

برون ج ۱ ص ۷۸-۸۰) مسطور است و در آنجا در نسبت بلد وی بجای آنجونی

سهوا «الخنوی» بطبع رسیده است، رجوع کنید نیز بمقدمه مصحح جهانگشای جلد اول

ص یو-یز، (۶) ب: ج: با آلك، (۷-۸) ج: ندارد،

خواست و استعطاف جانب او کرد سلطان نرم شد و بر سیل هدنه و مصالحت^(۱) باز گشت و انسر بر عادت مستمر سر خلاف می داشت سلطان ادیب صابرا برسالت نزدیک او فرستاد و او یکچندی در خوارزم بماند و انسر از رنود خوارزم بر متوال طریقۀ ملاحظه دو شخص را فریفته بود و روح ایشان خریه و بها داده و ایشان را فرستاده تا سلطان را مغافصۀ هلاک کنند و جیب حیا و او چاک ادیب صابرا ازین^(۲) حالت معلوم شد نشان آن دو شخص بنوشت و در ساق موزۀ پیر زنی بمر و روان کرد چون مکتوب بسطان رسید فرمود تا بحث آن کسان کردند و ایشان را در خرابات باز یافتند و بدوزخ فرستاد انسر چون واقف شد ادیب صابرا بپیچون انداخت، سلطان در سنۀ اثنین و اربعین و خمسایۀ^(۳) در ماه جمادی الآخرۀ باز قصد خوارزم کرد و اوّل قصبۀ هزارسف^(۴) را که اکنون درین عهد بعد از لشکر مغول در آب غرق شدست دو ماه محاصره داد و درین سفر انوری در خدمت حضرت سنجری بود این دو بیتی بر تیری نوشت و در هزارسف انداخت

۱۰ ای شاه همه ملک زمین حسب تراست

وز دولت و اقبال جهان کسب تراست

امروزی بیک حمله هزارسف بگیر

فردا خوارزم و صد هزار اسب تراست

f. 65a و طواط در هزارسف بود در جواب این رباعی^(۵) بر تیر نوشت و بینداخت

۲۰ گر خصم تو اے شاه شود رستم گرد

یک خر ز هزارسف^(۶) تو نتواند برد^(۷)

(۱) آب د: مصالحتی، (۲) ب د د: این، (۳) آ: سنمایه، و آن غلط

واضح است، (۴) ب د د: هزار سف، ج: هزار اسب (در مواضع)،

(۵) کدا فی آب، ج د د: بیت، (۶) ب ج د د: هزار اسب، (۷) در

جمع نسخ هین یک بیت را دارد و حال آنکه از سابق و لاحق عبارت صریحا معلوم

رودبار رفت انسز بعد از وقوف بر استشعار و فرار کمال الدین جماعتی را
از اکابر و معارف بفرستاد و بمواعید و امان او را مستظهر گردانید کمال
الدین بتزديك او آمد فرمود تا او را بند کردند تا در آن بند هلاک
شد، و کمال الدین را با رشید و طواط قدیمًا دوستی و مصافاتی بودست
انسز را تخيل^(۱) کردند که و طواط از حال کمال الدین واقف بودست
بدین سبب و طواط را مدتی از خدمت دور کرد و او را در آن معنی
قصاید و قطعهاست از آنجهت از يك قطعه دوسه بیت ثبت کرد
شاهها چو دست حشمت تو بر سرم ندید

در زیر پای قهر تنم را بسود چرخ
بی حسن اصطناع تو و بر لطف تو.

نازم بکاست عالم و رنجم فزود چرخ
به زین نگر بمن که اگر حالتی^(۲) بود
والله که مثل من بخواهد نمود چرخ

و از دیگری ییتی چند نوشت

سی سال شد که بنده بصف نعال در
بودست مدح خوان و تو بر تخت مدح خواه
داند خدای عرش که هرگز نه ایستاد^(۳)

چون بنده مدح خوانی در هیچ بارگاه
اکنون دلت ز بنده سی ساله شد ملول
در دل بطول مدت یابد ملال راه
لیکن مثل زنند چو مخدوم شد ملول
جوید گناه و بنده بیچاره بی گناه

(۱) کذا فی هـ (انسز تخيل کرد)، آ: تحیل، د: بحیل، ج: ب اصل جمله را

ندارند، (۲) شاهی دیگر برای استعمال «حالت» یعنی مرگ،

(۳) ب: نایستاد،

طاقت آن نداشته^(۱) که او را بهفت پاره کند اگر فرمان شود او را بدو پاره کند سلطان بخندید و جان و طواط بخشید، و چون سلطان بدر خوارزم رسید زاهدی بود که او را زاهد آهو پوش^(۲) گفتندے طعام و لباس او از گوشت و پوست آهو بود بخدمت سلطان آمد و بعد از موعظه حسنه اهل شهر را شفاعت کرد و انسر نیز رسل فرستاد و تحف و هدایا و نَتَف^(۳) معاذیر سلطان نیز از آنجا که شمول عفو و اغضاء او بود از زَلَّات او بار سوم عفو کرد و قرار دادند که انسر بکار جیحون آید و سلطان را خدمت کند در روز دوشنبه دوازدهم محرم سنه ثلاث و اربعین و خمسایه^(۴) انسر بیامد و هم از پشت اسب سلطان را خدمت کرد و پیش از آنک سلطان عیان برتابد انسر بازگشت سلطان هرچند از قَلَّت النفات در غضب شد اما چون در مقدمه عفو فرموده بود آن خشم نیز از سر قدرت فرو خورد و اظهار نکرد و بفضیلت این آیت که وَالْكَافِرِينَ الْغَضَبُ وَالْعَاقِبَةُ عَنِ النَّاسِ در يك حالت مخصوص گشت و اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ، و چون سلطان بخراسان رسید رسل فرستاد و انسرا بتشریفات و انعامات مشرف گردانید و انسر نیز رسل را بعد از تقدیم تعظیم مورد^(۵) با تحف و هدایای بسیار باز گردانید و بعد ازین انسر بجانب کمار بچند نوبت بغزا رفت و ظفر یافت و در آن وقت^(۶) والی جند کمال الدین پسر ارسلان خان محمود بود و میان ایشان موافقتی نام، چون آن حدود را بیشتر مستغلا گردانید در محرم سنه سبع و اربعین و خمسایه عزیمت سَفَاق^(۷) و بلاد دیگر کرد تا بموافقت کمال الدین آنجا رود چون بحد جند رسید کمال الدین مستنشر شد و با لشکر خویش بگریخت و بجانب

f. 65b

(۱) ج ه: ندارد، د ب: داشته باشد، (۲) د: نوش، (۳) آ ب د: سف، ه: تمهد، (۴) آ ج ه: افزوده اند: چون، (۵) ب: ندارد، (۶) آ ج: افزوده: که، (۷) کذا فی ب ه، آ: سفاق، ج: شعباب، د: این جمله را ندارد،

f. 66r رسید که امیر عماد الدین^(۱) احمد بن ابی بکر^(۱) قاج^(۲) سوارے هزار
بفرستادست و سلطان سخر را در شکارگاه بر بوده و با ترمد^(۳) آورده
خاص و عام تبجج و استبشار نمودند و شادیاها کردند و خوارزمشاه در
نسا در انتظار محمود خان و امراء دیگر توقف نموده بود و ایشان خود
از آمدن و التماس او ندامت داشتند عزیز^(۴) الدین طغرائی را نزدیک او
فرستادند و با او میثاقی و عهدی بستند از آنجا روان شد و بخوشان
استوا^(۵) آمد و خاقان رکن الدین هم از نیشابور بدانجا آمد و ملاقات
کردند و طریق موالات سپردند و مدت سه ماه مصاحب یکدیگر بودند
و در اصلاح فساد ملک کوشیدند روزی خوارزمشاه جشنی ساخت و
۱۰ خاقان رکن الدین را حاضر کرد و در مدح ایشان از قصیده و طواط این
بیت ایراد یافت

جمعند همچنانک یک برج در دوسعد

در یک سرای پرده میمون دو شهریار

بعد از آن خوارزمشاه رنجور شد روزی در میان رنجورے آواز قراء^(۱)
۱۰ بگوش او رسید بر سیل تفاؤل^(۲) اصغائی کرد و ندما را خاموش گردانید^(۳)
بدین آیت رسید بود که وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ آنرا فال بد
گرفت آن رنجوری صعب تر شد تا شب نهم جمادی الآخرة سنه احدى و
خمسین و خمسمایه گذشته شد و نخوت فخر و تکبر از سراو بیرون رفت

(۱-۱) د: ابی بکر احمد بن، (۲) کذا فی ب: ج، آ: مباح، د: قباح،

ه: ماح، (۳) کذا فی جمیع النسخ بالدال المهملة،

(۴) کذا فی ه، آ: عزیز، ب: عرب، ج: د: عز، (۵) کذا فی د: ه، آ: ب:

استو، ج: آسو، (۶) کذا فی د: ه و اصل ب، آ: فرا، ب: باصلاح جدید:

قرآن، ج: آوازی فراگوش (بجای آواز قراء بگوش)، - گویا صواب قراء بفتح قاف

باشد یعنی قاری خوش آواز (رجل قراء حسن القراءة من قوم قرائین ولا یُکسر،

لسان العرب) ه قراء بضم قاف جمع قارئ بقرینه افراد فعل «رسید بود» در سطر بعد،

(۷) ب: ج: ه: تمال، (۸) ه افزوده: قاری،

و چون جند از عاصیان پاك شد ابو الفتح ایل ارسلان را آنجا فرستاد و آن نواحی برو مقرر فرمود، و درین سال بود که حشم غُر استیلا یافتند و سلطان سنجر را بگرفتند و او را بروز بر تخت پادشاهی می‌نشانددی و شب در قنص آهن می‌داشت انسز بطع ملك بیهانه آنك درین حالت قضای حق ولی نعمت خویش می‌گرام با تمامت حشم و لشکر بر راه آمویه روان شد و آهسته آهسته می‌رفت چون بآمویه رسید خواست كه قلعه آنرا بلطائف الحیل با دست گیرد کونوال آن ابا نمود رسولی بسلطان سنجر فرستاد و اظهار مطاوعت و اخلاص نمود و التماس قلعه آمویه کرد سلطان جواب فرستاد كه مضایقه نیست اما ابتدا ایل ارسلان را با لشکری بمدد حضرت ما فرستد بعد از آن قلعه آمویه و اضعاف آن ارزانی داریم چون^(۱) دو سه نوبت درین سؤال و جواب رسولان از جانبین تردد کردند تا عاقبت انسز بدین ابا باز گشت و بخوارزم رفت و باز قصد غزوی کرد^(۲)، و درین حالت ركن الدین محمود بن محمد بغرا^(۳) خان خواهر زاده سلطان سنجر كه لشکر با او بیعت کردند و او را قائم مقام سنجر بر تخت سلطنت نشانددند از راه سابقه و مصافاتی كه با خوارزمشاه انسز داشته است از خراسان رسولی بفرستاد و در تسکین نایره غُر^(۴) ازو استعانت خواست خوارزمشاه بر راه شهرستانه حرکت کرد و ایل ارسلان را در صحبت خویش بیاورد و پسر دیگر ختای^(۵) خان را در خوارزم بنیابت بگذاشت چون انسز بشهرستانه رسید امرای اطراف را از جهت ضبط ملك از دست شد و کار بهم بر آمده طلب کرد و در اثنای این خبر

(۱) كذا فی جمیع النسخ، و ظاهرًا یا كلمه «چون» زائد است یا كلمه «تا» در «تا عاقبت» در يك سطر بعد، (۲) كذا فی بَجَّ، آ: غزوی کرد، د: غزوی می‌کرد، ه: غزو کرد، (۳) ب: بقرا، ه: كلمه «محمد» را ندارد، (۴) كذا فی د، ه: غزان، ب: غر، ج: غرو، آ: غزو، (۵) كذا فی ج ه، د: خطا، آ: ب: حنای،

ارسلان ایشان را استمالت داد و در جمادی الآخرهٔ این سال متوجهٔ ما وراء النهر شد خان سمرقند آوازهٔ حرکت او بشنید بمحاصر تحصن جست و تمامت صحرا نشینان تراکمه که از قراکول^(۱) تا بچند بود با خود در سمرقند برد و از قراختای^(۲) استمداد کرد ایلک ترکان را باده هزار سوار بداد و فرستادند^(۳) خوارزمشاه از بخارا بعدما که اهالی آنرا بمواعید مستظهر کرده بود عازم سمرقند شد و خان سمرقند نیز لشکرها عرض داد و لشکر بر دو جانب آب سغد نزول کردند و جوانان لشکر بر سیل مطارده کمر و فری می نمودند ایلک ترکان چون خوارزمشاه و لشکر او را بدید در^(۴) تذلل و تواضع گرفت و ائمه و علمای سمرقند بتشنع و تضرع در آمدند و صلح جستند خوارزمشاه نیز سخن ایشان قبول کرد و امرای قرلغ^(۵) را با احترام و اکرام تمام با مقام خویش رسانید و خوارزمشاه با خوارزم مراجعت کرد، و بعد از وفات^(۶) سلطان^(۷) محمود خان بر تخت نشسته بود و از سبب غر^(۸) و استیلاء مؤید^(۹) ایبه^(۱۰) که از غلمان دار سجری

(۱) د: قراکوک، (۲) ج: قراخان، (۳) کذا فی ب: باصلاح جدید، آج د: فرستاد، (۴) د کلمه «در» را ندارد، (۵) کذا فی آ د، ب: قریلغ، ه: قریلغ، ج: ندارد، (۶) د افزوده: سلطان سنجر، (۷) یعنی سلطان سنجر، (۸) آ: غر، د: عز، (۹) آ: ایبه، ب: ایبه، د: انه، ج: الله، ه: فلان (بجای مؤید ایبه)، — متن تصحیح قیاسی است، در جمیع کتب تواریخ نام این شخص آئی آبه یا آیه مخففاً مسطور است از جمله اصل تاریخ السلجوقیه لعاد الدین الکاتب نسخهٔ پاریس (Arabe 2145, f. 307b)، و اختصار آن للبنداری طبع هوتبا ص ۲۸۴: «ثم استولى الأمير المؤید آئی ایبه بنیساوور»، و راحة الصدور للزاوندی نسخهٔ قدیمهٔ پاریس (Suppl. pers. 1314, f. 76a-b) سه مرتبه: «مؤید ای ایبه»، و ابن الأثیر طبع توربرگ ج ۱۱ ص ۱۱۸-۲۷۱ قریب بیست مرتبه لقب و نام او را «المؤید ای ایبه» نوشته است از جمله ص ۱۲۱: «كان للسلطان سنجر مملوك اسمه ای ایبه و لقبه المؤید»، و ابن فندق البیهقی که معاصر همین پادشاه بوده و کتابی در تاریخ بیهق بزبان پارسی بنام او تألیف نموده (رجوع بسابق ص ۱ ح ۲) و يك نسخهٔ نفیسی از آن در موزهٔ بریطانیه موجود است در اواخر کتاب ورق ۱۶۶a از او اینطور تعبیر میکند: «مؤید الدولة و الدین خسرو خراسان ای ایبه خلد الله

و رشید الدین و طواط بر سر جنازه او می‌گریست و بدست اشارت بدو می‌کرد و می‌گفت

شاهای فلک از سیاست می‌لرزید * پیش تو بطبع بندگی می‌برزید^(۱)

صاحب نظری کجاست تا در نگرده * تا آن همه مملکت بدین می‌ارزید

بعد از چهار روز واقعه او فاش کردند و ایل ارسلان با لشکر بجانب

خوارزم حرکت کرد و در راه تمامت امرا و لشکر با او بیعت کردند و

برادر خردتر سلیمان‌شاه را که در ناصیه او اثر عصبان مشاهده می‌نمود مقید

گردانید و انا بک^(۲) او^(۳) را سیاست کرد و سیم رجب این سال

بر تخت خوارزمشاهی نشست و جماعتی که سر راستی نداشتند بگرفت و

امرا و دیگر لشکرها را مواجب و اقطاع زیادت از آنچه در عهد پدرش

داشتند اطلاق کرد^(۴) و خیرات بسیار فرمود و رکن الدین محمود خان

بتهنیت جلوس او و تعزیت پدرش رسول فرستاد، و چون خبر سلطان

سجری که در بیست و ششم ربیع الاول سنه اثنین و خمسين و خمسمایه بخوار

حق انتقال کرده بود برسد سه روز اهل خوارزم در تعزیت بنشستند،

و در سنه ثلاث و خمسين و خمسمایه جماعتی از سروران قرلغان^(۵) که

مقیم ماوراء النهر بودند مقدم ایشان لاجین بک و پسران بیغو^(۶) خان و

امثال ایشان از خان سمرقند جلال الدین علی بن المحسن که معروف بود

بکوک ساغر^(۷) بگریختند و^(۸) بخوارزم آمدند که بیغو^(۹) خان را که سرور

قرلغان^(۱۰) بود بکشت و در قصد سروران دیگرست خوارزم شاه ایل

(۱) کذا فی آ، ب ج د ه: می‌ورزید، (۲) آج کلمه «و» را ندارند،

(۳) د: اغلیک، (۴) آ ه: کردند،

(۵) کذا فی ه، ب: قرلغان، آ: قراخان، د: قراخان، ج: قراخوان،

(۶) کذا فی ب ج ه، آ: سغو، د: بیغو، (۷) کذا فی ه (۲)، آ ب: بکوک

ساعر (۳)، د: بکوک شاعر، ج این دو کلمه را ندارد، (۸) کذا فی ج،

ب بخط الحاتی: رنجیک، آ د ه ندارد، (۹) کذا فی ه، ب ج: سغو، د: بیغو،

آ: سغو، (۱۰) کذا فی ه، آ: قرلغان، ب: قرلغان، د ج: قراخان،

مقدمه لشکرکش^(۱) خویش عیار بك را که از قرلغان^(۲) ما وراء النهر بود بآموه فرستاد پیش از وصول او لشکرها از جانبین مصادمت کردند لشکر عیار بك منهزم شد و او گرفتار و ایل ارسلان بیمار شد چون بخوارزم رسید در نوزدهم رجب این سال^(۳) وفات کرد، پسر خردتر او سلطان‌شاه که ولی عهد او بود قائم مقام پدر بر تخت خوارزمشاهی نشست و مدبر ملک مادر او ملکه ترکان بود، برادر بزرگتر او نکش در جند بود بطلب او رسولی فرستادند از آمدن ابا نمود بقصد او لشکر تعبیه کردند نکش خبر یافت عنان برتافت و عزیمت دختر خان خانان قراختای^(۴) کرد که در آن وقت اسم خانی داشت و مدبر کار ملک شوهر او فرما^(۵) بود چون نکش بدیشان رسید^(۶) بخزاین و اموال خوارزم مواعید داد و قرار نهاد که چون خوارزم مستخلص شود هر سال مالی بفرستد فرمارا با لشکری انبوه با نکش بهم بفرستاد^(۷) چون بر^(۸) خوارزم مطلع^(۹) شدند^(۱۰) سلطان‌شاه با مادر پیش از محاربه و مجادله راه راست در پیش گرفتند تا بملک مؤید متصل شدند و نکش روز دو شنبه بیست

(۱) دَکَلَه «کش» را ندارد، (۲) دَ: قراخان، (۳) یعنی سنه ۵۶۰ یا ۵۶۵ برحسب اختلاف نسخ در چهار پنج سطریش (ص ۱۶ س ۸) و فرض ثانی اقرب بواقع است، و این الاثیر وفات ایل ارسلان را در سنه ۵۶۸ ذکر میکند، (۴) دَ: قراختا، جَ: قراخان، (۵) کدا فی جمیع النسخ ای بالباء و الزاء المهملة، و در این الاثیر طبع تورنبرگ نام او هم جا «فرما» با فاف طبع شده است، (۶) آب دَ افزوده: و، (۷) در حاشیه نسخه جَ در این موضع نوشته: — «حاشیه محمد بنجیم، چون نکش لشکر بر سلطان‌شاه نامزد کرد سلطان‌شاه این رباعی نوشت و بنکش فرستاد

هرکه که سمند عزم من پویه کد * دشمن ز نهیب تیغ من مویه کد
اینجا برسول و نامه برناید کار * شمشیر دو رویه کار یگرویه کد»

(۸) بَ بَیْطُ الحاقی «اهل» بجای «بر»، (۹) یعنی مُشْرِف، يقال أَطْلَعَ رأسه اذا أَشْرَفَ على شيء و كذلك أَطْلَعَ و قد أَطْلَعْتُ من فوق الجبل و أَطْلَعْتُ بمعنى (لسان)، (۱۰) آب جَ افزوده‌اند: و،

(۱) بفروسیّت و بیدار (۱) از دیگر غلمان مستثنی و ممتاز بود کار خراسان در اضطراب و تشویش بود و سلطان محمود را در رمضان سنهٔ سبع و خمسين و خمسمایه از شهرستان نسا بور بیرون آورد (۲) و چشم او را میل کشید و در قلعه که در آنجا محبوس (۳) بود وفات یافت و (۴) در شهر سنهٔ ثمان (۵) و خمسين (۶) و خمسمایه خوارزمشاه بالشکری جرّار و عسکری کرّار متوجه شادباخ شد و مدتی او را (۷) در شادباخ حصار داد تا سفر از جانیین در میان آمدند و مصالحه کردند و با خوارزم مراجعت نمود، و در شهر سنهٔ ستین و خمسمایه (۸) از حشم ختاسه و ما وراء النهر جمعیتی شگرف ساختند بر قصد او چون آوازه ایشان بشنید مستعدّ حرب گشت و در

دوله»، قاضی احمد غفّاری مؤلف تاریخ جهان آرا بواسطهٔ تصحیف نسخ این کلمه را «آینه» خواند و وجه تسمیهٔ غربی برای آن اختراع کرده گوید که چون آینه سلطان سنجر پیش او میبود مؤید آینه اشتهار یافت، و مجعول بودن این وجه تسمیه واضح تر از آنست که بر د و ابطالی احتیاج داشته باشد، — اما کلمهٔ آئی ایه (آینه) از اعلام معمولهٔ ترکی است از جمله جمال الدین آیه با نحوه بدل آئی ایه (ج ۱ ص ۱۱۶)، و مرکب است از «آئی» یعنی ماه که در اعلام آئی دُغدی و آیتُغدی (ماه طلوع کرد) و آئی دُغیش و آیتُغیش (ماه طلوع کرده) و آیدُمُر (ماه آهن) و آئی بُرس (ماه یوز) و آیتکین (ماه امیر) و غیرها دیک میشود، و از «ابه» (۹) که در اعلام قنلغ ایه (فهرست تاریخ السلجوقیه للبنداری طبع هوتما) و ارسلان ایه (ایضاً) و بوزابه (ایضاً) و بک ایه (ابن الأثیر ج ۱۱ ص ۱۵-۱۷ و غیره) و کج ایه (ایضاً ج ۱۱ ص ۲۲، ۲۳) و غیرها مشاهد میشود، (۱۰-۱) کذا فی آ، ج: بفروست و آرای (کذا)، د: بفروسیّت (فقط)، ه: بفروسیّت و بداد، ب: باصلاح جدید: بدانائی و دلاوری، (۲) یعنی مؤید آیه محمود خان را از نسا بور بیرون آورد، (۳) کذا فی ب بخط جدید و ه، آج: محاصره، د: محاصر، (۴) آب ج و او را ندارند، (۵) کذا فی د، ب: اثنتی، ج: اثنی، آ: اسی، ه: ۲، و صواب ظاهرًا نسخهٔ د است چه حوادث سنهٔ ۵۵۷ گذشته و حوادث سنهٔ ۵۶۰ خواهد آمد و مابین این دو سنه مناسب ذکر سنهٔ ۵۵۸ است نه ۵۵۲ یا ۵۶۲ بطابق ج، (۶) ج: متین، (۷) ب: باصلاح جدید: مؤیدرا، (۸) ج: خمس و ستین و خمسمایه، — و احتمال قوی دارد که همین صواب باشد چنانکه از ملاحظهٔ مابعد معلوم خواهد شد، و ابن الأثیر این واقعه را در سنهٔ ۵۶۷ ذکر میکند،

رسیدند و آن شهری^(۱) بودست که اکنون آب گرفته است چون لشکر مؤید بیک فوج از بیابان بیرون نمی توانستند شد فوج فوج می رفتند و خبر نداشتند که خوارزمشاه در سوهرلی^(۲) نزول کردست ملک مؤید در مقدمه بود چون بسوهرلی^(۳) رسید تکشی بر آن فوج زد و اکثر ایشانرا بکشت و ملک مؤیدرا اسیر کرده بتزدیک او بردند بر در بارگاه او میانش دو نیم زد^(۴) و این حالت در روز عرفه سنه تسع^(۵) و ستین و خمسایه بودست، و سلطان شاه و مادرش بگریختند و بدهستان رفتند و تکشی بر عقب ایشان بدهستان روان شد و دهستان او را مسلم شد و مادر سلطان شاه را بکشت و بازگشت و از آنجا سلطان شاه گریخته بشادیخ آمد نزدیک طغان شاه پسر ملک مؤید که قائم مقام او نشسته بود و سلطان شاه^(۶) بچندی در نشابور مقام ساخت و چون طغان شاه را مکنت آن نبود که او را بلشکری یا بمالی مددی دادی از آنجا بسلاطین غور متصل گشت و بذیل استمداد ایشان تمسک نمود مورد او را بالطف که در حق اصناف چنین اضياف کنند تلقی کردند، و سلطان تکشی را در خوارزم کار نظام تمام یافت و امور ملک قوام پذیرفت و رسل ختای بر قرار متواتر بودند و زیادت از قبول تحکّمات و ملتسمات مترادف و با این همه رعایت شرایط ادب نمی کردند و شرف نفس هر آینه از تحمل حیف آبی^(۷) تواند بود و بقبول ضمّ تن^(۸) در نتوان داد ع، سَحِجَّة نَفْسٍ حَرَقَ مُلْکَتِ کَبَرًا، بفرمود تا یکی را از معارف ختای که برسالت آمده بود سبب حرکات نالایی او بکشند^(۹) و میان او و قوم ختای مکاوحه ظاهر شد، چون سلطان شاه خبر مکاشفت ایشان بدانست شادان شد و آنرا از امارات

(۱) ج: شهرکی، (۲) کذا فی آ، ب: سوهرلی، ج: سوزلی، د: سوری،
 ه: سوترنی، (۳) کذا فی آ، ب: سوهرلی، ج: بسوهرلی، د: بسوری،
 ه: بسوترنی، (۴) ج: د: زدند، (۵) د: سبع،
 (۶) آ: سلطان، (۷) ب: د: آبی، ج: آن، (۸) آ: کلمه
 «تن» را ندارند، (۹) آب: بکشت،

و دویم ربیع الآخر سنه ثمان و ستین و خمسایه^(۱) در خوارزم شد و بر تخت خوارزمشاهی نشست و هر کس از شعرا و بلغا در تهتیت او خطب و اشعار آوردند رشید الدین وطواط را که در خدمت آباء او سن از هشتاد گذشته بود بجهت پیش او آوردند گفت هر کس بر قدر خاطر و قریحه تلفیق تهتیتی کرده‌اند و^(۲) من بند را^(۳) سبب ضعف بنیت و کبر سن قوی از کار فرو مانده است بر رباعی که سیل تبرک نظم افتادست اختصار می رود:

جَدّت ورق. زمانه از ظلم بهشت

عدل پدرت شکستها کرد درست

ای بر تو قبای سلطنت آمد چست

۱۰

هان تا چه کنی که نوبت دولت تست

f. 67a و نکش آیین عدل و داد گستری پیش گرفت و فرما^(۴) را با قضای حق او باعزاز و اکرام باز گردانید، و والد سلطان شاه از نفایس جواهر و اجناس ذخایر بملك مؤید هدیه فرستاد و ملك خوارزم و عرصه آن برو عرضه کرد و از میلان اهالی و عساکر خوارزم بجانب مادر و پسر لافها می زد تا ملك مؤید نیز بقول ایشان مغرور شد و وسوسه شیاطین آمال در ملك و مال او را از منتهج صواب دور انداخت و لشکرهای پراکنده جمع کرد و با سلطان شاه و مادرش عازم خوارزم شدند چون بسویری^(۵)

(۱) از اینجا معلوم میشود که در ص ۱۸ س ۶ نسخه ج «خمس و ستین و خمسایه» اصح از نسخ دیگر «ستین و خمسایه» است، چه بنا بر نسخه ج فاصله بین وفات ایل ارسلان و جلوس پسرش نکش در خوارزم تقریباً سه سال میشود و بنا بر نسخ دیگر هشت سال و این اخیر مستبعد است بخصوص که ابن الاثیر وفات ایل ارسلان و جلوس نکش هر دو را در يك سال یعنی سنه ۵۶۸ ذکر میکند،

(۲-۳) ه: این بند را، ب: مرا، آ: ندارد،

(۴) کذا فی جمیع النسخ، (۵) کذا فی آ، ج: سویری، ب: سویری،

ه: سویری، د: سویری، — سویری بلیده علی عشرين فرسخا من خوارزم (ابن الاثیر در سنه ۵۶۸)، و در معجم البلدان «سویری» با بون چاپ شده است،

گشتند و چون ملك دینار در قلعه عاجز شد و اکثر حشم ازو برگشتند و او مانند دینار ناسره در بُن صُرّه بماند ایلی نزدیک طغان‌شاه فرستاد و بسطام عوض سرخس ازو التماس کرد ملتس اورا مبذول فرمود و امیر عمر فیروز کوهی را بسرخس فرستاد تا قلعه بدو تسلیم کرد^(۱) و دینار ببسطام رفت، چون سلطان نکش بر عزیمت عراق از خوارزم مجاهر رسید ملك دینار دینار و ملك خود بگذاشت و بطغان‌شاه متصل گشت طغان‌شاه عمر فیروز کوهی را از سرخس بازخواند و در عوض او امیر قراقوش^(۲) را که یکی بود از غلامان پدرش بسرخس فرستاد [سلطان‌شاه]^(۳) با کم از سه هزار^(۴) مرد قصد سرخس را محتشد شد و مخالفت و نقض میثاق و موافقت را مترصد طغان‌شاه^(۵) نیز از نیشابور^(۶) با ده هزار مرد آراسته با دینار و خواسته بر عزم مصاف متوجه سرخس شد چون در آسیای حفص روز چهار شنبه بیست و ششم^(۷) ذی الحجه سنه ست و سبعین و خمسمایه آسیای حرب در دوران آمد و مبارزان از جانین در میدان بعد از جدال و قتال طایفه طغان‌شاهی را از صدمت صولات لشکر سلطان‌شاهی کار خلل و تباهی یافت

(۱) یعنی دیار قلعه سرخس را بامیر عمر فیروز کوهی تسلیم کرد، (۲) ب: قراقوش، (۳) ب بخط جدید «او»، ه بخط جدید «و خود»، (۴) کذا فی ج ده، (۵) ب (بتصحیح جدید) آ: با سه هزار، (۶) نسخ: سلطان‌شاه، متن تصحیح قیاسی است و کلمه «سلطان‌شاه» بلا شك سهو از نسخ است بجای «طغان‌شاه» یکی بقرینه آنکه در آج و اصل ب در دو کلمه بعد «نیشابور» دارد و بدیهی است که طغان‌شاه بود که در نیشابور اقامت داشت و پای تخت وی آنجا بود نه سلطان‌شاه، و دیگر آنکه صریح این الأثیر است که ابتدا سلطان‌شاه سرخس را محاصره نمود سپس طغان‌شاه بچگ وی آمد و منهزم شد: «فقد سلطان‌شاه سرخس و حصر قلعتها و بلغ ذلك طغان‌شاه فجمع جیوشه و فقد سرخس فلما التقى هو و سلطان‌شاه فر طغان‌شاه الی نیشابور و ذلك سنة ست و سبعین و خمسمایه (ج ۱۱ ص ۲۴۸)»، و چون این الأثیر و جوبنی وقایع اوایل خوارزمشاهی را هردو از يك مأخذ یعنی مشارب التجارب بیهی مل کرده‌اند و در كم و کیف و ترتیب و قایع تقریباً بعینه با یکدیگر مطابق اند میتوان بکرا از روی دیگری تصحیح نمود، (۶) کذا فی آج، ب (بتصحیح جدید) ده: مرو،

(۷) آ: بیست و سم، ج: بیست و سیم،

دولت خویشتن پنداشت و ختائیان نیز بر رغم نکش استحضار او کردند و سلطان غیاث الدین بالتماس او^(۱) اورا با ساز و اهبت و آلت و تجمل وافر بجانب ختای روان کرد چون سلطان‌شاه از پیش غیاث الدین روان شد غیاث الدین روئے بامرا آورد و گفت مرا در خاطر ه چنان افتاد که ازین مرد در خراسان فتنها پیدا گردد و مارا ازو تحمل زحمات و مشقتها باید کرد و گوئی الهام ربّانی بود، چون سلطان‌شاه بختای رسید و میلان اهالی خوارزم و لشکرها بجانب خود با ایشان تقریر داد فرما^(۲) را با لشکری تمام بدد او روان کردند چون بحدود خوارزم رسید سلطان نکش بفرمود تا آب جیحون بر ممر ایشان انداختند و بدان سبب آمد شد^(۳) بریشان متعذر شد و سلطان در شهر استعداد جنگ و ترتیب آلت طعان و ضراب کرد فرما^(۴) چون بر در شهر نزول کرد از میلان^(۵) f. 67b آن قوم بجانب سلطان‌شاه^(۶) جز نزاع و جدال ندید^(۷) بر مبادرت پشیمان شد و عزیمت مراجعت کرد سلطان‌شاه چون دید که از کار خوارزم فایده روی نخواهد نمود و مخرجی دیگر ندانست التماس نمود که فوجی را از لشکر^{۱۰} فرما^(۸) با او بهم بسرخس بفرستد^(۹) ملتس او باجابت مقرون کرد و مغافصه بسرخس بر سر ملک دینار که یکی بود از امرای غزّ دوانید و اکثر ایشان را طعمه شمشیر کرد و ملک دینار خویش را در خندق قلعه انداخت و از حصار اورا بموی از آب برگشیدند و بقایای غزان بحصار پناهی‌دند و سلطان‌شاه^(۱۰) متوجه مرو شد و آنجا ساکن گشت و لشکر^{۲۰} ختای را باز گردانید و دایماً تاختن بسرخس می‌برد تا اکثر غزان متفرق

(۱) آج د کله «او» راندارد، (۲) کذا فی جمیع النسخ، (۳) کذا فی ب ج د ه، آ: آمد و شد، (۴) ب: فرما، (۵) کذا فی ه، آ: ج د: میان، (۶) کذا فی ب ولی کلمه «نزاع» بخط الحاقی است، ه: ج: جز جدال ندید، آ: جر و جدال ندید، د: جر و جدال بدید، (۷) کذا فی جمیع النسخ، (۸) کذا فی ه، ب: بفرستد، آ: بفرستد، ح: ه: فرستد، (۹) آ: ب: د: سلطان،

نکش زد و در مرو رفت و روز دیگر چون سلطان دانست که برادرش در شهر رفت و نمکن یافت عنان بر تافت و بی توقف بجانب شادباخ شتافت در ربیع الاول سنه اثنین و ثمانین و خمسایه بر ظاهر^(۱) آن نزول کرد و مدت دو ماه سخر شاه و منکلیک^(۲) را در شادباخ حصار داد بعدما که صلح قرار افتاد و باز گشت حاجب^(۳) بزرگ شهاب الدین مسعود و سیف الدین مردان شیر^(۴) خوانسالار^(۵) و بهاء الدین محمد بغدادی کاتب را بآنمام مصالحت و تقریر مواضعی^(۶) که ملنزم گشته بود^(۷) نزدیک منکلیک^(۸) فرستاد و او^(۹) ایشان را سبب غیبت حشم و خدم سلطانی مقید بنزدیک سلطان‌شاه فرستاد و محبوس بودند تا بوقتی که میان اخوین موافقی افتاد، و امام برهان الدین ابوسعید^(۱۰) بن الامام فخر الدین عبد العزیز الکوفی در خدمت سلطان^(۱۱) بود و او از علمای کبار بود و فحول ائمه روزگار و نزدیک سلاطین وقت عظیم موقر و قضا و شیخ الاسلاوی خراسان بدو مفوض بود از نتایج خاطر او این دو سه بیت^(۱۲) بکوفه نوشته بود یکی از دوستان املا کرد درین وقت که حال او ثبت می افتاد

۱۵   اَلَا هَلْ إِلَىٰ اَکْثَافٍ کُوفَةٌ^(۱۳) * نَبْلُ غَلِیلَ الشَّوْقِ قَبْلَ مَمَاتِی
وَهَلْ اَعْتَدِیَ بَیْنَ الْکُنَاسِ وَکَنْدِیَ^(۱۴) * اَسْحُ عَلَىٰ نَلْکَ الرَّئِی عِبْرَاتِی

- (۱) د: و بر ظاهر، (۲) کذا فی د، آ: منکلیک، ب: منکلیک،
ج: منکلی بک، (۳) ج: صاحب، (۴) د: شیر مردان،
(۵) ب: ج: خوانسالار، ه: خوانسلان، (۶) هذا هو الظاهر، ب: مواضعی،
آ: د: مواضعی، (۷) ب: د: بودند، (۸) کذا فی د، آ: منکلیک،
ب: منکلیک، ج: منکلی بک، (۹) کلمه «و او» فقط در ب بخط الحاقی،
ه: و، د: و منکلیک، آ: ندارد، (۱۰) ترجمه حال وی در جلد اول
از لباب الالباب عوفی طبع ادوارد برون ص ۲۲۸-۲۲۹ مسطور است،
(۱۱) ب بخط جدید افزوده: نکش، (۱۲) ب افزوده: که،
(۱۳) استعمال کوفه بدون الف و لام در غیر نداء و اضافه شاذ است،
(۱۴) الکُنَاس ظاهرًا مخفف الکُنَاسَة است که محله بوده در کوفه (باقوت)، ولی ضبط

و سلطان‌شاه بقوت الهی کامران شد و غنایم بسیار از مال و خواسته^(۱) بجزانۀ او رسید و از جمله آن غنایم سیصد تخت^(۲) نرد بجزانۀ سلطان‌شاه رسید بود، و سلطان‌شاه بر سرخس و طوس و آن حدود مستولی شد و کوبک اقبال او بعد از هبوط مستعلی و چون بر خلاف شیوۀ طغان‌شاه^۵ مرد حرب و جنگ بود نه یار دفت و جنگ پیوسته بر سر طغان‌شاه ناختم می‌کرد تا لشکر طغان‌شاه درمانده شدند و بیشتر امرا و اعیان او^(۳) بسطان‌شاه متصل گشتند^(۴) و ملک او را رونق نماند و بسطان نکش و سلطان غور بکرات بالتاس مددی الحجا نمود و رسول فرستاد و یک نوبت بنفس خود بهرات رفت و استمداد لشکری کرد هم فائده نداد و درین نامرادی^(۵) بود تا در شب دو شنبه دوازدهم محرم سنۀ احدى و ثمانین و خمسایه از دنیا بعقبی رسید و همان شب پسرش سبخر شاه را قائم مقام پدر^(۶) بر تخت نشاندند منکلی یک^(۷) که اتابک او بود استیلا یافت و دست بمصادره و مطالبه گشاده کرد بیشتر امرای طغان‌شاهی بخدمت سلطان‌شاه پیوستند و^(۸) بر اکثر ولایت طغان‌شاه حاکم گشت^(۹)، و ملک دینار بجانب کرمان رفت^{۱۰} و اتراک غزّی^(۱۰) بهر کجا ماند بودند بدو متصل شدند، و در اوایل شهرور سنۀ اثنین و ثمانین سلطان نکش از خوارزم بخراسان آمد سلطان‌شاه درین فرصت^{f. 68a} با لشکری انبوه بخوارزم رفت و سلطان نکش بمرو آمد و بر در شهر نزول کرد سلطان‌شاه را بر خلاف اندیشه او بخوارزم راه ندادند و از نزول نکش بدر مرو توقف نتوانست کرد و چون بامویه رسید اکثر^{۲۰} لشکر آنجا بگذاشت و با پنجاه نفر مرد کارزار در شب بر میان لشکرهای

(۱) آد: خواستار، (۲) دَج: تخته، (۳) کلمۀ «او» را فقط درج دارد،
 (۴) آب: د: گشت، (۵) ب: نا امیدی، (۶) د: پدرش، آ این کلمه را ندارد،
 (۷) آ: منکلی یک، ب: منکلی یک، ج: د: منکلی یک، — نام این شخص در تاریخ ابن الأثیر در حوادث سنۀ ۵۶۸ هم جا منکلی تیکن مسطور است،
 (۸) ب بخط الحاقی افزوده: او، (۹) یعنی منکلی یک یا سلطان‌شاه، هردو
 محتمل است و اظهر اوّل است، (۱۰) کدا فی ب ج، آد: غزّی،

ای جان اگر از غبار تن پاک شوی * تو روح مقدسی بر افلاک شوی
 عرش است نشین تو شرمش ناید * کائی و مقیم خطه خالک شوی
 و سلطان‌شاه در سبزوار رفت و بقول وفا نمود و يك ساعتی مقام کرد و
 از آنجا متوجه مرو شد، و سلطان نکش روز آدینه چهاردهم^(۱) محرم سنه
 ثلاث و ثمانین و خمسایه بود که باز بظاهر شادباخ نزول کرد و مجانبی
 نصب فرمود و محاربت سخت آغاز نهاد تا منکلبك^(۲) مضطر گشت ائمه
 و سادات را شفیع ساخت و بخدمت نکش فرستاد و دست در دامن
 استمالت^(۳) زد ملتس اورا باجابت مقرون فرمود و بر آنجهلت سوگند یاد
 کرد چون منکلبك^(۴) بخدمت نکش رسید سلطان روز سه شنبه هفتم^(۵)
 ربيع الاول این سال در شهر رفت و بساط عدل و رأفت گسترد و
 عرصه آنرا از خاشاک و خار عدوان و جور بسترد و موکل بر سر
 منکلبك^(۶) گاشت تا هرچه بناحق گرفته بود بحق باز داد و بقصاص
 برهان الدین که **لُحُومُ الْعُلَمَاءِ مَسْمُومَةٌ** بر موجب فتاوی ائمه اورا بامام
 ۱۰ **فخر الدین عبد العزیز الکوفی** دادند تا بقصاص پسر که **الْأَنفُسُ بِالنَّفْسِ**
وَأَتَجَرَّوْحُ قِصَاصٌ اورا بکشت و ارباع نشابور از جور او پاک شد
 خوارزمشاه را مسلم گشت و زمام مصلحت آن ملک در کف کفایت پسر
 بزرگتر ناصر الدین ملک‌شاه نهاد و در رجب سال مذکور عزیمت مراجعت
 با خوارزم بامضا رسانید، سلطان‌شاه باز چون عرصه خالی دید حالی بر
 ۲۰ قصد او لشکر کشید و ساکنان شادباخ را کووس طعن و ضرب مالا مال
 چشاند و بیشتر بارهرا خراب کرد و از جانیین لشکرها مصادمت کردند

(۱) ج: چهارم، (۲) ج: منکلی بك، د: منکلبك، ب: منکلبك،
 آ: منکلك، (۳) ب: ده: استیان، (۴) ب: منکلبك، ج: منکلی
 بك، آ: منکلك، (۵) ه: هنده، (۶) آ: ب: منکلبك، د: منکلبك،
 ج: منکلی بك،

رَعَى اللَّهُ صَحْبِي بِالْعِرَاقِ وَإِنْ هُمْ رَمَوْا شَمْلَ عَهْدِي مِنْهُمْ بِشَتَاتٍ

(۱) بعد از مصالحت در شادباخ آمد و منكلك (۲) او (۳) را بگرفت
(۴) و بکشت (۵)، و چون سلطان شاه خبر مراجعت برادر بشنید بر قرار
معهود و طمع در اختیار (۶) ملك نشابور دیگر بار عازم شادباخ شد
و بیکدی حرب کرد و چون دانست که کاری متمشی نخواهد شد و
اهل شهر غالب بودند از آنجا عزیمت سبزوار کرد و آنرا در حصار گرفت
و بمجانبی نهاد و اهالی سبزوار او را فحشها گفتند و سلطان شاه کینه گرفت
و در استخلاص آن مبالغتی عظیم داشت چون کار اهل سبزوار باضطراب
رسید و ملجأ و مهری نبود بشیخ (۷) وقت احمد بدلی (۸) که از ابدال زمانه
بود و در علوم دینی و حقیقی بیگانه توسل جستند سبب استخلاص آن
طایفه بیرون رفت و نزدیک سلطان شاه شفیع گشت سلطان شاه مورد او را
تعظیم فرمود و ملتزم او را در صغ جمیل و اغضا بر هفوات و بادرات
آن قوم مبذول داشت و شیخ احمد از سبزوار بود وقت آنکه سبب
شفاعت از سبزوار بیرون می آمد اهالی آن سبب آنکاری که با اهل صفه (۹)
و مشایخ داشتند او را فحش می گفتند و او گفتست اگر قوی منکرتر ازین
طایفه بودی پیرم (۱۰) احمد ابن (۱۱) عاجز را آنجا فرستادی و آن قوم تیر در
عقب او انداختند چنانکه بعقب او رسید و شیخ احمد بدان التفات نکرد
و او را در حقایق اشعارست از غزل و رباعیات (۱۲) و رسایل (۱۳) و این

«کذ» و تعیین موضع آن معلوم نشد و بدیهی است که مراد کذبه که بخلافی
است درین نیست، (۱) بده افزوده اند: چون، (۲) آب:

منكلك، ده: منكلك، جده: منكلك بك، (۳) آج ده كلمه «او» دارند
(۴) فقط در ب بخط جدید، و از ما بعد

معلوم خواهد شد که صواب همین است و وجود آن لازم، (۵) کذا فی ج ده،
آب: احتار، و لعله «احتياز»، (۶) آد: شیخ، (۷) آ: بدلی،

(۸) ب: حقیقه، (۹) هذا هو الظاهر، آ: سرم، ب: سرم، ه: پیرم، ج: سرم،
د: سرم، (۱۰) ه: بن (کدا!!)، (۱۱) ه: و قصاید، ب: ندارد،

ج: اصل عبارت را اینطور دارد: و او را در حقایق اشعار و رباعیات و رسایل بسیارست،

f. 69a خمسایه در مرغزار رادکان^(۱) طوس بر تخت سلطنت نشست و آوازۀ او در اطراف و آفاق شایع شد و هیبت او در ضامیر و خواطر خلایق تمکّن یافت و شعرارا در تهنیت جلوس او اشعار و خطب بسیارست و عمادی زوزنی را قصیده ایست مطلع آن

بمجد الله از شرق تا غرب عالم * بشمشیر شاه جهان شد مسلم
سپهدار اعظم شهنشاه گیتی^(۲) * نگین بخش شاهان خداوند عالم
نکش خان^(۳) ایل ارسلان بن انسر * پدر بر پدر پادشا تا بآدم
خرامید بر تخت پیروز بختی * چو خرشید بر تخت فیروزه^(۴) طارم
و سلطان عطایا و صلات بر شعرا خصوصاً و بر خلایق عموماً فایض کرد
و در خریف این سال با خوارزم معاودت نمود، و میان سلاطین غور
و سلطان‌شاه مدّت^(۵) مصالحت اخوین مکاشفت^(۶) قایم بود و محاربت دایم
تا بعدما که در جنگ مرو الزّود و پنج‌دیه^(۷) سلطان‌شاه منهزم شد^(۸)
و رکن قوّت و شوکت [او] منهدم از جانبین^(۹) صلاح در مصالحت دیدند
ظاهراً مهاده در هم پیوستند، و سلطان‌شاه بر برادر تحکّمات می‌نمود و
ملتمسات بسیار می‌کرد و چند حرکت که بر نفض عهد و نکث میثاق
دالّ بود از او صادر شد سلطان از خوارزم بر قصد او در شهر سنه
ست و ثمانین^(۱۰) و خمسایه حرکت کرد و بر ظاهر قلعه سرخس که
برجال سلطان‌شاهی و ذخایر و آلات نا متناهی مشحون بود نزول کرد و
قهرّاً و قسراً آنرا بگرفت و خراب کرد و بجانب رادکان^(۱۱) مراجعت نمود

(۱) ج: رارکان، (۲) ب: ج: د: د: دنیا، (۳) ج: «ابن» بجای «خان»،
(۴) ه: پیروزه، ج: پیروزه، (۵) آ: ج: مدّتی، (۶) آ: ب: ج: د: در
مکاشفت، (۷) هذا هو الظاهر والمطابق لابن الأثیر فی حوادث سنه ۵۸۶،
آ: نجده، ب: ب: بده، ج: نجده، د: ندارد، (۸) یعنی از غوره (ابن
الأثیر سنه ۵۶۸ و ۵۸۶)، (۹) یعنی سلطان‌شاه و غوره، (۱۰) د: ثلاثین،
(۱۱) ج: رارکان،

و در قتال و نزال مقاومت نمود^(۱) و ملکشاه بجانب پدر مجمزان^(۲) متواتر می‌داشت و در استعانت و استغاثت مکتوبات می‌فرستاد بدین سبب نکش نیز توقف نمود و با حاضر لشکر^(۳) حرکت کرد و از نسا یکی را از مردان خاص فرمود تا گریخته واری برفت و سلطان‌شاه را خبر داد که نکش با لشکری بزرگ بخراسان رسید ازین خبر سلطان‌شاه بجانبی را آتش درزد و خاکسار بر آب^(۴) چون باد روان شد و چون سلطان^(۵) بشهر رسید خرابی‌ها را مرمت فرمود و زمستان را عزیمت مشتاه مازندران بتقدیم رسانید و تمامت امرای خراسان که تا این غایت بخدمت او متوسل نبودند^(۶) بدو متصل شدند و بشمول عوطف و عوارف او ممتاز و منفرد گشتند تا چون بهار از نقاب زمستان چهره گشاد و دنیا را از جمال خود بهره داد با خراسان معاودت نمود و در مرغزار رادکان^(۷) طوس نزول کرد و میان او و سلطان‌شاه سفرای در اختلاف آمدند و صلی در هم بستند و خوارزمشاه جام و باخرز و زیرپل^(۸) از روی دوستکامی^(۹) برکف سلطان‌شاه نهاد و سلطان‌شاه نیز ارکان دولت او را که منکلبک^(۱۰) مقید نزدیک او فرستاده بود با خلع و تشریفات باز گردانید و جانبین از شوایب^(۱۱) خلاف صافی و خراسان از طغاة و عداة پاك گشت و خوارزمشاه روز سه شنبه هجدهم جمادی الاولی سنه خمس و ثمانین و

(۱) بَجَّ دَ: نمودند (۲) دَ: مجمزان، بَ: بخبران، (۳) دَ: لشکر حاضر، هَ: حاضران لشکر، جَ کلمه «حاضر» را ندارد، (۴) هَ: «وبی آب» بجای «بر آب»، - ترکیب «بر آب» ظاهراً بمعنی تند و شتابان و سریعاً و نحو ذلك استعمال میشد است، مثال دیگر: - «باز سودای خاک شادباخ آتش طبع خام را در وجود او چنان تیز کرد که بر آب از کرمان باز گشت» (ورق ۷۹)، (۵) هَ: خوارزمشاه، جَ افزوده: نکش، (۶) جَ: بودند، دَ: نمودند، (۷) جَ: رارکان، (۸) کذا فی هَ، آ: ریریل، دَ: زیریل، بَ: ریریل، جَ: ریرنک، (۹) دَ: دوستکامی، (۱۰) آ: مکتلبک، جَ: منکلی بک،

(۱۱) جَ: و از جانبین شوایب،

f. 69b مشغون بود مستخلص گردانید و لشکر او بغنام بسیار مستظهر گشتند و او تابستان در حدود ری مقام فرمود از غفونت هوا و ناسازگاری آب بسیاری از لشکر او هلاک گشتند و سلطان طغرل چون بر وحشت جانب سلطان و قتلغ اینانج^(۱) واقف شد تحف و هدایای بسیار فرستاد و باستانیان^۵ پناهید و بدان سبب مشرع مصافات از قاذورات تخلیط مصفی و کأس موالات موئی شد و سلطان از اعمال^(۲) استخراج اموال کرد و امیر تمغاج^(۳) را که بزرگتر امرای اتراک بود با لشکری در ری بنشاند، چون مراجعت نمود در راه منہیان برسیدند که سلطان‌شاه در فرصت غیبت سلطان بمحاصره خوارزم شد است سلطان نکش باستعمال غم متوجه خوارزم شد ۱۰ چون بدهستان رسید مبشران رسیدند که از آوازه معاودت سلطان سلطان‌شاه بازگشت چون سلطان بخوارزم رسید آن زمستان کار بزم را بود تا هنگام آنک سبزه از شارب زمین بدمید و غنچه چهار دهان از زفان بگمارید^(۴) بر عزیمت خراسان و قصد برادر بیسیجید چون بایورود رسید میان اخوین باز سفر در اختلاف آمدند و استیناف کار ۱۵ مصاحبت و ایتلاف کردند و بمکانات و ارسال مراسلات از جانبین ماده نزاع انقطاع نمی پذیرفت و سلطان‌شاه از غایت شراست^(۵) طبیعت و شدت شکیمت سخنهای از سنن صواب دور و از^(۶) ستر و صلاح^(۷) مهجور می گفت در اثناء این کوتوال سرخس بدر الدین جعفر^(۸) سبب سعایت و نمیتی که ازو در پیش سلطان‌شاه نقل افتاده بود خایف بود جماعتی را

(۱) آ: قلع اساج، ب: قلع اساج، ج: قلع ایناج، د: قلع اساج، ه: قلع اینانج،

(۲) ب: باصلاح جدید: عمال، د: استعمال، (۳) آ: تب: تمغاج، ه: تمغاج،

د: تمغاج، (۴) آ: نکمارید، ه: بکازید، — و اگریدن یعنی دیدن نشان دادن

در حال خند و بمعنی تبسم نمودن و خندیدن است (قاموس جانسن)، و گاریدن نیز

چنانکه از سوق عبارت در اینجا واضحاً معلوم میشود قریب بهمین معنی است،

(۵) ب: ج: شرارت، (۶) د: سیر صلاح، ب: ه: سنن صلاح،

(۷) د: جعفر، آ: جعفر، ب: جعفر، ه: ندارد،

و تابستان در آنجا مقام فرمود و بار دیگر میان اخوین اصلاحی کردند و سلطان‌شاه باز قلعه سرخس را معور کرد و بخزاین و ذخایر موفور و میان هردو برادر مرایر اخوت و وفاق مفتول بود تا در شهر سنه ثمان و ثمانین و خمسایه^(۱) از عراق قتلغ اینانخ^(۲) بن اتابک^(۳) محمد بن ابلدکر^(۴) رسولان بجانب سلطان روان کرد مُعلم بحال سلطان طغرل سلجوقی و خلاص او از قلعه^(۵) که در آنجا محبوس بود و انتزاع مملکت عراق را از دست او، بر وفق استمداد او سلطان از خوارزم روان شد و بهاء الدین^(۶) کاتب بغدادی در آن وقت در خدمت سلطان بود چون بجوین رسید بقصبة آزادوار^(۷) جد پدرم بهاء الدین محمد بن علی بخدمت سلطان رفت و بمحضرت سلطانی میان هر دو مباحثات رفت و نظر سلطان بریشان افتاد در اثناء آن بحکم اشارت وزیر جد پدرم این رباعی بدیبه بگفت

لطف^(۸) شرف گوهر مکنون ببرد * جود کف تو رونق جیعون ببرد
حکم تو یک لحظه اگر رای کنی * سودای محال از سرگردون ببرد

سلطان برین ترانه تا شبانه شراب نوشید و جدم را^(۹) بناوخت بسیار و تشریفات مخصوص گردانید، و در وقت تحویل آفتاب بمحل راه عراق را بر قصد مخالفان ساز کرد چون آوازه او بقتلغ اینانخ^(۱۰) و مادرش رسید از استدعای او نادم گشتند و بر تخصن قلعه عازم چون سلطان بری نزل کرد یک دو روز قلعه طبرک^(۱۱) را که بمردان قتال و آلات نزال

(۱) ج: سنه تسعین و خمسایه، د: سه ثمان و ثلاثین و خمسایه،

(۲) آ: قتلغ اینانخ، ب: قتلغ اینانخ، ج: قتلغ اینانخ، د: قتلغ اینانخ، ه: قتلغ اینانخ،

(۳-۴) کذا فی ب: بتصحیح جدید و هو الصواب، ه: محمد ابلدکر، آ: د: بن محمد

ابلدکر، ج: از یک بن محمد بن ابلدکر، (۴) ه: افزوده: ری،

(۵) ج: ه: افزوده: اند: محمد، (۶) د: ازادوار، (۷) د: نطنت،

(۸) ه: جد پدرم را، (۹) آ: قتلغ اینانخ، ب: قتلغ اینانخ، ج: قتلغ اینانخ،

د: قتلغ اینانخ، (۱۰) ه: طبران،

تفاسیر^(۱) تفصیرات گذشته را^(۲) در مقام خجالت و ندامت باستغفار و اعتذار اشتغال نمود سلطان ازو عفو و افاقت فرمود و در مقدمه اورا با لشکر عراق باز گردانید سلطان طغرل نیز با لشکری جرّار و سپاهی بسیار بسه فرسنگی رتّ لشکر گاهی ساخته بود و لوای مقاومت و مصادمت افراخته چون اینان^(۳) نزدیک رسید او نیز تعبیه لشکر کرد و لباس حرب پوشید و سلطان طغرل را گریزی گران بودست که بدان مباحثات نمودی در پیش لشکر می راند و بر عادت این آیات^(۴) شاهنامه می خواند چو زان لشکر گشتن برخاست گرد * رخ نامداران ما گشت زرد
من آن گرز یک زخم برداشتم * سپهرا همانجای بگذاشتم
۱۰ خروشی خروشیدم از پشت زین * که چون آسیا شد بریشان زمین
و در آن حالت خود آسیای افلاک دانه حیاة اورا در^(۵) سنگ فنا آس می کرد و از امیدی که می داشت یاس عوض می داد از پشت اسب بر زمین افتاد و قتلغ اینان^(۶) در آن حالت بدو رسید و خواست که ناشناخت اورا ضربتی زند تعریف را نقاب از روی برانداخت چون قتلغ
۱۵ اینان^(۷) اورا بیافت گفت مطلوب توئی درین میانه و مقصود از نکاپوی خویش و بیگانه یک ضربت نخوت جبروت و سطوت رهوت از دماغ پر از کبر او^(۸) ببرد و روح او بمرکز اصلی سپرد، با سبکساری چرخ گردان گرز گران سلطان چه فایده و باسنیزه کاری ایام و زمان نکاثر جنود

(۱) التّفصّار و التّفصّارة بکسرهما الفلّادة للزومها قَصْرَ العنق وفي الصّاح فِلادَة
شبهة بِالْمُخَنَفَةِ وفي الأساس و تَقَلَّدْتُ بِالْمُخَنَفَةِ عَلَى قَدَرِ الْقَصْرِ ج تفاسیر
(تاج العروس)، (۲) ج: و از تقلّد تفاسیر گذشته، (۳) آ: اسام، ب: اسام، د: اینان، ج: قتلغ اینان، (۴) آ ب د ه: دو بیت (کذا)، (۵) ج افزوده: زیر، ب د ه افزوده اند: دهان، (۶) آ: قلع ابام، ب: قلع ابام، ج: قلع ابام، د: قلع ابام، ه: قلع ابام، (۷) آ: قلع اسام، ب: قلع اسام، ج: قلع ابام، د: قلع ابام، ه: قلع ابام، (۸) آ بجای «او»: آن کبر،

از محافظان که بریشان اعتماد نداشت مقید گردانید و باستحضار سلطان مسری بایورد دوانید سلطان^(۱) در مقدمه فوجی انبوه از سواران روان کرد و بر عقب ایشان سلطان خود حرکت کرد چون سلطان نزدیکتر رسید جعفر^(۲) استقبال و اظهار اخلاص تقدیم کرد و مفتاح قلعه و خزاین تسلیم سلطانشاهرا از غصه این قصه و نکایت این حکایت روز روشن سیاه شد و بعد از دو روز که شب چهار شنبه سلخ رمضان سنه تسع و ثمانین و خمسمایه بود آفتاب دولت و حیاة او بزوال رسید روز دیگر ازین خبر بر سلطان عید نوروز شد^(۳) و بر ملک و ملک^(۴) سلطانشاهی فیروز گشت، و چون تخت و گاه و خزانه و سپاه اورا میراث یافت ۱۰ باستحضار ملک قطب الدین محمد مسری بخوارزم فرستاد، پسر بزرگتر او ناصر الدین ملکشاه والی نیشابور بود و حریص بر صید فهود و صفور سبب کثرت منصیبات مرو از نیشابور مرو عوض گرفت

فَيْسُ الْبَدِيلُ الشَّامُ عَنْكُمْ وَأَهْلُهَا * عَلَى أَنَّهُمْ قَوِيٌّ وَبَيْنَهُمْ رَيْبِي
ملتبس او باسعاف رسانید و نیشابور بر ملک قطب الدین مقرر گردانید ۱۵ و دست هردو پسر درین^(۵) مملکت و حلّ و عقد و نقض و ابرام قوی کرد، و چون در اثناء اختلاف اخوین خبر نکت پیمان طغرل سلطان^(۶) و بعد از تمعاج^(۷) حرکت او و غارت لشکر خوارزم و گرفتن قلعه طبرک که بحشم تمعاج^(۸) مشحون بود شنید بود بر انتقام سلطان طغرل و حلّ آن مشکل در اوایل شهر سنه تسعین و خمسمایه فاصد آن دیار شد f. 70a ابناخ^(۹) با امرای عراق تا بسمان بخدمت استقبال آمدند و از تقلد

(۱) فقط در ب بخط الحاقی، ج ه ندارد، آد بجای سلطان: «و»

(۲) کذا فی آ ب د، ه: جعفر، ج: خبر، (۳-۴) کذا بعینه فی آ ب ج د،

ه: و بر ملک، (۵) ب بخط جدید افزوده: دو،

(۶) ج: سلطان طغرل، (۷) آ ب د: تمعاج، ج: طعاج، ه: تمعاج،

(۸) ب: تمعاج، د: تمعاج، ج: طعاج، ه: تمعاج، (۹) آ: ابناخ، ب: د: اساع،

آن بود که سلطان عراق یا بعضی از آن بر دیوان عزیز مسلم دارد رسل از جانبین شد و آمد^(۱) می کردند چون سلطان اجابت ننمود خلیفه وزیر خود مؤید الدین ابن القصاب^(۲) را با خلع و کرامات و اصناف تشریفات نزدیک سلطان فرستاد چون باسد آباد رسید از اکراد عراق و اجناد اعراب زیادت از ده هزار مرد برو مجتمع بود کثرت فضول و قلت عقل و فضل او را بر آن داشت که بسلطان پیغام داد که تشریف و عهد سلطنت از دیوان عزیز مبدول گشته است و کفیل مصالح مملکت یعنی وزیر بدان کار تا بدین مقام آمده قضای حق آن نعمت اقتضای آن میکند که سلطان با عددی اندک و تواضعی بسیار بخدمت استقبال آید و پیاده در پیش اسب وزیر برود، خیالای ملک و سلطنت و وقوف بر مکر و خدیعت از استقبال و اقبال بر دفع مکیدت سلطانرا باعث شد تا باستقبال اولشکری بفرستاد و پیش از آنک اهل بغداد شام خوردند وزیر را^(۳) چاشنی^(۴) بدادند وزیر بگریخت و آب روی دار الخلافه بر ریخت و بر عقب ایشان لشکر تا دینور برفت ۱۰ ناموس ایشان شکسته شد سلطان با حصول درم و دینار و خواسته بی شمار با همدان رسید و عمال بر تحصیل اموال بممالک عراق فرستاد و مصالح ملک عراق را بامرا و گماشتگان مفوض گردانید اصفهانرا بقتلغ ابنانج^(۵) ارزانی داشت و امرای عراق را در خیل او مرتب گردانید و ری را بر پسر خویش بونس خان مقرر کرد و میانجی^(۶) را بانابکی او بر

(۱) کذا فی آ، ب: شد آمد، ج: آمد شد، ه: آمد و شد، (۲) مؤید الدین ابو عبد الله محمد بن علی المعروف بابن القصاب (ابن الأثیر سنه ۵۹۰)، (۳-۴) کذا فی ج، آ: حاشی حاشی، ب: جاشنی حاشنی، د: چاشنی چاشنی، ه: چاشنی،

(۵) آ: بقتلغ اسناخ، ب: بقتلغ اسناخ، ج: بقتلغ ابنانج، د: بقتلغ اسناخ،

(۶) ه: میانجو، آ: د: میانجی، ج: مناحق،

و اعمان عابد کجا تصوّر بندد^(۱)، فی الجملة او را بر شتری افکندند و بتزدیک سلطان آوردند چون دشمن را بدان حالت دید تقدیم سجن شکر ابزدرا از اسب پیاده شد و روی در زمین مالید و سر او را که با امیر المؤمنین الناصر لدین الله سر یکدلی نداشت بیغداد فرستاد و جثّه او را در بازار ری بر دار کردند^(۲) و این حالت در روز پنج شنبه^(۳) بیست و^(۴) نهم ربیع الاول سنّه تسعین و خمسایه واقع شد و کمال الدین شاعر را که از ندما و مدّاح او بود گرفته بودند او را بخدمت وزیر نظام الملک مسعود بردند وزیر با او گفت این همه آوازّه قوّت و شوکت طغریک^(۵) آن بود که مقدمّه یزک لشکر^(۶) پادشاه اسلام را یک حمله پای نداشت کمال الدین ۱۰ در حال گفت

ز یثرن فزون بود هومان بزور هنر عیب گردد چو برگشت هور
سلطان در ری زیادت مفای نکرد و متوجّه همدان شد و اکثر قلاع عراق در مدّتی نزدیک مستخلص کرد، و امیر المؤمنین الناصر لدین الله را طبع

(۱) در حاشیه نسخه ج در این موضع نوشته است: — «حاشیه محمد منجم راس، و سلطان طغرل بن ارسلان بن طغرل پادشاهی نیک بود الاّ دولت از خاندان ایشان روگردانید بود بطرف خوارزمشاهیان و این بیت از این طغرل است

دیروز چنان وصال جان افروزی * و امروز چنین فراق عالم سوزی
افسوس که بر دفتر عمرم ایام * آنرا روزی نویسد اینرا روزی

و در آخر سلطنت شب و روز بشراب مشغول بود و همیشه این بیت [میخواند]
مائیم درین جهان خراسم (چرا نم؟) و جهان * بخشم و خورم و باد نارم غمان
نه مال بماند بنوی خان و نه مان * چون عمر غی مانند گو هیچ مهان
و چون تمام وزرا و امرای او رو بسلطان تکش نهادند وزیر ارای^(۷) او وقت رفتن این رباعی بدو نوشت

گر ملک فریدونت پس اندوز بود * روزت بخوشی چو عید نوروز بود
در کار خود از بخواب غفلت باشی * ترسم که چو بیدار شوی روز بود

(۲) ب ج دّه: کرد، (۳-۴) ج د ندارد، (۴) کدا فی آب د، ج: طغرل، ه: طغرل بک، (۵) ب ج ندارد،

سلطان اورانیان^(۱) که هم از قبل^(۲) اعجمیان^(۳) بودندی بعضی در رکاب سلطان بودند بقاتر بوقو^(۴) پیغام دادند که پای ثبات یفشارد چندانک لشکرها بهم رسند ما خود روی برتایم و پشت بنائیم برین اعتماد قاتر بوقو^(۵) باز گشت روز آدینه ششم ماه جمادی الآخره این سال صف کشیدند اورانیان^(۶) سلطانی از پس قلب در آمدند و بنهرا غارت دادند لشکر اسلام در انهمزام افتادند بسیاری در زیر شمشیر هلاک شدند و بیشتری در بیابان از سبب گرما و تشنگی دفین خاک گشتند سلطان بعد از هجده^(۷) روز بخوارزم رسید، و در آن وقت که سلطان نیت این غزا داشت یونس خان باعلام توجه لشکر بغداد بجانب عراق معتمدان برادر خویش ملکشاه فرستاد و ازو استعانت طلید و ملکشاه بالتاس او روی بعراق نهاد پیش از وصول مدد برادر یونس خان خود لشکر بغداد را

(۱) کذا فی ج ۲، آ: اوراسان، ب: اوراتیان، ه: اوراتیان، جامع التواریخ نسخه پاریس (Suppl. pers. 1365, f. 219b): اورونیان، — نام این قبیله ثانیاً در ورق ۸۹ا برده خواهد شد و در آنجا گوید «و اغلب لشکر او (یعنی محمد بن نکش خوارزمشاه) جماعتی ترکان بودند از خیل مادرش که ایشانرا اورانیان خواندندی»، نسخه بدلهای آنجا از اینقرار است، ج ۲: اورانیان، آ: اوراسان، ب: اوراتیان، ه: اوراتیان، (۲) کذا فی جمیع النسخ، جامع التواریخ نسخه مذکوره ورق ۲۱۹۵: قیل، و این مناسب تر است و بهتر از همه «قبیله» است،

(۳) کذا فی ج ۲، ب: اعجمیان، آ محو و باره شده است، — این کلمه ثانیاً در ورق ۱۱۰ا ذکر خواهد شد در آنجا گوید «اصل او (یعنی ترکان خاتون والک محمد بن نکش خوارزمشاه) قابل اتراک اند که ایشانرا قنغلی خوانند و ترکان خاتون بسبب انتهای نسبت جانب ترکان رعایت نمودی و در عهد او مستولی بودند و ایشانرا اعجمیان (کذا فی ج ۲، و فی آ: اعجمیان) خواندندی از دلهای ایشان رأفت و رحمت دور بودی و ممر ایشان بهر کجا افتادی آن ولایت خراب شدی و رعایا بجهنمها تحصن کردند الخ»، (۴) آ: قاتر بوقو، ب: قاتر بوقو، ج: قاتر بوقو خان، د: قاتر بوقو، ه: ندارد، (۵) آ: قاتر بوقو، ب: قاتر بوقو، ج: قاتر بوقو خان، د: قاتر بوقو، ه: قاتر بوقو خان، (۶) کذا فی ج ۲، آ: اوراسان، ب: اوراسان، ه: اوراتیان، (۷) ج: پانزده،

سر لشکر نقیب^(۱) و نواحی دیگر برین سیافت منتظم شد و سلطان کامران عزیمت معاودت با خراسان بامضا رسانید در راه خبر رنجوری ملکشاه از سبب عنونت هوای مرو بدو رسید بطلب او فرستاد چون بطوس آمد و صحت یافت باز امارت نشابور بدو تفویض کرد و خیام رحلت را بجانب خوارزم تفویض و از جهت سلطان محمد اقطاعی در خراسان تعیین فرمود و او را مصاحب خویش گردانید، چون زمستان سنه احدی و تسعین و خمسایه بگذشت بر نیت غزای قاتر بوقو^(۲) خان عازم سمنان^(۳) و آن حدود شد چون سلطان با چندان جُند تا جُند برفت از خبرش قاتر بوقو^(۴) خان عثمان^(۵) برتافت و سلطان بر عقب او میشتافت از لشکر

(۱) ه افزوده: تعیین کرد، ج افزوده: کرد، د کلمه «نقیب» را ندارد، ب باصلاح جدید: (باتابکی او) و سرداری لشکر معین ساخت، (۲) ب ج: قاتر بوقو، د: قاتر خان، ه: قاتر بوقو، آ پاره و محو شده است، - نسخه د در این فصل در جمیع مواضع بدون استثنا کلمه اول این اسم را «قاتر» با تاء مثناة فوقیه یا قادر بادل مهمله بجای تاء نوشته است، و بعد از این در ورق ۷۱۵-۷۲۸-۷۲۹ قریب شش هفت مرتبه نام همین شخص را اغلب نسخ «قادر بوقو» با دال مهمله دارند، و این قرینه واضحه است بر اینکه در این فصل حاضر نیز «قاتر» اقرب بصواب است از «قابر» چه معلوم است که در ترکی تاء وطاء و دال دائماً بیکدیگر بدل میشوند چون طاغ، داغ، تاغ، و نمور تاش، طبر تاش، دمر داش، و طُقوز، دُقوز، نقوز و غیر ذلك، و قادر بوقو قیاساً بمعنی آهوی نر عظیم و قوی میباشد چه بوقو بمعنی آهوی نر است و قادر (قاتر) چنانکه رشید الدین گوید بمعنی عظیم و فہار است: «و پادشاه ایشان [قوم تیکین از شعب نایمان] را نام قادر بوپروق خان بوده قادر بمعنی عظیم و فہار و مغول چون این نام نمی دانند قاجر خان می گویند و بعضی از ادویه مغولی هست که این زمان آنرا قاجر می خوانند و در قدیم نام آن قادر بوده یعنی داروی قوی» (جامع التواریخ طبع برزین ج ۱ ص ۱۴۴)،

(۲) کذا فی د ه، آ: سمنان، ب: سمنان، ج: ندارد، (۳) کذا فی ه، د: قاتر

توقو، ب: قاتر بوقو، ه: قاتر بوقو، آ پاره و محو شده است، ج: ندارد،

(۵) ب د ه افزوده: فرار، ج افزوده: فرا،

چون دست قضا چشم مرا میل کشید * فریاد ز عالم جوانی برخاست
تا بعد از یکچندی امرا و ارکان دولت بوسیلت ایناج^(۱) وصلت و
اشتبك قرابت شفیع شدند تا او را محلی کردند و اقطاعاتی که داشت برو
مقرر گردانید و برین جملت بود تا بوقتی که بیهانه^(۲) ملك الموت اجل
موعود^(۳) در رسید و ذلك فی شهر سنه خمس و تسعين و خمسمائة، و درین
مدت که چشم او را میل کشید بودند کسی ندانسته بود و او نیز کسی را
بر آن مطلع نگردانید تا بجدی که خانگیان او نیز بر آن حال هم واقف
نشدند و بر هر خبری و شری که می‌رفته است تعاور می‌نموده و از آن
عوار نمی‌داشته و اَلْعَاقِلُ بِكَيْفِهِ الْإِشَارَةُ، سلطان بعد از وفات او روی
باستعداد کار حرب و ترتیب آلت طعن و ضرب آورد و باستحضار امرای
اطراف بجوانب رسل بفرستاد تا بار دیگر تدارك حادثه کند در اثناء آن
خبر اختلاف کلمات امرای عراق رسید، و سبب خللی که پسرش یونس
خان را در چشم ظاهر شد و معالجه آن میسر نه مگر مکافات بود که حق
نعالی فرمود که اَلْعَيْنُ بِالْعَيْنِ از روی مراجعت کرد^(۴) و میاجق^(۵) را قایم
۱۵ مقام خود بگذاشت، و در بغداد باز لشکری بقصد عراق که سرور آن

گذشت، و بیت اول این رباعی را در تاریخ گریه (طبع برون ص ۴۹۲) اینطور دارد:

تا چرخ مرا بد گمانی برخاست * دل از سرکار این جهانی برخاست،

(۱) تصحیح قیاسی، آد: ایناج، ب: ج: اساج، د: انساج، — واضح است که اصل
متن یا ایناج بوده از باب افعال یا ایناج از باب افعال از وَشَجَّتْ بكَ قَرَابَةُ
فُلَانٍ وَشَجَّ اشْتَبَكَ وَرَحِمَ وَاشْجَع وَوَشِيحَةٌ مُشْتَبِكَةٌ مُتَّصِلَةٌ (لسان و فاموس)، ولی
آنچه در نظر است نه ایناج و نه ایناج هیچکدام در لغت نیامده است،

(۲) د: بهانه، ه: «بیهانه ملك الموت» را ندارد، (۳) د: ندارد،

(۴) یعنی یونس خان که حاکم روی بود (ص ۴۳ س آخر)،

(۵) آ: مایق، ب: مایق، ج: د: مناجق، ه: میاجق، — نام این شخص سابقاً
در ص ۴۳ و بعد از این در ورق ۷۲a مکرر بیهات «میاجق» ناضافه نوی قبل از جیم
مستطوره است،

هزیمت داده بود و مال بسیار گرفته برادران در همدان بیکدیگر رسیدند و بعد ما که بکچندی مصاحبت نمودند و عیش و نشاط کردند ملکشاہ باز گشت چون بخراسان رسید ارسلانشاہ را در شادباخ باسنتاب مثال فرستاد و بر راه خوارزم روان شد و بمخدمت پدر پیوست و از غیبت او در نشابور مواد فساد تولد کرد سبب آنک جماعتی شیاطین آسا^(۱) f. 71a که در روزگار سلطان سلیمان آثار^(۲) دست نساط ایشان^(۳) از ظلم و جور مغلول بود و شمشیر غشم و حیف از قراب ارادت نه مسلول [با] پسر طغانشاہ سنجر شاہ^(۴) که سلطان اورا در حصن عاطفت و حصن رأفت تربیت می فرمود و بواسطه دو وسیلت که ثابت داشت بمثابت فرزندان صلبی استمالت جانب او می کرد یکی آنک مادر او در حبالة سلطان بود و خواهر سلطان بعد از دختر در خانه او [از] ادبار بخت و نحوست طالع بنسویل آن جماعت بر خلاف سلطان در پرده خلاف جنگ می ساختند^(۵) بر آنک بانگ آن بیرون نیاید و تا بوقتی که میمه و میسر و پیش و پس بر افرازند این اندیشه ظاهر نگردد و بر وفاق این خلاف مادرش از خوارزم بنشابور زر و جواهر می فرستاد تا اکابر و معارف شهر را بمال مغرور کنند^(۶) و رای ایشان را از منهج راست دور اندازند^(۷) خود سر ایشان فاش شد و سنجر شاہ را بخوارزم خواندند و بعد از آنک چشمهای جهان بینش را میل کشیدند موقوف کردند و نور بصر او بکلی منقطع نشد بود و او آنرا اظهار نکرده و این رباعی^(۸) اوراست

(۱) آح د: آسارا، ب: اساری، ه: اساری را، - نصیح قیاسی،

(۲) یعنی نکش، (۳) فقط در ب بخط جدید، (۴) ب د: شاه را،

(۵) ب د ه: ساختند، - اصل مقصود از عبارت این است که جماعتی با سنجر شاہ

پسر طغانشاہ بر خلاف سلطان نکش در پرده افساد میکردند، (۶) آح د ه: کد،

(۷) ج د ه: اندازد، (۸) کذا فی آب د، ج ه: بیت، - اطلاق

«رباعی» بر يك بیت از رباعی یا بر يك بیت که بوزن رباعی است از خصایص این کتاب است و سابق نیز (ص ۸ س ۱۹ و ص ۹ س ۲) دو مرتبه دیگر نظیر این فقره

یکچندی توقف نمود و این قطعه خاقانی راست
مژده که خوارزمشاه ملك سپاهان^(۱) گرفت
ملك عراقین را همچو خراسان^(۲) گرفت
ماهیچه چتر او قلعه گردون گشود
مورچه تیغ او ملك سلیمان گرفت

بعد از یکچندی بر عزم انصراف حرکت فرمود و پسرزاده خود اربوز
خان^(۳) بن تغان تغدی^(۴) را در شهر اصفهان بنشاند و پیغو^(۵) سپهسالار
سامانی^(۶) را که از خواص او بود بانابکی او بگذاشت، و چون بخوارزم
نزول کرد منشور تفویض امارت خراسان بناصر الدین ملکشاه فرستاد و
۱۰ فرمود که بجانب مرو مرو که هوای آن نه موافق مزاج تست غلبه حرص
صید عقل او را صید کرد تا بار دیگر عزم مرو کرد و آنجا رنجور شد
روی بنشاپور نهاد عارضه زیادت شد و علت غالب گشت و از آن
عارضه از دار فنا بمحل بقا کوچ کرد و کان ذلك فی لیلۃ الخميس التاسع^(۷)
من ربيع الآخر سنة ثلاث و تسعين و خمسمایه، چون این واقعه گوش
۱۵ سلطانرا بکوفت جزع و فزع بسیار که فایده نمی داد می کرد و عزیمت
غزوی را که در پیش داشت مهمل گذاشت و چون پسران ملکشاه را
در اندیشه وفاقی عصیان و خلاف سلطان بود نظام الملك صدر الدین
مسعود هروی^(۸) را بضبط مہمات و تدارك مختلالت بشادباغ فرستاد تا

(۱) ب (باصلاح جدید) و ج: خراسان، (۲) ب (باصلاح جدید) و ج: خور
آسان، (۳) ب: اربور خان، آ (بعد از این او آخر ورق ۷۲۸): ارز خان، (و اینجا):
بور خان ه: ارفو خان، د: (خود را ترخان، ج: بور خان (مثل آ)، - متن تصحیح
قیاسی است بقرینه ب و آ بعد ازین، (۴) کذا فی ج د، آ: تعان بغدی،
ب: تعان بعدی، ه: تعان توعدی، (۵) کذا فی ه، ج: پیغو، آ: سغو،
ب: سغو، د: سغو، (۶) کذا فی جمیع النسخ، (۷) ج: الثامن، ب د ه
این کلمه را ندارند، (۸) ب (باصلاح جدید): اهری،

وزیر بود مرتب کردند قتلغ اینانج^(۱) بمدد میاجق^(۲) بری آمد و روزی چند مصاحب یکدیگر بودند ناگاه میاجق^(۳) مغافصه قتلغ اینانج^(۴) را بکشت و سر اورا بخوارزم فرستاد بیهانه آنک در خیال او خلاف بود سلطان از آن عذر شنید و عذر ظاهر متأثر شد و دانست که امارات عصیانست اما اظهار آن صلاح ندید تا چون نوبت سیم در سنه [اثنتین و تسعین و خمسایه^(۵)] عازم عراق گشت و وزیر خلیفه با لشکری در همدان چون یزدقان رسید نزول کرد و بعد از روزی چند مصاف دادند لشکر بغداد جز استمان پناهی ندیدند سلطان بر عادت مستمر جان ایشان ببخشید و باعزاز و اکرام تمامت ایشان را باز گردانید و پیش از مصاف ۱۰ بجند روز وزیر که بر سر لشکر بود گذشته بود اما حالت اورا چنان مخفی داشتند که تا بوقتی که منهزم شدند بر حالت او واقف نگشتند سر آن مرده ببریدند و بخوارزم فرستادند و این حرکت نه لایق مروّت بودست و نه در خور سلطنت، و آوازه غلبه سلطان در عراقین شایع گشت و بدین آوازه کار سلطان عالی تر شد و امر اذربایجان انابک ۱۵ اوزبک^(۶) از برادر خود گریخته بود نزدیک سلطان آمد مورد اورا عزیز داشت و همدان بدو ارزانی، و سلطان از آنجا باصفهان حرکت فرمود و

(۱) آ: قلع اسانج، ب: قلع اینانج، ج: قتلغ اینانج، د: قلع اسانج،

(۲) آ: میاجق، ب: ماحق، ج: مناحق، د: ماحو، ه: ماحو،

(۳) آ: ماحق، ج: مناحق، د: ماحو، ه: میانجو، (۴) آ: قلع اینانج،

ب: قلع اسانج، ج: قتلغ اینانج، د: قلع اسانج، ه: قتلغ اینانج،

(۵) آ: بجای این کلمات بیاض است، ج: ندارند بدون بیاض، — تعیین این

تاریخ از روی ابن الاثیر در ذیل حوادث سنه ۵۹۱ (طبع تورنگ ج ۱۲ ص ۷۲)

گردید، و نیز از سابقه و لاحقۀ کلام تقریباً یقین میشود که مقصود سنه ۵۹۲ است چه

وصول نکش بعراق بعد از غزوه جند است در سنه ۵۹۱ (ص ۳۴) و قبل از وفات

بسر نکش ناصر الدین ملکشاه در سنه ۵۹۲ (ص ۳۹)، (۶) کذا فی آ: د:،

ج: ازبک، ب: اوربک،

f. 72a ملك قطب الدين بر عقب او تا اورا با اعيان و اجناد مَقَرَّينِ فِي
الْأَصْفَادِ بِمَضْرُوتِ سلطان آورد و قادر بوقو^(۱) را در سلاسل و اغلال در
ماه ربيع الآخر اين سال بخوارزم فرستاد و بر عقب سلاطين كامگار با
مَقَرَّ سرير ملك رسيدند، بقايای قوم قادر بوقو^(۲) چون ازو مأيوس
گشتند بر كنار درك^(۳) مجتمع شدند و بر تشويش و التهاب نايرۀ فساد
محتشد گشتند سلطان بحكم آنك اَلْحَدِيدُ بِالْحَدِيدِ يُفْلَحُ^(۴) قادر بوقو^(۵) را از
ذَلَّ اسارت بعزّ امارت رسانيد و بعد از مَوَكَّدات موافق با لشكري
بزرگ بدرك كار الب درك^(۶) فرستاد، و سلطان بنفس خويش عازم
خراسان شد و در سه شنبه دوّم ذو الحِجَّه سنۀ اربع و تسعين و خمسمایه
۱۰ بشادباخ نزول كرد و بعد از سه ماه از آنجا بر عزيمت تدارك كار
میانجی^(۷) كه سبب امتداد مدّت او در امارت عراق و اشتغال از
ملاحظات احوال او سودای استبداد و استقلال در دماغ او رايخ گشته
بود و شيطان ضلال در خيال محال او آشيانه ساخته و با هُبَّت و عُدَّت

(۱) آ: قادر بوقو، ب: قادر برعو، ج: قاير بوقو خان، د: قادر برغو، ه:
قاير بوقو، (۲) آ: قادر بوقو، ب: قادر برعو، ج: قاير بوقو خان،
د: قادر (فقط)، ه: قاير بوقو، (۳) كذا في ه، آ: كار درك، ج:
كار دول، ب: باصلاح جديد: الب درك، د: اصل جمله را ندارد، - از سابقه و
لاحقه كلام واضح است كه مواد از «كار درك» همان «الب درك» است كه در اين
فصل مكرّر نام او برده شده است و هر دو اسم يك مسهّي اند، و نبايد توهم كرد
كه مراد از «كنار» در اينجا كلمۀ فارسي است يعنى بكنار درك (يعنى بكنار الب
درك) مجتمع شدند چه بعد از اين در ص ۴۶ مجدّدًا نام اين شخص بهمين هيأت يعنى
«كنار درك» مذكور است و سوق عبارت در آنجا طوري است كه احتمال فارسي بودن
«كنار» در آنجا بهيج وجه متصور نيست: «مقارن اين فتح خبر بشارت ظفر قاتر بوقو
بر سر كار درك در رسيد» (۴) رجوع كنيد بمجمع الأمثال در باب همزه:
«إِنَّ اَلْحَدِيدَ بِالْحَدِيدِ يُفْلَحُ»، (۵) آ: قادر بوقو، ب: قادر برعو، ج: قاير
بوقو خان، د: قادر برغو، ه: قاير بوقو، (۶) كذا في آ، ج: ب: الب
درك، د: آلب درك، ه: البدرك، (۷) ه: ميانجوق، آ: ميانجى، ب:
ماحق، ج: مناحق، د: مناجق،

پسران ملکشاه را بزرگتر ایشان هندو خان^(۱) بخوارزم فرستاد و
 بتداییر صایب هاجات فتن و حادثات زمن بدان ضبط نسکین پذیرفت،
 و سلطان پسر دیگر قطب الدین محمد^(۲) را بتکفل و تدبیر مصالح خراسان
 بر عقب وزیر مذکور فرستاد چون برسید وزیر فراغتی از کار حاصل
 کرده بود و فتانان را دفع بعد از دو روز در دوم ذو الحجه با خدمت
 سلطان مراجعت نمود و ملک قطب الدین بکار کفایت امور خراسان
 اشتغال نمود تا هنگام آنک میان قادر بوقو^(۳) و برادر زاده او الب
 درک^(۴) وحشتی افتاد الب درک^(۴) بچند آمد و بمخدمت سلطان رسولان
 فرستاد معلم بحال آنک اگر از جانب سلطان مددی یابد قادر بوقورا^(۵)
 ۱۰ از میان بردارد و ملک او سلطان را مسلم باشد انتقام خشم از چشم زخم
 گذشته بر اجابت قوم اجانب باعث آمد باحتشاد جنود [و] عقد بنود
 بجوانب رسولان فرستاد و ملک قطب الدین را از شادباخ باز خواند
 چون بخوارزم رسید در ربیع الاول سنه اربع و تسعين و خمسمایه از
 خوارزم با اتفاق روان گشتند و قادر بوقو^(۶) بر قصد الب درک^(۷) تا
 ۱۵ بچند ناخن آورد و وصول او بچند و ملک قطب الدین که بر سیل بزرگ
 در مقدمه بود مقارن و موافق افتاد و تقدیر آسمانی با بخت سلطانی مطابق
 از جانبین مصاف دادند و مصادمت نمود و قادر بوقو^(۸) منهزم شد و

(۱) بده افزوده اند: را، د اصل عبارت را اینطور دارد: پسر ملکشاه بزرگتر
 هندو خان را آخ، (۲) این همان خوارزمشاه معروف است که بعد از پدر ملقب
 بعلاء الدین شد چنانکه خواهد آمد، (۳) کذا فی آ واضعاً، ب: قادر برغو،
 ج: قاهر بوقو خان، د: قادر برغو، ه: قاهر بوقو، (۴) کذا فی آ ج،
 د: آلب درک، ه: الدرک، ب: الب درک، (فی الموضعین فی النسخ الخمس)،
 (۵) آ: قادر بوقو، ب: قادر برغو، ج: قاهر بوقو خان، د: قادر برغو، ه:
 قاهر بوقو، (۶) آ: قادر بوقو، ب: قادر برغو، ج: قاهر بوقو خان،
 ه: قاهر بوقو، د اصل جمله را ندارد، (۷) کذا فی آ ج، ه: البدرک، ب:
 الب درک، د اصل جمله را ندارد، (۸) آ: قادر بوقو، ب: قادر برغو،
 ج: قاهر بوقو خان، د: قادر برغو، ه: قاهر بوقو،

از دیوان برو شمرد و فرمود هر چند که استحقاق جزاء او جز از نکال و القاء درجات و یال نیست اما قضای حق برادرش آقچه^(۱) که بهیچ وقت ازو بادره بد خدمتی صادر نشدست جان او ببخشیدم بقرار
 f. 72b آنک مکافات بعضی عصیان خویش را يك سال مفید و محبوس باشد و
 بعد از آن بر ثغری از ثغور دار الحرب بکنار جند باقی عمر بگذراند،
 ۱۰. مقارن ابن فح خبر بشارت^(۲) ظفر قاتر بوقو بر سر کنار درك^(۳) در
 رسید و الثالث^(۴) خبر ورود رسل دار الخلافه با تشریفات فاخر و صلات
 وافر بود و منشور سلطنت ممالك عراق و خراسان و ترکستان، و
 چون اندیشه اموری که بدان ملتفت بود از پیش برخاست و از دیوان
 عزیز فراغ دل حاصل گشت بقطع و حسم ملاحظه مایل شد و پیا
 قلعه قاهره که سلطان ارسلان بن طغرل آنرا گشاده و بدان سبب بقلعه
 ارسلان گشای معروف شد لشکر کشید و مدت چهار ماه بمحاصره آن
 اشتغال نمود تا عاقبه الامر بعد از اضطرار بمصالحه فوج فوج بشیب

کید بص ۳۹ س ۶، (۱) کذا فی ه، ج: آقچه، د: آقچه، آ: آقچه،
 ب: آقچه، — آقچه بمعنی سفید رنگ است یعنی مایل بسفیدی چون قراچه و کوچک و
 غیرها در الوان (هوتما)، ترجمان ترکی و عربی ص ۴۱، (۲-۲) تصحیح قیاسی
 است، و اصل عبارت متن در غالب نسخ مغشوش است، آ: ظفر کنار درك بر
 سر قاتر بوقو، ب: ظفر کنار درك بر سر قاتر بوقو، ج: ظفر الب درك بر سر
 قاتر بوقو خان، د: ظفر کنار درك بر سر قاتر بوقو، ه: بظفر بر البدرک قاتر
 بوقو، و اقرب بصواب نسخه ه است با تقدیم و تأخیری که در آن است یعنی باید
 «قاتر بوقو» مقدم بر «بر البدرک» باشد، و عبارت نسخ اربعه دیگر که موهم ظفر
 کنار درك بر قاتر بوقو است بکلی ضد مقصود و بلاشک سهو نسخ است چه مصنف
 سابق در ص ۴۱ گفت که سلطان قادر بوقورا امیر کرد و با سلاسل و اغلال
 بخوارزم فرستاد پس ازان او را از ذل اسارت بجز امارت رسانید و ویرا بدفع کار
 الب درك فرستاد، و این صریح است که بشارت مقصود در اینجا خبر ظفر قادر بوقو
 است بر الب درك نه بر عکس چه در ابصورت این بشارت سلطانرا نیست بل دشمنان
 و براست، — برای قاتر بوقو رجوع کید بص ۳۴ ح ۲ و برای کنار درك بص ۴۱ ح ۳،
 (۳) کذا فی ب د ه، آ ج: و اشارت،

مستفاد از دولت سلطان مغرور و فریفته گشته متوجه عراق شد و زمستان آن سال در مازندران توقف نمود و اوّل بهار عریض مبادرت بامضا پیوست و میانجی^(۱) با لشکر بسیار که جمع کرده بود چون آوازه درباری در موج یعنی حرکت عساکر سلطان بشنید با دل خویش تثبّت را در تصور نتوانست آورد و بغایت هراسان و مستشعر گشت و در مصلحت کار خویش پریشان و متخیر ماند و سر افزای و پایداری محال عقل بود با اندک قوی که با او ماند بود دو نوبت سلطان او را گرد عراق بردوانید و او در میان این باعتذار و استغفار رسل و فرستاد و از خوف التماس ترك استحضاری کرد چون سلطان را محقّق شد که او دل راستی ندارد فوجی را بر عقب او چون باد روان کرد تا مغافصه بسرش فرو آمدند و اکثر اعوان او را بشمشیر در آورد با چند معدود تا فیروز راه قلعه فیروزکوه^(۲) گرفت و پیشتر ازین آن قلعه را از قوای سلطان بخدیعت و مکیدت در تصرف خود آورده بود و آن جماعت را که از قبل سلطان بودند^(۳) قتل کرده^(۴) و خواصّ خویش را با ذخایر و اموال بسیار در آنجا متمکّن گردانید چون لشکر سلطان بر عقب او آنجا رسیدند محاصره آن مشغول شدند و بزخم مغنّیق بهر و قسر او را بیرون کشیدند و بر شتری بستند و بقزوين بنزدیک سلطان آوردند سلطان بر زلف حجاب انواع صنایع و اصناف ایادی که دولت سلطانی را بر ذمت او بود و کثران نعم و تربیتها را از وضع خیانات^(۵) او و رفع جنایات^(۶) و ابطال اموال و ازعاج اربز^(۷) خان از اصفهان و اخراج عمال خراج او

(۱) آ: مانیج، ه: میانجی، ب: ماحقی، ج: مانیج، د: مانیج،

(۲) ه: کلمه «کوه» را ندارد، (۳-۴) کذا فی ب: د: ه: آ: بیرون آوردند،

ج اصل جمله را ندارد، (۵) آ: جنایات، ه: خیانات، - د: کلمه «او» را ندارد،

(۶) کذا فی ج: د: آ: جنایات، ب: جنایات، ه: جنایات، - و احتمال مرود

که صواب «جنایات» باشد، (۷) آ: اربز، ب: اربز، د: اویر (جان)،

ه: ازتر، نسوی ص ۲۱ س آخر: اربز خان (مثل متن)، متن تصحیح قیاسی است رجوع

می‌گوید که از آن پوست جرح‌کافی نماندست برخیزد از طرف غربی^(۱) از طارم تا سرحد سیستان که قرب سیصد فرسنگ راه است تمامت جبال و قلاع را که تا بوقت آنک حکم و تَکُونُ الْجِبَالُ کَالْمَفُوشِ گیرد قائم و ثابت خواهد بود مشاهده نماید و با عقل خود آن یک حصن بی حصانت را با صد و اند با رکانت^(۲) که هریک از آن صد بار با احکام چون ارسلان گشای است که درین روزگار بفضل خدای قهار و دولت شهریار کامگار هولاکو مفتوح شد موازنه نماید و از آنجا قیاس صولت و عظمت هر لشکر و صفدر گیرد، فی الجمله سلطان بعد از استخلاص آن قلعه و نسکین نایره فتنه در عراق پسر خود تاج الدین علیشاه را ممکن کرد و اقامت او در اصفهان تعیین و خود بر عزیمت انصراف عنان بر صوب خوارزم تافت و در دهم جمادی الآخرة سنه ست و تسعین و خمسمایه در خوارزم رفت، و چون ملاحظه مناقشت و مخاصمت سلطان از سعی نظام الملک که وزیر مملکت بود می‌دیدند هم در هفته فدائیان بر مرسائی که وزیر می‌رفت بنشستند چون از سرای بیرون آمد از ملاعین یکی بر پشت وزیر زخمی زد و دیگری از جانب دیگر کاردی بر سرش زد چنانک در حال جان بداد، و از عجایب احوال عالم یکی آن بود که وزیر مذکور با حاجب کبیر شهاب الدین مسعود خوارزمی و حمید الدین عارض زوزنی^(۳) عداوتی داشت و در آن روزها در پیش سلطان قصد آن هردو بزرگ کرده بود و پیش از واقعه او عارض را بر در سرای گردن زده و قصد آن پیوسته که شهاب الدین مسعود را هم بر عقب عارض روان کند خود کینه خواه روزگار بلک سابقه حکم کردگار چنان اقتضا کرد که پیش از اتمام این اندیشه خون وزیر بر زبر خون عارض ریخته شود، و فدائیان را^(۴) هم بر آن جایگاه پاره^(۵)

(۱) ج: غزین، د: غزی، ب: غری یا غربی، (۲) ج: حصن بارکانت،

(۳) تصحیح قیاسی، آ: روزی، ب: ج: ده این کلمه را ندارند، (۴) آ: ج: د:

می آمدند و بآلَمُوت می رفت تا نامت ایشان با آنچه داشتند بسلامت برفتند و آن قلعه ایست نزدیک قزوین بر سرحد رودبار آلَمُوت بزمین نزدیک و از آسمان دور و از حصانت مهجور و ببرد و ذخیره نامعمور، سید صدر الدین در زبدة التواریخ^(۱) تعظیم کار سلطان را^(۲) در وصف آن میگوید وَ هِيَ قَلْعَةٌ حَصِيْنَةٌ بُنِيَتْ مِنْ صَخْرَةٍ صَمَاءٍ عَلَى قَلْعَةٍ شَمَاءٍ تَنَاصَى السَّمَاءُ وَ تَنَاطَحُ الْجُوزَاءُ مَشْعُونَةٌ بِرِجَالٍ يَغْتَنِمُونَ بَذَلُ الْأَرْوَاحِ مُسْتَظْهِرِينَ بِأَنْوَاعِ السِّلَاحِ، و سید صدر الدین اگر فتح قلاع حصین ایشان که درین روزگار بر دست لشکر پادشاه نامدار مستخلص شد با زمانی نزدیک چنانکه ذکر آن در موضع خویش آید مشاهده کردی از ذکر فتح تا بوصف قلعه ۱. چه رسیدی شرم داشتی و بیت عنصری را حسب حال دانستی

چنین کنند بزرگان چو کرد باید کار * چنین نماید شمشیر خسروان آثار و اگر مشاهده این قلاع نبوده^(۳) باشد و در خیال او^(۴) آید که سخن آرائی است که سیمت نصّاف دارد بر منوال سخن واصف قلعه ارسلان گشای جواب او بذله ابو الفضل بیہقی است^(۵) در تاریخ ناصری آورده است که بوقت مراجعت سلطان از سومات یکی از شگره داران او ازدهائی بزرگرا بکشت پوست آن بیرون کشیدند طول آن سی گر بود و عرض آن چهار^(۶) گر و غرض ازین ایراد آنست که ابو الفضل میگوید اگر کسی را این سخن قبول نیفتند بقلعه غزنین رود و آن پوست را که از در بر مثال شادروانی آویخته است ببیند جامع این حکایات نیز

(۱) يك نسخه ازین كتاب كه ظاهرًا مخصر بفرد است در لندن در موزه بریتانیّه موجود است (رجوع کنید بذیل فهرست عربی كنجاه مذکوره تألیف ربو ص ۲۴۲-۲۴۴)، (۲) یعنی سلطان ارسلان بن طغرل سلجوق را ظاهرًا به تکرار چه

زبدة التواریخ در تاریخ سلجوقیه است، (۳) ب: نبوده، (۴) مرجع ضمیر «او» ظاهرًا «کسی» منوهم در عبارت سابق است یعنی اگر کسی مشاهده این قلاع نبوده باشد آنچه، (۵) ب (بخط جدید) ج د افزوده اند: که،

(۶) ه: هفت،

عزم مراجعت کرد و سفر را در میان شدند و سخن مصالحت آغاز کردند چون ارباب ترشیز^(۱) بر سر حالت وقوف نیافتند بسیار خدمتها کردند و بر صد هزار دینار دیگر مواضع نهادند و ملک قطب الدین از آنجا بازگشت و چون سیل منهدر و قطر منهر روز در شب بی‌پوست و شب در روز تا بدر شهرستانه رسید و مراسم عزیت باقامت رسانید و

f. 73b بتعجیل بخوارزم روان شد،

ذکر جلوس سلطان علاء الدین^(۲) محمد خوارزمشاه

چون بهرگز دولت نزول کرد امرا و ارکان ملک جمع شدند و مجلس بزم آراستند^(۳) و در روز پنج شنبه بیستم^(۴) شوال سنه ست و نسمین و خمسایه بین تأبید الهی بر سریر پادشاهی نشاندند اغصان پزمرده ملک با طراوت و نصارت شد و جان مرده عدل زند و با غضارت و مبشران باطراف ملک روان گشتند، و چون خبر واقعه پدرش بسلاطین غور شهاب الدین و غیاث الدین رسید نقش بندان وسوس شیاطین امانی نقوش تخیلات بی طایل شیطانی و تصاویر محالات بی حاصل نفسانی بر صحنه دماغ هر یک نیرنگ زد و مشاطگان غرور انسانی

(۱) آ: ترشیر، ب: رشیر، ج: برشیر، (۲) کذا فی آد و اصل ب، ب باصلاح جدید و ج: قطب الدین، ه: ندارد، - لقب سلطان محمد خوارزمشاه قبل از سلطنت قطب الدین بود و بعد از جلوس بعلاء الدین که لقب پدرش نکش بود ملقب گردید: «ولها اشد مرضه [ای مرض نکش] ارسلوا الی ابنه قطب الدین محمد یسندعوه و یعرفوه شدة مرض ابنه فصار الهم و قد مات ابوه فولى الملك بعن و لقب علاء الدین لقب ابنه و کان لقبه قطب الدین» (ابن الأثیر در حوادث سنه ۵۹۶)، و این است منشأ آنکه لقب وی را در کتب تواریخ باختلاف گاه قطب الدین و گاه علاء الدین نوشته اند، (۳) د افزوده: و رخساره ملک و روزگار بیکان او پراستند، (۴) ب: هشتم،

کردند و صدق رسول الله صلى الله عليه و آله قَتَلْتَ فَقَتِلْتَ وَ سَيُقْتَلُ قَاتِلُكَ، سلطان نکس ازین سبب متأثر شد و بر مکافات و انتقام عازم گشت و قطب الدین ملک^(۱) را نامزد کرد و رسول فرستاد تا ابتدا لشکرها گزین کند و ابتدا از قهستان آغاز نهد بر حکم فرمان ملک قطب الدین بر فرموده مستعد شد و ابتدا از ترشیز^(۲) کرد و با لشکری که کوه پای و طأت آن ندارد بمحاصره آن حصار مشغول شد و مدت چهار ماه محاربت کرد و خندق ترشیز^(۳) را که چون غاری عمیق بود انباشته و نزدیک رسید که در هفته مستخلص شود و در خوارزم نیز سلطان لشکرها جمع می کرد از اطراف و مستعد کار می شد در اثنای آن عارضه دموئی روی نمود و بختاق نعوذ بالله منها^(۴) سرایت کرد اطباء معالجه آن کردند چون روی بصحت آورد عزیمت حرکت بامضا پیوست هرچند اطباء از سفر و حرکت منع می کردند سلطان از سورت آتش غضب سورت قبول نصیحت برنخواند و روان گشت تا بمنزل چاه عرب^(۵) رسید و چون دلو عمر با بن^(۶) چاه افتاده بود علّتی که داشت نکس کرد و از دار فنا بقرارگاه بقا رفت وکان ذلك فی التاسع عشر من رمضان سنة ست و تسعين و خمسمائة، ارکان در حال مُنْهَیْان بنزدیک قطب الدین ملک فرستادند و عجب حالی افتاد که علم ملک قطب الدین بی موجهی بشکست و نگویند شد ملک قطب الدین از آن تطیر گرفت در غفب آن خبر پدرش بدادند آن حالت از لشکر پنهان داشت و بعثت مرض

و فدائیان اورا، (۵) ب (با صلاح جدید) د: باره باره،

(۱) ج: ملک قطب الدین را، ب: با صلاح جدید: ملک قطب الدین سلطان محمد

ولد خود را، (۲) آ: ترشیر، ب: رشر، ج: برشر،

(۳) آ: ترشیر، ب: برشیر، ج: برشر، ه: ترشیر، (۴) کذا فی جمیع

النسخ، و گویا تأنیث ضمیر بتوهم «عارضه» یا «علت» است،

(۵) کذا فی ج د، آ ب: چاه عرب، ه: بمنزلگاه عزت،

(۶) آ ب: مابن، د: در بن، ح: باین، ه: باین،

از غارت باز کشید و ضبط لشکر بغایتی بود که هرکس در آن حالت آنچه داشت بینداخت و بعد از آن که غارتها جمع کردند هرکس که قاش خود می شناخت باز می دادند و غرض از آن غارت سیاست بود، و لشکر خوارزم را^(۱) با تاج الدین علی شاه و اعیان مملکت سلطان و ارکان را از شادباخ بیرون آوردند و بسیار نکال و عقوبت کردند و با دار الملك غور فرستادند و هرکس که در کار دیوانی شروع داشته بود مصادره می کردند و تا جرجان و بسطام شتنگان فرستادند و در ضبط خویش آوردند، و از آنجا مراجعت کردند و ملک ضیاء الدین را در نسا بور با لشکری تمام بنشانند و باز دیوار باره را معور کردند و غیاث الدین با ۱۰ هراة شد و شهاب الدین بقصد تخریب رباع و اقتلاع قلاع ملاحه بجانب قهستان رفت و بعد از محاربت بر سیل مصالحت ارباب جناید^(۲) ایل شدند قاضی تولک^(۳) را بمحافظت در آنجا نشاند^(۴) و از آنجا با هراة رفت، سلطان محمد چون خبر تشویش و اضطراب اهالی خراسان بشنید از خوارزم چون شیر خشنک و برق سهناک با لشکری جرار و حشی ۱۵ بسیار روان شد و در هفدم ذی الحجه من السنة المذكورة^(۵) بظاهر شادباخ نزول کرد و بر مدار شهر لشکر بداشت و غوریان از شهر بیرون می آمدند و مجادلت می کردند و با قوت و شوکت خویش در پنداشتی بودند چون از جلادت لشکر خوارزم چاشنی بدیدند دانستند که رخ ایشان ضایع است و محاربه و کوشش نه دافع مانند موش در سوراخ^{f. 74a} خریدند و از بیرون مجانبی بر کار کردند تا باره چون خاک سرافکن شد و خندق آگه گشت چون دانستند که در ذل اسار خواهند افتاد سفرا در میان واسطه کردند و مشایخ و علمای شفیع ساختند و از سلطان

(۱) آب: خوارزم، (۲) تصحیح قیاسی، آه: حنابد، ب: جناید، ج: حابر، د: ندارد، (۳) ب: تولک، د: تولی، (۴) کذا فی ب: باصلاح جدید، آج ده: نشاندند، (۵) یعنی سنه ۵۹۷ که در ص ۴۸ س ۵ گذشت،

و مالی عظیم قبول و بوثیقه پسر را بخدمت سلطان فرستاد تا شَرَّه^(۱) سَوْرَت غضب نسکین پذیرفت و قبول ملتس رعایا از غنو و اغضا بر اعتناق ایشان طوق متنی شد، و سلاطین غور بیشتر بر عزم مراجعت با خراسان محنشد و مستعد می شدند چون سلطان بمحاصره شهر هراة اشتغال نمود ایشان خواستند تا در نهزتِ خلَو دیار و رباع مملکت^(۲) از سلطان و انصار لشکر بدان جانب کشند^(۳) سلطان چون آوازه بشنید بر راه مرو التَّروُد مراجعت نمود و سلطان شهاب الدین نیز از جانب طالقان در رسید سلطان محمد صلاح در آن دید که از آب عبور نکند تا آب میان هر دو لشکر آتش و ش حاجبی باشد لشکر در عبور و مقام مختلف رأی گشتند^{۱۰} و بعضی عبور کردند سلطان چون روی مقابلت^(۴) ندید^(۵) رای توجَّه بجانب مرو بامضا رسانید مردان غور بر اعقاب لشکر سلطان روان شدند چون سرخس رسید آنجا توقّف نمود و رسل از جانبین در آمد و شد^(۶) آمدند و از سلطان تسلیم بعضی از ولایات خراسان التماس می نمودند سلطان از آنفت قبول موافقه^(۷) با آن سخن موافقت ننمود و از سرخس عازم خوارزم شد و سلطان شهاب الدین لشکر بطوس کشید و بال و پر سگّان طوس بمصادره و شکجه برکشید و چون علوفه بلشکر او وافی نبود بر رعایا تکلیف کرد تا غله بفروشد و فرمود تا مشهد طوس را که غلها بحاجت تربت مشهد بدان موضع نقل کرده بودند کس فرستاد تا غلها برداشتنند و بدین اسباب صعب که علاوه نوبت اول بود ضمایر شریف^{۲۰} و وضع امر حکومت ایشان متفرّگشت و رعیت را رغبت بمتابعت

(۱) نصیح قیاسی، د: ما سرّه، آ: ما شر، ب (باصلاح جدید) ه: تا شدت، ج: تا، (۲) ب بخط جدید افزوده: خراسان، (۳) کدا فی ج، اب د ه: کشیدند، (۴) ب ج: مقاتلت، (۵) آ: بدید، (۶) د ه: آمد شد، ج این دو کلمه را ندارد، (۷) کدا فی آ، ب د: موافقه، ه هردو ممکن است خوانده شود، ج ندارد، — موافقه بمعنی تحمیل کردن مبلغی است از مال بر کسی و منه مال المَوافقه (ذیل قوامیس عرب از دزی)،

بضراعت و امتهان امان خواستند سلطان طرف ^(۱) إِذَا مَلَكَتْ فَاسِیْحَ ^(۲) را در باب ایشان تقدیم فرمود و بر عثرات و زلات آن قوم اغضا و ایشان را با خلعتهای بسیار و مالهای بی شمار موقر و مکرم با آبادی و نعم با خدمت سلطان غور فرستاد تا پیاموزند شیوه عفو هنگام قدرت و طریقه حلم و اغاض با کثرت ضغائن و احسن، و سلطان فرمود تا باره شهر را بکلی خراب کردند و از آنجا متوجه مرو و سرخس شد که هندو خان برادر زاده او داشت از قبل سلاطین غور چون خبر عم بدو رسید باران غم برو بارید و متوجه غور شد، سلطان چون بسرخس رسید کونوال آن پیش نیامد سلطان قوی را محاصره آن بگذاشت تا آنرا مستخلص کردند و کونوال را بگرفتند، و سلطان بر راه مرو متوجه خوارزم شد و دیگر باره کار رزم را آماده گشت و بر قصد هراة و استیصال سرّاه ^(۳) در ذوالقعدة این سال ^(۴) باز در جنبش آمد و بمرغزار رادکان ^(۵) نزول کرد چندانک اصحاب اطراف مجتمع شدند از آنجا با لشکری بزرگ از تازیك و ترك در حرکت آمد تا بظاهر هراة سراپرده او باز کشیدند و لشکرها ۱۵ برگرد شهر چون سوار بر ساعد خیمه در خیمه زدند و از جانبین مجانبی بر کار شد ^(۶) و خرکها چون اسبان رهوار ^(۷) بروج فروج و باره پاره شد ^(۸) و چون کونوال عزّ الدین مرغزی ^(۹) مردی بود بتجارب ایام مهذب و مشذب جز استیفاء و تضرّع جبلتی دیگر ندیدد سفر را در پیش کرد

(۱) کذا فی جمیع النسخ، (۲) اصل مثل «مَلَكَتْ فَاسِیْحَ» است بدون إِذَا، رجوع کنید جمیع الأمثال در باب میم، (۳) یعنی اشراف و اعیان جمع سرّی است، (۴) کدام سال؟، محال است که مقصود ذی القعدة سة ۵۹۷ باشد که در صفحه سابق گذشت چه خوارزمشاه در ۱۷ ذی الحجة ۵۹۷ شادباخ را محاصره نمود و بعد از آن بخوارزم رفت و بالأخره از آنجا بقصد هرات حرکت کرد، پس باقلّ تقدیرات باید مقصود ذی القعدة سال ۵۹۸ باشد که سال بعد است، (۵) ج: رارکان، (۶-۷) ج: وخرکها، بروج باره باره شد، (۷) ب: بخط جدید افزوده: در حرکت آمد، (۸-۹) د: بروج فروج و پاره پاره شد، ه: فروج بروج پاره پاره شد (کذا!!)،

(۹) کذا فی ب ه، ا: مرغزی، د: مغیثی، ج این کلمه را ندارد،

پشت رزم ایشان^(۱) بود و قوت بازو و شجاعت او تا بحدی بود که سلاطین غور بکرات او را با شیر و فیل مواجهه جنگ فرمودند و بر هر دو غالب شد و چون بهر چند روز سلاطین او را با این دو حیوان جنگ می‌انداختند هردو را بکشت و گفت تا چند با سگی و خوک در جنگ شوم و ساق اسب سه ساله می‌شکست، فی الجمله چون این فسخ بدست حشم سلطانی میسر شد ارکان دولت سلطانرا بر قصد ملک هراة تحریض می‌نمودند و آن ملک در دل و چشم او تزیین می‌داد و می‌گفتند چون برادر بزرگتر غیاث الدین از پیش برخاست و پسران او سبب ملک و میراث در منازعت اند و از امرا بیشتر آن باشد که بجانب سلطان مایل باشند و^(۲) چون رایات عالیه سایه بر آن دیار افکند اکثر ایشان بعروۀ دولت تمسک نمایند خوش خوش در دل سلطان این سخنها اثر کرد و خیال ملک و آمال مال در ضمیر او مصور گشت در جمادی الاولی سنه ستمایه با لشکری آراسته و مردانی بشجاعت و دل آوری پیراسته غارم هراة شد و الب غازی که سرور امرای غور بود بایالت هراة موسوم بود چون مواکب سلطان بهراة رسید و^(۳) سراپرده بر افراشتند و مجانبی بر بروج شهر راست کردند و از جوانب شهر سنگ چون نگرگ ریزان در بازارها و محله‌ها روان شد و اختلاف مردمان در محلات و اسواق متعذر شد اهالی هراة استغاثت و نضرع آغاز نهادند و الب غازی سفرا در میان کرد و گفت مرا خود از سلطان اجازت مصالحت کلی است که طریق اتحاد مسلوک داشته آید و سلوک شیوۀ رشاد برزید^(۴) و بعد ازین بجانب خراسان کس تعرض نرساند و حشم سلطان نیز بدین نواحی تعرض و آسیبی نرسانند و با این قبولات و موافقی مالی شکر را متقبل شد و بصفای غوریان متکفل سلطان نیز بسبب حسم ماده نزاع و کین

(۱) آب د: او، (۲) کذا فی جمیع النسخ، و بهتر نبودن این واو است،

(۳) ج: و رزید، د: نورزید،

خوارزمشاهیان بیشتر شد، در میانه این حالت خبر واقعه برادرش غیاث الدین در رسید طبل رحلت فرو کوفت و چون بمرور رسید محمد خرنک^(۱) را که از سرور امرا و پهلوانان غور بود و بشجاعت رستم وقت در مرو بگذاشت بایبورد^(۲) ناختن آورد و بعضی امرای سلطانی را در آنجا دستگیر کرد^(۳) و قوی را بکشت^(۴) و از آنجا بر قصد تاج الدین خلیج^(۵) بطرق^(۶) رفت^(۷) پسر خود را بنوا بنزدیک او فرستاد و در وقت مراجعت امیر مرغه^(۸) هم پسر خود را پیش او فرستاد چون بدین استیلا مغرور شد روی با مرو نهاد خبر رسید که از خوارزم لشکری از راه بیابان بقرب مرو رسیدست از راه روی بریشان نهاد چون عسکرین بهم پیوستند ریاخ اقبال سلطانی از مهت تأیید یزدانی در وزیدن آمد و دل مخالفان در طپیدن و باز آنک^(۹) لشکر خوارزم نصف لشکر غور نبود بر لشکر غور حمله کردند و ایشان را منہزم^(۱۰) خرنک^(۱۱) بهزار حیلہ خود را در شهر انداخت و لشکر بدر شهر رسید و فصیل را سوراخ کردند و خرنک^(۱۲) را بگرفتند و از خوف صولت او هم در حال اورا یکی از امرا ضربه زد و ۱۰ سر اورا بخوارزم فرستادند سلطان بر قتل او انکار نمود و چون خبر واقعه او بسطان غیاث الدین رسید تفکر و تحیر باحوال او نهی کرد و عجز و ضعف نصدی نمود چه خرنک^(۱۳) روی رزمه سلاطین غور و

(۱) آب: حرنک، د: خونک، ج: جرنک، ه: خرنک، - رجوع کید بص ۴۸ ح ۱، (۲) کذا فی آد، ج: نا بایبورد، ه: و بایبورد، ب باصلاح جدید: و خود بایبورد، و این غلط است ظاهراً، (۳) کذا فی ب باصلاح جدید، آج د: کردند، (۴) ه: بکشند، (۵) آ: خلیج، (۶) کذا فی جمیع النسخ، (۷) ب بخط جدید افزوده: او، ج افزوده: و، (۸) آج: مرغه، - مرغه ظاهراً قلعه مرو بوده است، رجوع کید مجلد اول ص ۱۲۰، ۱۲۹، (۹) ب باصلاح جدید: با آنک، ه: با آنکه، (۱۰) ب بخط جدید افزوده: ساختند، ج ه افزوده: گردانیدند، د افزوده: کردند، (۱۱) آ: خرنک، ب: جرنک، ج: جرنک، د: خونک، ه: خرنک، رجوع کید بص ۴۸ ح ۱، (۱۲) آ: خرنک، ب: حرنک، د: خونک، ه: خرنک، (۱۳) آ: حرنک، ب: حرنک، ج: جرنک، د: خونک، ه: خرنک،

ایشان بترتیب سلاح و آلت کفاح از سیوف و رماح مشغول شدند و امام معظم شهاب الدین خیوکی که دین را رکنی و ملک را حصنی بود در تدارک کار دشمن و دفع ایشان از حرم خانه و وطن مبالغتها نمود و بر منابر خطب گفت و بحکم حدیث صحیح که ^(۱) مَنْ قُتِلَ دُونَ نَفْسِهِ وَ مَالِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ رخصت محاربت فرمود ازین سبب رغبت رعیت و صدق نیت متضاعف شد تا یکسر روی بکار آوردند و سلطان باستحضار مردان پیاده و سوار باطراف خراسان رسولان متواتر کرد و از کور خان مدد خواست و بر شطّ نوراور ^(۲) لشکرگاه ساخت و در چند روز معدود هفتاد هزار مرد کار و جلد جمع آمدند و لشکر غور با چندان لشکر و فیل و کثرت قال و قیل که اگر خواستندی همچون را هامون کردند و هامون را از خون همچون ساختندی بر مقابله بر جانب شرقی شطّ لشکرگاه ساختند و سلطان غور فرمود تا معبری جویند تا روز دیگر گذر کنند و مشرب عیش سلطان مکتدر سلطان غور با استعداد قتال بترتیب ^(۳) افیال و تربیت ^(۴) رجال مشغول بود تا بامداد علی الصّباح کاس کفاح از کاسه سران ^{۱۰} سازند ناگاه خبر رسید که طاینکو طراز ^(۵) سپهدار لشکر قراخانی با f. 75b لشکری آتش آسای نزدیک رسید و سلطان سلاطین سمرقند با او بهم، اصحاب فیل چون دانستند که ربّ الأریاب کید ایشان در تضلیل انداخت و از حرب و بأس باس حاصل خواهد بود حسام مصاف با میان ^(۶) انصراف کردند ^(۷) و فرار بر قرار اختیار نمود ^(۸) و با حصول

(۱) «ندارد»، (۲) کذا فی آ، ب: نوراور، د: نورانور، ه: آفه (کذا!)، ج اصل این جمله را ندارد، (۳) آ: تربیت، ج: و ترتیب، ب: باصلاح جدید: بنزین، (۴) کذا فی د، آج: تربیت، ب: تربیت، ه: این کلمه را ندارد، - آ ب: «رجال» بجای «رجال»، (۵) کذا فی ب، د: محتملاً: طاینکو طراز، آ: طاشکو طراز، ج اصل جمله را ندارد، - چون این طاینکو در شهر طراز اقامت داشت او را طاینکو طراز می گفته اند: (رجوع کنید بوق ۸۰b)، (۶) د: نیام، (۷) آ ب ج ه: کرد، (۸) د: نمودند،

و ابقا بر دما و فروج اهل اسلام و دین مقترحات الب غازی و رعایای
 هراة را باهتزاز تلقی نمود و بریشان از اتلاف اموال و ارواح توفی کرد
 و الب غازی بخدمت سلطان آمد و خاك بارگاه بتقبیل^(۱) شفاء مجدّر^(۲)
 شد و پیشانی او بسبب شکر معفر سلطان بر وفاق میثاق اورا باعزاز و
 اکرام با شهر فرستاد و الب غازی بتحصیل مال که متقبّل شد بود دست
 نطاول و مطالبت بر رعایا گشوده کرد و از رعایا استخراج آن آغاز نهاد
 چون خبر ستم و زور او بشنید جانب نصفت^(۳) در کار رعیت مهمل
 نگذاشت^(۴) ترك^(۵) آن مقرررا ذخیره باقی تر و حصنی واقعی تر دانست و بر
 تصدیق پیمان خویش مراجعت نمود و لشکر او حدود بادغیس را غارت
 کردند و باحتیاز اموال و مواشی مستظهر گشتند هر چند از آن نهب و
 تاراج از سلطان محتائی و مستشعر بودند و سلطان بمرو آمد و الب
 غازی که بتکفل اصلاح ذات البین از خدمت سلطان شهاب الدین مرخص
 بود بعد از مراجعت سلطان بدو سه روز معدود باجل موعود رسید
 بود، سلطان شهاب الدین بر انتقام باز عزم خروج را ساز و کرد و این
 نوبت رزم خوارزم را آغاز می نهاد و چون خبر عزیمت او بسطان رسید
 رعایت جانب حزم را عزیمت جزم کرد و براه بیابان بخوارزم رسید و بر
 لشکر غور که^(۶) بعدد از ملخ و مور^(۷) افزون بودند مسابقت نمود تا
 بمکرر دولت رسید و اهالی خوارزم را از قصد آن جماعت اعلام داد و
 از وقوع بلاه ناگاه آگاه کرد تمامت اهالی آن یکدل و یک زبان با
 اندرونی از حمیت در جوش و ظاهری از ترس اهانت و استذلّال در
 خروش بر مقابله و مقاتله اتفاق کردند و بر منع و دفع اِطّباق و تمامت

(۱) آ: مقبل، ب: بتقبل، ج: متصل، (۲) آب د: محدر،

ه: مجدّر، (۳) تصحیح قیاسی، — ج: نصیب، ه: تعصب، ب: بقیت، آ:

بقیت، د: بقیت، (۴) آ: نگذاشت، (۵) کذا فی ب د ه،

آ: بلک، ج: بل کی، (۶) آ ج: بعدد مور، ه: بعدد از مور، د:

بعدد مور (بودند و افزون تر)،

رسیدند و بر مدار ایشان بایستادند و از صباح تا رواح بسیوف و رماح از جانبین مکاوت کردند لشکر بسیار هلاک شد تا روز دیگر که علم آفتاب بر باره افق بردند و پیشروان خرشید از ورای تنق مشرق بدمیدند لشکر خنای ثبات قدم نمودند و بیک نوبت حمله کردند گردن مقاومت ایشان شکسته شد و دست مصادمت بسته گشت و بقیه لشکر پنجاه هزار مرد بود در موقف هجا کشته شد^(۱) و سلطان شهاب الدین در قلب با مردی صد بماند بجمله خود را در حصار اندخود انداخت و لشکر خنای دیوار را سوراخ می کردند و نزدیک رسید که سلطان شهاب الدین دستگیر شود سلطان سمرقند بنزدیک او پیغای فرستاد که از راه احمیت اسلام نمی پسندم که سلطان اسلام در دام بیگانگان آید و در دست ایشان کشته شود صلاح در آنست که آنچه موجودست از فیول وخیول و صامت و ناطق بمنّت^(۲) فدای نفس خود سازد^(۳) تا من بدان توسّل توسّطی جویم و استرضاء آن قوم کنم سلطان شهاب الدین تمامت آنچه داشت فدای خویش کرد^(۴) و بیکبارگی خزانه و زرّاد خانها^(۵) اثار و بهزار حيله بواسطه شفاعت سلطان سمرقند خلاص یافت و هنگام ولّات حین

منّاص جان بسلامت برد

إِذَا نَحْنُ أَبْنَا سَالِمِينَ بِأَنْفُسٍ * كَرَامٍ رَجَتْ أَمْرًا فَخَابَ رَجَاؤُهَا
فَأَنْفُسُنَا خَيْرُ الْغَنَائِمِ إِنَّهَا * تَعُودُ وَفِيهَا مَأْوَاهَا وَحَبَاؤُهَا^(۶)

f. 70a

(۱) ب: ک: کشته گشتند، ج: کشته (فقط)، ه: بسته گشته،

(۲) ب: بمنّت، آ: ممت، ج: بمنیت، (۳-۴) این جمله بکلی از آ ساقط

است، (۵) یعنی اسلحه خانه و قورخانه، و باین معنی در عربی قرون متأخره بخصوص دوره مملک مصر زرّاد خانه و زرّاد خانه استعمال می کرده اند و اصل معنی این کلمه زره خانه است از زرّاد یعنی زره در عربی و زرّاد یعنی زره گر ولی پس از آن بکثرت استعمال معنی مطلق قورخانه و اسلحه خانه استعمال شده است (رجوع کنید نثر بذیل قوامیس عرب از دزی)، (۶) من ابیات لعبد الله بن محمد بن عینة من رؤساء المصره و تمثّل بها العتي فی التّأريخ البیهقی (انظر شرح البیهقی للشیخ احمد المنقی طبع مصر ج ۲ ص ۶۱۷)،

ناکای و بی آبی مثل^(۱)

مَاذَا يَعْشِكُ فَأَذْرُجِي * عَنْ مَزَلٍ بِكَ نَابٍ

را کار بست و اقبال حشمر فرمود تا در شب بسوختند و چشم خواب بردوختند و از غایت ضلال و غیّ خیول و جمال را پی کردند، چون باز گشتند سلطان چون شیر هَـصُور و فحل غیور بر عقب ایشان تا بحدّ هزارسف^(۲) رسید لشکر غور باز گشتند و مصاف برکشید لشکر سلطان بر میمنه ایشان حمله برد ربابات غوریان معکوس شد و دولت منکوس گشت و از امرا و اصحاب او بسیار در قید اسار افتادند و دیگران در مهامه و فیافی افتان^(۳) خیزان کَالْدِیْ اَسْتَهْوَتْهُ اَلْشَّيَاطِیْنُ فِی الْاَرْضِ حَبْرَان و همچنان^(۴) لشکر خوارزم بر پی ایشان خشناک چون فحول از عقب رِمَاک تا از سیفاباد^(۵) با فنون فضیحت درگذشتند و سلطان مشمول صنایع لطایف و^(۶) مغرور لطایف صنایع^(۷) باز گشت با اموال و فیول و جمال و خیول و بخت مسعود بزبان اقبال موعود الهام آیت وَعَدْتُمْ اَللّٰهُ مَغَانِمَ کَثِیْرَةً تَاْخُذُوْنَهَا فَعَجَّلَ لَکُمْ هٰذِهِ بَدَلَهَا می‌رسانید و سلطان در خوارزم بزی ساخت یکی از ندمای سلطان از فردوس سمرقندی^(۸) که مطر به بود بر حسب حال بزم رباعی^(۹) در خواست بر بدیهه بگفت:

شاهها ز تو غوری بلباسات بچست * مانند جوژه^(۱۰) از کف خات بچست
از اسب پیاده گشت و رخ پنهان کرد * پیلان بتو شاه داد و ز مات بچست
چون لشکر غور باند خود رسید خود دید آتج دید لشکر ختای بدیشان

(۱) اصل مثل کَیْسَ هٰذَا يَعْشِكُ فَأَذْرُجِي است، رجوع کنید بجمع الأمثال در باب لام و لسان العرب در درج و ع ش ش، (۲) د: هزار اسف، ج: ه: هزار اسب، (۳) د: افزوده: و، (۴) آ: همماک، ب: همچنانک، د: همچنانکه، (۵) کذا فی ب، آ: سفاباد، ج: سقباد، ه: اسفاباد، د: اسفاباد، (۶) و فقط درب بخط جدید، (۷) ب: باصلاح جدید: صانع، ه: افزوده: ربائی، (۸) کذا فی ه، د: سمرقندی، آ: ج: سمرقند، (۹) آ: د: این رباعی، ج: رباعی، (۱۰) کذا فی ج، د: جوژه، آ: حوره،

و بر شط^(۱) جیحون بارگاه برآوردند چنانک یک نیمه از بارگاه در آب بود و در محافظت آن جانب از فدائیان احتیاط ترک گرفته ناگاه هندوئی دو سه میان روز بوقت قبلوله سلطان چون آتش از آب برآمدند و در بارگاه افتادند و او از ترقب و ترصد حساد مکار غافل و از عناد روزگار ذاهل^(۲)، روز سپید^(۳) سپاه او را با فناء شاه شب^(۴) سیاه نمودند و مذاق طعم حیات را برو تنباه کردند، با ترصد آجال صولت رجال چه سود، و با ادبار اقبال استکثار افیال چه فریاد رس، عدت و عتاد و بیاض و سواد^(۵) گردی نکرد^(۶)،

کُلُّ ذِي دَوْلَةٍ وَ أَمْرِ مُطَاعٍ * وَ مَنَاعٍ^(۷) وَ عَسْكَرٍ جَرَّارٍ
مَلَكُوا بُرْهَةً فَسَادُوا وَ قَادُوا * ثُمَّ صَارُوا أَحْدَوْتَهُ السَّهَّارِ^(۸)

آن رود عظیم معروفی است در پنجاب که در رود سند میریزد و نام شهری است نیز بر لب همین رود مابین لاهور و پشاور بر بیست و پنج فرسنگی در شمال غربی لاهور، و مؤید این احتمال آنست که از این الأثر صریحاً برمیآید که قتل سلطان شهاب الدین مابین لاهور و غزنین واقع شد و همچنین طبقات ناصری گوید که قتل وی در مراجعت وی از هندوستان بغزین بود بنا برین مراد از کلمه «جیحون» در متن نیز باید همین رود جلم باشد چه اصلاً ربطی مابین جیحون معروف و محل وقوع این واقعه نیست و استعمال جیحون بطور اسم جنس بمعنی مطلق رود بزرگ در مصنفات فارسی شایع بوده است اینک دو سه مثال: — «شهر سیستان را زرنج گویند و بنزدیکی شهر بحرعبست که او را زره خوانند و جیحون هیرمند در وی میریزد» (جهان نامه، مؤلف در سنه ۶۶۵ نسخه پاریس 384 Ancien fonds pers. ورق ۱۸۵a)، «از دریا هیچ جیحون بیرون نیاید بلکه همه جیحونها بسوی دریا شود» (ایضاً، ورق ۱۸۱a)، «هزده جیحون یعنی رود بزرگ در وی [بحر خزر] میریزد» (ایضاً، ورق ۱۸۲a)، «جوی بزرگ را رود خوانند و عوام رود بزرگ را جیحون خوانند ... و از جیحونهای که در عالم است هیچ بزرگتر از نیل مصر نیست» (ایضاً، ورق ۱۸۹b)، (۱) یعنی بر ساحل، (۲-۱) آ: در رسید، (۲-۲) ج ندارد،

(۳-۴) ه: کردی سودی نکرد، — گرد [ضبط گرد بمعنی غبار] نفع و فایده و منفعت را گویند (برهان)، (۵) کذا فی ب ج ده، آ ندارد، تَمَّةُ الْيَتِيمَةِ: وَ أَمْتِنَاعٍ، (۶) من ابیات لأبي العرج احمد بن علی بن خلف الهمداني من

چون سلطان غور از مال و لشکر غور با صد هزار عوار با ملک خود رسید سلطان یکی از حجاب باب بنزدیک سلطان غور فرستاد مژگر بدانکه ابتدای این وحشت از حاشیه آن جانب برخاسته است و الْبَادِي أَظْلَم اکنون طریق موافقت مسلوك خواهد بود و راه مناقشت مسدود سلطان شهاب الدین نیز بایمان غلاظ قرار مصالحت مؤکد گردانید و مدد و معاونت سلطان را هرگاه اشارتی رسد ملتزم شد و برین جملت میان هر دو سلطان وثایق مبرم گشت تا بعد از دو ماه جمعی از لشکر غور در حدود طالقان جمع آمدند و ناج الدین زنگی والی بلخ که ضرام آن فتنه بود برو الرود تاخت و بدان سبب سردر آن کار باخت و عامل مرو الرود را ۱۰ مغافصه در دام هلاکت انداخت و خواست که اثار ضیم و تهییج ظلم کند و استقراج اموال، آن خبر بسطان رسید بدر الدین جعفر^(۱) را از مرو و ناج الدین علی را از ایبورد بدفع آن فتنان نامزد فرمود بعد از مصاف زنگی را با ده کس از امرا مقید بخوارزم فرستادند^(۲) و جزای حرکات سر ایشان حاشی السامعین از تن جدا کردند همچنان تشویشات ۱۵ نسکین گرفت و ملک آرام یافت، و هرچند میان هر دو سلطان مرابیر آیمان بر قرار مغتول بود اما سلطان^(۳) شهاب الدین^(۴) از غبن واقعه ماضیه پشت دست بدنجان میخائید و در تدارك حادثه بیهانه غزا عساکر ترتیب می کرد و اسلحه می ساخت تا در شهرور سنه اثنین و ستمایه بابتدا بغزای هند مایل شد تا مرمت احوال خدم وحشم کند که درین چند ۲۰ سال از شد آمد^(۵) خراسان بی عدت و عتاد گشته بودند چون بدر هند رسیدند بیک فتح که حق میسر گردانید اصلاح امور خراین و جنود کرد چون عنان انصراف معطوف گردانید و از معبر حلی^(۶) عبور کرد

(۱) کذا فی آ، ج د ه: خصر، ب ندارد، (۲) آب ه: فرستاد،

(۳-۲) فقط در ج، (۴) ج د: آمد شد، (۵) کذا فی آ (؟)، ج:

حیل، ه: جلی، ب د: حلی، - احتمال قوی مرود که صواب جیلیم باشد و

ذكر مسلم شدن ملك سلاطين غور سلطان محمدرا

چون سلطان شهاب الدين از دار دنیا بمنزل عقی رسید غلامان او که هرکس صاحب طرفی شده بودند آن مملکت را که در حوز^(۱) هریک بود باستقلال حاکم شدند، دلی^(۲) و حدود هندوستان را قطب الدین ایبک یکجندی حاکم بود و چند غزو بزرگ در هند بر دست او برآمد و چون او گذشته شد و خلفی پسرینه^(۳) نداشت غلامی داشت بعقل و کیاست مشهور التمش^(۴) نام قائم مقام ایبک او را بر تخت نشانند و سلطان شمس الدین^(۵) ملقب شد و در اکثر^(۶) هندوستان و اطراف و اقطار ذکر او شایع شد و او را در غزوات و فتوحات آثار و اخبارست، و بر طرف سند چون اوجا^(۷) و مولتان و لوهاوور^(۸) و برشاو^(۹) قباچه^(۱۰)

(۱) تصحیح قیامی یعنی در نصرف و در حيازت، - ج دة: در خور، ب بتصحیح جدید: در حوزه، آ: در حواره، (۲) کذا فی آدة یعنی دهلی، ب ج: دلی، (۳) ج ه: نرینه، (۴) تصحیح قیامی، آ: الشمس، ج ه: الشمس، ب باصلاح جدید: ایلمش، د: شمس، - شکی نیست که صواب الشمس با دو تاء است به الشمس با یک تاء چنانکه در بعضی نسخ جهانگشای و طبقات ناصری دیده میشود، صاحب طبقات ناصری در مدح پسر التمش مذکور بهرامشاه گوید از قصید:

اگر سلطانی هند است ارث دوده شمس * بمحمد الله ز فرزندان تویی التمش ثانی و بز در مدح پسر دیگرش ناصر الدین محمود گوید از مطلع قصید:

آن شهنشاهی که حاتم بذل و رسم کوشش است + ناصر الدینا و دین محمود بن التمش است و بدیهی است که افضای وزن عروضی این دو بیت التمش با دو تاء است بلانک به الشمس با یک تاء، وابن الاثیر وبرا الترمش (= التدمش ط؟) می نامد و در بسیاری از نسخ قدیمه طبقات ناصری و غیره نیز این کلمه التمش با دو تاء مسطور است، وایبغا نیز هیأت نسخه آ «الشمس» مؤید صریح این فقره است،

(۵-۴) فقط در ب بخط جدید، (۶) ب: اوجا، آ: اورا اوجا (کدا)، ج: اوما، (۷) ب دة: لاور، ج: لوهاور، (۸) ه: پشاور، د: برساور، ب: برشاو، ج: برسناور، (۹) آ: قباچه، ب: قباچه، ج: قباچه، د: فناحه، ه: فناچه،

چندین نوبت رنجها کشید تا بی رنج سلطان رنج آن برداشت، و عجب تر حال ملک بامیان^(۱) بود از اقرای نزدیک او صاحب علت استرخا و منتظر حلول فناء او چون بامنیّت چندین گاهه از منیّت او برسید پنداشت که اغصان مرادش بارور و بستار دولت او تازه و تر گشت بی مکثی و درنگی دو منزل در یکی می کرد و سه فرسنگ در یکی می رفت و چون نزدیک رسید که بر آرزوی خویش قادر گردد خود از مکامن آجال f.76b بتقدیر ذو الجلال یعمون روانید و کاروان عمر او را که بامانی روزگار پربار بود قطع کرد و از تخت نعلش بدل شد و از بخت شقاوت روی نمود،

۱۰. مَنْ نَالَ مِنْ دُنْيَا أُمْنِيَّةٍ * أَسْقَطَ الْأَيَّامُ مِنْهَا الْأَلْفَ
لِأَنَّ مِنْهَا أَصْلَ تَرْكِيبِهِ * حَتَّى كَلَّا حَاشِيَتِيهِ حُذِفَ^(۲)

و این احوال سبب اقبال سلطان شد چنانکه در ذکر دیگر آن حال مفصل شود،

شعراء عصر الثعالی ذکرها الثعالی فی نثمة البینمة (نسخه پاریس ورق ۵۸۴-۵۸۵)،
و اولها:

فِي ظِلَامِ الدُّجَى وَ صَوِّ النَّهَارِ * آيَةُ لِلْمُهْمِنِينَ الْجَبَّارِ

و قل البینین

إِنَّ هَذِي الدَّرْبَارَ قَدْ نَزَلْتُ قُلُ وَ حُلْتُ فَأَيُّ أَهْلِ الدَّرْبَارِ

آيَةُ آيَةِ الْمُلُوكِ فِي سَائِلِ الدَّمَرِ وَ مَا أَكْرُوا مِنَ الْأَنَارِ

کُل دبی خوف و آمر مضاعف، البینین، و بعدها

لَمْ يَغْلِدْهُمْ الْخَنُوزُ الْغَيِّ قَدْ * كَنَزُوهَا مِنْ رِضْفَةٍ وَ نَصَارِ

لَمْ نَعْنَهُمْ يَوْمَ الْحَسَابِ وَلَكِنْ * حَمَلُوا وَزَرَهَا مَعَ الْأَوْزَارِ

(۱) آ: بامیان، ب: ح: بامیان، (۲) مقصود اشاره بالفاظ اُمْنِيَّة (آرزو)

و مَنِيَّة (مرگ) و مَنِي (نطفه) است ولی عبارت قاصر و معنی باردار است بخصوص

مصراع چهارم که علاقه بر رکاکت لفظ لمخون است چه صواب «کلنا» است بجای

کلا و «حاشیتها» بتأیید ضمیر راجع بامنیّة،

و بر تقرير آن ملك هم برو منشور با طغرا يافت و امراى ديگر كه بر موافقت امير محمود بودند بر قصد لشكر سلطاني متفق گشتند لشكر سلطان پيش از آنك ايشان بر خود بچنبد چون شير كه در سر شكار نشيند و باز كه بر كيك درى حمله كند بر يشان دوانيدند و جمعيت ايشان را پراكنده و آواره كردند و مبشران بخدمت سلطان فرستادند و استدعاى حضور او كردند و بر انتظار وصول رايات سلطاني هم در راه توقف نمودند و سلطان چون بحد بلخ رسيد اصحاب قلاع بخدمت او آمدند و در تسليم كليد حصون مبادرت مي نمود و والى بلخ عماد الدين كه سرور امراى باميان^(١) بود در مقدمه دم هواى سلطان گرم مي زد و دعوى مشايعت و متابعت آن حضرت دم بدم اظهار مي نمود چون رايات عاليه از افق باديه برآمد چون آفتاب روشن شد كه دعوى او سرسرى بودست و سخن او هر درى و با اعتماد حصار هندوان كه حصنى حصين و ركنى ركين بود خلاف وعده كرد و نفايس ذخاير از جواهر و خراين در آنجا گرد آورد و لشكر منصور پياده و سوار چون سوار بر مدار سور حصار نزول كردند و تيز و سنگ ريزان نا اركان آن روى با نهдам و سگان پشت بانهمزم دادند و چون درد عماد الدين را جز انقياد و اذعان درمانى ديگر نبود از غايت اضطرار نه رعايت جانب اختيار را در استينان^(٢) كوفتن^(٣) گرفت سلطان متمسك او را نا خايف نشود باجابت مقرون گردانيد و عنايت و عاطفت از آنچ متوقع او بود افزون و بر تقرير نواحي^{٢٠} كه والى آن بود موعود شد چون از حصار بيرون آمد و صحن بارگاه بوسه داد همزيت عواطف شاهانه و مزيد عوارف خسروانه ممتاز گشت و طاير سلامتى او در افق امان^(٤) در پرواز آمد و باختصاص در مجلس انس محسود جن و انس شد وَ رَبِّكَ^(٥) يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ ناگاه

(١) آ: ناميان، (٢) آج: استالت، (٣) آب: كوفتن، ده اين
كلمه را ندارد، (٤) آج: افاق، (٥) در جميع نسخ: والله

مستولی بود و سلطان جلال الدین آن حدود را بگرفت چنانکه در موضع خود ذکر آن خواهد آمد، و زاولستان و غزنین را تاج الدین ایلدوز^(۱) بعد از فتن و آشوبها بگرفت و حکم کرد، و در دارالملک پدر هراة و فیروز کوه امیر محمود پسر سلطان غیاث الدین مستولی شد و چون امیر محمود بشرب و عیش و اتلاف و طیش چنانکه شبوه میراثیان باشد مشغول شد و از طرب چنگ با تعب جنگ نمی برداخت و امرا از صادرات افعال او چون^(۲) لین^(۳) و خور^(۴) و ضعف و سدر^(۵) مشاهده کردند اختلاف در میان وجوه و اعیان ظاهر شد و عز الدین حسین خرمیل^(۶) که والی هراة بود و روی بازار و پشت کار ملک سلاطین متابعت سلطان محمد انار الله برهانه برامرای دیگر مسابقت نمود و نزدیک سلطان پیغام و رسول متواتر کرد تا سلطان پیشتر بهراة گراید و ملک آنرا با ملک دیگر^(۷) مضاف گرداند و در آن وقت سلطان از جانب خان^(۸) ختای مستشعر بود که نباید پیش دستی کند و بلخ و آن حدود را که در تصرف سلاطین غور بود و بملک ختای نزدیک با خور^(۹) خود گیرد بابتدا سبب دفع ترک ختای ترک توجه آن جانب کرد و بشادباخ رسول فرستاد تا لشکر خراسان متوجه هراة شدند عز الدین حسین خرمیل^(۱۰) باستقبال بیرون آمد و شهر بدیشان سپرد و راه خلاف f.77a نسپرد و از جانب سلطان بانواع مبارز و انعامات بسیار اختصاص یافت

(۱) ب: ایلدوز، ج: ایلدکر، (۲) ج ندارد، آ افزوده: خور،
 (۳) آ ب ج ه: کین، (۴) ب: خور، ج: جور (وکن)، ه: خون، د
 ندارد، - خور بتحریرک بمعنی ضعف و سستی است، (۵) آ ج: شدت، د
 ندارد، - سدر بتحریرک بمعنی حیرت و عدم ثبات است، (۶) ب: خرمیل، ه:
 خرمیل، (۷) ب بتصحیح جدید: با ملکهها دیگر، د: با دیگر ملوک،
 (۸) آ ج ندارد، (۹) کذا فی ه و هو الضاهر، آ: جوز، د ندارد، ب بتصحیح
 جدید: تصرف، ج اصل جمله را ندارد، (۱۰) ب د ه کلمه «خرمیل» را ندارند،
 ج «حسن خرمیل» را ندارد،

أَدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ آمِينَ وَ خَلَّيْقَ بِا تَحْمِيدِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَ سلطان اساس عدل مؤكّد گردانيد و كاهه جمهوررا در ظلّ مرحمت و نصفت مرقه و آسوده و اصحاب اطراف بخدمت توسّل نمودند، و ملك سيستان بحضرت او مبادرت نمود و در زمرة اركان دولت مخرط شد و بحسن اصطناع و تربيت از اقربان مستثنى گشت، و سلطان باستمال جانب امير محمود علامه كرمان را بفرستاد و اورا بمواعيد بسيار مستظهر گردانيد و علامه كرمان راست در حقّ امير محمود از قصيده وقتى كه اورا برسالت آنجا فرستادند

سلطان مشرقين و شهنشاه مغربين • محمود بن محمد بن سام بن حسين ١٠ و محمود باستنابت فيروزكه و تقرير آن هم برو رسولى در مصاحبت علامه كرمان بحضرت سلطان روان كرد با تحفهائى كه ذخيره آبا و اجداد او بود و پلى سپيد با آن اضافت كرد و علامه كرمان راست از قصيده در ذكر فيل كه در مصاحبت او آوردند

إِلَى حَضْرَةِ الْمَلِكِ فَيْلًا جَلَبْتُ * وَلَسْتُ بِأَبْرَهَةَ بْنِ الصَّاحِ (١)

١٢ سلطان حاجت اورا باسعاف مقرون كرد و نيابت بر امير محمود مقرر داشت و او سكه و خطبه بالقاب سلطان مشرف گردانيد و اسماع و آذان را باستماع آن مشنّف، و چون از امور آن طرف فارغ شد بر عزم انصراف مصمّم گشت و بنيابت آن ممالك عزّ الدين حسين خرميل (٢) را بانواع اصطناع و اساليب مبارّ قضاي حقّ اورا مخصوص گردانيد و ٢٠ مبلغ (٣) دوپست و پنجاه هزار دينار (٤) زر ركنى اقطاع معين و در جمادى

(١) مراد از حَصْرَةُ مُلْكِ پاى تحت خوارزم است چه حَصْرَةُ در عرف متقدمين يعنى پاى تحت استعمال ميشد است و الصّباح محفّف الصّباح است بنشديد باء بجهت ضرورت شعر، (٢) ه: حرميل، (٣-٤) كذا فى بَاحِ دَه، در آ اين كلمات را

بخطّ سياق نوشته اينطور: **المستار** يعنى «مأين [و] خمسين الف

دينار» و چون آن نخته بسيار قديمى است (سنه ٦٨٩) معلوم ميشود كه خطّ سياق در

محافظان طرق از دست قاصدان نامه گرفتند و بخدمت سلطان آوردند
مضمون آن مکتوب که بولی بامیان^(۱) مسطور بود سراسر آن نامه مشتمل
بر تحذیر کار سلطان و تحذیر ایشان از انقیاد و مطاوعت او، سلطان چون
آن صحیفه را در دست او نهاد که اِقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ
حَسِبًا از پای در افتاد چون از آن غدر زفان غدر نداشت سلطان فرمود
که افتضای نقض میثاق سبب انسلال اوست از ربه حیا اما چون
شمول کرم پادشاهانه او را زفان امان میذول داشته است از حسن مکارم
اخلاق تبدیل و تغییر آن در مذهب کرم جایز نتوان داشت او را بخوارزم
فرستاد با آنچه مطلوبات او بود از ذخایر نفایس و عشایر اوانس، و پسر
او در قلعه ترمذ بود چون آوازه پدر بشنید خواست تا از خروج ابا
نماید پدرش معتمدی را بر توییخ و تحذیر او بفرستاد تا بشیب آمد و
نرمدر را بحکم سلطان بسطغان سمرقند تسلیم کرد، و سلطان نواحی بلخ را
بیدر الدین جفر^(۲) مفوض کرد و دست او را بلشکر بسیار قوی، چون
آن نواحی را از شوایب مشوشات اندرون پاک گردانید عزیمت توجّه بجانب
۱۵ هراة مصمم کرد و مظفر و کامران از راه جرژوان^(۳) روان شد ایام فرمان
f. 77b او را رام شد و دوران افلاک موافق مرام او گشته مبشران بجانب هراة
روان شدند و ساکنان آنجا دل شاد و خرم گشتند و اشراف خلایق
بخدمت استقبال مسارعت نمود و اصناف دیگر بشهر آرائی مشغول گشتند
ممر اسواق و کوچهارا بانواع ثیاب مذهب مزین گردانیدند و نمائیل و
۲۰ نقوش در آویختند و سلطان در منتصف جمادی الأولى من السنة^(۴) با
اهتی و هیتی که چشم کس مشاهده نکرده بود و زینتی و تربیتی که
گوش کس نشنیده بود در شهر آمد ملائکه کروی در پیش او با ندای

(۱) آب: بامیان، د: یامان، (۲) کذا فی آ، ح: داعر، ب: حاس،

ه: خاعین، د: جاعینی، رجوع کید بص ۵۸ س ۱۱، (۳) ب: حرران،

ه: خرران، د: حرران، ج: جز، (۴) کدام سنه؟ در این فصل هیچ ذکر

سنه قبل از این نشده است، این الاثیر این واقعه را در حوادث سنه ۶۰۴ ذکر میکند،

مدد خواست اکثر سران سرّاء^(۱) متوجّه هراة شدند و بظاهر آن نزول کردند خرمیل بعد از استخلاف ایشان و استیمن از قِبَل سلطان بیرون آمد و جمله بر قمع و استیصال لشکر غور مطابق شدند و بدان سبب سرچشمه دولت غوریان حکم أَصْبَحَ مَلُوكُمْ غَوْرًا گرفت و جمعیتی که داشتند پراکنده شد، چون اختلاف حالات خرمیل^(۲) پیدا گشت و از قول و فعل او اعتماد برخاست چه نوبت اوّل بی موجبی در ریفه طاعت آمد و بی هیچ واسطه خوف و هراسی خلع لباس انقیاد کرد بدین تخیلات او را در خدمت سلطان متمّم کردند و پیغام فرستادند که هراة بیشه ایست^(۳) که او شیر آنست و دریائی که اوست نهنگ آن اگر در تدارک او اِهال رود توزع خاطر^(۴) و ضمایر حاصل آید سلطان بامرا پیغام فرستاد تا او را دفع کند و اصل مادّه او را قطع امرا بر عادت مستمّر ملاطفت او واجب می داشتند و طریق انبساط و ملاطفت برقرار مسلوک می داشت تا روزی او را باستشارتی طلب کردند و خلوقی ساختند و از هر نوع حدیث پرداختند چون فارغ شدند ملک زوزن^(۵) قوام الدّین استحضار او بمنزل خود بیهانه طعام و شراب التماس می کرد و او در ابا بیهانه تخفیف الحاح می نمود ملک زوزن^(۶) عنان او عیان بگرفت و باعیان ارکان اشارت کرد تا سیوف خوف از نیام برکشیدند و اصحاب او را پراکنده کردند و او را پیاده بخیمه کشیدند و از آنجا او را بقلعه سلومد^(۷) خوفاً^(۸) فرستادند و صامت و ناطق او را غارت دادند و بعد از چند روز سر او بخوارزم فرستادند، و پیشوای کار و روی بازار او

(۱) جمع سرّی یعنی رؤسا و اشراف، (۲) ب: خرمیل، (۳) آ: بیشه است (کذا)، (۴) ب: باصلاح جدید: خواطر، (۵) آ: آب ده: روزن، (۶) آ: ده: روزن، ب: روزن، (۷) کذا فی آ: آب ده، ج: سلومند، - در کتب مسالک و مالک ابن حوئل و اصطخری و مقدسی (طبع دخویه) این کلمه باسم سلومک یا نسخه بدلهای سلومد و سلومل و سلونک و غیرها مسطور است و آن شهر مرکزی ولایت خواف بوده است، (۸) کذا فی آ: ج، ب: د: زوزن، ه: روزن،

الآخره آن سال^(۱) عنان حرکت بجانب خوارزم بجنبانید محظوظ بوفود نصرت و اقبال، ملحوظ از جد مسعود و دولت موعود بنجاح آمال،

ذکر احوال^(۲) خرمیل بعد از مراجعت سلطان،

چون سلطان حکم ممالك هراة در قبضة خرمیل^(۳) نهاد و عنان مراجعت معطوف کرد و بکلیات امور دیگر از غزو و جهاد اشتغال نمود سبب اراجیفی که افتاد که سلطان در غزای لشکر ختای معدوم شدست شیطان تسویل دماغ خرمیل^(۴) را بسودای محال آگه کرد و اباطیل غرور در نهاد او بحال گرفت بنزدیک سلطان محمود رسولی فرستاد و چون مخالفت سلطان موافقت ایشان بود خرمیل را بانواع مبرات موعود گردانیدند و باز سکه و خطبه بنام غوریان کرد و جماعتی را که بمحضرت سلطانی انتما و اعتزا داشتند بگرفت چون آوازه مراجعت سلطان و نزول او بخوارزم کامران شایع شد خرمیل از خر میلی خود هراسان گشت و از بطش و صولت غضب او ترسان بمعاذیر دل ناپذیر تمسک کرد و بتوبه و تلیس خواست تا بر رأی سلطان صادرات زلات خود پوشیده کند و از تکلیف بدار او بمحضرت اورا معاف دارند سلطان عفو و اغضا کرد و از عثرات او تجاوز و اغماض واجب داشت، اهل غور چون حال روغان و مداهنت او بدانستند و باز میل او بمحضرت خوارزم در یافتند بر قصد او منتشر شدند خرمیل^(۵) چون بر سر ارباب غور واقف شد بارکان حضرت سلطان که در خراسان بودند توسل کرد و از ایشان

آن عصر تقریباً همین هیأت حالیه معمول بوده است، (۱) کدام سال؟ ذکر سنه در این فصل نگذشته است، در هر صورت مقصود ظاهراً سه ۶۰۳ است چنانکه از ابن الأثیر و از سابق و لاحق همین کتاب معلوم میشود، رجوع کنید بص ۶۴ ح ۴، (۲) ح افزوده: عز اندین، (۳) ب: خرمیل، ج: عز الدین خرمیل، (۴) حسن خرمیل، (۵) ب: خرمیل، (۶) ب: خرمیل،

از جوانب راه گشاده شد روزی رندی^(۱) باطعام طعام^(۲) و اوباش مشغول بود بهادران علها بر سر دیوار کشیدند و تا آن جماعت از چاشت فارغ شدند ازیشان شام انتقام خوردند رندی^(۳) فضولی چون دید که کار از دست تدبیر بیرون شده لباس نعسف بخرقه تصوف بدل کرد و خواست تا در آن شیوه متواری شود حبایل جست و جوی بر محلات و اسواق انداختند تا او را در دام انداختند^(۴) و موی کشان بمحضرت سلطان آورد سلطان فرمود تا منادی کردند تا لشکر دست از غارت کشید داشتند و دگانه‌های شهر هم در روز گشاده کردند و رندی^(۵) را بمطالبت اموال خزاین و آنچه او بناحق از ارباب شهر گرفته بود مؤاخذت نمودند تا آنچه داشت و دانست بداد و بآخر جزای فعلات خود بدید و هراة از شوایب نزاع و ظلم متعذیان خالی شد و بعدل وافر سلطانی حالی گشت و از آنجا سلطان متوجه خوارزم شد،

ذکر کرلی^(۶) و عاقبت کار او،

کرلی^(۷) ترکی بود از خویشان مادر سلطان امارت نساپور بدو منووض^{۱۰} و حل و عقد مصالح آن بدو منوط بسبب فخیلاتی که از سلطان بدو نقل کرده بودند خایف شد پیش از حرکت سلطان بعزم هراة بوقت محاصره هراة ناگاه باز گشت و بشادباخ آمد و آوازه در انداخت که لشکر خنای بخوارزم رفت و سلطان از^(۸) هراة گرینجه باز گشت و مرا بدین سبب نامزد فرمودست تا باروی شادباخ محکم کند بدین بهانه شادباخ با

(۱) ج: زیدی، ب: رندی، (۲) ب: طعام، ج: ندارند،

(۳) آ: ریدی، ج: زیدی، ب: زیدی، (۴) د: گرفتند، ج: اصل جمله را

ندارد، (۵) ج: زیدی، ب: رندی، (۶) ب: کرلی، ه: کرپی،

(۷) ب: کرکی، ه: کرپی (فی اغلب المواضع)، - نام این شخص در تاریخ ابن

الأثیر در حوادث سنه ۶۰۴ هه جا کرک خان مسطور است، (۸) ب: ده: در،

سعد^(۱) الدّین رندی^(۲) نام شخصی بود صاحب ذکا و فطنت نه با جهالت و بطنّت در آن حالت چون روباه از شکاری بچست و بمحصار هراة تخصّن کرد بر موافقت او مردان خرمل^(۳) جز میل مدافعت نکردند او باش و رندی که در هراة بودند بر موافقت رندی^(۴) آهنگ ممانعت نمودند و رندی^(۵) خزاین خرمل^(۶) و آنچه او را بود بر عوالم ابقار کرد هرکس از ایشان که حامل چوبی بود صاحب ثروت و یساری شد و بدان سبب چون فدائیان جان بر کف دست نهاده بودند و بر محاربت و مجاللت آماده شد، و در اثنای این حالات کرلی^(۷) در شادباخ دست از آستین عصیان بیرون کرد چنانک در عقب ذکر آن خواهد آمد سلطان از خوارزم بشادباخ آمد و از آنجا بسرخس، و چون در اثنای مقاومت رندی^(۸) نزدیک او می فرستادند و از کاری که نه ملامت حال او بود زجر و منع می کردند او بهانه می آورد که من سلطان را بنده مطوع ام^(۹) و منتظر وصول رایات سلطانی تا شهر تسلیم کنم و مراسم عودیت تقدیم نمایم چه بر امرا اعتماد امان^(۱۰) ندارم این احادیث بخدمت سلطان انها کردند امرا او را بر توجه هراة حث و تحریض^(۱۱) نمودند و در مبادرت حریص چون سلطان بهراة رسید رندی^(۱۲) از کرده خود پشیمان شد و بر قرار ممانعت کرد نایره غضب سلطانی ملتهب تر شد و فرمود تا آب بر باره بستند و کنار خندق را بدرخت و خاشاک می انباشتند تا بیکندی بر آن برآمد و آب فصل را بیاغشت بندی بگشادند تا آب باز گشت و مانند باد روان شد و برج معروف ببرج خاکستر در آمد و بعد از آن خندق را از جوانب دروازه انباشته کردند و بخاک و خاشاک افراشته و مبارزان را

(۱) ه: سعید،

(۲) کما فی آد، ح: زیدی، ب: رندی،

(۳) ب: خرمل،

(۴) ح: زیدی، (۵) آ: خرمل، ب: خرمل،

(۶) ه: کرلی،

(۷) ب (بتصحیح الخاقی) ح: زیدی، (۸) کما هو

مکتوب بعینه فی آب،

(۹) آ: ان، (۱۰) د: تحریض، (۱۱) ح: ه:

زیدی، ب: رندی،

طوس رفت و بر عزیمت هراة بسرخس رفت، و چون کرلی را ملک کرمان میسر نشد و خبر حرکت سلطان از خراسان بشنید باز سودای خالک شادباخ آتش طمع خام را در وجود او چنان تیز^(۱) کرد که بر آب^(۲) از کرمان^(۳) باز گشت از طیس منہیان رسیدند که او مراجعت کردست و مقصد او معلوم نه و بر عقب آن خبر وصول او بترشیز برسید روز سیم^۵ شبہنگام که مرغان سحری فغان برداشتند پسر او با جمعی از یاران خود در تاخت و آشوب و فتنه در شهر انداخت اهل شهر بر فور دروازاها بریستند و سپاہیان بر دیوار نشستند آن جماعت بعد از لحظہ طواف در نزدیکی شهر نزول کردند متردد حال میان اقامت و ترحال ۱۰ ناگاہ از اتفاقات حسن و لطف ذی المنن خبر وصول اصفہد^(۴) بطوس در رسید شرف الملک حالی مسرعی را باعلام فتنہ کرلی و التماس دفع شر او بفرستاد اصفہد^(۴) یکہزار سوار را نامزد کرد تا بی تأتی روان شدند و بر سر او تاختند و او را منہزم کردند و بنہب و غارت مشغول گشتند کرلی و اصحاب او باز گشتند و بریشان دوانیدند ہریک را ازیشان در ۱۵ وادی دوان کردند، و چون کرلی را محقق شد کہ او را در شہر راہ نخواہد بود و اصفہد^(۵) بشادباخ رسید و سلطان بر در ہراة است مانند مرغ خلق برین طپیدن گرفت و چون آہو از جوارح و صیادان رمیدن و از فعلات خود پشیمان شد و از ارتکاب عصیان کہ دردی بی درمان بود انگشت بدن دان می خائید و با اصحاب خویش در کار حرکت و مقام ۲۰ و مقصد و مرام مشورت می کرد، بعضی می گفتند رای استیمان است بوالک سلطان و برین نیت توجہ بجانب خوارزم، ترکمانی از یازر^(۶) در میان ایشان بود و گفت صلاح در آنست کہ بجانب یازر^(۷) روم و حصون آنرا

(۱) تصحیح قیاسی، - آ: مائر، ج ۵: تأثیر، ب: ناشر، د: ناسر، (۲) یعنی فوراً و بشتاب، رجوع کنید بص ۲۶ ح ۴، (۳) افزوده: مانند باد، (۴) ج ۵: اسپہد، (۵) ج: اسپہد، ۵: سپہد، (۶) کذا فی ب ۵، آ: یازر، ج: یازر، د: یازر، (۷) کذا فی ب ۵، آ: یازر، ج: یازر، د: یازر،

نصرف گرفت و دست مصادره و تحکم بر اصحاب دیوان و متمولان گشاده کرد و باستحکام فصیل و باره و حفر خندق^(۱) مشغول شد و بحضرت خوارزم رسولی فرستاد و میخواست تا بتمویهات و تلبیسات حالیا سلطان را مشغول کند چندانکه شهر مستحکم شود و در خیال آن داشت که چون فصیل و شهر مستحکم شود و او صاحب دینار و درهم و کار ملک پریشان و درهم سلطان از اندیشه وخامت عاقبت لذت عاقبت از دست ندهد و با او رأساً برأس کند و آسیبی بدو نرساند چون رسول او بخوارزم رسید و از پیغام او اجتناب او از منج صواب معلوم شد رایات هایون خدایگان سلاطین روزگار در حرکت آمد با لشکری از ۱۰ از شمار افزون بمردانگی^(۲) هریک چون کوه بیستون تند باد حمیت آتش غضب در نهاد ایشان زده^(۳) شمشیر آبدارشان مخالفان را در خاک خسته رسول کزلی بگریخت و بشادباخ آمد و از صورت حال اعلام داد چون سامان قرار نداشت آهنگ فرار کرد و با اولاد و انصار از شهر بصحرا آمد و اعیان اصحاب دیوان را چون شرف الملک که وزیر بود و سید علاء الدین علوی و اصحاب دیگر و قاضی النضاة رکن الدین مغیثی^(۴) و وجوه و اکابر دیگر را تکلیف استصحاب کرد و هم در آن شب تاریک با ترک و تازیك بر راه ترشیز زد چون بدانجا رسید محنتم آن از کزلی التماس استرداد آن جماعت کرد که بتکلیف با خود آورده بود از معارف و اکابر، رهبة لا رغبة آن جماعت را در ترشیز بگذاشت و هرچه مصاحب ایشان بود برداشت و از راه کرمان برفت، و سلطان یازدهم ماه رمضان سنه^(۵) اربع و ستمایه^(۶) بشادباخ رسید و از آنجا بر عزم زیارت بمشهد

(۱) آ: و حفر و مناره (کدا)، (۲) ب ح د ه: مردانی، (۳) ب ب ح ط

جندید ه افزوده اند: و، (۴) کدا فی د، آ: معنی، ب ح ه: معینی،

(۵-۶) کدا فی ج و آن مطابق ابن الأثیر است، در آ ب ه بیاض است بجای

این کلمات، د: هذه السنة،

انداختند و آنچه داشتند در شهر^(۱) بگذاشتند تمامت محلات و سراپاها چون
 سجدگان سر بر زمین می نهادند و از عمارت های شهر زیادت جایگاهی
 پایداری نکرد مگر مساجد منیعی^(۲) و میدان و امثال آن و برین نسق
 تا مدتی تمامت مردم بر صحرا بودند و مع هذا دو هزار^(۳) مرد و زن
 در شهر در زیر دیوار آمد و در دیوارها خود چندان هلاک شد که در
 شرح نیاید و دو دیه دانه^(۴) و بنسک^(۵) خود بیکبار در افتاد و خلقی
 که بود هیچ آفرین جان نبرد عافانا الله تعالی عن امثالها و عن عذاب
 الدنيا و الآخرة،

ذکر استخلاص مازندران و کرمان

۱. چون دولت بجناب سلطان مقبل بود با عدم جدّ و اجتهاد ساعت
 بساعت از پرده غیب امور خطیر چهره می گشاد و یکی کار مازندران
 بود، بوقت عزیمت سلطان بجانب ماوراء النهر در شهر سنه ست و ستایه
 شاه غازی که از اولاد یزدجرد شهریار بود و از ملکیهای آبا و اجداد
 داخل مازندران پیش در دست او نمائند شخصی را در زئی سرهنگان
 f. 80a بورضا^(۶) نام برکشید و تربیت کرد تا درجه او عالی کرد و در ملک
 شریک او شد و همشیره خود را بحکم او کرد و نفاذ حکمش از فرمان
 منوب نافذتر شد طبع در اصالته پادشاهی کرد و مغافصه شاه غازی را در
 شکارگاه بکشت همشیره شاه غازی که در حکم او بود بقصاص برادر شوهر را
 بنکال عنیف چون مردان بکشت، بوقت آنک منکلی^(۷) از خدمت
 ۲. سلطان بازگشته بود و بمرجان رسید این خبر بشنید و در ملک مازندران

(۱) کدام شهر؟، شاید مقصود حوارزم باشد، (۲) ب: منعی، ج: منیعی،

د: منیعی، (۳) ده هزار، (۴) کذا فی ج (۵)، آ ب د: دانه،

ه: دایه، (۵) کذا و اصفا فی آ، ب: نسک، د: بنسل، ج: نسک، ه:

نسنک، (۶) ه: رصا، (۷) کذا فی جمیع النسخ،

مغل خوش سازیم من در مقدمه بروم و حلیتی سازم باشد که باسانی
 f. 79b در حال يك حصن را بدست توانم آورد سخن او موافق مطلوب او افتاد
 اورا با جمعی در مقدمه بفرستاد چون بیازر^(۱) رسید ارباب یازر^(۲) خیال او
 بدانستند و بر مکیدت او مطلع گشتند اورا بند کردند و مقید بخدمت
 سلطان فرستادند و چون آن اندیشه نیز در کام ایشان شکست سرگردانی
 زیادت شد و میان کزلی و پسر و اصحاب اختلاف آراء پدید آمد
 پسرش میگفت بما وراء النهری باید رفت و بخان ختای تمسک نمود پدرش
 میگفت بخوارزم بروم و بحایت ترکان خاتون تمسک جویم و هیچ کدام از
 هردو رأی دیگررا قبول نکرد پسرش خزانۀ اورا غارت کرد و بر راه
 ۱۰ ما وراء النهر روان شد چون بمعبور جمیون رسید جمعی از خواص سلطان
 از خوارزمی آمدند با او دو چار^(۳) زدند^(۴) و بعد از مقاومت و
 مطاردت بسیار اورا با اصحاب بگرفتند و سرهای ایشان را بخدمت سلطان
 فرستادند، و کزلی چون بخوارزم رسید ترکان خاتون اورا بمواعید مستظهر
 گردانید و گفت درمان آنست که در لباس خرقه بر تربت سلطان نکش
 ۱۵ مجاور گردد مگر بدین حیل سلطان از عنرات و زلّات او صغ کند بر
 آنجملت شیوه نصوّف بر سر خاک نکش پیش گرفت ناگاه که ترکان
 خاتون خبردار شد سرش را از تن جدا کردند و بنزدیک سلطان بردند
 و باد فتنۀ ایشان نشسته شد و عدل سلطان بر شریف و وضع
 گسترده گشت،

۲۰ گنبد کردند ز روی قیاس * هست ز نیکی و بدی حق شناس
 و هم درین سال سنۀ خمس و ستمایه بود که حق تعالی نموداری از
 هول إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا ببندگان خود نمود و هم فضل او بود
 که ابتدای آن حالت در روز روشن بود تا تمامت خلائق خودرا بصحرا

(۱) کذا فی بـ، آ: سازر، ج: سارز، د: بزرز، (۲) فقط دره،

(۳) ج: دو چهار، (۴) د: شدند،

أَلَمَّا كُ عَلِيٌّ يَعِزُّ ذُو نَعَبٍ * وَ ابْنُ (۱) مَدَى (۲) بَغَاهُ (۳) مَجَانَا
لَا يَصْنَحُ أَلَمَّا كُ وَالسَّرِيرُ لِمَنْ * كَانَ أَبُوهُ يَبِيعُ مَجَانَا (۴)

و سلطان نیز فی نفس الأمر از تحکّمات ختای و استخفاف ایلچیان و رسل ایشان سیر آمد بود و از قبول ادای مالی که پدرش نکش بوقت استمداد ایشان بر برادر خویش سلطان‌نشاہ قرار نهاده بود متبرّم شد و سال بسال که رسولان ختای می‌آمدند آن مال ادا می‌کرد و از آن غصّه بر خود می‌پیچید و نقض میثاق را بهانه میطلبید تا در سنّه (۵) که رسولان ختای مقدّم ایشان بوسی (۶) بر عادت مستمرّ بطلب مال آمد (۷) بر قرار معهود با سلطان بر تخت می‌نشست و بواجبی حرمت حشمت رعایت نمی‌کرد ۱۰ و نفس شریف از تحمل استخفاف هر ناکسی ایّی باشد فرمود تا آن بی خرد را خرد کردند و در آب انداخت و بحکم آنک

عَلَيْكَ بِهَذَا السِّيفِ فَأَقْضِ دَيْوَنَهُ * فَلِلسَّيْفِ حَقٌّ عِنْدَكَ وَاجِبٌ (۸) f. 80b

مخالفت اظهار کرد و مکاشفت پیدا و در سنّه (۹) متوجّه آن طرف

(۱) تصحیح قیاسی، و قطع هزّه وصل ابن بجهت ضرورت شعر است، - د: و این، اب ج ه: و این، (۲) کذا فی آ (?)، ج: مُدَى، ه: مَدَى، ب: د: مَدَى، (۳) تصحیح قیاسی، د: نَعا، آ: نَعا، ج: نَفا، ب: نَعا، - تصحیح ابن مصراع مشکوک است و ظاهراً «مَدَى» (?) نام یا لقب پدر این شخص بوده است، یعنی سلطنت چیزی نفیس است و نایاب و گران بها و پسر مَدَى (?) آنرا رایگان طلب کرده و بدست آورده است، (۴) کذا فی آ ب د (?)، ه: مَجَانَا، ج: مَجَانَا، (۵) بیاض (۶) ضبط این کلمه و اطلاع بر معنی آن میسر نشد، (۷) بیاض در آب، ه: بدون بیاض، ج: سنع و سَنَاه، د: غان (لفظ)، - نسخه ج د ظاهراً غلط است چه خود عزیمت سلطان بجانب ماوراء النهر بجهت فراختای در سنّه ۶۰۶ بود (رجوع کنید بص ۷۳ س ۱۲) پس قتل رسول ختای که سبب اصلی این خصومت بوده است بالضرورة باید قبل از این تاریخ یعنی ۶۰۶ واقع شده باشد، (۸) کذا فی آ (?)، ب: بوشی، ج: ه: توشی، د: ندارد، (۹) د: آمدند،

(۸) لآبی بکر الخوارزمی من قصیده بمدح بها شمس المعالی قایوس بن وشمگیر ذکرها العنّی فی التّاریخ الیمینی، (۹) بیاض در آب، ه: بدون بیاض، ج: المذکور، د: و هم درین سال، - شکی نیست که مقصود سنّه ۶۰۶ یا ۶۰۷ است چه سابق

طع کرد و آنجاریفت و در خزاین شاه غازی که از شاهان قدیم و ملوک کریم بارث رسیده بود نصرف نمود و خطبه همشیره شاه کرد بدان رضا نداد و بخدمت سلطان رسولی فرستاد و خود را با جهاز ملک بر سلطان عرضه کرد سلطان نایبی را بفرستاد تا مازندران با نصرف گیرد و آن عورت را بخواند بر طع زوجیت سلطان بخوارزم رفت او را نامزد امیری از امرای خویش کرد و بعد از يك سال آن ملک را بامین الدین دهستان^(۱) مفوض کرد و آن ملک که با آلت و لشکر تحصیل آن میسر نبود میآ شد، و در سال دیگر که شهر سنه سبع^(۲) بود کرمان مسلم شد،

ذکر استخلاص ماوراء النهر،

چون سلطانرا ارباع خراسان از شوابی مخالفان پاک شد و بکرات ارباب ماوراء النهر از اعیان و مشاهیر مکتوبات و مراسلات بخدمت او متواتر داشتند تا عزیمت بدان طرف مستخلص گرداند و دیار آنرا از جور و ظلم ظلمه ختائی مصفی چه از طواعیت طواعیت پرستان ملول گشته بودند و در دست فرمان آن جماعت ذلول شده و بتخصیص اهالی بخارا که ازیشان بریشان یکی از آحاد الناس که پسر بجان^(۳) فروشی بودست سخر نام مستولی گشته و اهانت و استدلال اصحاب حرمت را از لوازم کاری دانسته و نام او سخر ملک شده و از فضلی بخارا یکی راست این دو بیت

(۱) کذا فی آب د، ج ۵: دهستانی، - متن از قبیل اضافه صاحب محل است بحمل چون علاء الدین آلکوت و نحو آن، رجوع کنید بمقدمه مصحح ج ۱ ص ۱۹،
 (۲) کذا فی ب د، آ: سع، ۵: این کلمه را ندارد بدون بیاض، ج اصل جمله «که شهر سنه سبع بود» را ندارد،
 (۳) کذا فی ج د ۵: (۲)، آب: بجان،

و مور عرض داد چون سلطان از جیحون فناکت عبهر کرد پلی را که جهت عبور لشکر بر آب بسته بودند فرمود تا فرا آب دادند تا لشکر دل در آب گذارند و تر دامنی نکنند و آب از کار نبرند و آب اسلام را که از مدتی باز از جویبار آن دیار انداخته بودند باز آرند و آبی از هدایت بر آتش ضلالت ایشان زنند بلك آتشی که وَقُودَهَا النَّاسُ وَ الْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ در آن آتش پرستان زنند مگر راکدات رباح اسلام باز در وزیدن آید و عاصفات ادبار دیار ایشان را نیست کند و نگهای نکبت خرمن مراد آن باد پیمایان را بر باد دهد و خاک مذهب ^(۱) در چشم آن خاکساران زند و دست آن خاک پایان از ملک کشیده کند تا بصحرای ایلامش ^(۲) رسید و تاینکو ^(۳) با لشکر جرار در پنداشت و اغترار و قدرت خود فریفته و بمردان و سلاح شیفته و مستظهر بمعبر سیحون و فارغ از مغیر کن فیکون

بر آب نکیه مکن ورنه بیهک چو حباب * بر آب نقش نگاری و باد پیمائی و اتفاق ملاقات و موازات صفوف جمعه بود در ربیع الاول سنه سبع و ستمایه سلطان فرمود که تهاون و تعلی می آرند و قدم اقدم در ننهند چندانک خطبای اسلام بر منابر پای نهند و دعای اللّهُمَّ أَنْصُرْ جُيُوشَ الْمُسْلِمِينَ وَ سَرَايَهُمْ بگویند آنگاه از جوانب جمله حمله کنند مگر بدعوات خطبای اسلام و آمین مسلمانان یزدان نصرت دهد بر فرموده سلطان نرصد آن وقت کردند و جوانان از جانبین چالش و سواران بر رفقه حرب پیاده فرو می کردند تا تنور حرب تفسیه گشت

خروش کوس و بانگ نای برخاست * زمین چون آسمان از جای برخاست سپهداران علم بالا کشیدند * دلبران رخت بر صحرای کشیدند

(۱) کذا فی بـج، آ: تاسکو، د: ساینکو، هـ جمله را ندارد،

(۲) کذا فی آج د هـ، (۳) ب بتصحیح جدید: مذلت، (۴) کذا فی آج د،

ب هـ: ایلامش، (۵) کذا فی هـ، آ: تاسکو، ب: تاسکو، ج مشکوک بن

«تاینکو» و «تاینکو»، د: ساینکو،

شد چون از معبر بگذشت و ببخارا رسید ارباب آن بآثار عدل شامل و جود فایض او مغرور شدند و عراض آن بآوازه انصاف وافر او معور و پسر بجائی^(۱) سزای عمل خود بیافت جزاء بپاگانوا بعمالون، و از بخارا بجانب سمرقند روان شد و در مقدمه رسولان بنزدیک سلطان سمرقند سلطان عثمان فرستاد و او را با خان ختای کور خان سبب خطبه دختری که خان ختای ابا کرده بود وحشتی واقع شد بین مقدم مواکب سلطانی را بهزتی و آرمجیتی که آثار آن بر جبین احوال او مشاهده می توانست نمود استقبال کرد و بر امتثال و انقیاد اوامر و نوای سلطانی شهنشاهی اقبال نمود و خطبه و سکه بر نام او فرمود و سگان سمرقند بمکان سلطان^{۱۰} سمنظر گشتند و سلاطین در کار دفع خان ختای مشاورت کردند و بر جهاد و قتال او متفق و منطبق گشتند و التزام طریقه حزم و احتیاط را اشارت فرمود تا در شهر را مستحکم کنند و تریه^(۲) که امیری بود از اقربای مادر سلطان بنیابت خود با سلطان سمرقند نامزد کرد و روی با استعداد کار و احتشاد کارزار آوردند و از آنجا بر نیت ترتیب جهاد^{۱۵} با مردان جلاد ابنای طعان و طراد روان شد چون خبر بکور خان ختای رسید او نیز بتاینکو^(۳) که لباس ملک او را طراز بود و مقامگاه او طراز^(۴) اشارت کرد تا و شکرده^(۵) شد تاینکو^(۶) با خیلای غرور لشکری چون مار

(ص ۷۳ س ۱۲) گفت که «بوقت عزیمت سلطان بآوارا انشهر در شهر سته ست و ستمایه آخ» و بعد ازین بزرگوید (ص ۷۷ س ۱۴-۱۵) که جنگ بین سلطان و فراخنای در ربیع الاول سته ۶۰۷ واقع شد، پس واضح است که توجه سلطان بآوارا انشهر یا در همان سته ۶۰۶ بوده است یا در ازیل سته ۶۰۷ علی الاکبر،
 (۱) کدا فی ج ۱، آ: آب: بخانی، د: اصل جمله را ندارد، (۲) کدا فی ب، آ: در اینجا: تریه، در ورق ۸۲: تریه، ورق ۸۲: سه مرتبه: تریه، تریه، مرتبه، پس از مقایسه این مواضع مختلفه محقق میشود که آ نیز این کلمه را تریه میخواهد است، - ه: تریه، د: تریه، ج: برته، (۳) کدا فی ب، آ: تاینکو، ج: یا تاینکو، ه: مشکوک بین «بتاینکو» و «بتاینکو»، د: ساینکو، (۴) کدا فی ب: ح: د، آب: طراز، ه: اصل جمله را ندارد، (۵) ب: تصحیح جدید: شکرده،

بودست تفاول را اگر نویسند سلطان سبخر نویسند در القاب سلطان
سبخر زیادت کردند و درین فتح و اشتها را و بسطان سبخر امام ضیاء
الدین فارسی را قصیده ایست^(۱) از آنج بر خاطر مانده بود چند بیت ثبت
شده مطلع آن:

رویت بحسن عالم جانرا کمال داد * عشقت بلطف چهره^(۲) دل را جمال داد
که چهره نو شعله ماه تمام داد^(۳) * که طره تو نغمه باد شمال داد
بنگر بدین طلسم که شب را پیشک ناب * آمیختند و زلف ترا مشک و^(۴) خال داد
خرسندی که داد مرا از وصال او * فر قدم خسرو نیکو خصال داد
سلطان علاء دنیا سبخر که ذو الجلال * از خلق برگزیدش و جاه و جلال داد
۱۰ شاه عجم سکندر ثانی که رای او * بر فتح ملک ترک حشم را مثال داد
از کفر اگر گرفت عنونت هوای دهر * تیغت بنبغه ظفرش اعتدال داد
f. 81b خرشیدوار تیغ تو از مشرق صواب * آمد پدید و ملک خطا^(۵) را زوال داد
از ابن خالم صدر امام مرحوم افضل المتأخرین شمس الدین علی بن محمد
نغمه الله بغفرانه شنیدم گفت چون منبیهان بشادیاخ رسیدند که بر دست
۱۵ سلطان فتح ختای میسر شد و جمهور خلاقی شادیاخ هرکس بر حسب هوی
و حال خود تهادی و تمایزی کردند طبقه زهاد بتقدم شکر الهی مشغول
و اکابر و معارف با معازف و مزامیر بچشت و سور و اوساط الناس
با فرح و سرور و جوانان در بساتین در هابهوی^(۶) و پیران با یکدیگر در
گفت و گوی با جمعی بتزدیک استادم سید مرتضی بن^(۷) سید صدر الدین
۲۰ کساها الله لباس غفرانه رفتم اورا دیدم در کنج خانه غمناک و زفان از
گفت و شنید بر بسته از صاحب حزن درین روز شادی افروز استکشافی
رفت فرمود که ای غافلان و رای این ترکان قوی اند در انتقام و افتخام

(۱) آ: قصیده است (کذا)، رجوع کید نیز بص ۶۷ س ۹، (۲) بده: حجره، (۳) ج: گشت، (۴) بده و اورا ندارند (۵) کذا فی آ، رجوع کید بص ۷۸ س ۶، (۶) کذا فی آ، بده: های و هوی، ج: هابهوی، (۷) آ کلمه «بن» را ندارد، ج به جای آن «و» دارد،

و از جانبین کمان و تیر معزول شد و کارد و شمشیر مسلول، آواز تکبیر از صف سلطان و عزیز مزمار و صفر از قِبَل آن شیطان، قنم چون غم انگیزه شد و سیوف چون برق آهسته^(۱)، سلطان صاحب رایات اِنَّا فَتَحْنَا شَمَّه و دشمنان نشانه آیت اِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنتَفِعُونَ گشته، نسیم لطف ربّانی دروزیدن آمد و مرغ دل مخالفان در طپیدن، نا وقت نماز^(۲) لشکر جمله آواز برکشیدند و بر آن مداییر حمله کردند بیکبار قوم خطا^(۳) آبدی سبّا گشتند یکی از لشکر منصور و هزار از دشمن مفلور شیری و هزار آهو بازی و هزار تیهو اکثر آن فرقه ضلال در زیر شمشیرها ناچیز گشتند و تاینکو^(۴) در معرکه زخم خورده و چون اصحاب خان ختای بر روی افتاده و کینزکی بر سر او ایستاده یکی خواست تا سر او جدا کند کینزک فریاد برآورد که تاینکوست^(۵) حالی او را برست و بخدمت سلطان آورد او را با فغ نامها بمحضرت خوارزم روان کردند و بدین ظفر لشکر توانگر گشت و برین نعمت صاحب دولت شدند هرکس را بر حسب هوی مقصود حاصل شد و هر قوی را فراخور تنّی معشوفه در کنار آمد و بدین فغ که حکم عَ، لَهَا مُجْبَانِ لُوطِي وَ زَنَاء^(۶)، داشت مجنون بلیلی رسید و وامق بعدزا طایفه ارباب ملاهی بماء پیکران تمتّع گرفتند و منتظران آمال باحراز مال و جمع خیول و جمال رفع یافتند و بهر جانبی از مالک سلطان مبشّر بفتی که میسر شده بود روان شد و در هر نفسی ازین بشارت اُنسی و در هر رُوحی ازین فتوح رُوحی بود و هیبت سلطان در دلهای یکی هزار شد و سلطان محمّدا بر سیل معبود در القاب اسکندر الثانی نوشتند سلطان فرمود که امتداد مدّت سنجری در ملک زیادت

(۱) ه: آهیخته، (۲) ه: افزوده: دیگر، (۳) کذا فی آ، و نوشتن «خطا»

با طاء مشاله در نخته آ در نهایت بدت است، (۴) کذا فی ب، آ: تاسکو، ج مشکوک بن «تاینکو» و «تاینکو»، د: سانیکو، ه: حمله را ندارد،

(۵) کذا فی ب ج، ا: تاسکو، د: سانیکو، ه: مشکوک بن «تاینکو» و «تاینکو»،

(۶) من قصیده مشهورة لأبي نواس و صدره «من کف ذات حر فی زی ذی ذکر»،

مغفرت عوض داد و اورا بجان و مال امان فرمود بقرار آنک از انزار^(۱) تحویل کند و با خیل و خبول^(۲) و حمل و حمل با نسا انتقال کند و با نسا و رجال خود [آنجا] اقامت نماید خون خلاقی بدین سبب نا ریخته بماند و چون ملک را متوجه نسا فرمود سلطان عنان انصراف با سمرقند معطوف کرد و سلطان عثمان از صدف خاندان سلطنت درّی التماس و از نجوم آسمان معالی بدری را خطبه کرد سلطان باجابت آن متمسک اورا مشرف گردانید و آن حال در ذکری دیگر مسطور خواهد شد و ترتیه^(۳) را که امیری بود از جمله اقارب ترکان خاتون بشعگی سمرقند نامزد فرمود و سلطان متوجه خوارزم گشت وفود سعود بر یسار و بین و انوار اقبال ۱۰ بر قفا و جین

نماده غاشیه خرسید بر دوش * رکابش کرده مهرا حلقه در گوش
درفش کالویانی بر سر شاه * چو لختی ابرگفتی بر سر ماه
دهان دور باش از خند میسفت * فلک را دور باش از دور می گفت
چون سلطان بخوارزم رسید کار بزم را بسجید و تاینکو^(۴) را بفرمود تا بکشتند و باب انداختند و ازین فتح هیبت سلطان در دها یکی هزار شد و ملوک اطراف بحضورت او رسل و هدایا متواتر کردند و در طغرای مبارک اورا^(۵) ظلّ الله فی الأرض نوشتند و منشی ملّک فخر الملّک نظام الدّین فرید جای راست

شهنشاه جهان بخشا نوئی آنک * توان از همتت خواهد فلک قرض
بچشم همتت کنر نماید * زیك ذره جهان در طول و در عرض
همه پاکان کزوی بعهدت * پس از تقدیم شرط سنت و فرض

(۱) ب: انزار، ج: انزار، (۲) کذا فی جمیع النسخ اعنی «خیل و خبول»،

(۳) آ: ترتیه، ه: ترتیه، د: ترتیه، ج: برته، ب: برسه، (رجوع بص

۷۶ ح ۲)، (۴) کذا فی آ ب ج، ه: تاینکو، د: سانیکو،

(۵) بجای «مبارک اورا»: او نکش (کذا)،

لجوج و در کثرت عدد فزون بر یاجوج و مأجوج و قوم ختای در مابین بحقیقت سدّ ذی القرنین بودند و نه هانا که چون آن سدّ مبدّل شود در بیضه این ملک سکونی باشد و هیچ کس را بتمتع و تنعم رکونی امروز نغزیت اسلام می‌دارم

هرچه^(۱) در آینه جوان ببند - پیر در خشت پخته آن ببند

فی الجمله سلطان چون از آن جهاد بر وفق مراد باز گشت و ملک انرار^(۲) بر خلاف ابرار بود و بر قاعه مستمر بصولت و شوکت مسنظر و باز آنک^(۳) بکرات رسل باستانت او می‌رفت سر در چنبر طاعت داری نمی‌آورد و خیالای تکبر و خیال تکثر از دماغ بیرون نمی‌کرد و بزواج نصیحت از مهالك فضیحت خلاص نمی‌جست و از موافقت ختای با صراط مستقیم نمی‌گراید قال الله تعالی وَ مَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ وَ يُسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا ۖ

چون سلطان بر اصرار و استکبار او واقف گشت بر قصد او عازم شد چون بنزدیک آن قوم رسید و ارباب انرار^(۴) چون تلاطم سیل زخار از لشکر بسیار او بدیدند و دانستند که منع آن بمجادلت میسر نشود باتفاق نزدیک ملک رفتند و گفتند که از تندی شیر هصور را که مغالبت او در تصور نیاید بر سر ما گذاشتی و خود را و مارا در کام نهنگ با زور و تهنک انداختی این کار را بمجادلت دریاب و عنان درشت خوئی^(۵) برناب، صاحب انرار^(۶) چون دید و دانست که بغاث الصیور را با مخالف صفور نپاچه^(۷) زدن محالست چاره کار در پیچاگرگی دید با شمشیر و کرباسی میان امل و یاسی بیرون آمد و روی بر زمین بارگاه نهاد و از جرم و آثام استغفار کرد سلطان از زلت و عثرت او عفو و

(۱) کذا فی آ معنی «هرچه» نه «هرج» برسم معبود خود، (۲) ب ج: انرار،

(۳) ب (باصلاح جدید) ح: با آنک، د: یا آنکه، (۴) ب: ابرار،

(۵) ب دّه افزوده: و جنگ جوئی، (۶) ب: ابرار، ج: انرار،

(۷) د: طباحه، د: پنجه،

f. 82b سلطان سمرقند رسید و از جوانب لشکرها در هم آمد از سمرقند روان شد و شهر اغناق^(۱) را که والی آن هر چند مسلمانی بود نه مسلمان اخلاق سبب میلان و وفاق او بجانب اهل نفاق و شقاق باز آنک^(۲) بچند کثرت سلطان او را باطاعت داری خواند بود و بمواعید نیکو او را مستظهر گردانید از اجابت حق امتناع نموده بود و باحتضان^(۳) قلعه که داشت شیطان باد غرور در دماغ او دمیده سلطان از لشکر بسیار فوجی بلك از دریای زخار موجی را بفرستاد تا چون آنجا رسیدند در زمانی او را از قلعه بشیب آوردند و در سلاسل و اغلال بمحضرت سلطان رسانید، و سلطان آوازه تسلط کوچلك^(۴) بریشان بشنید حریص تر شد و رسولان کوچلك در خفیه بیامدند و میان سلطان و کوچلك مواضعه رفت که پیشتر کورخان را بردارند اگر سلطان را میسر شود تا ختن و کاشغر سلطان را باشد و اگر کوچلك را تا آب فناکت کوچلك را برین جملت قرار نهادند و کوچلك يك نوبت غالب شد و دیگر بار مغلوب^(۵) و آن حال در ذکر قرا ختای مثبت است^(۶) چون سلطان روان شد و از سمرقند بگذشت و کورخان نیز خبر یافت مستعد شد و لشکرها بیکدیگر نزدیک رسیدند اصفهید^(۷) کود جامه و تریه^(۸) باسقاق^(۹) سمرقند با

(۱) ج د ه: اعتناق، آ: اعناق، ب: اعناو، - اغناق که بغناق نیز گویند شهری است از نواحی ترکستان اراغال بناکت (یا قوت)، (۲) یعنی با آنکه،

(۳) احتضان افعال از حصن در کتب لغت معتبره بنظر نویسه است،

(۴) آب: کوچلك (فی المواضع)، (۵) این کلمه فقط در د دارد و هو الصواب، رجوع کنید به ص ۴۸ که تصریح میکند که کوچلك مرتبه اول بر کورخان غلبه کرد و مرتبه دوم مغلوب شد و اکثر لشکر او اسیر گشت، (۶) در فضل

آنی فراختای هیچ ذکری از جنگ اول و دوم کوچلك با کورخان نیست فقط در جلد اول است که متعرض این فقره شده است (ص ۴۷-۴۸)، (۷) ه:

سهبید (فی المواضع)، (۸) آ: تریه، ه: تریه، د: تریه، ج: برته، ب: برسه، (رجوع به ص ۷۶ ح ۲)، (۹) آ: باسقاق، د: باسقاق، - باسقاق

بترکی یعنی شخته و داروخته است (قاموس عدن)،

هی گویند^(۱) بهر حرز در ورد * که السلطان ظلّ الله فی الارض

ذکر مراجعت سلطان بار دوم بجنک کور خان،

در غیبت از خوارزم جماعتی از بقایای اصحاب قادر^(۲) خان در حدود جند دم عصیان زده بودند بدان سبب سلطان در خوارزم زیادت مقامی نفرمود و بحکم ماده^(۳) ایشان بجانب جند روان شد و سلطان عثمان بایتام مواصت در خوارزم توقف نمود، چون سلطان آن جماعت قتلان را مستأصل گردانید در اثنای آن خبر رسید که لشکر ختای بدر سمرقند آمدست و سمرقند را حصار داده اند سلطان هم از جند بدان طرف متوجه شد و بجانب ملک رسولان فرستاد و تمامت ۱۰ لشکرها را که در اطراف داشت باز خواند و از مالک حشر خواست و متوجه سمرقند شد و لشکر ختای مدتها بر در سمرقند بر آب^(۴) رودخانه لشکرگاه ساخته بودند و هفتاد نوبت جنگ کرده بیرون يك نوبت که غالب گشته بودند و لشکر سمرقند را در شهر راند مفهور بوده اند و لشکر اسلام منصور چون لشکر ختای دیده اند که از محاربت ایشان جز باد ۱۰ بدست ندارند و بر خاک سیاه خواهند نشست و آبی که افتادست باز نان^(۵) بر نخواهد آمد و از جانب سلطان آوازه توجه و از جانب دیگر استیلاي کوچلك خان رسید بر اسم مهاده مراجعت کردند، و چون

(۱) آ: هی گوید ز، (۲) کذا فی د، آب ج: قادر، ه: قایر،

(۳) ب ج د ه افزوده اند: فساد، (۴) ج: بر آن سوء، د: بر لب،

(۵) آ: ازبان، ب ج: ازبان، ه: باز بآن، د: اصل جمله را ندارد، - متن

تصحیح فیاسی است و «باز» گویا بمعنی «با» است برسم معبود جهانگشای چون باز آنکه یعنی با آنکه و بازمین یعنی با این (رجوع کنید بمقدمه مصحح ج ا ص قیاً) و بنا بر این مقصود از جمله این است که آبی یعنی آبرویی که ریخته است با بان معادله نمیکند یعنی از ریجھائی که می برند نتیجه مطلوبه حاصل نخواهد شد،

فرمود و بدان تعرضی نرسانید و او خطبه و سکه بنام او کرد، و در
 انتای غزوات سلطان برادر او تاج الدین علیشاه سبب دل ماندگی که
 او را از برادر خود سلطان محمد در میان آمده بود نزدیک سلطان محمود
 رفت مقدم او را بر تمامت بزرگان مقدم داشت و مورد او را مکرم و
 اصناف هدایا و تحف بنزدیک او فرستاد چون یکچندی بر آن گذشت
 سلطان محمود را از آب راه^(۱) سرای حرم او نیم روزی در رفتند و او را
 بر تخت یافتند بکشند کس ندانست که آن ضربت که فرمود در افواه
 مردم افتاد که علیشاه بطمع ملک قصد او کرد فی الجمله چون او گذشته
 شد در شهر سنه تسع و ستمایه و از اولاد سلاطین غور دیگری که عماد
 ۱۰ سلطنت را مؤکد تواند داشت و اساس مملکت مهمل نبود اعیان فیروزکوه
 بر تاج الدین علیشاه اتفاق کردند و او را بر تخت سلطنت نشاندند التزام
 جانب احترام را رسولی باعلام حالت و استجارت او در کار سلطنت بر
 سیل استنابت بحضرت سلطان فرستاد سلطان بر سیل تقریر سلطنت
 محمد بشیر را با خلع و تشریفات بفرستاد و توقیع و منشور مبذول داشت
 ۱۵ چون بشیر از مراسم تهنیت پرداخت لبس خلعت را علیشاه بجامه خانه در
 آمد بشیر جامها برداشت و دررفت و شمشیر برکشید و بیک ضربه سر
 او بپداخت بشیر نذیر گشت و تهنیت با تعزیت مبدل شد چون آن
 حالت حادث شد دیگری در پیش آن کار ایستادگی نتوانست نمود مناشیر
 دیگر که بر ارکان بمعنی استمال نوشته بود برخواندند و ملک فیروزکوه
 ۲۰ و غور و آن حدود سلطان را مسلم شد، بعد از آن در شهر سنه احدی
 عشر[ه] و ستمایه خبر رسید که تاج الدین ایلدوز در غزنین انتقال کرد
 و او را وارثی که قائم مقام او تواند بود نبود از غلامان یکی بر جای او
 نشست سلطان حرکت بجانب آن ملک که ملکی نفیس بود معطوف گردانید
 و همت بر استخلاص آن اقالیم مصروف آن نیز با دیگر ملکها مضاف

(۱) ب (باصلاح جدید) ه، راه آب،

یکدیگر بر خلاف سلطان هم عهد شدند و نزدیک کور خان در خفیه
 رسولی فرستادند که ما با لشکر روز مصاف از سلطان برگردیم بقرار
 آنک چون غالب شود خوارزم تریه^(۱) را مسلم باشد و خراسان اصفهرا
 کور خان نیز باضعاف آن ایشان را موعود گردانید چون صفوف در محاذه
 آمدند و حملها متواتر شد میسر ختای بر مینه سلطان حمله کرد بر قرار
 موعود تریه^(۲) و اصفهید برگشتند و لشکر همچنان از پس پشت قلب
 برگشتند^(۳) و میسر سلطان هم بر مینه او غلبه کرد چنانک روی بانهرام
 نهادند و قلب هر دو در هم افتادند و هیچ کدام از لشکرها غالب از
 مغلوب باز نیشناخت و از هر دو جانب غارت و تاراج می کردند و
 ۱۰ می گر بختند و سلطان را عادت بود که بوقت مصاف بلباس و آبوس
 خصمان متلبس شدی و بعضی از خواص مقرران او هم در تشویش لشکرها
 در میان لشکر ختای افتادند و سلطان ناشناخت روزها در میان قوم
 بیگانه بود تا ناگاه که فرصت یافت عنان بر نافت و باب فناکت رسید
 و لشکر از قدوم او حیاتی تازه یافتند و چون آوازه سلطان باطراف
 ۱۰ رفته بود و هر کس در خیالی افتاده بعضی می گفتند^(۴) که سلطان در
 میان لشکر بیگانه گرفتارست و بعضی می گفتند^(۴) که بکشته اند و هیچ خبر
 حقیقت نداشتند بدین سبب مبشران روان شدند و منشورها بهر طرفی
 فرستاد و سلطان عالم با شهر خوارزم آمد و باز مصلحت حرب و جنگ را
 آماده می شد،

ذکر استخلاص فیروزکوه و غزنین،

۲۰

چون سلطان را هراة میسر شد فیروزکوه را بر سلطان محمود مقرر

f. 83a

(۱) آ: بریه، ه: تریه، د: تریه، ج: برته، ب: بره، (رجوع بص ۷۶)

ح (۲)، آ: برته، ه: تریه، د: تریه، ج: برته، ب: بره،

(۳) ب: برکشید، ج: د: برکشید، (۴) کذا فی آ بائصال «مو» بفعل بر

خلاف محمود (رجوع بمقدمه مصحح ج ۱ ص صب)،

آمد هشتاد کس از قوم و اهل او با او بیرون آمدند و بروایت دیگر آنک با جمعی انبوه و گروهی بسیار بودند چون بحدّ قرقیز^(۱) رسیدند بقبایلی که در آن حدود بودند تاختن می‌کردند و آن قوم نیز تعرّض ایشان می‌رسانیدند از آنجا نیز در حرکت آمدند تا بایمل^(۲) رسیدند و آنجا شهری بنا نهادند که اکنون هنوز رسم و اثر آن ماندست و در آن حدود اترک بسیار و افواج اقوام برو جمع شدند چنانک در حدّ چهل هزار^(۳) خانه بودند و در آن موضع اقامت میسر نشد رحلت کردند بحدود بلاساقون^(۴) آمدند و اکنون مغولان آنرا غربالغ^(۵) می‌خوانند و امیر آن حدود یکی بودست که نسبت خود بافراسیاب می‌کردست و قوّت و شوکتی نداشته قبایل ترکان قرلیغ^(۶) و قنقلی^(۷) که در آن حدود بوده‌اند از طاعت و انقیاد او منخلع شد و تعرّض می‌رسانید و بر حواشی و مواشی او می‌زده و گرگ ربائی می‌کرده و آن شخص که امیر بودست از منع و دفع آن جماعت عاجز بوده چون خبر اقامت و کثرت غلبه کور خان و اتباع او شنید است ایلچیان نزدیک کور خان فرستاده مذکر^{۱۰} بعضی و قصور خویش و استیلا و فساد قنقلیان^(۸) و فارلقان^(۹) و التماس حرکت او بدار الملک تا نواحی مملکت خود بدست نصرف او باز دهد و خود را از غصّه زمانه باز رهااند کور خان ببلاساقون رفت و بر تخت

(۱) کذا فی هـ، آج: قرقیز، ب: قرقیز، د: قوقر، (۲) کذا فی ج، آ: بایمل، د: بایمل، ب: بایمل، (۳) ه: صد و چهل هزار، (۴) ب: بلاساقون، د: بلاساقون، (۵) د: غربالغ، آ: غربالغ، ب: غربالغ، ج: غربالغ، - این کلمه در ج ۱ ص ۴۳ نیز گذشت بصورتِ غربالغی، غزبالغی، فرمالغ و غیرها، در حیب السیر در اوایل همین فصل فراختایان گوید: «بلک بلاساغون که مغولان آنرا غوبالغ گویند یعنی شهر خوب الخ»، مرکوارت (Marquart) از مستشرقین آلمان گوید که صواب در این کلمه غز بالغ است یعنی شهر غزان یعنی اترک غز، (۶) کذا فی ج د ه، آ: قرلیغ، (۷) آ: قنقلی، ب: قنقلی، ج ه: قنقلی، د: قنقلی، (۸) آ: قنقلیان، د: قنقلیان، (۹) کذا فی ج، ه: قنقلان، آ: قنقلان، ب: قنقلان، د: قنقلان،

شد، و در خزانه غزنین که سلطان شهاب الدین نهاده بود مناشیر دار الخلافه المقدسه بیرون آمد مشتمل بر تحریض غوریان بر قصد سلطان خوارزم و تهجین و تقیح حرکات و افعال ایشان وحشت سلطان با دیوان عزیز زیادت شد و دانست که قصد غوریان بیشتر موجب آن تحریض و تحریص^(۱) از دار الخلافه بودست چون مالک سلطان غور از طرف هند^(۲) مسلم شد با سمرقند مراجعت فرمود سلطان حالیا آنرا اظهار نکرد و میخواست^(۳) تا بابتدا ولایات شرقی را مستخلص گرداند و ذکر کیفیت آن حال در مقدمه مثبت است^(۴)، و چون مالک هراة و غور و غرجستان و سجستان تا سرحد هندوستان با مملکت او مضاف شد و آن ملکی بود که هرکس را مسلم نبودست و آن بلاد مقر سریر ملک سلطان محمود سبکتگین بود و اولاد او هلم جراً و نا هنگام سلاطین غور آن مالک مفروز بوده است آن تختگاه نامزد سلطان جلال الدین کرد،

f. 83b ذکر خانان قرا ختای و احوال خروج و استیصال ایشان،

اصل ایشان از ختای است از جمله معتبران و مشاهیر آن^(۵) بودند سببی ضروری اتفاق افتادست که انزعاج ایشان لازم شدست و اغتراب و تصدی اخطار بمکابدت اسفار واجب شد و مقدم و امیر ایشان را کورخان خوانند یعنی خان خانان چنین میگویند بوقت آنک از ختای بیرون

(۱) کذا فی آبَج، دَه «و تحریص» را ندارد، - تحریص با صاد مهبله در کتب لغت معتبره بنظر رسید است، (۲) آبَج: هدی، (۳) کذا فی آبِئصال «هی» بعل، (۴) این فقره یعنی یافتن مناشیر دار الخلافه در خزانه غزنین نه در مقدمه کتاب مذکور است و نه هیچ جای دیگر سابق براین (برسم مصنف که کلمه «مقدمه» را یعنی «سابق» و «قبل از این» استعمال میکند - مقدمه مصحح ج ۱ ص قید) بل فقط بعد از این در ورق ۹۲ مذکور خواهد شد، و گویا مصنف را در ترتیب مسودات کتب در حین نقل بنیاض تقدیم و تأخیری روی داده است، (۵) بَ محط جدید افزوده: ملک،

حشم مطاوعت او می کردند چندانک^(۱) هوای نفسانی برو غلبه کرده بود^(۲) چون او را با کسی که بدو مضاف و منسوب بود یکشتمند از دو برادر کور خان که در ریفه حیات بودند یکی را اختیار کردند تا قائم مقام برادر بنشست برادر دیگر را که مجاذبت ملک می نمود از دست برداشتند و این برادر نمکن یافت و هر کس را بمصلحتی موسوم کرد و شنگان را بمجواب فرستاد، و چون نوبت انسر خوارزمشاه پسر او نکش رسید نکش برقرار مال فراری ادا می کرد و تحرّی رضای او بهمه وجوه رعایت می نمود و در مرض موت پسران را وصیت کرد که با کور خان مکاوت نکنند و سر از فراری که مقررست نتابند چه او سدی بزرگست که ما و رای او خصمان^{۱۰} درشت اند، چون نوبت ملک بسطان محمد رسید برقرار یکچندی مال می گزارد و میان ایشان مورد مصافقات روشن بود و چون سلطان شهاب الدین غور^(۳) قصد سلطان محمد کرد کور خان او را ده هزار مرد مدد فرستاد و بر در آند خود مصاف دادند غوریان منهزم رفتند و چون سلطان را همتی بود که شاه انجم را از روی مرتبت در زیر چتر خود^{۱۰} می دید از تحمل قبول جزیت و اداء خراج کور خان آنفت می داشت دو سه سال در ادای آن تعویقی انداخت و در گرداردن آن آهستگی کرد عاقبت کور خان وزیر ملک خود محمود تائی^(۴) را باستیفای واجبات اموال فراری بفرستاد با الوکهای درشت تر چون بخوارزم رسید و سلطان مستعد محاربه قنچاق گشته بود سلطان نخواست که ایشان را جوابی درشت بعنف گوید تا وصیت پدر را خلاف نکرده باشد و دیگر آنک غیبت او خواست بود نباید انتهاز فرصتی جویند و تعرضی رسانند و از قبول مواضعه نیز ننگ و عار می داشت در آن جواب بنحیر و شرّ لب نگشاد و مصلحت

(۱) د: چنانکه، (۲) کلمه «بود» را ندارد، (۳) ج: غوری، —
شاهدی دیگر برای اضافه نام صاحب محلّ محلّ، (۴) کذا فی آج: د: محمود بای، ب: محمود بای،

ملك رايگانی بنشست و نام خانی از نيره افراسياب برداشت و اورا بایلك ترکان موسوم گردانید و شنگان بنواحی و اطراف روان کرد از قم کبچک^(۱) تا مارسرخان^(۲) و از طراز^(۳) تا مامج^(۴) چون یکجندی از آن بگذشت و حواشی او مرقه و مواشی او فربه گشتند قفلیان^(۵) را در ضبط آورد و لشکر بکاشغر و ختن روان کرد و آنرا مستخلص گردانید و بعد از آن مجد قرقیز^(۶) بانتقام حرکاتی که ازیشان مشاهده کرده بود لشکر فرستاد و بیش بالیغ^(۷) مسلم کرد و از آنجا مجد فرغانه و ماوراء النهر لشکر فرستاد و آن موضع نیز ایل شدند و سلطانان ماوراء النهر که پدر و جد سلطان عثمان بودند سر بر خط فرمان او نهادند و بعدما که اورا این فتحها میسر گشت و لشکر او مستظهر و خیل و خیول^(۸) بیشتر شد اربوز^(۹) را که صاحب جیش او بود بجانب خوارزم فرستاد تا رساتیق آنرا نهب و تاراج کرد و کشش بسیار انسز خوارزمشاه بنزدیک اربوز^(۱۰) فرستاد و قبول طاعت او کرد و سی هزار دینار زر مواضعه قبول کرد که سال سال بعد از اجناس و مواشی بدو می رساند اربوز^(۱۱) بدین مصالحت باز گشت و در مدتی نزدیک کورخان نماند کویونک^(۱۲) که خاتون او بود قائم مقام او بنشست و آغاز تنفیذ احکام کرد و تمامت

(۱) آ: ب: قم کچک، د: قم کیچک، ه: قم کچک، ج: قم کچیل، - متن تصحیح قیاسی است رجوع کنید به ۱ ص ۵۱ ح ۴، (۲) کذا فی آ: ب: (?)، ج: ه: تا تارسرخان، د: تا مارسرخان، (۳) آ: طراز، (۴) کذا فی آ: (?)، ب: تا مامج، ج: تا مامج، ه: تا مامج، د: تا مامج، (۵) آ: قفلیان، ب: قفلیان، ه: قفلیان، د: قفلیان، (۶) کذا فی ه: آ: ب: د: قرقیز، (۷) د: بیش بالیق، آ: شش بالیغ، ج: بیش بالیغ، ب: بیش بالیق، ه: اصل جمله را ندارد، (۸) کذا فی جمیع النسخ اعنی: خیل و خیول، (رجوع بص ۸۱ ص ۲)، (۹) کذا فی ب: آ: اربوز، د: ارنوز، ه: اربوز، ج: ازیراکه...، (۱۰) کذا فی آ: ب: ه: د: ارنوز، ج: او، (۱۱) کذا فی ب: ه: آ: اربوز، د: ارنوز، ج: او، (۱۲) کذا واضعاً فی آ، ب: کویونک، ه: کویونک، ج: کوتونک، د: کرنوک،

ملازم کور خان بود بارادت خود اختلافی نمی توانست کرد چون تغییر احوال و تزلزل ملک کور خان بشنید التماس اجازت مراجعت کرد تا بقایا و متفرقان لشکرها را که در زوایا مانده باشند جمع کند و او را مدد نماید کور خان را این دمدمه موافق طبع افتاد و بر سخن او که از منبع زور و مجمع فجور ترشح کرده بود اعتماد نمود و او را بخلعتهای گرانمایه مخصوص کرد و بلب کچلک^(۱) خانی موسوم چون کچلک باز گشت کور خان را از فرستادن او ندامت روی نمود ع، وَ يَنْدَمُ حِينَ لَا تُغْنِي الْإِنْدَامَةُ، و باستحضار طرف نشینان هر موضعی که امرا و گاشنگان او بودند چون سلطان عثمان و غیره کس فرستاد چون سلطان عثمان از کور خان دختری خواسته بود و او بدان اجابت نکرده از آن سبب کوفته خاطر بود اجابت او نکرد و بسطان محمد رسول فرستاد و موافقت او اظهار کرد و خطبه و سکه در سمرقند بنام او کرد و مخالفت و معادات کور خان ظاهر گردانید کور خان چون ازین حال خبر یافت سی هزار مرد را عرض داد و بمحاربه او فرستاد و باز سمرقند را مستخلص کرد و^{۱۵} بزیادت تعرضی اجازت نداد سبب آنکه سمرقند را خزانه خود می دانست و چون از طرف بالا نیز کچلک^(۱) قوت گرفته بود و بناوچی او تاختن می کرد و زحمت می رسانید لشکرا از سمرقند بدفع او باز خواند و بجانب او روان کرد چون سلطان از تشویشی که او را از جانب کچلک بود و فرستادن لشکر باستیصال و قمع او خبر یافت انتهاز این فرصت گوش داشت و متوجه سمرقند شد و سلطان سلاطین بمخدمت استقبال او بیرون آمد و ملک سمرقند بدو تسلیم کرد و از آنجا باتفاق متوجه کور خان شدند و چون بطراز رسید تاینکو^(۲) با لشکری شگرف آنجا بود او نیز لشکرها عرض داد و بمحاربت بیرون آمد چون بمحاذات یکدیگر بایستادند از هر دو جانب حملها کردند و دست چپ هر قوم مقابل خود دست

(۱) ب: کچلک، (۲) کذا فی ب ج ه، آ: تاینکو، ب: ماشکو،

آنها برأی مادر خود ترکان خاتون مفوض گردانید و خود روان شد
 ترکان خاتون فرمود تا رسل کور خان را تبجیل و احترام کردند و جانب
 ایشان مرعی فرموده مواضع سنوی بدیشان تمام تسلیم کرد و جماعتی را
 از معارف حضرت خود در مصاحبت محمود نای^(۱) بنزدیک کور خان
 فرستاد باعتذار تأخیری که در ادای مواضع سالیانه رفته بود و التزام
 ایلی و انقیاد بر قرار سابق تقریر نمود و چون محمود نای^(۲) بزرگ منشی
 و سرکشی سلطان دیده بود و مزاج او بشناخته که مقدار مرتبت خود از آن
 عالتر می داند که هیچ مخلوقی را تواضع و تملق نماید و بتواضع تلقی کند ملوک
 آفاق را خادم خود می شناخت بلك روزگار را چاکری می پنداشت

۱۰ اِنِّیْ اَنَا الْاَسَدُ الْهَـٰصِرُ لَدَی الْوَعٰی * خِیْبِیْ اَلْقَنَا وَ تَحَالِیْ اَسِیَا فِی
 وَ الدَّهْرِ عَبْدِیْ وَ السَّحَاةُ خَادِیْ * وَ الْاَرْضُ دَارِیْ وَ الْوَرَى اَصْبَا فِی

با کور خان احوال او تقریر کرد و گفت سلطان دل یکوئی ندارد و
 بعد ازین مالی ادا نکند کور خان نیز رسل او را زیادت اعزازی نکرد
 و التفاتی نمود، و چون سلطان کامیاب از غزای قفجاق با مستقر مملکت
 ۱۵ خوارزم رسید عزیمت استخلاص بلاد ماوراء النهر آغاز نهاد و لشکر
 بیخارا کشید و در خفیه باطراف و هر ناحیتی پیغامها داد و بمواعید
 مستظهر گردانید و بنخصیص سلطان عثمان را ترحیب^(۳) بسیار کرد و چون
 ایشان نیز سبب امتداد مدت کور خان ملول گشته بودند و از منصوبان
 عمال و مقلدان اعمال کور خان که بر خلاف ایام ماضیه بی رسی و عدوان
 ۲۰ آغاز نهاده بودند تنفر حاصل داشتند دعوت سلطان اجابت کردند و
 بدان استظهار یافتند و تجمیع و استبشار نمودند و سلطان بر قرار آنک در
 سال آیند بر قصد او باز آید از بخارا باز گشت، و امراء کور خان در
 جانب شرقی نیز دم عصیان آغاز نهاده بودند و درین وقت کوچك^(۴)

(۱) کذا فی آب ج ۵، د: محمود بای، (۲) کذا فی آج ۵، ب د: محمود
 ری، (۳) ب د ۵: ترغیب، (۴) آ ب: کوچك،

باز پس آمدست و با مواضع^(۱) و رعایا چه بی رسمی کرده و اکثر لشکر ازو اجتناب می‌جویند درین وقت فرصت را غنیمت دانست و بار دیگر چون برق از میخ متوجّه او شد و اورا مغافصه فرو گرفت قال الله تعالى اَلَمْ نَرَا اَنَا اَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلٰی الْكَافِرِينَ تَوْزِعُهُمْ اَزَا در وقتی که تمامت لشکر ازو پراگنده بود و چون هیچ چاره دیگر نماند کور خان خواست که اورا خدمتی کند و تواضعی نماید کوچک بدان رضا نداد و اورا اعزاز کرد و بمحلّ پدری می‌نگریست و حرمت او رعایت می‌کرد و کور خان دختر امیری بزرگدرا که غیرت زهره و مشتری بود نامزد خود کرده بود چون محکوم حکم کوچک^(۲) گشت آن دختررا کوچک^(۳) ۱۰ در تصرف آورد و کور خان بعد از يك دو سال گذشته شد و باد دولت خاندان ایشان نشسته بعدما که در غیبت و شادمانی^(۴) سه قرن نود و پنج سال^(۵) روزگار گذرانید^(۶) چنانک آسیبی بدامن اقبال ایشان نرسید و چون هنگام زوال کار و تراجع روزگار آن طایفه آمد آنکس که اسیر زندان بود امیر خان آن قوم گشت و گور خان را گور خانان^(۷) ۱۵ شد و تمامت قوم او سرگشته و پریشان شدند،

چو وقت آمد نماند آن پادشائی * بکاری نامد آن کار و کیائی
چو آید ریح باشد چون شود رنج * تهمی دستی شرف دارد برین گنج
قال الله سبحانه و تعالى كَذٰبَ اٰلِ فِرْعَوْنَ وَّ الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوْا
بَاٰيٰتِ رَبِّهِمْ فَاَهْلَكْنٰهُمْ بِذُنُوْبِهِمْ وَّ اَعْرَفْنٰ اٰلَ فِرْعَوْنَ وَّ كُلَّ كَاٰنَا
ظَالِمِيْنَ، ۲۰

(۱) آج: لشکر، (۲) ب: کوچک، (۳) آ: کوچک، (۴) (۵-۴) کذا
واضعا فی آ، ب: سه قرن بود و پنج سال، د: سه قرن و پنج سال، ه: سه
قران و پنج سال، (۵) د: گذرانیدند، (۶) ب: سه ده: خان و مان، --
از جناس در این عبارت معلوم میشود که گور خان با گاف فارسی است،

راست را از جای برداشتند و هر دو لشکر باز پس نشستند و لشکر کور خان باز گشت^(۱) و تاینکو^(۲) در دست افتاد و سلطان نیز باز گشت^(۳) و لشکر خنای در مراجعت نهب و غارت و قتل و فساد در اماکن و بقاع و رعایای خود آغاز نهادند چون ببلاساقون رسیدند اهالی آن دل بر آن نهاده بودند که سلطان را این نواحی مستخلص خواهد شد دروازه‌ها در بستند چون لشکر قراختای بدانجا رسید راه ندادند و جنگ در پیوستند شانزده روز محاربت سخت کردند بگان آنک سلطان از عقب ایشانست و چندانک محمود نای^(۴) و امرای کور خان با ایشان موافقی می‌بستند و نصیحت می‌گفت اعتماد نمی‌کردند تا عاقبت لشکر خنای که ۱۰ بهر جانبی بود تمامت جمع گشتند و پیلانی را که از لشکر سلطان^(۵) باز سته بودند بدروازه‌ها راندند و آنرا خراب کردند و از جوانب لشکرها قوت نمودند و در شهر آمدند و دست بشمشیر بردند و بر هیچ کس ابقائی نمودند و سه شبانروز کشتش کردند و چهل و هفت هزار از معتبران نامور در شمار کشتگان آمد و لشکر کور خان از کثرت غنایم با ۱۰ استظهار بسیار شدند و چون کور خان را خزانها بعضی از غارت و بعضی از اطلاق جرایات و مواجب نمی‌گشته بود محمود نای^(۶) ازین نرس که نباید بمال او که مالی بود که قارون را نبوده باشد طمع رود رای زد که آنچه از خزاین خاصه لشکر از کوچک^(۷) استرداد کرده‌اند^(۸) جمع می‌باید کرد امرا چون این اندیشه بشنیدند هرکس تفاعد نمودند و مستوحش^(۹) گشتند و دم استغنا و طغیان زدن آغاز نهادند و کوچک دیگر باره کار را و شرکده گشته بود و مستعد شد چون بشنید که کور خان از لشکر

(۴-۱) این جمله از آسافط است و در باقی نسخ یعنی ب ج ده مذکور،

(۲) کذا فی ج ده، ب: تاینکو، (۳) کذا فی آ ج ه، ب: محمود مای،

(۵) آ ج این کلمه را ندارد، ه: «غور» بجای سلطان، (۶) کذا فی

آ ج ده، ب: محمود مای، (۷) آ: کوچک، (۸) رجوع کید نیز ب ج ا

ص ۴۷ س ۱۸-ص ۴۸ س ۸، (۹) آ ب: د: موحش، ه: متوحش،

ریتی و حکایات متقدمان مصدق غی شمیری ع، گر نیست باورت ز من
 اینک بیار دست، و عنان این تمثیل عیان بستان و بچشم حقیقت این
 حالت مشاهده فرمای و بگوش هوش این حکایت استماع نمای و بدوق
 تجربه ازین دیگ پر از عجایب چاشنی بردار و بمشام قبول از رایحه این
 نصیحت استنشاقی بجای آر، و تصریح این تلویحات و نفیض این اسرار و
 رموزات نقش و صورت حالت سلطان سعید محمد انار الله برهانه و
 اسکنه جنانه است مادام که چرخ گوژ^(۱) پشت و فلک کور دل و گردون
 دون و عالم بوقلمون و روزگار ناسازگار موافق فرمان و مراد او بود بی
 واسطه زیادت جدّ و اجتهاد رواقع^(۲) اقبال طلایع عزائم اورا استقبال
 می نمود و وفود نجاخ قلب و جناح اورا تلقی واجب می داشت عنان عزیمتی
 بهیچ طرف مصلحتی معطوف نگردانید بود الا و شکوه دولت روز افزونش
 شیخون خوف و هراس از معرفت سطوت^(۳) باس او بر سر دل دشمنان
 و معاندان او می برد، فاید و صاحب جیش او بخت بیدار و حارس و
 طلابه دار حفظ و وقایت پروردگار بود، قلب و مینه از کروبیان ملک
 و مبسره از تواتر امداد سعادات فلک، چتر از موافقت قضا و قدر ساخته
 و الوبه از مساعدت نصرت و ظفر افراخته شد و قلم توفیق بر عذبات^(۴)
 آن بمداد امداد حق نصر من الله و فتح قریب نوشته

سعود سوی بین و فتوح سوی شمال * سپهر پیش رکاب و زمانه زیر عنان
 چون بخت بر باد شد و نمکبای نکبت آتش اقبال را بکشت آب کامرانی
 بجاک نا مرادی مگر گشت و ادله آراء و تداییر از جاده هدی اجتناب

(Suppl. persan 206) شروع میشود و از اینجا ببعد تا آخر کتاب این نسخه نذر

نصیح متن بکار برده شده است، (۱) آ: کوز، (۲) ج ده ز: از رواقع،

ب: رواقع، آ: ارواح، (۳) ب (بخط جدید) ج ز: افزوده اند: و،

(۴) عذبه کل شیء طرّفه و عذبه الرّیح خرقه تُشدّ علی رأسه یقال خنقت علی

رأسه العذب ای خرق الألوّیه (لسان و تاج و اساس)،

ذکر بقیه احوال سلطان سعید محمد و اختلال کار او،

هرکرا نسیر درجه طالع دولت بجرم^(۱) قاطع محنت رسید خرشید
اقبالش که از جیب افق مشرق^(۲) سعادت سر برزدی بزوال نامرادی
f. 85b و مغرب ادبار کشید و عقد ذنب نحوست رأس شفاوت او گشت و اگرچه
همزیت رای ثاقب و فضیلت عزم صابب آراسته باشد و بهارست روزگار
مرد آزمائی پیراسته گشته هر اندیشه که کند و مهمی را که پیش گیرد
ماده وبال و موجب نشویش خاطر و بال او شود و هر کمال را که توقع
دارد سبب نقصان و حرمان او آید بحدی که از نظر سعادت سعدین
اثر نحوست نحسین یابد و نور رای روشن او که در دریای ظلمات
۱۰ واقعات ماهی کردی در شست کسوف حجاب حیرت و ضباب دهشت
متواری ماند و زناد مراد و مُرتاد او غیر واری گردد و وجه سداد ازو
مسدود ماند و مقصد رشاد را مفقود یابد و غطای غفلت دل و بصیرت
اورا پوشید کند تا هرچه از افعال او صادر بود عین غبن کار او آید
فال الله تعالی إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ
۱۰ مِنْ وَاَلْ،

إِذَا أَرَادَ اللَّهُ أَمْرًا بِأَمْرِي * وَكَانَ ذَا رَأْيٍ وَعَقْلٍ وَبَصَرٍ
وَحِيلَ يَعْملُهَا فِي كُلِّ مَا * بَأْتِي بِهِ مَكْرُوهُ أَسْبَابِ الْقَدَرِ
أَعْرَاهُ بِاتَّجَهْلٍ وَأَعْنَى عَيْنَهُ * وَسَلَّهَ مِنْ رَأْيِهِ سَلَّ الشَّعْرِ
حَتَّى إِذَا أَنْفَذَ فِيهِ حُكْمَهُ * رَدَّ إِلَيْهِ عَقْلَهُ لِيَعْتَبِرَ^(۳)

۲. پس ای یار موافق و دوست مشفق درین معانی اگر شبهه داری و

(۱) آب: بجرم، د: نجوم، (۲) ده ندارد،

(۳) هذه الأبيات لأبي جعفر محمد بن عبد الله بن اسمعيل الميكلي رئيس بسابور ذكرها
انتعالي في بئمة الدهر ج ۴ ص ۲۹۹، وتمثل بها المعنى في التارخ البعني (انظر شرح
البعني للتبخ احمد انبني طبع مصر ج ۱ ص ۲۲۰) (۴) از اینجا نحوه ز

کنار با دین حق که بر اولو الامر واجبست بلك عين فرض تغافل نموده و آن رکن را که بزرگتر رکن اسلام آنست مهمل گذاشته این موجبات را بهانه ساخت و از سادات بزرگ علاء الملک را از ترمد نامزد کرد تا او را بخلافت بنشانند و برین اندیشه روان شد، چون بدامغان رسید خبر یافت که اتابک سعد بهوس استخلاص ملک عراق بقرب ری رسیدست سلطان با مردان کار یزک وار بتعجیل مانند برق براند بخیل بزرک^(۱) بانابک سعد رسید که با لشکر عراق بهم بود مصاف کشیدن هان بود و انهزام لشکر عراق هان و اتابک سعد را دستگیر کردند سلطان خواست تا او را بکشد اتابک بملك زوزن التجا جست و او را وسيلت ساخت تا بالتماس او سلطان بر اتابک سعد ایفا نمود و او پسر بزرگتر خود اتابک زنگی را بنوا بسطان داد و دو قلعه اصطرخ^(۲) و اسکان^(۳) را با چهار دانگ محصول فارس سلطانرا مقرر داشت تا اجازت مراجعت یافت چون بزیر قلعه اصطرخ^(۴) رسید و اتابک ابو بکر را حالت مصلحت و قرار معلوم گشت بمحاربت پیش آمد پدر و پسر یکدیگر را کارد^(۵) زدند و اتابک سعد پسر را بگرفت و بقاری که داده بود و شرطی که کرده وفا نمود، و هم در آن وقت اتابک اوزبک^(۶) نیز هم سودای ملک عراق بخته بود و از اذربایجان بهمدان آمد مواکب سلطان چون بهمدان

(۱) کذا فی بَجَّ دَه زَ، آ: بخل بزرک، نسوی نسخه و حید پاریس ص ۱۹: حل بزرک، (طبع هوداس ص ۱۴: جبل بزرک)، و گوید «هی کوره من کُور الرئی محدثه»، و باقوت گوید «خَیْل بلفظ الخیل الی تُرکب کوره و بلیده بین الرئی و قزوین محسویه من اعمال الرئی و هی الی قزوین اقرب الخ»، (۲) کذا فی آدَب،

جَه زَ: اصطخر، (۳) کذا فی جَ، آدَب: اسکان، زَ: اشکان، هَ:

اشکنوان، نسوی نسخه پاریس ص ۲۶: «و تسلّم منه قلعتی اصطخر و اسکاباد (طبع هوداس ص ۱۹: اسکاباد)»، و معلوم نشد که مقصود در متن هان قلعه اشکنوان

معروف است یا مراد قلعه دیگر است، (۴) کذا فی آدَب، جَه زَ:

اصطخر، (۵) بَجَّ دَه زَ: زخم، (۶) جَ زَ: اوزبک (فی المواضع)،

نمود و از منزل صواب اغتراب جست و یکی از اوایل علامات واقعات و مقدمات حادثات آن بود که در شهر سنه^(۱) عزیمت قصد دار السلام^(۲) لازالت معجوره کرد و در آن وقت ثوب خلافت بامیر المؤمنین الناصر لدین الله مطرز بود و میان ایشان وحشتها نشسته و موجبات اسباب^(۳) یکی آن بود که جلال الدین حسن چون تقلد اسلام کرده بود و سیل فرستاده علم و^(۴) سیل او را بر سیل^(۵) سلطان مقدم داشته بود و باصحاب او اهانت کرده و اسباب دیگر واقع گشته بود که سلطان محمد بدان سبب عظیم کوفته خاطر بود و از ائمه مملکت فتاوی گرفت که آل عباس در تقلد خلافت محق^(۶) نیستند و استحقاق خلافت بسادات حسینی می رسد و آنکس که قادر باشد او را رسد که حق در نصاب خود قرار دهد و نیز خلفای عباسی از قیام باجتهاد در راه خدای تعالی و غزوات تقاعد نموده اند و با حصول استطاعت از محافظت ثغور و قلع ارباب بدعت و ضلالت و دعوت

(۱) بیاض در آب ز، ده بدون بیاض، ج: ثلث و عشرة و ستمایه، - صواب سنه اربع عشرة و ستمایه است کما فی تاریخ ابن الأثیر و سیره جلال الدین منکبری للسنوی، (۲) ب (با صلاح جدید) ز افزوده اند: بغداد، (۳) ب باصلاح جدید: و اسباب، (۴) این و او را در آ ندارد، (۵) سیل گویا یعنی قافله از حاج مصحوب علمی و امیر حاجی با جمیع لوازم و ما محتاج محتاج بوده است که بلا عوض و فی سیل الله بدیشان داده میشد است از قیل مرکب و طعام و شراب، نسوی در سیره جلال الدین منکبری در همین مورد گوید (ص ۱۶): «و انصاف الی ذلك استهانتهم [ای اهل بغداد] بالسبیل الذی کان للسلطان فی طریق مکه حرسها الله تعالی حتی بلغه تقدیمهم سیل صاحب الأسع علیة جلال الدین الحسن علی سبیل»، این الاثیر گوید نیز در همین مورد در حوادث سنه ۶۱۴: «وکان سبیله اذا ورد بغداد یقدم غیره علیه و لعل فی عسکره مایه مثل الذی یقدم سبیله علیه»، در فاموس دزی این کلمه را یعنی خود آذوقه و ما محتاج محتاج فرض کرده است و این عبارت این خلکن را شاهد آورده «وکان یقیم فی کرب سنه سیلاً للحاج و یسیر معه جمیع ما تدعو حاجة المسافر الیه فی الطريق»، و شاهد اعم از مدعی است و مراد از سیل در این عبارت نیز ظاهراً همان معنی سابق اندک است، (۶) آ: مستحق،

کدورات صافی گردانید، بوقت مراجعت از نزدیک قایر^(۱) خان امیر اترار باعلام وصول و احوال تجار که تعلق بتار داشتند رسولی رسید سلطان پیش از آنکه درین باب تفکری و تدبیری نماید و نفع و ضرر و خیر و شر آن با عقل خود موازنه کند بر فور مثال داد تا آن جماعت مسلمانان را که بجرم امن او پناه بسته بودند بقتل آرند و مال ایشان را که غنیمتی شگرف می پنداشتند بردارند،

و رُبَّتْ أَكْلَةً مَنَعَتْ أَحَاَهَا * بِلَذَّةٍ سَاعَةٍ أَكَلَاتِ دَهْرٍ^(۲)

چو تیره شود مرد را روزگار * همه آن کند کنش نیاید بکار

قایر^(۳) خان بر موجب فرمان چهار صد و پنجاه مسلمان را بی جان کرد و سر امن و فراغت پیچان و هر آینه هر کار که عواقب آن در اوایل نا اندیشیده ماند فتنهائی که در ابتدا پیدا نباید ناپوسید توقع باید کرد،

تَوَقَّ مُعَادَاةَ الرَّجَالِ فَإِنَّهَا * مَكْدَرَةٌ لِلصَّفْوِ مِنْ كُلِّ مَشْرَبٍ

و لَا تَسْتَشِرْ حَرَبًا وَإِنْ كُنْتَ وَاثِقًا * بِبِدَّةٍ رُكِنِ أَوْ بِقُوَّةٍ مَنَسِبِ

فَلَنْ يَشْرَبَ السَّمُّ الذُّعَافَ أَخُو حَيٍّ * مُدَلًّا يَتْرَاقِي لَدَيْهِ مُجَرَّبِ

۱۰ و چنگر خان در مصاحبت این تجار بنزدیک سلطان پیغام داده بود که حدودی که بما نزدیکست از دشمنان پاک شد و مارا نمانست مسلم و مستخلص گشت و حق مجاورت ثابت عقل انسانی چنین اقتضای کند که از جانین طریق موافقت سپرده آید و مراعات طرف مصادفت کرده شود و در حدوث واقعات و وقوع حادثات مدد و معاونت یکدیگر را التزام^(۴) نمائیم و مسالك و مهالك^(۵) امن گشاده داریم تا تجار فارغ و امین شد

(۱) کذا فی هـ، ج: غایر، آرز: قایر، د: قاتر، ب: غایر،

(۲) مأخوذ است از مثل «رُبَّ أَكْلَةٍ تَمْنَعُ أَكَلَاتِ دَهْرٍ»، رجوع کنید بمجمع الأمثال

در باب راء، (۳) کذا فی د هـ، ج: غایر، ز: قایر، آ: قایر، ب: غایر،

(۴) ج: مالك، - مهالك یعنی بیابانها، «المهلكة والمهلكة المفاضة لانه يهلك

فيها كثيراً و جمعها مهالك و تفتح لاهما و تكسر ابضا (لسان باختصار)،

رسیدند انابك اوزبك منهزم شد و خواستند تا بر عقب او بروند سلطان فرمود در يك سال دو پادشاه را گرفتن فال نباشد او را راه دهند تا برود انابك اوزبك بسلامت باذریجان رسید^(۱) و سگه و خطبه بنام سلطان کرد و رسولان با تحف و هدایا بخدمت سلطان فرستاد، و سلطان از همدان متوجه بغداد شد چون باسد آباد رسید^(۲) هنگام فصل خریف بود يرك دی ترك نازی کرد و از تیر باران برف شمشیر بازی در آن شب روز فرغ^(۳) اکبر مشاهده نمودند و از استه سرما و باد که هیچ جوشن دفع آن نتوانست بود احوال زمهریر معاینه دیدند مردم بسیار در زیر آن سپری شدند و از چهارپای خود اثری نماند و در دست عزیمت^{۱۰} حسرت و ندامت باقی ماند وَ لِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوٰتِ وَ الْأَرْضِ وَ كَانَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ حَكِيمًا،

حَذَارِ لَهُمْ مِنْ سَخَطِ اللّٰهِ إِنَّهَا * يُشَاهِدُ بِهَا حُرُ الْأَوْجُوهِ وَ يُبَسِّخُ^(۴) و این چشم زخمی بود بر چهره اقبال و خدشه بر صفحات احوال او و از آن وقت باز دواي ادبار تجاوب نمود و قوافل حرمان و خذلان^{۱۰} تناوب کرد،

نه مرد عشق تو بودم من ایفدر دایم * ولی بدیده فروی هلد قضا پرده و چون این ضعف و وهن بحال او راه یافت و معجزه دین محمّدی دست او بر نافت

برنافتست بخت مرا روزگار دست * زانم نمی رسد بسر زلف یار دست^{۲۰} بضرورت پای از آن اندیشه باز کشید و روزی چند در عراق توقف نمود چندانك مرمت احوال حشم و خدم کرد و کار آن ملك را از شوايب

(۱-۱) این جمله بنامها از آ ساقط است،

(۲) ب باصلاح جدید: فرغ روز،

(۳) استعمال کلمه «يُشَاهِدُ» قدری محل اشکال است چه این ماده نه از مجرد و نه از باب افعال یعنی بطور متعدی چنانکه مناسب مقام است نیامده است،

آنجا مقام فرمود و چون روزگار بهار بود و جهان چون نو عروسان پر نگار و او ذاهل از ستیز چرخ دوار بجم آنک
 اکنون که تر و تازه بخندید نو بهار * ما و سماع و بادهٔ رنگین و زلف یار
 از بقیهٔ زندگانی برقرار از مصاحبت غوانی و مداومت شراب ارغوانی
 استیفای مرادات می نمود و تتبع لذات و شهوات می کرد و بطرز سپهر بی
 مهر می گفت

ایام گلست بس نماند می خور * گل خود چه که تا نفس نماند می خور
 با دور فلک درین رباط ویران * بس زود نه دیر کس نماند می خور
 و از آنجا بر عزیمت کوچک متوجه سمرقند شد و لشکریهای آن حدود را
 جمع کرد و یکجندی نیز در سمرقند از سر نخوت بل از روی غفلت و
 تقلب بخت و دولت چون زهره بساط نشاط گسترده بود و ملازمت می
 دروغمی^(۱) کرده و خیمهٔ مراد در صحرای بی غمی زده و از نویر^(۲) و^(۳)
 زیر و بم چنگ از زبان سلطان ابن معنی بگوش جان عقل می رسید که
 صحرای دلم گرفت خون ای ساقی * و آورد دل از جهان جنون ای ساقی
 بی پرده شراب ده که کس آگه نیست * کر پرده چه آیدش برون ای ساقی
 و در اثنای این آوازه [گریختن] توق تغان^(۴) از لشکر مغول^(۵) بجانب
 قراقم^(۶) که موضع اقامت قنقلیان^(۷) بود بشنید از سمرقند بر عزیمت تتبع

(۱) دروغم بروزن شلغم نام موضعی است [از محال] سمرقند - یا قوت که آنجا شراب
 خوب میشود و شراب دروغمی منسوب بدانجاست (برهان)، (۲) کذا فی آ (۳)
 ب: ز: زیر، ه: زیر، ج: زفر، د: ندارد، (۴) این و او را فقط در آ دارد،
 (۵) کذا فی ب: د: ز: آ: توق تغان، ج: توق تغان، ه: توق طغان،
 (۶) د: موغال، (۷) کذا فی ز: ب: قراقوم، ج: قوراقورم، د: قراقورم،
 آ: قراورم، - شك نیست که قراقورم بلا شبهه در اینجا غلط و سهو نسخ است و
 صواب (بقرینهٔ عبارت آتی مصنف که از آن استنباط میشود که این موضع در حوالی
 جند بوده است و بقرینهٔ نحوهٔ ز) «قراقوم» است که مفاده است مشهور در ترکستان
 روس و اکنون نیز گویا همین اسم معروف است و واقع است در ایالت «طورغای»

و آمدی^(۱) می‌نماید، باز آنک این نصایح را بگوش خرد استماع ننمود رسول را نیز بکشت و این حرکات نالایق موجبات مواد تولد فاسدات اخلاط و انتقام غضب شد و سبب مکافات و اقتحام، و چون این خبر و حالات بسمع چنگر خان رسید آتش غضب او را چنان بر تند باد قهر^{f. 87a} نشانده که باب قهر و دمار خاک دیار ملک سلطان را ناچیز کرد و چون کوچک پسر نایمان^(۲) ازو گر بخت و خان قراختای را منهزم گردانیده بود و در ملک او نشسته و از جانین لشکر او بیش^(۳) حایل نبود ابتدا لشکرها بجانب او روان کرد چنانکه شرح آن داده آمدست، و چون سلطان از عراق بر عزیمت ماوراء النهر روان شد و سلطان رکن الدین را نامزد عراق کرد و ذکر او علی حدّه آمدست بوقت وصول بخراسان بنشانیور آمد و بیکاه آنجا توقف نمود و از روی غفلت بر خلاف عادت بر وفق هوی از جاده جدّ مغرف شد و در مهلکه هزل گام نهاد و از لذت عیش روزی چند کام برداشت،

می‌خورد که سمن سما بسی^(۴) خواهد دید * خوش زی که سهی سهای خواهد دید^{۱۰} زین يك دم غارت که داری بر خور * می‌دان که چمن چوما بسی خواهد دید و از آنجا بجانب بخارا روان شد از هشتم شعبان تا دهم شوال سنه^(۵)

(۱) ب: شد آمد، ج: دَر: آمد شد، د: آمد و شد، (۲) کدا فی ده ز، آ: نایمان، ب: نایمان، ج: بایمان، — عبارت متن «پسر نایمان» که در جمیع نسخ همین طور است مراد از آن طاهرا «قبیله نایمان» باید باشد یا آنکه کلمه «پادشاه» از بین افتاده یعنی پسر پادشاه نایمان چه نایمان نام قبیله کوچک است نه نام پدر او و نام پدر او که پادشاه نایمان بوده است اولک خان یا تابانک خان است (رجوع کنید به ج ۱ ص ۱۴۶)، (۳) کدا فی آب ر، ج: ده: لشکر بیش او (یا بیش او)،

(۴) ز: سمن سی سما، (و همچنین در سایر مواضع: سهی بی سها، چمن سی چوما)،

(۵) بیاض در ب: ر، آ بدون بیاض، ج: د کلمه سته را نیز ندارند بدون بیاض،

— باقرت احتمالات و بمقاسه فصول سابق و لاحق با یکدیگر مراد در اینجا سه ۶۱۵ یا ۶۱۶ است و اظهر اول است،

مکن شهریارا جوانی مکن * چنین بر بلا کامرانی مکن
 مکن شهریارا دل ما نژند * میاور بجان من و خود گزند
 اما اگر سلطان ابتدا کند و دست بحاربت یازد ناچار روی نتوان تافت
 و پای در باید نهاد و اگر ترك این گیرد و خیر خیر بخود آتش بلا
 نکشد و از وخامت عاقبت^۱ فتنه که مفضی بندامت خواهد بود اندیشد و
 این نصیحت را بگوش عقل بنیوشد و دم افعی نمالد و نفس^(۱) فراغ را
 بستان بد خوئی مجروح نکند و عراضه غنیمت بستاند و برین کار اصرار
 ننماید بصلاح ملك او نزدیکتر باشد و از معرفت فساد و غایت عناد
 دورتر ماند اما

۱۰ هر آنکه که خشم آورد بخت شوم * شود سنگ خارا بکردار موم
 و سلطانرا^(۲) که مرآة بخت او تیره شد بود و دیه^۳ خبرت او خیره گشته
 بدین مواعظ منزجر نشد و بدین تنبیهات مرتدع نگشت

نودانی که خوی بد شهریار * درختیست^(۴) جنگی^(۵) همیشه بیار
 و بحاربت آغاز نهاد چنانک از صلیل سیوف و صهل خیول و نعره
 ۱۰ خیلان^(۶) و گردان گوش زمانه کر شد و از گرد آن چهره آفتاب
 پوشید و ستاره درفشان ظاهر گشت و دست راست هر جانبی بر دست
 چپ مقابل حمله کرد و از جای برداشت و لشکر مغول بر قلب که
 موقف سلطان بود حمله کردند و از جای بجنبانیدند و نزدیک بود
 که منهزم شوند سلطان جلال الدین از دست راست که موقف او بود
 ۲۰ با سواری چند بمدد آمد و پای بیفشارد و آن حمله را رد کرد و تا بین
 العشائین کارزار کردند و از جانبین جد و اجتهاد و هیچ کدام روی

(۱) کذا فی ج ز (۲)، آ: نفس، ب: نفس، د: نقش، (۳) کذا فی آ ب ج د،
 ز: و سلطان، - ج «که» را ندارد، (۴) کذا بعینه فی آ، (۵) کذا فی ب ز،
 آ: جنگی، ج: جنگی، د: حنظل، - اصل جمله را ندارد - جنگی در اینجا بقرینه
 سیاق عبارت (برفرض صحت نسخه) باید بمعنی جنگلی یا مخفف آن باشد و در فرهنگها بنظر
 نرسید، (۶) کذا فی ب د، آ: خیلان، ج: خیل (گردان)، ز: مردان،

ایشان بر راه بخارا بجانب جند رفت و خبر یافت که امرا و لشکر بزرگ از جمله چنگر خان بر عقب ایشانند احتیاطاً باز بمرقند آمد و لشکری که باقی مانده بود برداشت و با گروهی انبوه با فر و شکره بچند آمد و می‌پنداشت که بیک تیر دو پنجیر خواهد انداخت و ندانست که مَنْ «طَلَبَ الْكُلَّ فَاتَهُ الْكُلُّ» و پی ایشان گرفت در میان دو رود خانه قبلی^(۱) f. 87b و قبیح^(۲) بمعمر که رسید کشتگان بی اندازه و خونهای تازه دید در میان افکندگان مجروحی یافتند و ازو استکشاف حال کردند چون بدانستند که لشکر مغول^(۳) غالب بوده است و همین روز ازین مقام روان شد سلطان^{۱۰} بی رویتی روی در راه نهاد و بر پی ایشان پویان شد تا روز دیگر که طلایع صباح تیغهای درفشانرا از نیام افق شرقی طلوع داد و سودای سیاه از دماغ سپاه بیرون برد سلطان بدیشان رسید و کار حرب را بسجید لشکر مغول در دامن جنگ چنگ نمی‌زدند و آهنگ کنیک می‌داشتند و می‌گفتند مارا از چنگر خان اجازت محاربت تو نیست ما بمصلحتی دیگر آمده‌ام^{۱۱} و کاری دیگر را آماده گشته و شکاری که از دام^(۴) ما جسته می‌جسته

در شمال ایالت «سیر دریا» در ساحل شرقی سیحون در حوالی بحیره خوارزم (بحیره آرال حالیه)، و شهر قدیم جند که بعد از خروج مغول خراب گردید نیز ظاهراً در همین قراقوم در حوالی بحیره خوارزم واقع بوده است و آنرا بهین مناسبت بحیره جند نیز می‌گفته‌اند، و نباید این قراقوم را بقراقوم دیگر که مفازه‌ایست معروف بین خوارزم و مرو اشتباه نمود (رجوع کنید بهج ۱ ص ۶۹ س ۱ و ص ۷۰ س ۲ که آنجا نیز کلمه «قراقوم» بلا شبهه سهواً نسخ و صواب «قراقوم» است یعنی همین قراقوم مآخذ فیه به قراقوم بن خوارزم و مرو چنانکه در حاشیه آنجا سهواً ذکر شده است)،
(۷) کذا فی ج، ه: قنطریان، آب: قنطریان، ز: قنطریان، د: قنطریان،

(۱) کذا فی آج ه ز، ب: قنطری، د: قنطری، (۲) کذا فی ه، آ: قبیح، ب: قبیح، ج: قبیح، ز: قبیح، د: ندارد، (۳) د: موغال،

(۴) از اینجا تا ورق ۸۸۸ سطر اول قریب دو سه صفحه از نسخه ه ساقط است و بجای آن فقط دو سه سطر بیاض است، و ابتدای جمله بعد از بیاض این کلمات است: «اخبار موخش می‌رسید آخ»،

بِأَحْزَنِ فَوْتَنِي دَهْرِي فَوَائِدُهُ * فَكُلَّمَا زِدْتُ حِرْصًا زَادَ تَقْوِيَتَا
حَبْلُ الْمَنِيِّ مِثْلُ حَبْلِ الشَّمْسِ مُتَصِلًا * يُرَى وَإِنْ كَانَ عِنْدَ اللَّسِ (۱) مَبْتُوتَا (۲)
جاسوس نام و ننگ ملت و ملک رسوا شد و ناموس باس و سیاست
پیدا تا کابوس عجز و ضعف مستولی و طاووس ملک شکار جفدان بلا
گشت و شاه کاووس در دست سپاه دیوان محنت و غم مفید ماند دل را
بر قضای مہم خوش کرد و بجز و قصور تن در داد و سر بیخت بد
باز نهاد و رَضِينَا بِقَضَاءِ اللَّهِ رَا کار بست،

هَلَّا سَعَوْا سَعَى الْكِرَامِ فَأَدْرَكُوا * أَوْ سَلِمُوا لِمَوَافِعِ الْأَقْدَارِ (۳)

و مَجْهَان نیز گفتند که سعود از اوناد درجات طالع و عاشر ساقط و
۱۰. نخوس ناظرست چندانک این تسیر درجات مظلمه بگذرد احتیاط را بر
هیچ کاری که مقابله خصمان باشد اقدام نتوان نمود، این علت اضافت
خلل کار او شد و عزم آن کرد که عنان برتابد و بجانب دیگر شتابد
بیشتر لشکرها در بلاد ما وراء النهر و ترکستان بگذاشت و از آنجملات
صد و ده هزار در سمرقند و فرمود تا دژ آنرا عمارت کنند از خندق
۱۵. گوشه باب رسانیدند سلطان روز حرکت بر آن بگذشت فرمود لشکری
که قصد ما دارد اگر هر کسی تازیانه خویش در بنجا اندازد انباشته شود
لشکر و رعیت را ازین سخن دل شکسته شد و سلطان از آنجا بر راه نخشب
روان شد و بهر کجا می رسید وصیت می کرد که چاره کار خود سازید و

(۱) کذا فی دیوان الغزّی نسخه باریس ورق ۴۲ و هو الصواب، و فی جمیع نسخ
جهانگشای: الشمس، (۲) من قصیده لأبی اسحق ابراهیم بن عثمان الغزّی الشاعر
المشهور یدح فیها التّرك و قد مرّ مطلع هذه القصیده و جملة من ابیائهما فی ج ۱
ص ۶۳، ۱۵۲، ۱۵۴، (۳) من قصیده مشهورة لأبی الحسن النّهای و قد مرّ
مطلع هذه القصیده و جملة من ابیائهما فی ج ۱ ص ۲۴۰ و قبل البیت بذكر حاسده

عمری لقد اوطأ نُهُم طُرُقَ العلی * فَعَمُوا و لم یطأوا علی آثاری
لو اَتَصَرُّوا بعیوبهم لاستنصروا * و عَمَى البصائر من عَمَى الأبصار

هَلَّا سَعَوْا البیت،

پشتِ انهرام نمودند تا

چون سر زلف شب بشانه زدند * رقم کفر بر زمانه زدند
دامن از جنگ در چیدند و در مقابله یکدیگر نزول کردند

فَاتُوا بِالزَّمَاكِ مُكْسَرَاتٍ * وَابْنًا بِالسُّيُوفِ قَدِ الْحَنِينَا^(۱)

و لشکر مغول بعدد هر مردی آتشی افروختند و در حال بر باد پایان
روان شدند و خاک در چشم روزگار کردند و سلطان هم آنجا که نزول
کرده بود چندان توقف نمود که

صبح صادق چو در جهان بدمید * کل صد برگ آسمان بدمید

زنگی شب بجادوی گوئی * شعله آتش از دهان بدمید f. 88v

۱ منزل آن جماعت را خالی یافت حالی بر فور بی فوز با سمرقند مراجعت
کرد و تردد و تحیر باحوال او راه یافته بود و انقسام باطن او ظاهر او را
مشوش کرده و چون قوت و شوکت آن جماعت را با خویش می‌اندیشید
و استنارت فتنی که پیش ازین صادر شدست و می‌دانست که بزور این
بلارا بخود کشیده است پریشانی و ضجرت بر احوال او استیلا می‌یافت و
۱۰ پشیمانی در اقوال او پیدا می‌شد چه آن جماعت از دریا نهی و از
اقلیمی شهری و از سری شعری بودند و دست بردی تمام بدید و چاشنی
پخشید هرگاه بخار فتن در موج آید و بادهای مختلف محن حرکت کند
کشتی امان بساحل نجات نتواند رسید و طوفان بلا عام شود، بغلبه
ظن و وهم ابواب رای راست برو بسته شد و دلش از جفای گنبد گردان
۲ خسته و فتل و رُعب غالب و خواب و قرار ذاهب گشت ع، وَ
الْجُحُ يُتَلَفُ بَيْنَ الْعَجْرِ وَالضَّجْرِ، و چون بطع خلم آتش فتنه را تعرض^(۲)
خویش کشیده بود و دینگ بلارا در جوش آورده

(۱) من ابیات لعبد الشارح النجفی من شعراء الحماسة (انظر شرح الحماسة للشریزی
طبع بولاق ج ۱ ص ۲۲۹-۲۳۴)، (۲) یعنی محاسب، عرض بهی حساب است
(السان)،

داشت برین عزیمت تا ببلخ بیامد و عماد الملک را در آن وقت با تحف و هدایا پسرش رکن الدین بخدمت سلطان فرستاده بود نیک ممکن و محترم بود و حل و عقد کارها در دست او هوای خانه و حب و وطن و آشیانه او را بر آن داشت که سلطان را رأی زد که نزدیک من آن اولترست که چون این جماعت مستولی شدند خویشان را ازیشان دورتر افکیم و بجانب عراق روم و لشکر عراق را جمع کنیم و از سر بصیرت و کثرت اُهبّت و عُدّت روی بکار آوریم، و پسر او سلطان جلال الدین بدین رایها انکار می نمود و می گفت رای آنست که چندانک ممکنست لشکرها در هم آرم و پیش ایشان باز روم و اگر سلطان را دل برین قرار نمی گیرد عزیمت عراق را بامضا رساند و لشکرها بن دهد تا من بسر حد روم و با آن جماعت دستی بر هم اندازم^(۱) و سنگی و سبوی بر هم زنم^(۲)

فَبَا لِرِزَامٍ رَشُّعُوا بِی مُقَدِّمًا * إِلَى الْمَوْتِ خَوَاضًا إِلَیْهِ الْکَتَائِبَا
إِذَا هُمْ أَلْفٌ بَیْنَ عَیْنِهِ عَزْمُهُ * وَ نَكَبَ عَنْ ذِکْرِ الْعَوَاقِبِ جَانِبَا
وَلَمْ یَسْتَشِرْ فِی أَمْرِهِ غَیْرَ نَفْسِهِ * وَلَمْ یَرْضَ إِلَّا قَائِمَ السَّیْفِ صَاحِبَا^(۳)

۱۵ تا خویش را بنزدیک خدا و خلق معذور کنیم

لِیَبْلُغَ عُدْرًا أَوْ یَسَالَ غَیْبَةً * وَ یُبْلِغَ نَفْسٍ عُدْرَهَا مِثْلُ مُنْجَعٍ^(۴)

اگر دولت بار باشد خود بچوگان توفیق گوی مراد ربودیم و اگر سعادت مساعدت نماید نشانهٔ ملامت مردمان و بندگان باری نگردیم و زلفان طعن در ما نکنند و نگویند که چندین گاهست تا مال و خراج f. 89a از ما می ستانند و در وقت کار ما را در کام ناکامی می نهند و بچند نوبت این معنی تکرار می نمود و اجازت پدر را انتظار واجب می شناخت و از

(۱) بَجَّحَ: اندازیم، (۲) دَ: زنم، (۳) من ابیات لسعدین ناشی من

شعراء الحماة، انظر شرح الحماة للتبریزی طبع بولاق ج ۱ ص ۳۵-۳۷،

(۴) من ابیات لعروة بن الورد العبسی و هی مذکورة فی الحماة (اصاً)، ج ۲

مهرب و ملجأ بدست آرید که مقاومت با لشکر مغول بدست^(۱) این قوم ممکن نیست و کس فرستاد تا حرمهای او از خوارزم بر راه مازندران روان شود و هر روز تشویش و بشویدگی و توزع ضمیر و دل تنگی زیادت می شد و با هرکس از ارکان حضرت مشاورت می کرد که درمان این درد بچه ممکن شود و چاره این کار بچه نوع میسر گردد ع، وَ هَلْ يُصْلِحُ f.88b اَلْعَطَّارُ مَا اَفْسَدَ الدَّهْرُ^(۲)، و چون بر نواز^(۳) اخبار موحش می رسید و اختلال احوال زیادت می شد

هر روز فلك حادثه نو زاید * کاندیشه بجهد مثل آن ننماید
روشن تر از آفتاب رای باید * تا مشکل این زمانه را بگشاید

۱۰ تمامت عقلا و بزرگان سرگردان و از گردش روزگار پریشان بودند و هرکس بر اندازۀ عقل و خرد خود سخنی می گفتند و مصلحتی می دیدند،
فَوْقَ اَلْعُقُولِ تَصَرَّفُ الْاَزْمَانِ * مَا اَلْمَرْءُ اِلَّا نُهْرَةٌ اَلْمُحَدَّثَانِ

جماعتی که بهارست ایام مجرب شده بودند و نیک و بد دیده و در تدبیر امور زیادت غوری و فکری داشتند می گفتند که کار ما وراء النهر از آن گذشت که درین حالت ضبط آن ممکن شود و حفظ آن بجای توان آورد
۱۰ اَمَّا جُهْدُ الْبَقْلِ بَجَايَ بَايْدَ تَا مَلِكِ مَالِكِ عِرَاقِ وَ خِرَاسَانِ اَز دَسْتِ نَشُود نَامَت لَشَكَرْهَارَا که در هر شهری و طرفی نشاند آمدست باز می باید خواند و خروجی علم کرد و جبحون را خندقی ساخت و ایشان را نگذاشت که پای از آن سوی آب فراتر نهند عَمَى اَللّٰهُ اَنْ يَّاتِيَّ بِالْفَتْحِ اَوْ اَمْرٍ مِّنْ عِنْدِهٖ، و جمعی نیز می گفتند که بطرف غزنین می باید رفت و آنجا مرد و لشکر جمع کرد اگر میسر شود جواب خصمان نواب گفت و الا بلاد هندوستان را سدّ خود توان ساخت سلطان محمد این رأی پسندیده تر

(۱) ب باصلاح جدید: و خلاصی از، (۲) صدره تَدُسُّ اِلَى اَلْعَطَّارِ سِلْعَةً

بَيِّنَةً، انظر كامل المرد طبع ليبريك ص ۱۷۶، (۳) تا ابيجاست جمله

سافطه از نسخه و ابتدای آن از ص ۱۰۲ س ۱۵ است،

که بخارارا بگرفتند و در عقب خبر استخلاص سمرقند بشنید در حال چهار تکبیر بر ملک خواند و عروس پادشاهی را سه طلاق بر گوشهٔ چادر بست که رجعت در آن صورت نمی‌بست و روی در راه نهاد، ز نیک و بد اندیشه کوتاه کرد، لَیْقِضِیَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا، و اغلب لشکر او جماعتی ترکان بودند از خیل خویشان مادرش که ایشانرا اوراتیان^(۱) خواندندی در تضاعیف این پریشانیا و اثنای این پراگندگیها قصد پیوستن تا سلطانرا بکشند ازین حال سلطانرا یکی اعلام کرد آن شب خوابگاه بدل فرمود و خرگاه بگذاشت نیم شبی دست بتیر بگشادند بامدادرا از زخم تیر خرگاهرا چون سوراخهای غربال دیدند بدین سبب

۱۰ استنعار سلطان زیادت شد و فرع و بیم متضاعف

هر تیر که از چرخ فلک می‌آید * بر خستهٔ دل ریش نمک می‌آید
و در مسارعت بجانب نشابور تعجیل نمود و بهر کجای رسید اهالی آنرا بعد از تهدید و وعید در تخصیص قلاع و استحکام رباع وصیت می‌کرد تا هراس و ترس در دل مردم یکی هزار می‌شد و کار آسان دشوار و

۱۰ چون بمحذ کلات^(۲) رسیدند که در خابران^(۳) طوس است جمعی او را بر آن داشتند که قلعهٔ کلات^(۴) را که دور بالای آن هفت فرسنگ باشد و دو سه مزرعه است در اندرون آن عمارت می‌باید فرمود و ذخایر و خزاین در آنجا جمع کرد و عساکر و عشایر را با آنجا نقل ع، تا خود بکجا رسد سرانجام فلک، بر آن نیز دل قرار نگرفت و بر عزیمت متقدم

۲۰ در ثانی عشر^(۵) صفر سنهٔ سبع عشره و ستمایهٔ بنشابور آمد و مصالح ملک را در پس پشت کرد و روی بنشاط و عشرت آورد و بغوانی و اغانی

(۱) کذا فی ج د ز، آ: اوراسان، ب: اوراتیان، ه: اوراتیان، - نام این قبیله سابقا در ص ۳۵ مذکور شد، (۲) کذا فی جمیع النسخ،
(۳) کذا فی آ ه، د: خاوران، ج: حابران، ب: جابران، ز: خابران،
(۴) کذا فی جمیع النسخ، (۵) ه: ثانی، ز: دوم،

خدمت او تخلف و تقاعد نمی نمود و سلطان محمد از استیلاي خوف و
هراس ^(۱) پاس پاس ^(۱) سخن او نمی کرد و می گفت

مه از پی تاج سر را بباد * که با تاج شاهی ز مادر نژاد
و چنانک رسم بی دولتان باشد رای پیرانه پسر را باز بچه کودکانه می شمرد
و بدان التفات نمی نمود بعلمت آنک هنوز کوب اقبال در برج هبوط و ^(۲)
و بالست و نمی دانست که

السَّيْفُ أَصْدَقُ أَنْبَاءٍ مِنَ الْكُتُبِ * فِي حَدِّهِ أَحْمَدُ بَيْنَ أَحْمَدٍ وَالْأَلْبِيبُ
بِيضُ الصَّنَائِحِ لَا سُودُ الصَّحَائِفِ فِي * مُتُونِهِنَّ جَلَاءُ الشُّكِّ وَالرَّيْبِ ^(۳)
تا عاقبت کار رای عماد الملک را در مسارعت بجانب عراق اختیار کرد و
با عیشی تلخ از بلخ روان شد و از آنجا بزرگی پنجاب ^(۴) فرستاد تا از
حوادث احوال با خبر می باشند و سلطان بلب آب ترمه آمد بزرگ در رسید

(۱-۱) کذا فی ب، آ: پاس پاس، ه: ز: پاس، ج: پاس التفات، د: گوش
(بسخن)، (۲) آ و او را ندارد، (۳) مطلع قصیده مشهوره لآبی تهم
مدح بها المنعم بالله و يذكر فتحه عمورية من بلاد الروم، (۴) کذا فی ه:
آ: پنجاب، ب: بینجاب، ج: بتنجاب، ز: بمجاب، د اصل جمله را ندارد، -
این پنجاب چنانکه از مواضع مختلفه این کتاب معلوم میشود معبری بوده است از
جیحون در حدود بلخ و ترمه و نام این موضع مکرر در تضاعیف این کتاب برده
شده است از جمله در ج ۱ ص ۱۱۴ و ج ۲ ص ۱۱۱، و ورق ۹۴، و این
الأنیر گوید ج ۱۲ ص ۲۴۱: «لما ملك الكفار سمرقند عبد جنكر خان لعنه الله و
سير عشرين الف فارس و قال لهم اطلبوا خوارزم شاه ابن كان و لو تعلق بالسماء
... فلما امرهم جنكر خان بالمسير ساروا و قصدوا موضعا [من جیحون] بسى فنج آب
و معناه خمس مياه فوصلوا اليه فلم يجدوا هناك سينة الخ»، و در جهان نامه که کتابست
در معرفت بلدان مؤلف در سنه ۶۶۵ هجری و نام مصنف آن درست معلوم نیست گوید
(نسخه پاریس Ancien Fonds pers. 348, f. 191): «جیحون خوارزم ... منبع این جیحون
از بلاد و خان (ن - و جان) باشد از کوههای تنگ و بر حدود بدخشان بگذرد پس
بحدود خلان و وختش پنج آب دیگر بزرگ بدو پیوندد و آن موضع را پنج آب خوانند
و از سوی قبادیان همین آبها بدو پیوندد و بحدود بلخ بگذرد و بترمه آید آنگاه
بکالف آنگاه بزم آنگاه بآمو تا بحوارزم رسد آنگاه ببهره جند و خوارزم ریزد»،

ترتیب ارزاق خراید با تهذیب اوراق جراید غی رسم چند روزست تا سلطان اشارت فرمودست که چندین پیرایه از جهت مطاربه معدّ کنیم و هیچ کاری دیگر مشغول نباشیم امثال امر سلطان واجب است و اسعاف ملتسمات ارباب حواج لازم، درین گفت و شنید بودند که مبشر احزان یعنی یزک پنجاب^(۱) در رسید مخبر بدانک لشکر مغول مقدم ایشان یمه^(۲) نوین و سبتای^(۳) بهادر از آب گذشتند خاک غم بر سر سلطان ریخته شد و آتش اندیشه در سینه او افروخته و باد دولت فرو نشسته،

فَيْتُ كَأَنِّي سَاوَرْتَنِي صَيْلَةً * مِنَ الرُّقْشِ فِي آتِيَابِهَا السُّمُّ نَافِعٌ^(۴)

چون هر جرعه که در جام خوشدلی بود نوش کرده بود نیش خمار را در
۱. عقب آن توقع باید داشت ع، تا درد هان خورد که صافی خوردست،
مَا كَانَ ذَاكَ أَلْعِشُ إِلَّا سَكْرَةً * رَحَلَتْ لَذَائِهَا وَ حَلَّ خُمَارُهَا^(۵)
برفت از سرم اندیشه می و معشوق * بشد ز خاطر م آواز بریط و طنبور
و هر لذتی را بدل اندوهی پیش آمد و هر گلی را خاری عوض گشت

غم یار و ندیم درد و مطرب ناله * می خون جگر مردم چشم ساقبست
f. 90a و سبب آنک هیچ چاره نبود سنت فرار انبیا بر فریضه خدا وَ جَاهِدُوا
فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ تقدیم کرد و چون ساقی قضا کاسات
صَبْرٌ طَعْمُ مَرِّ الْمَذَاقِ غَمُومٌ بر عموم مالا مال متواتر و متوالی گردانید بود
و^(۶) بناکای آن حَبّ تلخ^(۷) را از سر حُبّ صادق تجرّع می بایست نمود و
۱۹ مغنیان هموم این قول را در پرده احزان حسینی بر آهنگ تیزی^(۸) مخالف

(۱) کذا فی هـ، د: پنجاب، آ: پنجاب، ب: پنجاب، ز: سنجاب، ج: سجان، - رجوع کنید بص ۱۰۸ ح ۴،
(۲) د: بهه، ز: سهه،
(۳) ب ج ه ز: سبتای، د: سیای،
(۴) لِلنَّابِغَةِ الذَّيْبَانِي مِنْ قَصِيدَةِ مَشْهُورَةِ
يعتذر بها الى النعمان بن المنذر مما وشت به اعداؤه اليه،
(۵) لِلرَّيِّ الرُّقَاءِ
الموصلی (بنیمة الدهر ج ۱ ص ۴۸۸)،
(۶) کذا فی جميع النسخ، و ظاهر آنست
که این ولو زائد است،
(۷) ب: طلخ،
(۸) کذا فی د، آ: تنزی،
ج: تیز، ه ز: تیری، ب: بری،

اشتغال نمود و چون یقین می‌شناخت که افتعال زمان غشوم و روزگار ظلم اورا با آن نخواهد گذاشت که قدی برادر بردارد یا دی بخوشدلی برآرد کم غم جهان گرفته بود و می‌گفت

امروز جهانرا چو شکر باید خورد * فردا بینی خون جگر باید خورد

f. 89b گوئی این رباعی از زبان او گفته‌اند

چون گل بشکست ساعتی برخیزم * وز شادی می‌زدست غم بگریزم
باشد که بهار دیگر ای هم نفسان * گل می‌ریزد بجاک و ما می‌ریزم
برین موجبات بر مداومت اقداح مُدام توفری نمود و از اقداح ملام توفی
نی‌کرد و اصحاب لهو و طرب و ارباب نشاط و عشرت در خدمت او
۱۰ جمع شدند و ندیم و مشیر او گشتند و جز از معاشرت کاری نی‌شناخت
و از ترتیب زیور زنان با تربیت مردان نی‌پرداخت و از وضع حَلَلِ
حَلَالِ با رفع حَلَلِ جَلَالِ نی‌رسید، و در آن وقت وزیر نیشابور بعد از
خواجه شرف الملک مجیر^(۱) الملک کافی الدین عمر رخّی بود رحمتها الله
تعالی نفسی شریف و طبعی لطیف داشت سید سراج الدین راست وقتی
که اورا در مسند وزارت نشانند

۱۰ قَالُوا وَزِيرُكُمْ فَاسْتَبَشِرُوا عُمَرُ الْكَافِي مِنَ الرَّخِّ قُلْتُ الْفَوْزُ بِالظَّفْرِ
فَالرَّخُّ مَا اِنْ تَرَى فِي سِيَرِهِ عَوَجًا * وَالْعَدْلُ مَا زَالَ مَسُوبًا اِلَى عُمَرَ
و چون سلطان در نیشابور حاضر بود و از اطراف اصناف خلابی از
قواد و اصحاب حاجات روی بخدمت او نهادند و مهتات و مصالح
۲۰ ایشان را کسی کنایت نی‌کرد و متغیر و پریشان می‌گشتند روزی بجمعیّت
بر در سرای مجیر^(۲) الملک جمع شدند و غلبه و آواز برداشتند و تشیع
آغاز نهادند بیرون آمد و روی بدیشان آورد که سخن شما عین صدقت
و شکایت بر حقّ اما من نیز بتزدیک خداوندان حصافت معذورم از
کار مصلحت قوادگی با مصلحت قواد که روی کار اند نی‌پردازم و از

هزار حشم عراق در پای آن نشسته بود چون آواز وصول سلطان شنیدند بخدمت سلطان مبادرت نمودند و غبار مواکب اورا دُور دیدهای خود ساختند و همان روز سلطان غیاث الدین و مادرش را با حریمهای دیگر بقلعه فارون^(۱) نزدیک تاج الدین طغان^(۲) روان کرد و رسولی باستحضار ملک هزارسف^(۳) که از ملوک قدیم لور^(۴) بود فرستاد و با امرای عراق در تلقی و دفع خصمان قوی حال مشاورت نمود امرای عراق صواب در آن دانستند که پناه با شیران کوه^(۵) دهند و آنرا پشت و پناه خود سازند و روی بدفع اعادی آرند سلطان بمطالعه کوه رفت و فرمود که این جایگاه پناهگاه ما نتواند بود و با لشکر مغول بدین مأمن مقاومت نتوان کرد حشم ازین سخن دل شکسته شدند، و چون از آنجا بشیب آمد ملک نصرة الدین هزارسف^(۶) در رسید و هم از راه بیارگاه آمد و بهجت موضع زمین بوسه داد اورا تشریف اجلاس ارزانی فرمود و چون یوثاق باز گشت عماد الملک و دوخان^(۷) را باستنشارت تدارک کار مشکل و واقعه هایل نزدیک ملک نصرة الدین فرستاد جواب داد که صلاح آنست که هم درین ساعت بی تفکر و رویتی کوچ کیم و کوهی هست میان فارس و لور که آنرا تنگ نکو^(۸) گویند از معاقل آن چون

(۱) کذا فی آجّه ز، د: فارون، ب: باصلاح جدید: فارن، قلعه فارون بقرینه نام آن ظاهراً واقع بوده است در جبال فارون و «جبال فارون کوهی بزرگ است میان طبرستان و میان ری و بسطام و دامغان و این کوه را نیز جبال رونج (ن - رونج) نویسند یعنی رونه و معنی آن معلوم نیست و دنیاوند ازین کوه شدست» (جهان نامه نسخه پاریس ورق ۱۹۷۸)،

(۲) آ: طغان، د: لمغان، (۳) د: هزار اسف، ج: ز: هزار اسب، (۴) د: لور، ج: کورخان (کدا؟)، (۵) کذا فی آج، د: پاسیران کوه، ه: باشران کوه، ز: باشران کوه، ب: باسر آن کوه، (۶) د: هزار اسف، ج: ز: هزار اسب، (۷) کذا فی ه، (۸) آ: دوخان، ج: ورحان (با) ورحان، ز: ورحان، د: اردوخان، - ز: د: واو عاطفرا ندارند، (۸) کذا فی جّه ز، آ: تنگ نکو، ب: نیک نکو، د: سک نکو،

راست کرده که

يَا سَاقِيَ الْهَمِّ إِنَّ دَارَتِ عَلَيَّ فَلَا * تَمَزُجُ فَاِلَيَّ بِدَمْعِي مَارِجُ كَاِسِي
وَا يَاقَتِي الْهَمِّ إِنَّ غَبَيْتَ لِي طَرَبًا * فَغَيْنٌ وَآ حَزَنًا مِنْ حَرِّ أَنْفَاسِي

بدین موحشات و مشوشات بر صوب اسفراین بافنون بی نوای در سه
شنبه هفتم^(۱) ربیع الاول سنه سبع عشرة و ستمایه پای در راه عراق نهاد
و از درد دل و سوز سینه این غزل می ساخت

چو زهره وقت صبح از افق بسازد چنگ
زمانه تیز کند ناله مرا آهنگ
برد زمانه ناساز امر سرم بیرون
هوی ناله ناله و نشاط زخمه چنگ

و ترانه در ویرانه درون دل پر درد آنک

هم لذت وصل یار هم یار نماند * حاصل ز همه جز غم و تیار نماند
وز قاعدهای وصل در کوی مراد * تا چشم زدیم بر هم آثار نماند
چون بری رسید ناگاه از دیگر جانب یزک خراسان که بحقیقت یزک رنج
دل بودند در رسید و خبر داد که لشکر بیگانه نزدیک آمد بر رای
مبادرت بجانب عراق ندامت و پشیمانی حاصل شد و بیقین شناخت که
تَرَكْتُ الرَّأْيَ بِالرَّيِّ

إِذَا كَانَ الْغُرَابُ دَلِيلَ قَوْمٍ * فَنَأْوِسُ الْجَمُوسِ لَهُمْ مَقِيلٌ
و از آنجا متوجه قلعه فرزین^(۲) شد و پسر او سلطان رکن الدین با سی

(۱) ج: هدم، (۲) کذا فی بـه و هو الصواب، آ: فروین (کذا)،
ج د: فروین، ز: فوزین، — فرزین قلعه بوده است بر در گرج و گرج شهری
بوده است بر می فرسخی همدان در طرف جنوب مایل بمشرق بر سر راه همدان و
اصهان در نزدیکی سلطان آباد حالیه (یا قوت و غیره)، و این کلمه در سیره جلال
الدین منکبری للنسوی طبع هوداس چهار مرتبه ذکر شده است ص ۱۵، ۱۷، ۶۹،
۷۴ و باستانی موضع اخر همه جا در طبع سهوا «فروین» چاپ شده است و در
اصل نسخه حیث پاریس نیز در موضع اول سهوا «فروین» نوشته شده است،

دانستند که سلطان رفته است بر عقب او بر فتنه در راه بر قلاوزان که سلطان باز گردانید بود افتادند عزیمت سلطان را بجانب بغداد و توجه بدانجا تقریر کردند بر پی او روان شدند سلطان خود از راه باز گشته بود و عنان بجانب قلعه سرجاهان^(۱) نافته مغولان چون پی او ندیدند^(۲) دانستند که^(۳) گم کرده است قلاوزان را بکشتند و باز گشت و سلطان هفت روز در قلعه سرجاهان^(۴) بود و از آنجا بر راه گیلان زد صعلوک امیری بود از امرای گیلان بخدمت استقبال کرد و تقبلها نمود و بر اقامت او ترغیب کرد و سلطان بعد از هفت روز روان شد و بولایت اسپدار^(۵) رسید خزانه که با او مانده بود آنجا تلف شد از آنجا بناحیت دابویی^(۶) آمد از اعمال آمل و امرای مازندران خدمات تقدیم کردند هر کجا يك روز مقام کردی مغول بسر او رسیدی و حرم او نیز از خوارزم رسید بودند و بقلاع رفته سلطان جمعی را از امرای مازندران که محل اعتماد و محرم اسرار بودند طلب فرمود و با ایشان در استیمن بخصنی که روزی چند از آن جماعت این تواند بود مشورت کرد مصلحت وقت^{f.91a} در آن شناختند که با یکی از جزایر بحر اسکون^(۷) پناهد با جزیره رفت

(۱) کذا فی ج ز، آب: سرجاهان، ه: سرجهان، د: سرخاهان، - سرجهان یا سرجاهان قلعه محکمی بوده بر کوهی که محاذی طارمین است بر پنج فرسنگی سلطانیة بجانب شرق مشرف بر جلگه قزوین و زنجان و اهر و کایش پناه پاره دیه از توابع آن بوده و ام القرای آنجا مغول صابین قلعه میخوانند (یا قوت و نزهة القلوب)،
(۲) کذا فی آ، ب د ه ز: دیدد، ج: بدیدند، (۳) کذا فی آب، ج د ز: افزود: راه، ه افزود: پی، (۴) آب د: سرجاهان، ر: سرجاهان، ه: سرجهان، (۵) آ ج: اسپدار، ه: اسپدار، ز: استیدار، د: اسفندار، ب: اسدار، - آسفیدار اسم ولایة علی طرف بحر الدلیم تشتمل علی قری واسعة و اعمالی (یا قوت)، و هی امنع ناحیة من نواحی مازندران ذات دریدات و مضایق (نسوی ص ۴۶، و آنجا سهواً بجای این کلمه «استداد» چاپ شده است)،
(۶) کذا فی ب (?)، ه: دابویی، د: دابویی، ج: دانویی، ز: دابوی، آ: دابویی،
(۷) ج: یسکون، ب ز: اسکون،

بگذرند ولایت پر نعمت و خصب باشد آنجا روم و آنرا پناه جای سازیم
از لور و شول و فارس صد هزار مرد پیاده جمع کنیم و بر تمامت مداخل
کوه مرد معین چون لشکر مغول^(۱) برسد بدلی قوی پیش ایشان روم و
کارزاری نیکو بجای آرم و لشکر سلطان نیز که بیکبارگی رعب و خوف
بریشان غالب شدست اگر درین نوبت و وهلت ظفری بایم غلبه و
قوت خویش و عجز و ضعف خصمان مشاهده نمایند دل آورتر شوند
سلطان فرمود که غرض او ازین رأی مکاشفت انا بک فارس است و
دفع استیلای او چون مارا از کفایت خصمان که در پیش اند فراغ
اندرون حاصل آید تدارک کار انا بک را اندیشه توان کرد اندیشه ما
آنست که هم درین حد اقامت فرمائیم و باطراف فرسینم تا لشکرها جمع
شوند، درین اندیشه بود که یزک سلطان از ری برسد باعلام وصول
لشکر مغول^(۱) و قتل و تاراج ری و بر عقب آن لشکر مغول^(۱) در رسید
و جز اجتماع احزان و کروب و تفرق اهوای قلوب لشکری مرتب نشد
و بعد خراب البصرة بدانست که

۱۰ کارهارا بوقت باید جست * کار بی وقت سست باشد سست
ملك نصره الدین^(۲) راه خود برگرفت و باز گشت و هر کس از لشکر
بجائی دیگر رفتند و سلطان با پسران متوجه قلعه فارون^(۳) شد در راه
لشکر مغول بدو رسید اورا نشناختند و بی معرفتی دست بتیر بگشادند
بارگیر اورا چند زخم سخت زدند از پای نیفتاد و سلطان را بتک پای از
غرقاب هلاکت بیرون برد تا بفارون^(۴) رسید يك روز آنجا مقام کرد و
اسبی چند از امرا بستد و از آنجا بشیب آمد و فلاوز با خود برد و
بتوجه بجانب بغداد توره کرد و هان ساعت لشکر مغول برسیدند بر
ظن آنک سلطان در قلعه است جنگی عظیم کردند تا چندانک یقین

(۱) د: موغال، (۲) ج افزوده: هزار اسب، (۳) کذا فی آج ده ز،
ب بتصحیح جدید: فارن، د: فارون، (۴) کذا فی آج ده، ز: بقاروت،

هما باجه بند نمودند و کوهی : که خود را رانی و خود بنام کرد

[illegible]

وفات سلطان محمد خوارزمشاه در جزیرهٔ آبسکون

(نقل از یک نسخه بسیار قدیمی از جامع التواریخ در کتابخانه ملی پارس)

(T) $\vdash \neg \exists x (x \neq x)$

(Suppl. pers. 1113, f. 60^b)

بکچندی آنجا مقام ساخت چون خبر اقامت او در آن جزیره فایض و شایع گشت احتیاطاً را بجزیره دیگر تحویل فرمود و انتقال کرد حرکت او مفارن وصول جماعتی افتاد از جمله مغولان که به نوین ایشان را از ری بر عقب سلطان فرستاده بود چون سلطان را نیافتند بازگشتند و بمحاصرهٔ فلاع که حرم و خزاین او در آنجا بود مشغول گشتند و آنرا در مدت چند روز مستخلص کردند چون آوازهٔ هایل آن بسلطان رسید و بدانست که حرم او بی حرمت شده اند و حشم بی حشمت گشته و پسران خرد معرض سیوف شدند و مخدرات در قبضهٔ استیلای بیگانگان اسیر گشتند و هر کس از ربّاتِ حمال در دست رجال آمدند و در پنجهٔ هر گدائی پای مال گشتند ۱۰

فَالآنَ أَبْرَزَنَ خَدًّا طَالَمَا صَرَبَتْ * عَلَى كَلَالِهَا أَيْدِي الْتَفَى كَلَالًا^(۱)

و تمامت متعلقان که در آن حدود بودند گردن بچنبر تقدیر بیرون کردند و پای بروزن بلا فروشد^(۲) و در دام عنا و کام فنا افتادند و در زمانه افسانه گشتند و از میان آشنایان بیگانه،

۱۰ چو بشنید سلطان سرش خیره گشت * جهان پیش چشم اندرش نیره گشت

كَذَاكَ اللَّيَالِي وَ أَحْدَاثُهَا * يُجَدِّدَنَّ لِلْمَرْءِ حَالًا فَحَالًا

درد از دست درمان بشد و آهنگ جان کرد مامت را بر حیا اختیار کرد و فنار را بر بقا گرین،

فَيَا مَوْتَ زُرْ إِنِّ الْحَيَوَةَ ذَمِيمَةً * وَ يَا نَفْسُ جُدِّي إِنَّ دَهْرَكَ هَازِلٌ^(۳)

۲۰ درین فتنی و اضطراب می پیچید و ازین واقعه و مصیبت بی نالید تا جان بحق تسلیم کرد و از غصهٔ روزگار و شعوده^(۴) فلک دقار باز رست،

(۱) وجه افراد کلمهٔ خدّا (بر فرض صحت نسخه) معلوم نشد و مناسب «خدودا» بصیغهٔ جمع است و همچنین وجه تأیید ضمیر کلالها که راجع بخد است و مناسب تذکر ضمیر است، (۲) کذا فی آب ز، ج د: فروشدند، ه: فرو کرده،

(۳) لَأَبَى الْعَلَاءُ الْمَعْرَى مِنْ قَصِيدَةِ مَشْهُورَةِ جَدَّاءِ، انظر دیوانه الموسوم بسقط الرّند،

(۴) آد: شعوده، ه: شعبه، ج: شعبه، ز: جور،

سَلَامٌ عَلَى الدُّنْيَا وَ طَيْبِ نَعِيمِهَا * كَأَنَّ لَمْ يَكُنْ يَعْقُوبُ فِيهَا بِجَالِسٍ^(۱)

و وقت وفات او یکی در نظم آوردست

ای در طلب گره گشائی مرده * در وصل بزاده در جدائی مرده

ای بر لب بحر نشسته با خاک شده * وی بر سر گنج از گدائی مرده

و او را در آن وقت هم در آن جزیره دفن کردند و بعد از آن سلطان

جلال الدین فرمود تا عظام رفات او را با قلعه اردهین^(۲) آوردند و از

فضلا یکی راست در آن حالت

ای شاه ترا ز چشم بد این افتاد * رفتی و بسی شکست در دین افتاد

ای بر کله سلطنت^(۳) گردون ترک * تنگی قبای ملکیت از چین افتاد

۱۰ ازین واقعه اسلام دل شکسته و دست بسته شد و ازین حادثه که از دیده

سنگ خاره خون می چکانید دلهای مؤمنان پریشان و خسته

از سنگ گریه بین و مگوکان ترشح است

f. 91b

وز کوه ناله خواه و مپندار کان صداست

در هر کلبه گریه^(۴) و در هر کجی ازین حالت بر دل خلفان رنجی نوحه

۱۰ گمان و موی گمان بزفیر و عویل و ناله می گفتند و می سرائید

(۱) «قال ابو الوفاء العامری رأیت علی فبر یعقوب بن الیث [الصقار] صحیفه و قد

کتبوا علیها:

ملکت خراسانا و اکاف فارس * و ماکت عن ملک العراق بآیس

سلام علی الدنیا و طیب نسیمها * اذا لم یکن یعقوب فیها بجالس»

(ابن خلکان فی ترجمه یعقوب بن الیث)، (۲) کذا فی ب د ز، آ: اردهین،

ه: اردن، ج: اردن، آردن قلعه محکمی بوده از احوال ری از ناحیه دماوند

بین دماوند و مازندران بمسافت سه روز از ری (باقوت)، نسوی که خود شخصاً نویسنده

فرمانی بوده که سلطان جلال الدین در باب نقل عظام خوارزمشاه بملوک مازندران فرستاد

گوید (ص ۱۹۲-۱۹۳) که بعد از کشته شدن سلطان جلال الدین مغول عظام رفات

محمد خوارزمشاه را از قلعه اردن بدر آورده پترد خاقان (لوکهای قازان) فرستادند و

او آنها را بسوخت، (۳) کذا فی ز، آ ب ج د ه: سلطنت،

(۴) ه: کربه (= گزبه)، و شاید همین صواب باشد بقرینه جناس با کلبه،

پای لَاسَّاس زده اند و پہلو از ایناس و اِباساس^(۱) او نہیں کرده و سود و زیان او منساری دانسته و دست حرص ازین بنیاد ناپایدار مشغون از سگ و مردار بآب قناعت شسته،

فَمَا هِيَ إِلَّا جِبْنَةٌ مُسْتَحِيلَةٌ * عَلَيْهَا كِلَابٌ هَمُّهُمْ اجْتِنَابُهَا
 امر و نہیں زمانہ خوابی دان * نو شرایش ہمہ سرائی دان
 بسگان مان^(۲) برای^(۳) مرداری * سایہ و^(۴) فَر استخوان خواری
 f. 92a و دل از زخارف و امتعۂ او برگرفته اند

کی کند جلوہ عِزِّ اللہی * قدس لاهوت بر دل لاهی
 و روی طلب سوی ملکوت نہادہ تا قدس لاهوت در مرآۂ صحنۂ سینۂ
 ۱۰ نورانی ایشان نجلی کرده است و بجناح^(۵) ہمت و رہبر^(۶) عقل در آفاق
 روح و کرامات جولان نمودہ و با روحانیان در صفت صفا ہم عنانی کردہ
 و بر موافقت کرویان با عنصام عروۂ وثقی^(۷) توکل ہم تکی نمودہ و بیقین
 بشناختہ کہ این خاکدان آب روی است^(۸) کہ بیادی معلق است جای
 آن ندارد کہ برآن بنائی توان نہاد یا ازو حسابی برداشت و دل در نعیم
 ۱۰ و ناز آن بست،

حلقۂ زلف یار دام بلاست * دل درو بستہ ام عین خطاست^(۹)
 و^(۱۰) نہ از گرفت او دژم و نا توان بودن، نہ^(۱۱) دل بر آن شادی^(۱۲)

(۱) اشارہ است بمثل «الْإِنْسَانُ قَبْلَ الْإِنْسَانِ»، رجوع کنید بجمع الأمثال در باب ہزہ، (۲) ہ: بگانی (۳) ج: زہر، (۴) آج واورا ندارند، (۵) آب ج د: بجناح، (۶) ز: شہر، (۷) کذا ہو مکبوب فی جمیع النسخ، یعنی عروۂ وثقای، (۸) کذا فی ب ز ہ: آبرویست، د: آب رویست، آج: آب روانست، (۹) از اینجا از نسخۂ ہ جملۂ طویل بمقدار نہ صغہ از صفحات آساقط شد است بدون بیاض بجای آن و آخر جملۂ ساقطہ در اواخر ورق ۹۶a از آ است، (۱۰) ب این واورا تراشید است، (۱۱) ب (باصلاح جدید) د: و نہ، (۱۲) ب (باصلاح جدید): بر شادی او، د: بر شادی،

آئِن سُلْطَانُ بِلَادِ الْمُسْلِمِينَ * آئِن بُرْهَانُ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ
 آئِن مَنْ كَانَ كَعَدِ السَّيْفِ بَأْسًا * آئِن مَنْ كَانَ كَقَدِّ الرَّحْمِ لِينًا
 إِنَّ ذَاكَ الْأَخْطَبَ قَدْ أَوْرَدَنَا * غَمَرَاتٍ مَا نُرَاهَا يَنْجَلِينَا
 ترك التزام شیوه ارباب نَعَسْ و اجتناب از سلوک جاده نَكَلَف واجبست
 ع، یعنی گرا ناکی از بوی و رنگ، ازین نط برین قدر افنصار کرد،
 چه کفی سرگذشت طراری * سرگذشت از اجل شنو باری
 نا بگوید بعافل و کرو کور * بکه دادم ز کسندم^(۱) زرو زور
 خسروانرا چگونه بستم دست * فصرهارا چگونه کردم پست
 نا بگوید که گردنان را من * چون شکستم بسروری گردن
 ۱۰ تا چو بشنیدی از غرور مہی * دل برین عمر بی وفا ننهی
 ازین حکایت مرد بینا بداند که عاقبت و فرجام دنیا اینست مکاره ایست^(۲)
 اندر خشم سیاه کاره سپید چشم، مواصلت او سر رشته مفاصلت و
 معاشرت او سرشته با معاشرت، گندم نمای جو فروش است زهری
 عسل نوش^(۳) عجزه در جلوه حسنائی پرنیان پوش طالبان در عقب او
 ۱۵ مدهوش قرین صد هزار ناله و خروش،

مشعبد جهان نیست فرتوت سر * کند کار دیگر نماید دگر
 بخواند بهر و براند بکین * همه کار او جاودان همچین
 ندانی که خواند کجا خواندت * ندانی که راند کجا راندت
 نه اول بکام تو بود آمدن * نه آخر بکام تو باشد شدن
 ۲۰ میان دو نا کای اندر جهان * بکام دلی زیستن چون توان
 نیز نظر باید بود تا بداند که لذت قصوی و انس اعلی آنهاست که
 (۴) بروی استدلال افعال و حرکات نامتناسب او می کنند و او را پشت

(۱) کذا هو مکتوب بعینه فی آ، یعنی ز که سندم، (۲) آب: مکاره است

(کدا)، (۳) یعنی با نوش عسل، (۴) ب باصلاح جدید: برای

استدلال استدلال از افعال، بروی استدلال استدلال افعال،

کرد خلیفه بفرمود تا عَلمِ او را در پیش عَلمِ سلطان محمد بردند آن خبر چون بسطان رسید سخت متأثر شد و کوفته خاطر گشت، و خلیفه ازو التماس جمعی فدائیان کرده بود جلال الدین جمعی را بخدمت او فرستاده و فرموده بود که هر چه او گوید از آن عدول ننمایند خلیفه را با امیر مکه و وحشتی افتاده بود جماعتی را ازیشان بفرستاد تا او را کارد زنند فدائیان غلط کردند و بعوض امیر مکه برادر او را کارد زدند و بکشتند و آن حرکت منکر در روز عرفه^(۱) در دشت عرفات بود و هم از آن فدائیان جمعی را بفرستاد تا اغلش^(۲) را در عراق کارد زدند و بکشتند و اغلش را سلطان نزدیک اتابک اوزبک^(۳) فرستاده بود و اغلش خویش را بنده و ۱۰ برکشیده سلطان می دانست، این اسباب ظاهر با اسباب دیگر اضافه شد و سلطان مرتبت و درجت خود را از مرتبه و درجه آل بویه و سلاطین سلجوقی کمتر نمی دانست بلک امیری از امرای خود در موازات آل بویه می داشت و مقدار و منزلت خود را از سلاطین سلجوقی برتر می پنداشت و ملک بغداد چندانک در تصرف خلیفه بود در حکم ایشان بودست و ۱۵ خلفای آن زمان چون طایع و مسترشد و غیر ایشان محکوم حکم و متابع امر و نهی ایشان بودند و کیفیت این حال در ذکر هریک در تواریخ مسطورست چون مطالعه رود از آنجا معلوم گردد می خواست تا بهانه سازد که بدان از وقیعت بنی آدم و ملوک اطراف خویش را معذور کند تا نگویند ساطانی که متقلد اسلام باشد بر هوس ملک قصد امام که رکن اسلام بیعت^(۴) او تمام شود ایمان خود را بر باد داد قال رسول الله صلی الله علیه و سلم مَنْ مَاتَ وَ لَمْ یُبَایِعْ اِمَامًا مَاتَ مِیْتَةً جَاهِلِیَّةً و قال الشَّاعِرُ نَصَلِیْ وَ اِثْمَامُ الصَّلَوةِ اَعْتِقَادُنَا * بِاَنَّكَ عِنْدَ اللهِ خَیْرُ اِمَامٍ از ائمه ممالک خویش استفتا کرد که هر امام که بر امثال این حرکات

(۱) آب ج: عرفات، (۲) آ: اغلش (در بسیاری از مواضع)،

(۳) ج: اوزبک، (۴) کذا فی ج ز، آ ب: شعت، د: بتبعیت،

توان نهادن^(۱) و نه ازین اندوه رنجور و غمناک شدن، سَرّا و ضَرّا او نزدیک مرد دانا متوازی و منساوی است، عَ سَوَاءَ عَلَيْنَا بُخْلُ لَيْلَى وَ جُودُهَا،^(۲)

چه باید نازش و نالش ز اقبالی و ادباری
که تا بر هم زنی دیده نه این بینی نه آن بینی^(۳)

ذکر موجبات وحشتی که سلطان محمد را با امیر المؤمنین الناصر لدین الله ابو العباس احمد^(۴) افتاده بود،

چون در ایّام سلطان نکش^(۵) سبب ملک عراق منازعتی افتاده بود و نکش لشکر بغداد را منتهزم کرده و وزیر را کشته چنانک ذکر آن در مقدمه^(۶) نوشته آمده است بهر وقت خلیفه در خفیه بخانان قرا ختای بدفع سلطان محمد پیغامها می داد و بسلاطین غور بکرات مراسلات و مکاتبات می فرستاد و آن اسرار در آن وقت ظاهر گشت که سلطان بغزین رفت و خزاین ایشان را تفتیش می کردند مکاتبات خلیفه مشتمل بر اغرا و تحریض او بر سلطان و استمداد بلشکر ختای از خزانه او بیرون می آمد و سلطان آن سر اظهار نکرد و آن مناشیر را بحجت نگاه می داشت، و جلال الدین حسن که از راه مصلحت اسلام را شعار خود ساخته بود و خلیفه آنرا قبول کرده می خواست تا اشاعت اسلام خود کند سبیل^(۷) حج روان

(۱) کذا فی ب (باصلاح جدید)، آج دَر: نهاد، (۲) اَوَّلُهُ: فَأَعْرَضْتُ عَنْ سَلَمَى وَ قُلْتُ لِصَاحِبِي، من ابیات المدرك بن حصن الفقهی مذکوره فی الحماصة ج ۴ ص ۴۶، و فيها «سَلَمَى» بدل لَيْلَى فی المصراع الثانی، (۳) د اینجا افزوده:

منه دل بر اقبال کاقبال را * چو مقلوب خوالی بود لا بقا،

(۴) ج افزوده: بن المصنّف، (۵) ز مشکلاً: تیکش، (۶) یعنی سابق و پیش از این و مقصود مقدمه کتاب نیست، رجوع کنید بص ۲۳، ۲۸ و بمقدمه مصحح ج ۱ ص قید، (۷) رجوع کنید بص ۹۶ ح ۵،

f. 93a و در هوای او پیراهن صبرش چاک شده بود مانند گل شکفته چون یوسف و زلیخا بعشق مشهور شدند سلطان سلاطین خطبه او کرد کور خان سبب تباین ملک تن در نداد و ابا نمود،

أَيُّهَا الْمُنْجِيُ الْكُرْبَى سَهْلًا * عَمْرِكَ اللَّهُ كَيْفَ يَلْفَيَانِ^(۱)

۵. سلطان عثمان متأثر و رنجیده گشت و اسباب وحشت از فظاظت^(۲) محصلان مال و شهنشگان کور خانی بود^(۳) با این علت اضافه گشته، و در آن روزگار از عزت اسلام ملوک اطراف و اصناف اشراف سلطان عثمان را منکر بودند که سلطان بلاد اسلام مشرکی را مفادست و او را جزیت می دهد اگر قوت مقاومت ندارد چرا بسلاطین اسلام تمسک نمی جوید و ازیشان التماس معاونت و مظاهرت نمی کند قال الله تعالى الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَيْتَنَعُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا، و در آن روزگار شوکت و حشمت و هیبت سلطان در دلهای متمکن گشته بود و عرصه مملکت او بسطت گرفته و هر کس که اعتزانه بولای او داشت و انتما نه بجل هوای او مترقب جواذب حوادث زمانه بود و مترصد صروف روزگار پر بهانه و مخالفت کور خان بقوت موافقت سلطان میسر می گشت بنزدیک سلطان رسولان فرستاد و در بلاد ما وراء النهر احواد منابر بذکر او معطر گردانید و سکههارا بالقباب او روان کرد

و ر لطف تو در زمی بیابد راهی * صد یوسف سر برآرد از هر چاهی
د آفروده: «و این بیت سزای او گفته اند

ای يك شبه وصل تو از ملك جهان خوشتر

جان برده رخ خوبت ای م تو ز جان خوشتر»

(۱) ز آفروده:

«هی شامیه اذا ما استقلت * و سهیل اذا استقل یان»

این دو بیت از عمر بن ابی ربیع قرشی شاعر مشهور است، رجوع کید بخزانة الأدب للامام عبد القاهر انبغادی ج ۱ ص ۲۴۸-۲۴۹، (۲) آ: مطالبیت،

(۳) کذا فی جمیع النسخ و ظاهر زیادتی کلمه «بود» است، ز آفروده: و،

که ذکر رفت اقدام نماید امامت او حق نباشد و چون سلطانی را که مدد اسلام نماید و روزگار بر جهاد صرف کرده باشد قصد کند^(۱) آن سلطان را رسد که دفع چنین امام کند و امای دیگر نصب گرداند و وجه دیگر آنک خلافت را سادات حسینی مستحق اند و در خاندان آل عباس غصب است بر جواز این جواب^(۲) فتاوی بستند و نام خلیفه را در تمام ممالک از خطبه بینداخت و قصد خاندان عباس بر سلطان مبارک نیامد،

ذکر استیصال سلطان سلاطین و سبب آن،

نسبت او بایک و بغرا خان می کنند که خانان ما وراء النهر بوده اند و ذکر خروج و استیلای ایشان در بینی عتبی مثبت است و او را در ۱۰ ماوراء النهر سلطان سلاطین گفتندی، چون خانان قراختای بر بلاد ماوراء النهر مستولی گشتند سلطان عثمان نیز در تحت حکم کور خان داخل شد و اوامر و نواهی او را منقاد و کور خان نیز بر قرار ملک ما وراء النهر بدو ارزانی داشت و او را از عاج نکرد و باندک مواضعه سنوی و شمه که در موافقت او بگذاشت رضا داد و او در رفاهیت و لذت ۱۵ روزگار می گذرانید و بهر وقت^(۳) بتزدیک کور خان می آمد مورد او را مکرم و عزیز می داشت کور خان را دختری بود که صورت ماه عکس رخ او بود و سورت حسن در شان او منزل گشته،

ای طرهای خوبان از نافه تو بوئی * هزده هزار عالم در عرصه تو کوئی
و در عصر خود یوسف مصر بود^(۴) سلطان سلاطین بجمال او شیفته شد

(۱) یعنی سوء قصد کند، استعمال «قصد کی کردن» بمعنی سوء قصد در باره او کردن در این کتاب شایع است، - که افزوده: که او را بد رسد، (۲) کلمه «جواب» را در آن ندارد و شاید همین بهتر باشد، (۳) بآج (هر دو بخط جدید) ر افزوده اند: که، (۴) بآر اینجا افزوده اند: «و این رباعی در حق او گفته اند

گر حسن تو بر فلک زید خرگاہی * از هر برجی جدا نباید مای

او تکیه را^(۱) که در باب او نظر عنایت داشت و بر آنک اقلیمی را در کف او نهد در خوارزم محبوس کردند و سلطان بمیرقد رفت دروازه‌ها در بستند چون دانستند که مقاومت ظباء با شیران شکاری میسر نباشد سلطان عثمان شمشیر و کرباسی برگرفت و بخدمت سلطان آمد و سلطان فرمود تا کُشش عالم کردند قرب ده هزار مسلمان را بکشند سادات و صلحا و ائمه و علما مصاحف بر دست برداشتند و شفاعت کردند فرمان شد تا شمشیرها در نیام کردند و چون سلطان عثمان حاضر آمد روی برو آورد و فرمود ای بی حمیت اگر استهزا با منکوحه خود سبب من بود آخر نه جفت تو بود در مذهب رجولیت چگونه رخصت یافتی که بر ۱۰ امثال حرکات دور از غیرت و حمیت اقدام نمودی سلطان عثمان از خجالت سر در پیش افکند و سلطان را هم رأی آن بود که او را بجان الی نرساند دختر سلطان که خان سلطان نام او بود بایقا بر جان شوهر رضا نداد بدان سبب فرمود تا در شب سلطان عثمان را از دست برگرفتند و کان ذلك فی شهر سنه تسع و ستّ مایه، و سلطان اهالی سمرقند را استمالت فرمود و بامرای فرغانه و ترکستان رسولان فرستاد و ایشان را بمطاولعت و متابعت خود خواند و لشکری را بپنجاب^(۲) فرستاد تا محافظت آن کنند و بجانب بقایای لشکر کور خان ناخن میکنند و نگذارند که باز قوتی گیرد و عدّتی سازد، چون کوچک از حال سلطان و قوت و غلبه لشکر وقوف یافت ایلچیان بخدمت سلطان فرستاد و مواضعه نهادند که از

(۱) کذا فی د، آ: برادر او تکیه را، ج: برادر او را تکیه، ز: برادر او را تکیه، ب: برادر او... تکیه را (بیاض بن «او» و «تکیه»)،

(۲) آ: پنجاب، ب: بسینجاب، ج: د: ز: بسنجاب، — متن تصحیح قیاسی است بقرینه آ و برای پنجاب رجوع کید نص ۱۰۸ ح ۴، و محتمل است بقرینه نسخ دیگر که صواب «بسینجاب» باشد یعنی باسینجاب شهر معروف ماوراء نهر سیحون، یا «بسینجاب» با بون بجای باء که طاعمرأ بصحیف سینجاب و در شامنامه و فرهنگهای فارسی همه جا بدین هیئت مسطور است،

و سلطان محمد چون متوجه مصاف قراختای گشت سلطان عثمان اورا بطاوعت و معاونت ملتزم بود تا بوقت آنک مراجعت نمود درّی را از صدف سلطنت و بدری را از فلک سعادت نامزد او کرد و بانام عُرُس و سور و استحکام عُرُس نهال مواصلت اورا در مصاحبت خود بخوارزم آورد و انواع تنوّعاتی که میان دو سلطان تواند بود بتقدیم رسانید و سلطان عثمان چون کار زفاف تمام کرد و بانصراف با مقرر عزّ خود مایل شد ترکان خاتون بر رسم ترکان که بر سیل اعزاز و اکرام تا مدت يك سال تمام دامادرا با خانه او نگذارند بمراجعت سلطان عثمان رضا نداد، تا چون سلطان^(۱) بر عزم ختای بار دیگر روان شد و بسرقت رسید اهالی و اعیان آن سبب تخلف و تقاعد سلطان عثمان^(۲) مترّد گشته بودند و هرکس از آن تخلف تصوّری دیگر می کرد سلطان از خواصّ خود جماعتی را باز گردانید تا سلطان عثمان را با کریمه او اجازت انصراف دادند و با ترتیبی که لایق چنان سلطانی باشد روان گردانید و حشم و خدم در صحبت او بفرستاد، چون سلطان با خوارزم رسید بر آنک روز بروز مرتبت دامادرا بلندتر گرداند مُنْهیان از نزدیک دختر سلطان رسیدند معلم از خلاف سلطان عثمان و موافقت او بار دیگر با کور خان و استنهایی که با او رفته است از استحضار او در مجلس انس و با استخدام دختری که از کور خان درین نوبت در عقد آورده بود، سلطان محمد تحمّلی^(۳) می کرد و اظهار آن جایز نمی فرمود تا دیگر باره کس رسید که ارباب سمرقند باشارت سلطان عثمان جماعتی را که در مصاحبت مهد عالیّه^(۴) رفته و آنچ از لشکر آنجا مانده بود قتل کردند مخالفت و مبیانت آشکارا شد سلطانرا حیثیت از اعضا مانع آمد و فرمود تا برادر او

(۱) آ افزوده «عثمان» و آن غلط است،

(۲) فقط درج، (۳) آ ممکن است که «تحمّلی» نیز خوانده شود،

(۴) ب: عالی،

شاهی و سراج و هاج دین الهی
 سَلَاةُ ظِلِّ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ إِنْ جَرَتْ * لَهُ ذِكْرُهُ بَيْنَ السَّلَاطِينِ بَخَبَّوْا
 وَ يَعْنُو لَهُ صَيْدُ الْمَمَالِكِ خُضْعًا * إِذَا أَصْطَفَتْ حَوَالِيَهُ كُهُولٌ وَ شُرُخٌ
 یعنی سلطان جلال الدین ملازم پدر بود و بس^(۱) و پسران دیگر زینت
 و حیاة دنیا بودند و هوس، بر اندیشه دور از هدف رشاد و منتهی سداد انکار
 می نمود^(۲) و می گفت لشکرها را در افطار تفرقه کردن و از خصم در مقابل
 نا آمله بلك از جای خود نخبید روی گردانیدن دلیل هر ذلیل است
 نه سیل هر صاحب دولتی نبیل و اگر سلطان را بر اقدام و مبارزت و
 افتخام و مناجزت رای قرار نمی گیرد و بر عزیمت فرار اصرار دارد کار
 ۱۰ لشکریهای جزار بن باز گذارد تا پیش از آنک فرصت از دست بشود و
 پای در خلاب حیرت و دهشت بماند و در میان خلائق چون عِلْكَ
 خابیده دهان ملامت شوم و غرقه غرقاب ندامت گردیم روی بدفع حوادث
 و تدارك خطوب روزگار عابث آرم،

مگر بخت رخشنده بیدار نیست * و گر نه چنین کار دشوار نیست
 ۱۵ پدرش جواب چو آب^(۳) می داد که خیر و شر زمان را اندازه معین است^(۴)
 و نظام و قوام کارها و خلل و زلل امور را مقداری مبین^(۵) تا چنانک
 در ازل الآزال مقدورست و در صفحه قضا و قدر مسطور بنهایت نکشد
 و عارضه که حادث شدست تا بغایت به انجامد^(۶) ممانعت و مدافعت و
 اهل و امهال در آن بونه^(۷) يك چاشنی داشته باشد و بتدبیر عاجزانه
 ۲۰ که ابنای آدم در حالت بؤس^(۸) و شدت از سر جهالت کنند و عاقبت

(۱) کذا فی بَ زَ، آجَ دَ کلمه «وَس» را ندارد، (۲) یعنی سلطان
 جلال الدین، (۳) جَ دَ زَ «چو آب» را ندارد، (۴) بَ زَ : بیست،
 (۵) بَ (بخط جدید) زَ افزوده اند : نه، (۶) کذا بعینه فی آ،

(۷) کذا فی بَ جَ دَ (؟)، آ : بونه (و توبه نیز ممکن است خوانده شود)، زَ : بویه،
 (۸) کذا فی بَ جَ دَ اعنی «بؤس»، آ : برس، رَ : ترس،

جانبین بر قصد کور خان متفق شوند اگر سلطان پیشتر او را بردارد تا حدود کاشغر و ختن سلطان را مسلم باشد و اگر کوچک پیشتر دفع او کند تا آب فناکت کوچک را^(۱) مقرر باشد برین جملت مقرر کردند و سلطان بر توانر بناختن او لشکر می فرستاد و ناختن لشکر سلطان تا مجدود بیش بالیغ^(۲) رسید و دارالملک سلطان سمرقند شد و آنجا مسجد جامعی بنا فرمود و عمارات عالیّه آغاز نهاد، و عجب حالی آن بود که چون حرم سلطان در دست لشکر نانار افتاد خان سلطان که از سلطان عثمان آنفت می داشت در دست صباغی آمد در امیل^(۳) و او را در عقد آورد و بهمدیگری بودند تا گذشته شد،

ذکر سلطان جلال الدّین،

شیطان^(۴) و سواس خوف و هراس را بر ضمیر پدرش سلطان محمد چندان و چنان مستولی گردانید بود که در زمین منفذی و بر آسمان مرقاتی می جست تا خود را از لشکر بی کران بر کران کند و از دست انصباپ ایستان رکاب فرار سبک گران^(۵)، هنگام انصراف از تار و وصول f. 94a بسمرقند بر عزیمت تحوّل و فرار لشکرهای جرّار و مردان کارزار را که از ساهای مدید و عهدهای بعید جهت چنین هنگای و ذخیره مثل این آیای باشد بر رباع و بقاع مقسوم می کرد و بحفاظت بلاد موسوم، و از پسران او آنک بزاز^(۶) بزرگتر بود و بشهامت و صرامت بیشتر تاج فرق

(۱) کذا فی ح، ب د ر. او را، آ: سلطان را، و این غلط صریح است،

(۲) ب د: بیش بالیغ، (۳) کذا فی ح، آ: امیل، ب د: امیل،

ز: امیل، (۴) کذا فی ب ح د ر، آ: سلطان،

(۵) کذا فی آ ب د ج، ز: سنگ گران،

(۶) ب افزوده. و راد، ز افزوده. و داد،

وَلَا تَقْعُدَنَّ نَفْسُ الْمُجْفُونِ عَلَى الْقَدَى

وَفِي الْأَرْضِ مَرْكُوبٌ وَرَبْحٌ وَصَاحِبٌ^(۱)

مخواست تا در میدان مردانگی جولانی کند و بر دوران گنبد گردان
بفرزانی رحمان نماید مگر غبار فتنه را که زمان از زمین بلا انگخته بود
تسکین دهد و غرار^(۲) عنارا که قضا و قدر از نیم جفا آخته بود کند کند،

وَمَا آتَنِي إِلَّا الْكَرَمَةُ إِنَّهَا سَجِيَّةُ نَفْسٍ حُرَّةٍ مُلْتَمِتٌ كِبَرًا

اما دانندگان دقایق و غواصان دریای حقایق دانند که چون مرد را
بخت سرگشته شود و پهلوا از بار تپی کند و پشت جفا بگرداند بهیچ روی
چشم آن نتواند داشت که باز رخساره وفا نماید، و چون دندان قهر و غدر
تیز کرد زبان بکام چرب نری باز نهد، و تا پای برگرفت دیگر دستگیری
کند، و گردن آزم پیچید اعطاف عاطفت را تحریک واجب داند، و گره
مخاصمت بر ابروی معادات و معاندت زد لب بخند مسالمت بگشاید، و
چون سر موئی بگشت هر چند در استعطف و استرداد او نا بجان بکوشد
گوش آن نتوان داشت که باز از جهت خویشتن بینی ریش جنبانی کند،
و اگر مقدار سر ناخنی از جای برفت انگشت فرا تدارک آن نتوان کرد،
اِذَا أَنْصَرَفَتْ نَفْسِي عَنِ الشَّيْءِ لَمْ تَكُنْ - إِلَيْهِ يُوْجِهْ آخِرَ الدَّهْرِ ثَقِيلٌ^(۳)
و احياناً اگر برخلاف عادت روزکی چند خضره الدمن وار سبزی کند
عاقبت کار هشیماً تَذَرُوهُ الرِّبَاحُ باشد و بر رای سلطانی نیز هم مخفی و
مستور نمود که مکایدت^(۴) با فلک ستهند و معاندت با روزگار گردند رنج
و عناست و جریان امور جمله بر تقدیر و قضااست لَا مَرَدَّ لِقَضَائِهِ وَلَا

(۱) من قصیده لابی بکر الخوارزمی مدح بها شمس المعالی قابوس بن وشمکر آوردها
المبین فی تاریخه و قد مرّ بیت آخر من هذه القصيدة آنفاً (ص ۷۵ س ۱۲)،

(۲) کذا فی آد، ح: عوار، ب: باصلاح جدید: جراز، ز: تیغ، - غرار بمعنی
له شمشیر و نری آن و تیزی بزه و ترو بخوان است،

(۳) من ابیات لمن بن اوس مذکوره فی الحماسة (طبع بولاق ج ۴ ص ۷۸-۸۰)،

(۴) کذا فی آد، ب: مکایدت، ج: مشکوک بین آدو،

و خاتمت آن ندانند که در آخر دست بر چه منوال خواهد نشست و کعبتین ملک کدام نقش بر بساط خواهد انداخت امید نجاح و فلاح در نصور نتوان آورد و قوت و شوکت^(۱) در آن صورت بك سیرت داشته باشد و هر کالی را نقصانی است و هر بدری را محافی و هر نقصانی را کالی که تا بکمال نرسد و چشم زخمی را که از تأثیر افلاک بر کره خاك ظاهر شدست و نقطه آن احوال ما بوده تا منقضی نگردد و سیلاب آن فرو نگردد و نایره آتش بلیت خامد نشود و صرصر ادیت راکد تدارك اموری که نظام آن مبدد شدست و ارکان آن منهد^(۲) گشته نه هانا از جد و اجتهاد و محاربه و جلاد جز عنا و زیادنی بلا فایده دهد چه معلوم و محقق است که اضطراب در ربنه خنق جز هلاکت نیفزاید و از مباشرت نوهم و تخیل جز جنون^(۳) نزاید،

فَإِنْ تَكُنْ نَشِيتُ آيِدِي الزَّمانِ بِنَا * وَ مَسْنَا مِنْ عَوَادِي بُؤْسِهِ الضَّرَرُ
فِي السَّمَاءِ نُجُومٌ مَا لَهَا عَدَدٌ * وَلَيْسَ يَكْشِفُ إِلَّا الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ^(۴)

f. 94b برین منوال بچند کثرت قیل و قال کرد و البته سلطان بتخلف پسر رضا نمی‌داد و باجبار اورا نگاه می‌داشت تا بوقتی که سلطان محمد ازین کهنه سرای دنیا بقرارگاه عقی رسید و از شورستان خاکی بوستان پاکی خرامید سلطان جلال الدین و برادران خردتر او با چند کس معدود از ابسکون^(۵) بشطّر آن آمدند و بدالت آنک

(۱) کذا فی جمیع نسخ، و مناسب عبارت «قوت و ضعف» یا «قوت و شوکت و عجز و ذلت» و نحو آن است و عبارت متن چنانکه هست ناقص است بلاشبیه،
(۲) ج ز: مهدم،

(۳) ب ج د: جز جین جنون، ز: جز جین جین (کذا!)،

(۴) من حمله آیات شمس المعالی قابوس بن وشمک، انظر بتیمه الدهر
ح ۲ ص ۲۹۰ و این خلکار فی حرف اتقاف، (۵) د: سیط آن، ب
باصلاح جدید «به سظام» و این غلط است،

پدر بود و آق^(۱) سلطان با او بهم^(۲)، و از اعیان امرا بوح^(۳) پهلوان
خالِ ارزلاق^(۴) سلطان و کوچای^(۵) نکین و اغول^(۶) حاجب و تیمور^(۷)
ملك با نود هزار مرد قفلی در خوارزم بودند، و سلطنت و دست خوارزم
سلطان محمد سبب تربیت ترکان خاتون بر ارزلاق^(۸) سلطان که بس
کودک بود و در دانش و آموز نه زیرک مقرر کرده بود، بوقت وصول
سلاطین آراء و اهواء مختلف شد هر کس بجانبی دیگر مایل گشتند و
سبب ضعف و عجز ارزلاق^(۹) سلطان و ناسازگاری ارکان هر محکومی حاکی
و هر مظلومی ظالمی شد و بعضی از امرا که بقوت و شوکت غالب بودند
و بر مرکب جهل و حماقت راکب بر آن بودند که از ایشان کاری آید و
اگر سلطان جلال الدین که رکن اقوی و جانب اند است سلطان شود
هر کس را مقداری و مرتبه معین باشد که قدم از آن فراتر نتوان نهاد و
مناصب در نصاب استحقاق قرار گیرد،

ارزلاق، (۶) از اینجا تا کلمه «سلطان» در ص ۱۴۱ س ۲ از ج ساقط است،
(۱) کذا فی بَ دَ زَ، آ: اق، جَ هَ ندارند، (۲) یعنی ارزلاق سلطان و آق
سلطان با سلطان جلال الدین با هم بودند چنانکه صریح نسوی است (طبع هوداس
ص ۵۵، ۵۶)، (۳) کذا فی آ (?)، و ممکن است که «بوح» یا «بوجی» نیز
خوانده شود، ب: توجی، د: نوای، ز: فوجی، جَ ندارد، در اصل نسخه
نسوی ص ۱۵: بوجی، ص ۷۹: بوجی، مطابق متن مطابق ص ۱۱: بوجی و ص ۵۷:
توخی، (۴) کذا فی آ دَ، ب: ارلاق، ز: ارزلاق، جَ هَ ندارند،
(۵) کذا فی آ بَ جَ دَ زَ، ب: کوچای، (۶) کذا فی آ بَ دَ زَ، ج:
اغول، - در تاریخ گریده (طبع برون ص ۴۹۸ و طبع گانتن ص ۴۰۲) این کوچای
نکین و اغول حاجبرا (باسم اغول ملك) هردورا از پسران محمد خوارزمشاه می‌شمارد
و این سهو واضح است و منشأ سهو ظاهراً نقصانی بوده است در نسخه جهانگشای
که مؤلف تاریخ گریه بدست داشته است مثل نسخه جَ از نسخ ما و شاید هم خود
این نسخه بعینها بدست وی بوده است، (۷) ج: تمور، (۸) کذا فی
آ بَ جَ دَ زَ، (۹) کذا فی جَ دَ زَ، آ: ارلاق،

مُعَقَّبَ حُكْمِهِ و استرداد بخت بر باد شده نه بدست ما و شامت بلك
جهان خود دام بلاست عشو دهی پر دغااست

زاندیشه کران کن تو که دریای جهانرا

مردان جهان دیده ندیدند کرانه

خیره بفسوس و بفسانه چه نهی دل

کاحوال جهان جمله فسوس است و فسانه

و اقبال و دولت از خاندان نکشی نُکسی تمام گرفته است و کوکب

سعادت در وبال ادبار روی بر جعت و انحطاط نهاده امید تنبیت^(۱) آن

ممکن نه و سر منشور تُوْتی اَلْمَلِكْ مَنْ نَشَاءُ بر جبین دولت چنگر خان و

اولاد او مسطور و پیدا گشته چنانک مقصود تَنْزِعُ اَلْمَلِكْ مِنْ نَشَاءُ بر

صفحات احوال معاندان او هویدا گشته طی آن در وهم بشر مقدور نه

اما میخواست تا بسر چون پدر مطعون السنه بشر نشود و غرض سهام

ملام بندگان باری تعالی نگردهد،

عَلَى طَلَابِ الْجِدِّ مِنْ مُسْتَفْرِهٍ * وَلَا ذَنْبَ لِي إِنْ حَارَدَنِي الْمَطَالِبُ^(۲) f. 95a

بدین موجبات سلطان جلال الدین چون جواز لشکر مغول بر صوب

عراق بشنید بمنقشلاع^(۳) رفت و اسبی که در آن حدود یافت باولاغ گرفت

و میشران بخوارزم روان کرد^(۴) برادران او ارزلاق^(۵) سلطان^(۶) که ولی عهد

(۱) تصحیح قیاسی، - آ ب: تنبیت، ج د: ثبت، ز: ثبت، (۲) الغالب

على الظن أن هذا البيت من قصيدة ابى بكر الخوارزمي التي مر منها يتان في ص ۷۵ و

۱۲۹، (۳) آ: بمنقشلاغ، د: بمنقشلاق، ج در متن: بمنقشلاغ، در حاشیه:

مَنْكَ قِشْلَاغْ، ب: بمیشلاغ، ز: بقشلاغ، - منقشلاغ شهری بوده است در

آخر حدود خوارزم نزدیک بحر خزر (یاقوت)، (۴) ب د ز افزوده اند: و،

(۵) کذا فی آ ج د (بالف وراء مهمله و زاء معجمه و لام و الف و در آخر قاف)،

ب «ارزلاق» بتقدم زاء معجمه بر زاء مهمله ولی نقطه زاء الحاقی است، ز «ارزلاق»،

در سیره جلال الدین للنسوی در اصل نسخه و حید پاریس ص ۷۷ و ۷۹ دو مرتبه و

۸۶ «ارزلاغ»، و در متن مطبوع بز همه جا «ارلاغ»، و در نسخ جامع التواریخ غالباً:

چادر قبری پوشید

سپید عنان ازدهارا سپرد * بگرد از جهان روشنائی ببرد
و در هنگام وَلَاتِ حَیْنِ مَنَاصٍ از میان آن قوم خلاص یافت، و ساعت
انفصال سلطان از خوارزم خبر احتشاد جنود بجانب ایشان شنیدند و
سامان قرار نداشته بر پی سلطان پویان گشتند و روز دیگر را هم بدان
موضع با قوی که با سلطان جلال الدین مکاوح و مکافحت کرده بودند
مقابل افتادند و آق^(۱) سلطان در خدمت ارزاق^(۲) سلطان و اعیان
خانان چون قوم نثار دیدند بر مثال اختران از انسلال تیغهای خرشید
گریزان شدند و یک حمله جمله از کارزار روی برنافتند و دست بچنگ
۱۰ نا یازید پای برداشتند و سلاطین روزگار در دست شیاطین تانار گرفتار
گشتند و اعیان و اکثر حشم طعمه ذُبابِ شمشیر آبدار و لقمه ذُثاب و
کفتار شدند و سلاطین بعد از دو روز که ذلّ اسار دیدند کيفر^(۳) آنچه
f. 95b پدرشان با خاندان ملوک و بیوتات قدیم کرده بود برداشتند و در زیر
خاک دفین گشتند بلك در جوف سباع و ضباع ضمین و الحکم لله ربّ
العالمین،

اگر تند نادی برآید ز گنج * بخاک افکند نا رسیده نرنج
ستمگاره خوانیش ار دادگر * هنرمند خوانیش^(۴) اربی هنر
و سلطان جلال الدین چون بشادباخ رسید دو سه روز باستعداد رفتن
چنانک دست داد مشغول بود تا ناگاه نیم شبی که
۲ نه آوای مرغ و نه هژای دد - زمانه زبان بسته از نیک و بد
بر مثال شهاب ثاقب بر مرکب توکل راکب گشت در پانزدهم^(۵) ذی
الحجه سنه سبع عشره و ستمایه بر عزیمت غزنین که پدرش نامزد او کرده

(۱) ج: ألقی، (۲) کذا فی آب دَر: ح مشکلاً: آرلاق، ه ندارد،
(۳) جمیع نسخ: و کيفر، (۴) کذا فی آب بالکُرار، ج د: دایمیش،
(۵) کذا فی دَر آ: نامردم ج: یاردم، ر: گوئیمش،

أَحْجَلُ لِلرَّجُلِ وَ النَّاجُ الْهَيْفُ لِمَا فَوْقَ الْحِجَاجِ وَ عَقْدُ الدَّرِّ لِلْعُقِّ (۱)
 و چون اکثر حشم او و عوالم (۲) اغلب کرام بجانب سلطان مایل بودند و
 خواصّ عقلا که برور ایام حلو و مسرّ روزگار چشید بودند و عذب و
 عذاب آنرا دیکه بخدمت (۳) او راغب شدند و بر خدمت (۴) او اقبال نمودند
 و اگرچه میان برادران موافق و عهد غلاظ و شداد رفت امرای بد
 اندیش نعییه ساختند تا مغافصه بجملت جلال الدین را هلاک کنند یکی از
 آن جماعت سلطان را از آن حالت آگاه گردانید چون سلطان دانست که
 آن قوم را در چنین هنگامی اندیشه لجاج و عنادست نه رای موافقت و
 اتحاد در انتهاز فرصتی منشر گشت و کم تخت خوارزم و آن کاخ گرفت
 ۱ و چون مردان بر راه نسا عازم شادباخ شد تا چون باستو (۵) رسید در
 پشته شایقان (۶) با لشکر نانار دوچار (۷) زد و با عدد قلیل ساعتی طویل
 با آن قوم محاربت نمود و بمجملهای متواتر منعاقب که اگر در آن حالت
 پور زال بودی جز راه گریز نسپردی مقاومت کرد تا بوقتی که روزگار

(۱) من قصیده لأبی العلاء المعری مدکورة فی دیوانه سقطت انزید و البیت الذی قبل
 بیت المتن بلا فاصله :

فَرَّتْ بِالنَّظْمِ تَرْتَبُ الْحُجْلُ عَلَى - تَخْصِرُ الْحُجْلُ بِلا طَيْشِرٍ وَلَا خُرْفٍ
 الجلی فی معنی عروس محلوّ ای رتب شعرك مراتب فمن كان مغفصاً فاجعل له منه
 نحیلاً و من كان یجری بحری الرّأس فاجعل له منه تاجاً و الحجاج [بنج الحاء و
 کسرهما] عظم الحاحب و من كان کالعلق فأعطه منه عَقْد درّ اشرح الخشب التبریزی
 علی سقط انزید، (۲) دَ این ولورا دارد و انسب فمن است ظاهراً،

(۳) کذا فی آسج ز بالتکرار، دَ در موضع ثانی بر عودیت،

(۴) کذا فی آح دَ، بَ رَ باستوا، - در معجم البلدان این کلمه اُستوا مصوط
 است و آن نام ولایتی است از خراسان که حوشان اقوچان شهر مرکزی آنست،

(۵) کذا فی رَ، آ: شایقان، دَ: شایقان، بَ حَ: ساقیان، جامع التواریخ

(Suppl. pers. 200) ورق ۱۲۰۰ - ساقیان، سوی اصل نسخۀ پاریس ص ۸۶: مرج

سابع، من مضوع ص ۶۱ - مرج سابع، (۶) حَ دو چهار،

رسید تا بحدود بردویه^(۱) از مضافات هراة برفتند و ازو بازگشتند و سلطان روان شد چون بغزنین رسید و امین مَلِک^(۲) با پنجاه هزار لشکر آنجا بود بخدمت استقبال بیرون آمد و تمامت لشکر و رعیت بقدم او استبشار نمودند و بمکان او استظهار یافتند و سلطان دختر امین مَلِک را خطبه کرد و آن زمستان در غزنین در میدان سبز مقیم شد و چون آوازه وصول او شایع و مستفیض گشت زمره عساکر و اقوام از هر طریق یائینِ مِنْ کُلِّ قَبْجِ عَیْبِی، و سیف الدین اغراق^(۳) با چهل هزار از مردان دلیر بخدمت سلطان متصل گشت و امرای غور همچنین از جوانب بدو پیوستند،

۱۰ ز هر سو سپه شد برو انجمن * که هم با گهر بود و هم تیغ زن
و چون کار او با فرّ و شکوه شد و لشکر و حشم انبوه اول نوبهار و هنگام

ج: ماسرمانان، د: مابزناباد، ر: ندارند، - در مجموعه از رسائل عهد تیموریة محفوظه در کتابخانه ملی پاریس (Suppl. pers. 1815) دو مرتبه نام موضعی مذکور است که از فراین قریب یقین می شود که مراد همین موضع است، یکی در ورق ۱۴۴ یکی از علمهارا نام می برد موسوم «مولانا رکن الدین مابزنابادی» که بعراق بخدمت شاه شجاع از آل مظفر رفته بوده است و این کلمه را در کمال وضوح «مابزنابادی» با میم و الف و باء موحد و زاء مثلثه فارسی و نون و بعد از آن کلمه آباد نوشته است، دیگر در ورق ۱۴۱ که نامه از منشآت همان شخص مسطور است باسم «مولانا رکن الدین مابزنابادی» ضبط مذکور ولی باء فارسی بجای باء موحد و در آخر نامه نوشته «مسود هذا البیاض ... محمد بن اسمعیل المدعو برکن الخوافی»، و از اینجا واضحا معلوم میشود که مابزناباد از محال خواف است و از متن جهانگشای برمی آید که مابزناباد نزدیک زوزن است و در حقیقت خواف متصل بزوزن است پس تقریبا یقین میشود که مراد از «ماسرناباد» در متن همین مابزناباد است لاغیر،

(۱) ج: ز: مغول، (۱) کذا فی د، آ: بردویه، ب: بردویه،

ج: ز: بردونه، (۲) ز: این ملک (در جمیع مواضع در این فصل)،

(۳) کذا فی د وهو الصواب که سیعی، آ: ج: ر: اغراق،

بود، از حرکت او نا وصول لشکر مغول مقدار يك ساعتی بیشتر توقف نبود چون ایشانرا معلوم شد که شهر از سلطان خالی ماندست حالی پی او گرفتند تا بسر دو راه^(۱) رسیدند که سلطان ملك ایلدرك^(۲) را با قوی آنجا بگذاشته بود نا اگر بر عقب لشکری برسد ساعتی مطارده کنند چندانک میان او و خصم مابینی حاصل آید بعد از ساعتی ایلدرك^(۳) چون پای ایشان نداشت دست بچینانید و بر راهی دیگر که نه مبر سلطان بود روان شد و ثار بر پی او بر آن عزیمت که سلطان هم ازین راه رفته باشد دوان گشتند و سلطان از راه دیگر باز آنک^(۴) اسب مرادش لنگ بود در يك منزل چهل فرسنگ پیمود و لشکر مغول از طلب او نکول کردند و از آن راه عدول نمودند چون بزوزن^(۵) رسید و خواست که در زوزن^(۶) رود چندانک مراکب اورا اندک استجمای حاصل آید اهالی با سلطان منافست نمودند و تخصّص نیز بیاره آن که سبب آن التماس می کرد تا اگر لشکر مغول برسد ساعتی مقاومتی تواند کرد و از پیش و پس او یکبارگی در نتوانند آمد بهیچ وجه رضا ندادند و گفتند اگر لشکر مغول^(۷) برسد ایشان از آن جانب بتیر و شمشیر روی بتو آرند و ما ازین سو بسنگ از پس پشت حمله کنیم چنانک در قرآن مجید حکایت حال خضرست حتّی إِذَا آتَىٰ أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَ أَهْلَهَا فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّقُوهَا، فی الحمله چون از کرم خانه بزرگان وفادار زوزن^(۸) روزن غدر گشاده یافت بماسرآباد^(۹) رسید و در نیم شب حرکت کرد بامداد موغال^(۱۰) آنجا

(۱) بَدَدَ : دو دره ، (۲) کذا فی آ و من بَ ، حاشیه بَ : ایلدرك با

ایلدرك ، جَدَدَ : ایلدكر ، زَ : ایلدوك ، (۳) کذا فی آ ب ، جَدَدَ :

ایلدكر ، ز ندارد ، - ملاحظه كید كلمه «ال درك» و «كار درك» را سابقاً

ص ۴۱، ۴۲ ، (۴) بَجَزَ : با آنك ، دَ : بر آنك ، (۵) آ : روزن ،

دَر : بروزن ، (۶) آ : زوزن ، دَر : روزن ، (۷) بَدَدَ : موغال ،

(۸) آ : روزن ، دَ : از (کذا) ، (۹) کذا فی آ (۲) ، و ممكن است «ماسرآباد»

و «ماسرآباد» نیز خوانده شود ، بَ : «ماسرآباد» ولی نقاط آن همه الحاقی است ،

شیکی فوتوفو^(۱) را با سی هزار مرد روان فرمود چون سلطان بیروان^(۲) رسید بعد از يك هفته لشکر مغول هنگام چاشگاهی در رسیدند سلطان هم در حال بر نشست و مقدار يك فرسنگی پیش رفت و صف کشیدند و مینه را بامین ملک سپرد و میسر را سیف الدین ملک اغراق^(۳) و در قلب بنفس خود بایستاد و فرمود تا تمامت لشکر پیاده شدند و اسبان بر دست گرفتند و تن بر مرگ نهادند و چون کثرت عدد جانب باین که بامین ملک مفوض بود زیادت از لشکر مغول بود ده هزار سوار از مردان کارزار بر مینه زدند و مینه را از جای برداشتند از قلب و میسر مدد متواتر شد تا لشکر مغول را با مرکز بردند و از جانبین^{۱۰} درین حملات بسیار کشته شد و بسیار مجادلت کردند و چهار مکابدت و مکابدت و هیچ کدام پشت بر روی خصم نکردند تا چون طشت افق از خون شفق سرخ شد هر کس در مرکز خود نزول کردند و لشکر مغول یاسا دادند تا هر سواری بر جنیت نمائی نصب کردند چون روز دیگر که سیاف فلک تیغ را بر کله^(۴) شب راست کرد باز از جانبین^{۱۰} صف کشیدند و چون لشکر سلطان در پس لشکر مغول صفی دیگر دیدند پنداشتند مددی رسیده است خایف گشتند و مشورت کردند که بهریمت روند^(۵) و کوههای بسته و تیره^(۶) را پناه سازند سلطان بدان رضا نداد

(۱) آ: سیکی فوفو، ج: سیکی فوتو، ر: سیکی توتو، د: سکی فوبو، — متن تصحیح قیاسی است رجوع کنید مجلد اول ص ۱۳۰، ۱۴۲، ۱۰۸، در جامع التواریخ طبع برزیل ج ۲ ص ۱۱۹-۱۲۵ دوازده یا سیزده مرتبه نام این شخص ذکر شده است اغلب باسم شیکی فوتوفو و گاه فوتوفو نویان یا فوتوفو فقط،

(۲) کذا فی ب، ج د ز: بیروان، آ: سروان، (۳) کذا فی آ ج د ر، ب: اغراق، (۴) کذا فی آ ب ج د، ز: کله، (۵) اینجا آخر جمله

ساقطه از نسخه ه است و ابتدای آن در ص ۱۱۹ س ۱۷ است و بجای این سقط در ه هیچ ریاضی نیست فقط بعد از بیت مذکور در ص ۱۱۹ س ۱۶ یعنی حلقه زلف بار الح ه بلا فاصله اینطور دارد: — «بعد از آنکه چنگیز خارا ار جانب سلطان محمد ابدك فراغ بال حاصل شد بفکر رفع سلطان جلال الدین افتاد ذکر توجه

گماریدن^(۱) ازهار از غزنین بیرون آمد و بر عزیمت پروان^(۲) روان شد چون آنها نزول فرمود خبر رسید که نکجک^(۳) و ملغور^(۴) با لشکر مغول محاصره قلعه والیان^(۵) مشغول اند و نزدیک رسیدست که مستخلص کنند سلطان بنه و انقال را در پروان^(۶) بگذاشت و با لشکر بر سر نکجک^(۷) و ملغور^(۸) تاختن آورد مردی هزار از فراول نثار بکشت و چون لشکر سلطان بعدد زیادت بود لشکر مغول از آب عبور کردند و پل خراب و بر آن جانب آب نزول کردند و رود خانه میان هردو لشکر حایل بود بتیر بر یکدیگر دست بگشادند تا چون شب در آمد نیم شبی لشکر مغول کوچ کردند و سلطان بازگشت و ذخایر بسیار بدانجا نقل فرمود و ذخایر خزاین استخراج کرد و بر لشکر تخصیص^(۹) فرمود و با پروان^(۱۰) مراجعت نمود و چون این خبر بخدمت چنگر خان رسید و التیام و انتظام احوال سلطان معلوم رای او شد

خبر شد بتزدیک افراسیاب که افکند سهراب کشتی بر آب
ز لشکرگزین شد فراوان سوار جهان دبدگان از در کارزار

(۱) رجوع کند بص ۳۹ ح ۴، (۲) کدا فی ب، ح دَر: پروان، آ: پروان،
— «پروان ... سر حد بامیان است و راههای بسیار بآنها کشد» (ورق ۱۰۹)،
«پروان پنج اوله و آخره نون بلبده قریه من غزیه» (یاقوت)، (۳) تصحیح
قیاسی، رجوع کنید بح ۱ ص ۱۰۵، ۱۰۶، — آ اینجا نکجک، و در ورق ۴۰۰
(ح ۱ ص ۱۰۵ که تعین قراءت نسخه آ آنها غملة ترك شد است): نکجک، و در
درق ۱۱۰ دو مرته نکجک، پس معلوم میشود که نسخه آ قطعاً حرف اول این
کلمه را تاء مشدده فوقیه و حرف سوم را چیم و حرف آخر را کاف میخواند: است بعضی
نکجک، ب: نکجک، ر: نکجک، ج: مکجک، د: نکجک، (۴) کدا فی
آ د، ج: ثور، ز: طغور، جامع التواریخ طبع برزین ج ۲ ص ۱۱۹،
۱۲۱: مولعار، (۵) کدا فی آ ج، د: والیان، ز: والیان، (۶) کدا
فی ب، آ ج دَر: پروان، (۷) آ: نکجک، ر: نکجک، ب: نکجک، ح:
مکجک، د: نکجک، (۸) کدا فی ب د، آ: ملغور، ج: ثور، ز: طغور،
(۹) ب: تخصیص، (۱۰) کدا فی ب، آ د: پروان، ح: سار،
ر اصل جمله را ندارد،

مَلِك و سیف الدین اغراق^(۱) سبب اسبی منازعت افتاد امین الدین ملک تازیانه بر سر ملک اغراق^(۲) زد سلطان آنرا باز خواستی نفرمود که بر لشکر قفلیان^(۳) نیز اعتماد آن نداشت که بباز خواست تن در دهند سیف الدین ملک آن روز توقف نمود تا چون شب در آمد بر مثال جبلة بن آیهَم روی بر تافت و بکوههای کرمان و سیفران^(۴) شتافت،

تَنْصَرْتُ بَعْدَ اَئْحَى عَارًا لِلطَّمَةِ * وَمَا كَانَ فِيهَا لَوْ صَبَرْتُ لَهَا ضَرَرٌ^(۵)
و نمای احوال اغراق^(۶) در ذکرى مفرد از آنجا معلوم شود، قوت سلطان از خلاف ملک اغراق^(۷) شکسته شد و راه صلاح و صواب برو بسته روی بغزنین آورد بر عزیمت آنک از آب سند عبور کند و چنگر خان آن غایت را از کار طالقان فارغ گشته بود و تفرقه فرقه سلطان دانسته بر دفع و انتقام چون برق و هاج و سیل تجاج اندرونی از انتقام مشغون با لشکری از قطار باران افزون روی بسلطان نهاد و چون آوازه او بسلطان رسید و خبر حرکت او بشنید و لشکر چندان نه که طاقت مقاومت آن لشکر پر کین و مقابله پادشاه روی زمین تواند

^{۱۵} که آن شاه در جنگ نر از دهاست * دم آهنج بر^(۸) کینه ابر بلاست شود کوه خارا چو دریای آب * اگر بشنود نام افراسیاب عزیمت عبور بر آب سند مقرر کرد و فرمود تا کشتیها آماده کردند و

(۱) آ: اعرانی، (۲) آب: اعرانی، (۳) آ: قفلیان، د: قفلیان،

ز: قفلیان، ب: قفلیان، (۴) تصحیح قیاسی، رجوع کنید به ص ۱۰۸،

— آ اینجا: سمران، در ورق «۳۱: سنقران، ج و جامع التواریخ طبع برزین ح ۲ ص ۱۲۴: سنقران، ب: سیفران، ه: ز: سنقران، د ندارد،

(۵) من ابیات منهورة لجبلة بن الایهم آخر ملوک غسان بالشأم قالها بعد تنصره فی فصة طويلة، انظر الأغاني ح ۱۴ ص ۲-۸ و معجم البلدان فی ذیل «الشأم» و

خزانة الأدب الرمام عد انقادر بن عمر البعدادی ج ۲ ص ۲۴۱-۲۴۵،

(۶) آب: اعرانی، ه: اغراق، اعرانی، (۷) ه: بر (ظ)،

و از فاسدات آرای ایشان امتناع نمود برین بیت که
وَقَوْلِي كُلَّمَا جَشَّاتُ وَجَاشْتُ * مَكَانَكَ تُحْمَدِي أَوْ نَسْرِيحِي^(۱)

f. 96b و بر قرار روز دیگر پیاده شدند و لشکر مغول چون صولت و بسطت
لشکر اغراق^(۲) دیکه بودند بهادران را گرین کردند و روی بر میسر
نهادند مردان اغراق^(۳) کمانها را بتیر اغراق کردند و پای افشاردند و
برخم تیر حملها کردند و ایشان را باز داشتند و چون مغول از آن حمله
پشت بنمودند^(۴) و راه مرکز خود پیمودند سلطان بفرمود تا کوس فرو
کوفتند و تمامت لشکر سوار گشتند و بیکبار حمله آوردند و لشکر مغول
روی بر گردانیدند و در اثنای آن باز کُرتی دیگر باز گشتند و بر لشکر
سلطان دوآیندند و قرب پانصد مبارز را بر زمین انداختند سلطان
چون شیران مرغزار و نهنگان دریای زخار هم در آن حال در رسید
مغولان منهزم شدند و هردو نوین^(۵) با عددی اندک بخدمت چنگر خان
رفتند و لشکر سلطان بغنیمت مشغول گشتند، در اثنای آن میان امین الدین

چنگر خان بحرب سلطان جلال الدین چنگر خان مکیک (ظآ - تکیک) را با جمعی
از امرای لشکر بدفع سلطان جلال الدین فرستاد چون از اعراب و غیر آن ار مردان
آفاق مستطیر شک بود بکروز جنگ مردانه نمود بعد از آن رای امرای جان قرار
گرفت که بر بالای کوهها روند و کوههای پشته و تیرثرا آنج و از اینجا ببعد
بعینه مانند سایر نسخ است، (۱-۵) آ: کوهها بسته و تیر، ه: کوههای
بسته و تیر، ر: کوههای بسته و تیر، ب: کوهها بسته و تیر، ج: کوهها
بسته و تیر، د: کوهها و پشتهها،

(۱) من ابیات مشهورة عمرو بن الاطنابة الأنصاري الخزرجي، انظر الکامل للمبرد
طبع لیبزیک ص ۷۵۴، و ابن خلکان فی حرف المیم فی ترجمة ابی عمیده النحوی
معمّر بن النبی طبع طهران ج ۲ ص ۲۲۸، و شواهد المعنی: بامش خزانه الأدب ج ۴
ص ۴۱۵، (۲) آب: اعراق، ه: ز: عراق، ج: ندارد،

(۳) ه: ز: اعراق، (۴) کذا فی ب: ه، ر: کردند، ح: بنمودند، د:

بنمودند، آ: نمودند، (۵) گویا مقصود از هردو نوین تکبک و ملغور

است و شکی فوتوفورا که سردار این لشکر بود تحت استکوت گذرابه است، رجوع
کبید بجامع التواریخ طبع برزین ج ۴ ص ۱۱۹-۱۲۰،

میان آن کشته شد و دست چپ را نیز برداشتند سلطان در قلب با
 همتصد مرد پای افشارد و از بامداد تا نیم روز مقاومت کرد و از چپ
 بر راست می‌دوانید و از یسار بر قلب حمله می‌آورد و در هر حمله چند
 کس می‌انداخت و لشکر چنگر خان پیش می‌آمدند و ساعت بساعت
 زیادت می‌گشتند و عرصه جولان بر سلطان تضایق می‌گرفت چون دید که
 کار تنگ شد^(۱) از نام و ننگ با^(۲) دبه تر و لب خشک در گذشت
 اجاش^(۳) ملک که خال زاده سلطان بود عنان او گرفت و او را باز پس
 آورد و سلطان اولاد و اکباد را بدلی بریان و چشپی گریان^(۴) وداع
 کرد و بدالت^(۵) آنک

اِذَا الْمَرْءُ اَمْ يَحْتَلُّ وَ قَدْ جَدَّ جِدُّهُ * اَصَاعَ وَ قَاسَى اَمْرُهُ وَهُوَ مُدْبِرٌ
 وَ لَيْكِنْ اَخُو اَحْزَمَ الَّذِي لَيْسَ نَارِلًا * يُوْا اَلْخَطْبُ اِلَّا وَهُوَ لِلْقَصْدِ مُبْصِرٌ
 فَذَٰكَ فَرِيْعُ الدَّهْرِ مَا عَاشَ حَوْلُ * اِذَا سُدَّ مِنْهُ مَخْرَجُ جَاشٍ مِّنْخَرٍ^(۱)
 فرمود تا جبیت در کشیدند چون بر آن سوار شد کرفی دیگر در دریای
 بلا^(۲) بهنگ آسا جولانی کرد و چون لشکرا باز پس نشاند و عنان
 بر تافت جوشن از پشت باز انداخت^(۳) و اسبرا تازیانه زد و از کنار
 آب تا رود خانه مقدار ده گز بود یا زیادت که اسب در آب انداخت،

(۲) آج ه ز اینجا افزوده‌اند: و، د افزود: و کار، (۳) کذا فی ب

باصلاح جدید، آ ه: و، ج ز ندارند، د اصل جمله را ندارد،

(۴) کذا فی آ ج، ه ز: اجاس، ب: احاش، د: اجناس، نسو
 ص ۱۴۸، ۱۸۶: اخش ملک (ابن خال للسلطان)،

(۵) ج افزود: با هزار درد و داغ، (۶) کذا فی آ ج ه ز، و دالت یعنی
 گستاخی است، ب (باصلاح جدید) د: بدالت، (۷) هذه الأبيات مع التی

ستذکر فربا و مجموعها ستة أبيات من قصيدة مشهورة لتأبط شراً مذكورة في الحاشية،
 انظر شرح الحاشية للخطيب التبریزی طبع بولاق ج ۱ ص ۴۷-۴۱،

(۷) فقط در ب، (۸) ح افزود: و چتر خویش را در ربود و چوب آرا

اور خان^(۱) که در یزک بود با یزک پادشاه جهانگیر چنگز خان مقاومت کرد شکسته با نزدیک سلطان آمد، و چون چنگز خان بر عریمت او وقوف یافت پیش دستی کرد و پیش^(۲) او گرفت و لشکرها از پیش و پس فرو گرفتند صبح گاهی که نور شب از عذار روز^(۳) دمیده بود و شیر صبح از پستان آفاق جوشیده سلطان در میان آب و آتش ماند از جانی آب سند بود و از کناری لشکری چون آتش سوزان بلك از طرفی دل در آتش داشت^(۴) و از جانب دیگر طرف آب بر روی^(۵) بازی^(۶) همه سلطان^{f.97a} دل از دست نداد و داد مردانگی بداد و مستعد کار شد و مستعر^(۷) آتش جنگ و پیگار و چون آن شهر از ادراع کوشش^(۸) جنگ پلنگ رنگ شد و در ضرب پرده مخالف تیز آهنگ اسب انتقام زین کرد و ارتکاب افتخام گرین لشکر نصرت پیکر پادشاه هفت کشور بر میهنه که امین ملک داشت حمله کردند و از جای برداشند و اکثر ایستان را بقتل آوردند و امین ملک منهزم شد و بر جانب برشاور^(۹) زد تا مگر جان بتک پای ببرد خود لشکر مغول راهها گرفته بودند در

(۱) کذا فی آب ج ده و جامع التواریخ طبع برزین ج ۲ ص ۱۲۶ و نسوی ۵۵ جا در بصایف کتاب خود، ز: اوز خان، (۲) ده ز: پیش، ب: پیش، آج: پیش، (۳) کذا فی جمیع النسخ، و بنظر میآید که مناسب «نور روز از عذار شب» باشد، (۴-۵) کذا فی آ، ه: و از جانی طرف آب بر روی، ج: و از طرفی دیگر آب بر روی، ز: و از طرفی دیگر آب بر روی و چشم، ب: بتصحیح الحاقی: و از طرف دیگر روی بر آب، د: اصل جمله را ندارد، (۵) کذا فی آ، سایر نسخ: یا این، (۶) کذا فی آ د و اصل ب، و مصف مسعرا (بر مرض صحت نسخه) متعذبا یعنی آفرورده استعمال کرده است و این ظاهر خطاست چه استعرا لازم است لا غیر، - ج: مستقر، ه: متشعر، ز: مستشعر، ب: باصلاح جدید: مستغرق، (۷) کذا فی جمیع النسخ، و مناسب شاید «پوشش» است، (۸) کذا فی ه، ج: برشاور، د: برساور، ب: ز: رساور، آ: اینجا: برساور، و در ورق «۱۰۹: برشاور (مثل متن)، جامع التواریخ طبع برزین ج ۲ ص ۱۲۶: فناور، - مراد یشاور شهر معروف پنجاب است،

غافل چگونه تواند بود،

بگیتی ندارد کسی را هال * مگر بی خرد^(۱) نامور پور زال
 برمدی هی ز آسمان بگذرد * هی خویشن کهتری نشهرد

ذکر احوال او در هندوستان،

سلطان چون از آن دو ورطه آب و آتش از غرقاب سند و نابره
 باس چنگر خان خلاص یافت و^(۲) پنج شش کس از مفردان که روزگار
 ایشانرا فرا آب نداده بود و صرصر نابرات فن و بلا ایشانرا بجا
 فنا نسپرده بود بدو متصل شدید چون جز نواری و اخنا در میان بیشه
 اندیشه ممکن نبود يك دو روز توقف نمودند تا مردی پنجاه دیگر بدو
 پیوستند و جاسوسان بجزیر گیر^(۳) رفته بودند باز آمدند و خبر داد
 که جمعی از رنود هنود سوار و پیاده بر دو فرسنگی مقامگاه سلطان اند
 و بعثت و فجور مشغول سلطان اصحاب را فرمود تا هر کسی چوب دستی
 ببریدند و مغافصه بر سر ایشان شیخون رانندند چنانکه اکثر ایشانرا
 در آن کُرت هلاک کردند و چهار پایان ایشانرا و اسلحه غنیمت گرفت
 و جمعی دیگر نیز ملحق شدند بعضی سوار بود^(۴) و قومی بر دراز دنبال
 استوار^(۵)، خبر آوردند که از لشکرهای هند دوسه هزار مرد درین
 حدودند سلطان با صد و بیست مرد بریشان دوانید و بسیار را از آن
 هنود بر شمشیر هندی گذرانید و مرمت افواج خود از آن غنیمت ساخت،

(۱) کذا فی آب. (؟)، ج: بر (= بر) خرد، د: ز: بر هنر، (۲) د واورا
 ندارد، (۳) ب (باصلاح جدید) = ز: بجزیرگیری، (۴) ب (بتصحیح
 الحاقی) د: بودند، ج: ز ندارد، (۵) کذا فی ز، آ: وقومی بر دراز
 دنبال استوار، ب: وقومی دزار دنبال استوار، ج: وقومی بردل از دنبال استوار،
 د: و بعضی پیاده و قومی از دنبال، ه: وقومی پیاده بود از دسال استوا (کذا)،
 جامع التواریخ نسخ خطی یاریس: بعضی بر اسب و بعضی بر گاو سوار شدند، -
 دراز دنبال یعنی گاو و گاو میش است (برهان)،

فَرَسْتُ لَهَا صَدْرِي فَرَلَّ عَنِ الصَّنَا * بِهْ جُوجُوْ عِلَّ وَ مَنِّ مَخَصَّرُ^(۱)
 و بر مثال شیر غبور از جیحون^(۲) عبور کرد و بساحل خلاص رسید،
 فَخَالَطَ سَهْلَ الْأَرْضِ لَمْ يَكْدَحِ الصَّنَا * بِهْ كَدَحَهْ وَ الْهَوْتُ خَزْيَانُ يَنْظُرُ^(۳)
 چنگر خان چون حالت عبور او مشاهده کرد بکنار آب دوانید مغولان
 نیز خواستند تا خود را در آب اندازند چنگر خان ایشان را منع کرد
 دست بتیر بگشادند جماعتی که معاینه کرده بودند حکایت گفتند که از
 بس کشتگان که در آب بکشتند از رود خانه آن مقدار که تیر می‌رسید
 از خون سرخ گشته بود سلطان با يك شمشیر و نیزه و سپری^(۴) از آب
 بگشت،

۱۰. فَأَبْتُ إِلَى فَمِهِمْ وَ لَمْ أَكْ آيِبًا * وَ كَمْ مِثْلَهَا فَارَقَتْهَا وَ هِيَ نَصْفُ^(۱)
 و^(۲) گردون در نَجَب می‌گفت

بگیتی کسی مرد ازین سان ندید * نه از نامداران پیشین شنید
 چنگر خان و تمام مغولان از شکست دست بر دهان نهادند و چنگر
 خان چون آن حال مشاهده کرد روی پسران آورد و گفت از پدر
 ۱۰ پسر مثل او باید چون از دو غرقاب آب و آتش بساحل خلاص رسید
 ازو کارهای بسیار و فتنهای بی شمار تولد کد از کار او مرد عاقل

(۱) رجوع بص ۱۴۱ ح ۶، (۲) یعنی رود سند، شاهدهی دیگر برای استعمال
 «جیحون» بمعنی مطلق رود بزرگ بطور اسم جنس، رجوع کبید بص ۵۹ ح، و بج ۱
 ص ۱۰۸ س ۲، (۳) ج افزوده: و ترکش، (۴) جمله ذیل در این
 موضع فقط در نسخه ج موجود و از سایر نسخ مفقود است: -

«چون با کاره افتاد در شب همچنان کار کردار آب پیامد تا مقابل
 لشکرگاه خود و مشاهده کرد که خانه و حزانه و متعلقان او غارت می‌کردند و چنگر
 خان همچنان بر کنار آب ایستاده سلطان از اسب فرود آمد و زین باز گرفت و بد
 زین و قسا و تیرها با آفتاب نداحت و خشک می‌کرد و چتر را بر سر نیزه کرد تنها بود
 تا نماز دیگر قرب هفت کسی که از آب با کار افتاده بودند با او بیوستند و با آفتاب
 زرد می‌بود و چون آفتاب زرد شد چنگر خان بدو نگاه می‌کرد و او با آن هفت
 کس روان شد و گردون در نَجَب می‌گفت آخ»

چون بحکم نصاریف روزگار حق جوار و تدانی مزار ثابت گشته است و اصناف چین اضیاف کتر افتد اگر از جانین مورد موالات مصفی باشد و کووس مؤاخات موئی و در سرا و ضرا معاونت و مظاهرت یکدیگر التزام رود مقاصد و مطالب بمحصول موصول گردد و مخالفان چون موافقت ما بدانند دندان مکاوحت ایشان کند شود و التماس تعیین موضعی که روزی چند مقام تواند ساخت کرد، و چون شهادت و صرامت سلطانی در آفاق مشهور بود و وفور بطش و غلبه او در جهان مذکور سلطان شمس الدین چون پیغام بشنید چند روز درین مصلحت می پیچید و از وخامت آن می اندیشید و از تسلط و تورط او می ترسید چنان گفتند که عین الملک را آنجا قصد کردند تا گذشته شد سلطان شمس الدین ایلچی با نزلهائی که در خور چنان مهمان باشد فرستاد و عذر موضع آنک درین حدود هوائی موافق نیست و درین رفعه موضعی که شادرا لایق باشد نه اگر سلطان را موافق آید از حدود دیلی موضعی تعیین کنیم تا سلطان آنجا مقام کند و آن حدود را چندانک از طغاة پاک کند ۱۵ اورا مسلم باشد، چون این پیغام بسطان رسید بازگشت و تا بمحدود بلالاه (۱) و رکاله (۲) آمد و از جوانب گریختگان لشکرها برو جمع می آمدند و فوج فوج از زیر شمشیرها جسته بدو متصل می گشتند تا جمعیت او بمحدود ده هزار رسید، تاج الدین ملک خلج (۳) را با لشکری بکوه جود (۴) فرستاد تا آنرا غارت کردند و بسیار غنیمت یافتند، و بتزدیک رای کوکار سنکین (۵) فرستاد و خطبه دختر او کرد اجابت کرد و پسر را با لشکری بمخدمت

(۱) کذا فی جمیع النسخ، نسخ جامع التواریخ پارس: بلالاه (مثل متن) و: بلالاه،

(۲) کذا فی آد، ج ه ز: بکاله ب: بکاله، نسخ جامع التواریخ بیکاله و بیکاله،

(۳) کذا فی ه ز، ب ج د: خلج، آ: حلج، (۴) کذا فی آ ب د ه ز،

ح: جودی، نسخ جامع التواریخ نزهه جا «جودی»

(۵) کذا فی ب د، آ: کوکار سنکین، ه: کورکان سنکین، ج: کوکار

مسکین، ز اصل جمله را ندارد،

وَمَنْ يَفْتَقِرْ مِنَّا بِعَشْرٍ مُحْسَمٍ * وَ مَنْ يَفْتَقِرْ مِنْ سَائِرِ النَّاسِ يَسْأَلْ
وَ إِنَّا لَنَلْهُوَ بِالسُّيُوفِ كَمَا لَهَتْ * فَنَاءٌ يَعْقِدُ أَوْ سَحَابٍ قَرْنُفَلٍ^(۱)

چون خبر قوت سلطان و انتعاش کار او در هندوستان شایع شد از
کوه^(۲) بلاله^(۳) و رکاله^(۴) جمع شدند و در حد پنج شش هزار سوار بر
سر سلطان ناختن آوردند چون خبر ایشان بشنید با سواری پانصد که
داشت پیش ایشان باز رفت و مصاف داد و آن جنود هندورا پراگند
و نیست کرد و از جوانب شُذَّاذ افراد و افراد اجناد روی بسطان
دادند تا در حد چهار^(۵) هزار مرد بخدمت سلطان متصل شدند، خبر
جمعیت او چون پادشاه جهانگشای چنگر خان رسید و در آن وقت در
حدود غزنین بود لشکری را بدفع او نامزد فرمود لشکر مغول مقدم ایشان
توربای نقشی^(۶) چون از آب بگدشتند سلطان قوت مقاومت ایشان
نداشت متوجه دلی^(۷) شد، مغولان نیز چون آوازه گر بختن سلطان بشنیدند
باز گشتند و حدود ملکفور^(۸) را غارت کردند، سلطان بکنار دلی بدو
سه روزه راه رسید یکی را که باسم عین الملکی موسوم شد بود رسالت
۱۰ نزدیک سلطان شمس الدین فرستاد بحکم آنک ان الکرام للکریم محل^(۹)،

(۱) السَّحَابُ فِلَادَةٌ تُتَخَذُ مِنْ قَرْنُفَلٍ وَ سُكٍّ وَ مَحَلِّبٍ لَيْسَ فِيهَا مِنَ اللَّوْلُؤِ وَ الْحُجُومِ
شیءٌ قال ابن الأثير هو خَيْطٌ يُنْظَمُ فِيهِ خَرَزٌ وَ تُلْبَسُهُ الصَّبِيَّانُ وَ الْحُجُورَى (لسان
العرب باختصار)، (۲) آب آفروده اند: و، (۳) کذا فی جمیع النسخ،
(۴) کذا فی د و آ در ورق ۹۸ دو مرتبه، آ (اینجا: ح: نکاله، ب: بکاله،
ه: نکاله، ر: زنکاله، (۵) کذا هو مکتوب بعینه فی آ،

(۶) آ در ورق ۲۲۸ (ج ۱ ص ۱۱۲): تُرْبای نقشی، و اینجا: توربای نقشی،
د: توربای بقشی، ج: توربای توفسین، ب: بوربای توفسین، ز: توربای
نوفسین، ه: نوربای و توفسین، جامع التواریخ طبع برزین ج ۲ ص ۱۲۸:
دوربای بویان، (۷) ز: دهلی (فی المواضع)، (۸) کذا فی آ ب د،
ح: مکنور، ه: ملکفور، ز: مکنور،

(۹) کذا فی آ ب د^(۱)، ز: ان الکرم للکریم محل، ج: ان الکرام للکریم
محل، ه: ان الکرام للکریم الحل (کدا)،

بولتان شد سلطان ایلچی فرستاد و پسر و دختر امیر خان^(۱) را که از مصاف آب سند گریخته آنجا افتاده بودند باز خواست و مال طلید فباچه آن حکم را منقاد شد و پسر و دختر امیر خان^(۱) و مال بسیار بخدمت سلطان فرستاد و التماس نمود که ولایات او را تعرض نرسانند، چون هوا گرم شد سلطان از اوچه عزم یابلاغ کوه جود و بلاله و رکاله^(۲) کرد و در راه قلعه بس راور^(۳) را محاصره داد و جنگ فرمود در آن جنگ تیری بر دست سلطان زدند و مجروح شد الفصه قلعه بگرفتند و تمامت اهالی آن قلعه را بقتل آوردند، آنجا خبر توجه عساکر مغول بطلب او برسید مراجعت کرد و مرور او بظاهر مولتان بود ایلچی فباچه فرستاد و از مرور اعلام داد و نعل بها^(۴) خواست فباچه ابا کرد و عاصی شد و بمصاف پیش آمد بعد از يك ساعت چالش سلطان توقف نفرمود و برفت با اوچه آمد اهل اوچه عصیان کردند ۱۲ سلطان دو روز آنجا بایستاد و آتش در شهر زد و بر جانب سدوستان^(۵)

(۱) کذا فی جمیع النسخ فی الموضعین، و من شککی ندارم که امر خان سهو نسخ است و صواب چنانکه صریح نسوی است (ص ۸۷-۸۸: «امین ملک» مکرراً امین خان است و مقصود امین ملک مذکور در ورق ۹۵b، ۹۶a-b، ۹۷a، ۱۰۸b-۱۰۹b است که مصنف از اوگاه بامین الدین ملک و امین ملک و احیاناً بین ملک تعبیر می نماید و ابن الاثیر او را مَلِک خان می نامد و نسوی امین مَلِک و رشید الدین خان ملک و همه اسماء یک مسمی هستند، میمنه سلطان جلال الدین بدست امین امین ملک بود و در وقت عبور جلال الدین از آب سند وی برشاوور منہزم شد در آنجا بدست مغول کشته شد (ورق ۹۷a)، و دختر امین امین ملک که در متن اشاره بدان میکند در حواله سلطان جلال الدین بود (ورق ۹۵b)، (۲) کذا فی آب ز واضحاً، ج: جودی و بلاله و نکاله، د: حود بلاله و رکاله، ه: جود کرد او بلاله و نکاله، (۳) کذا فی ب: ه، آ: بس راور، ج: برشاوور، د: بس راور، ز: بس (کذا)، نسخ جامع التواریخ: بس رام، (۴) ب: نعل بها، (۵) کذا واضحاً فی آب، د: سندوستان، ج: ز: هندوستان، اغلب نسخ جامع التواریخ: سدوسان، نسوی اصل نسخه پاریس ص ۱۲۳: سیستان، «و رجل [جلال الدین] صوب سیستان (متن مطبوع هوداس ص ۹۰: سیستان) و بها فخر الدین

سلطان فرستاد سلطان پسر اورا بقتلغ^(۱) خانی موسوم کرد، و قباچه^(۲) امیری بود که ولایات سند بحکم او بود و دم سلطنت میزد و میان او و رای کوکار سنکین^(۳) مخالفتی بود سلطان لشکری را بقصد قباچه فرستاد و سر لشکر اوزبک نای^(۴) بود و قباچه بکار آب سند یلک فرسنگی اوچه^(۵) لشکرگاه داشت با بیست هزار مرد اوزبک نای^(۶) با هفت هزار مرد مغافصه شیخون بسر او برد لشکر قباچه منهزم و متفرق شدند و قباچه در کشتی باکر و بکر^(۷) دو قلعه است در جزیره^(۸) رفت و اوزبک نای^(۹) در لشکرگاه او فرود آمد و آنانرا که در لشکرگاه یافت اسیر گرفت و بشارت بسطان فرستاد سلطان حرکت فرمود و هم بآن معسکر ۱۰ بارگاه قباچه که زده بودند فرو آمد و قباچه از آکر و بکر^(۱۰) منهزم

(۱) آ: بقلع، ب: ج: ز: بقتلغ، (۲) این کلهرا در آ بر خلاف رسم الخط قدیم خود که فرقی بن ج و چ نمیگدارد سه چهار مرتبه «قباچه» با سه نقطه زیر چ نوشته است، (۳) کذا فی ب: د: آ: کوکار سنکین، ه: کورکان سنکین، ج: کوکار مسکن، ز: کورخان سیکي، (۴) کذا فی ه: د: اوزبک ماهی، ب: ازبک پای، ولی نقطه ب و پ الحاقی است، آ: ازبک نابی، و محتمل است که «ازبک نابی» نیز خوانده شود، ج: ز: اصل جمله را ندارند، نسخ جامع التواریخ یاریس: اوزبک نابی، اوزبک ماهی، اوزبک نابی، نسوی ص ۹۰-۹۱، یکی از سرداران بزرگ سلطان جلال الدین را در غزوات وی در هند نام میبرد باسم «ازبک باین» و از قرائن قریب یقین است که مقصود از آن همین شخص است، (۵) آ: یکی دو مرتبه این کلهرا «اوچه» با سه نقطه زیر چ نوشته است، (۶) کذا فی ه: ج: ازبک نابی، د: اوزبک ماهی، آ: ازبک مای (یا) ازبک پای، ب: ازبک پای، ولی نقطه ب و پ الحاقی است، ز: نابی (کذا)، (۷) کذا فی آ: ب: ج: ه: باکر و بکر، د: باکر و کرد، ز: بالرو بکرد، (۸-۷) کذا فی آ، ب: که دو قلعه است در جزیره، ج: دو قلعه است در جزیره ای آجا، د: جزیره است و قلعه در آن جزیره، ه: که قلعه است در جزیره، ز: قلعه است در جزیره، (۹) کذا فی ه: ج: ازبک نابی، د: اوزبک ماهی، ز: اوزبک نابی، آ: اوزبک نابی، ب: ازبک پای، ولی تمام قاطع الحاقی است، (۱۰) کذا فی آ: ب: ج: د: از باکر و بکر، ه: از کرومکرو، ز: از کرومکرد،

حال از جانب عراق خبر رسید که غیاث الدین سلطان^(۱) در عراق متمکن شده است و اکثر لشکر که در آن بلاد اند هوای سلطان جلال الدین دارند و استحضار او کرده بودند^(۲) و نیز خبر رسید که براق حاجب بکرمانست و شهر جواشیر^(۳) را محصار گرفته است و هم آوازه توجّه لشکر مغول بطلب سلطان دادند سلطان از آنجا بر راه مکران^(۴) برفت از عنونت هوای مخالف مبالغ از لشکر سلطان هلاک شدند، و چون خبر وصول مواکب سلطان براق حاجب رسید نرهای بسیار پیش فرستاد و استظهار^(۵) تیجّ و استبشار نمود چون برسد از سلطان التماس قبول دختری که داشت کرد سلطان اجابت نمود^(۶) و عقد نکاح بست کونوال قلعه نیز بیرون آمد و کلید حصار پیش سلطان آورد سلطان محصار برآمد و کار زفاف بانمام رسانید بعد از دو سه روز سلطان بر عزم شکار و مطالعه^(۷) علف خوار برنشست براق حاجب بعثت آنک درد پای دارم ازو باز ماند چنانک گفته اند ع، تَعَارَجْتُ لَا رَغْبَةً فِي الْأَعْرَجِ، در راه سلطان را از توقف و تقاعد او و تمارض اعلام دادند سلطان دانست^{۱۰} که از تخلف او خلاف زاید و از تأخیر او تا خبر باشد فساد تولّد کند بر سیل امتحان هم از راه یکی را از خواصّ باز گردانید و فرمود که چون عزیمت عراق بزودی مصمم است و آن اندیشه بر امور دیگر مقدم براق حاجب هم اینجا بشکارگاه حاضر شود تا آن مصلحت را مشورت کرده آید چه او در امور مجرب و مهذب است و بتخصیص برکار عراق واقف تا بر موجب مصلحت دید او تمشیت آن مهمّ بتقدیم رسد براق

(۱) ب (باصلاح جدید) ج د: سلطان غیاث الدین، (۲) ه ز: کرده اند،

(۳) کدا فی آ، ب د ه: بردشیر، ج: بردسر، ز: برادشیر، - جواشیر (کواشیر)

و بردشیر (بردسر) هر دو یکی است و هر دو نام يك شهر است (یاقوت در «بردسر»)،

(۴) ج بخط الحاقی: کیج (= کیج) و مکران، (۵) ز افزوده: و،

(۶) ج بخط الحاقی در حاشیه افزوده: و سلطان جلال الدین دختر براق حاجب را

قبول فرمود بالزین پدرش، (۷) کدا ی ب د ز، آ ج: بمطالعه، ه: تا مطالعه،

برفت فخر الدین سالاری از قبل قباچه حاکم سدوستان^(۱) بود و لاجین^(۲) ختائی سر لشکر او بود لشکر پیش اور خان^(۳) که مقدمه سلطان بود آورد جنگ کردند لاجین^(۲) ختائی کشته شد اور خان^(۴) شهر سدوستان^(۵) را محصور کرد چون سلطان برسد فخر الدین سالاری بتضرع با شمشیر و کرباسی پیش سلطان آمد سلطان در شهر فرو آمد و بیکاه آنجا مقام کرد و فخر الدین سالاری را تشریف داد و حکومت سدوستان^(۶) برو مقرر داشت و بر جانب دیول^(۷) و دمریله^(۸) نهضت کرد و خنيسر^(۹) که حاکم آن ولایت بود بگریخت و در کشتی بدریا رفت سلطان نزدیک دیول^(۱۰) و دمریله^(۱۱) فرو آمد و خاص خان را با لشکری ناختی بر جانب نهر واله فرستاد از نهر واله شتر^(۱۲) بسیار آوردند و سلطان در دیول^(۱۳) مسجد جامعی بنا فرمود در موضعی که بت خانه بود، و در اثنای این

السالاری (هوداس: السعلاری) والیا علیها من قبل قباچه صفدّه بالطاعة و سلم
مفاتیحها الیه»، (۱) کذا فی ب باصلاح جدید، ه: سدوسان، آج ز:
هندوستان، د ندارد، (۲) کذا فی ب ج ه ز، آ: لاجین، د اصل
جمله را ندارد، (۳) کذا فی آ ب ج ه ز، د ندارد، (۴) کذا فی
ب ج ه ز، آ: اورخان، د ندارد، (۵) کذا واضحا فی آ ب، ه:
سدوسان، د در موضع اول ندارد و در موضع اخر: سدوستان، ج: سند، ز:
هندوستان، (۶) کذا فی آ ج ه، ب: د: دیول، ز: دیول، نسخ جامع
التواریخ اغلب «دیول» مثل متن، و بعضی «دیول»، - رجوع کید: تعجم البلدان
در تحت «دِیْل»، (۷) کذا فی آ ب ه، ج: ز: دمریله، د: مریله،
نسخ جامع التواریخ بعضی «دمریله» و برخی «دمریله»، (۸) کذا واضحا فی آ ب،
ه: خیسر، ز: خیسر، د: خسر، ج: حسس، نسخ جامع التواریخ بعضی «خسر»
و برخی «جنسر»، (۹) کذا فی آ ج ه ز، ب: د: دیول، (۱۰) کذا
فی آ ب ه، ج: دمریله، د: مریله، ز: مرابه، (۱۱) کذا فی ه ز و
اغلب نسخ جامع التواریخ، آ و بعضی نسخ جامع التواریخ: شر، ب: شر، د:
یسر، ج: غنیمت (کذا)، (۱۲) کذا فی آ ج ه، د: دیول، ب: مشکوک
من دیول و دیول، ز: دیول،

خاندان کریم در حصن حصانت^(۱) بلیان عقل و رزانت تربیت یافته بود در عقد سلطان منعقد شد^(۲) چون بدان وصلت مرایر موافقت از جانبین مبرم گشت و بنای مطابقت و مصادقت محکم چند روز معدود مقام فرمود و از آنجا عزیمت اصفهان کرد، و در آن وقت انا بك سعد . پسر خود انا بك مظفر الدین ابو بکر را که حق تعالی او را وارث ملک او و چند پادشاه دیگر کرد در صدف حبس چون در موقوف گردانیده بود سبب آنک در آن وقت که از نزدیک سلطان محمد باز گشته بود با پدر جنگ کرد و بر پدر زخمی زد، سلطان اطلاق او التماس کرد انا بك جواب داد که هر چند فرزندانم ابو بکر اهل حقوق کرد و موسوم سمیت^{۱۰} عقوق شد و خفتانی که نشان زخم بر آن بود بفرستاد اما اشارت سلطان چون جان در تن روانست بعدما که سلطان حرکت فرماید او را با ساختگی بر عقب بفرستم و بر آنجهلت که زفان داد وفا کرد^(۳) و انا بك ابو بکر را بفرستاد^(۴)، بوقت توجه سلطان^(۵) غلای از آن عز الدین

(۱) کذا فی آب ج دَر، هـ: حصین حصات، - و شاید صواب «حصن حصانت»
با «حصن حصانت» باشد، (۲) در حاشیه ج در این موضع نوشته: -
«حاشیه محمد منجم نوشته است از خوشه چینی خرمن عطا بلك (کذا) جویی یافته این دولت تاریخ دانستن، و دختر انا بك را ملکه خاتون نام بود که جفت سلطان رسم دل جلال الدین [بن] محمد خوارزمشاه شد و سلطان دو ماه [و] نیم در اینجا مقام کرد و چون سلطان باصفهان رسید مظفر الدین ابو بکر را پدر آماده کرد [و] روان کرد باصفهان سلطان رسید و مقداره (؟- شش؟) سال مظفر الدین ابو بکر در ملازمت سلطان جلال الدین بود و او را همچون برادر خود بیشتر میدادست (کذا) تا انا بك سعد او را طلب کرد [و] ولی عهد خود گردانید و چون انا بك سعد در گذشت در تاریخ سنه ۶۲۷ [ب] یا سنه ۶۲۸ مظفر الدین ابو بکر بجای پدر بر تخت شیراز بنشست و بهترین سلفریان بود، (۳-۲) هـ این جمله را ندارد، (۲) کذا فی ب، و کلمه «بفرستاد» بخط اُخفائی است، آد بجای «بفرستاد»: در صحبت، ج: در صحبت سلطان بفرستاد، ز: بوقت توجه سلطان بفرستاد، (۵) د افزوده: بفرستاد،

جواب داد که مانع از ملازمت و موجب تخلف از خدمت علت درد پای است و مصلحت آنک عزیمت عراق زودتر بایتام رساند چه جواشیر^(۱) مقرّ سریر سلطنت را نشاید و مقام حشم و اتباع او را برنماید و این ملک را نیز از نابی و کوتوالی از قبل سلطان گزیر نباشد و از من مشفق تر و f. 99a این کار را لایق تر کسی دیگر نیست چه بنه قدیم ام^(۲) که موی در خدمت سلطان^(۳) سپید کرده ام و سوابق خدمات بلواحق منضم شدست و این ملک را بشمشیر مستخلص کرده ام و بجلادت خویش بدست آورده، رسول را باز گردانید و بفرمود نا دروازه در بستند^(۴) و بقایار که از حشم سلطان ماند بود بیرون کردند، چون سلطان را نه جای مقام و نه عُدّت ۱۰ انتقام بود بر راه شیراز روان شد و باعلام وصول خویش رسولی نزدیک انابک سعد فرستاد او پسر خویش سلغور^(۵) شاه را با پانصد سوار بخدمت او^(۶) فرستاد و عذر آنک بنفس خویش بدان خدمت قیام نتوانستم نمود که در سابقه مغلظه که کفارت آن ممکن نیست بر زفان رفته که کسی را استقبال نکم تمهید کرد سلطان عذر او پذیرفت و سلغور شاه بانواع ۱۵ اکرام و اعزاز و اختصاص بقلب قرا انداش^(۷) خانی مخصوص گشت و چون بسر حدّ شیراز رسید بولایت پسا^(۸) اصناف نزلها که در خور چنان مهبانی باشد از خراین^(۹) کسوتهای خاصّ و خرجی و الوان جامها و آکیاس آگنگ بدینار و مراکب راهوار و بغال و جمال بسیار و زرّاد خانه و آلات بیت الشراب و مطبخ و با هرکاری غلامان خدمت از ترک ۲۰ و حبشی بفرستاد و در مواصلت او رغبت نمود درّی که در صدف

(۱) آ: جواشیر، ب: ج د ر: کواشیر، (۲) کذا هو مکتوب بعینه فی آ،
 (۳) ج: سلطان محمد، (۴) ح: بخط الحاقی در حاشیه افزوده: و بجشت و
 گل برآورد، (۵) کذا فی آب، ج ه ز: سلور، د: بیلور،
 (۶) ب د ه بجای «او»: استقال، (۷) کذا فی آ، ب د: فرنداش، ج:
 فریداشی، ه: فریداش، ز: قویداش، (۸) کذا فی ج، د ز: پسا،
 ب (باصلاح جدید): ه: فسا، آ: سا، (۹) ب (بخط جدید) د افزوده: و،

سلطان هرکس را از حشم بر قدر منزلت او بداشت و جای هرکس تعیین کرد و اصحاب اعمال را هرکس با سر و کار و عمل فرستاد و منشور و مثال داد و بحضور او ولایات و نواحی را امید سکونت و استقامتی بادید آمد و منشی و مدبر ملک نور الدین منشی بود و این نور الدین پیوسته بشرب و انهمال مشغول بود کمال الدین اسمعیل اصفهانی با جمعی از ائمه اصفهان بامدادی بخدمت او شدند هنوز از خواب مستی برخاسته بود این رباعی را بنوشت و در فرستاد و ایشان باز گشتند

فضل تو و این باده پرستی با هم * مانند بلندیت و پستی با هم
حال تو بچشم خوب رویان ماند * کالجاست همیشه نور و مستی با هم^(۱)

۱۰ و نور الدین منشی راست در حق سلطان قصیده که مطلع آن اینست

بیا جانا که شد عالم دگر باره خوش و خرم
بفر خسرو اعظم الغ سلطان جلال الدین

ذکر حرکت سلطان جلال الدین بجانب بغداد،

در اوایل شهر سنه احدى و عشرين و ستمایه عزیمت کرد تا بجانب ۱۵
نستر^(۲) رود و زمستان آنجا مقام سازد بر سیل بزرگ ایلچی پهلوان را در
مقدمه با دو هزار مرد روان کرد و خود بر عقب روان شد و در آن
گذر سلیمان شاه بخدمت او رسید و خواهر خویش را بدو داد، و چون
سلطان بشابورخواست^(۳) رسید و شاپورخواست^(۴) شهری بزرگ بودست

(۱) ج در این موضع افزوده: «نور الدین منشی چون برین رباعی مطلع شد و مطالعه کرد در جواب این رباعی بگفت

چون بیست بلندیت ز یستی خالی * خواهد شدن از تو دور هستی خالی
خواهم که جو چشم و زلف خویان نشوی * یکدم ز پریشانی و مسنی خالی»

(۲) کذا فی ده ز، آ: نستر، ج: شوستر، ب: پستر، ج: بشاور،
ب: بواخواست (کذا)، ج: شاور، ه: ز و آن،

سکاز^(۱) نام او قلیچ از اصفهان گریخته برسد اورا بحضرت سلطان آوردند
 ترکی بود که مصوّر از عکس خور^(۲) تقدیر تصویر او کرده بود و قاسم
 صباحت و ملاحت حسن اورا با یوسف هم تنگ^(۳) کرده در ضمن
 لطافت آب رخسار بریق آتش قرار گرفته گوئی شاعر بدین رباعی اورا
 خواسته است.

آنها که بمذهب تناسخ فرزند * دی ی رفتی در تو نظری کردند
 سوگند بجان یکدگر میخوردند * کین یوسف حسنست^(۴) که باز آوردند
 سلطان قلیچ را برکشید و بخدمت خود نزدیک گردانید، تا چون باصفهان
 رسید خبر یافت که برادرش غیاث الدین با ارکان و اعیان حشم در
 ری است جریه با سواری چند گریه بر رسم لشکر تنار از جامه سپید
 علمهای بسیار^(۵) برداشند هیچ کس را از آن جماعت خبر نبود تا چون
 f. 99b باز که در پرواز بر سر کبوتر نشیند بر سر ایشان نشست غیاث الدین
 با جماعتی از اعیان لشکر که خایف بودند تفرقه کردند سلطان از روی
 اشتاق و تآلف نزدیک او و مادرش کس فرستاد که از اصفاف اضايف
 ۱۰ نواری و اختفا انصاف نباشد و دیگر وجه اکنون چه وقت اختلاف
 است و چه جای نزاع و خلاف بامل فسیح و سینۀ منشرح با موضع و
 مقام آیند و نزد و تحیر بضمیر راه ندهند، وجوه قواد و محتشمان اجناد
 هر کس که بخدمت سلطان مبادرت نمودند شرف قبول یافتند چون غیاث
 الدین دید که میلان طبایع و کشش خواطر بجانب برادر اوست با
 ۲۰ معدودی چند از خواص قدیمی با دلی پر آذر روی بخدمت برادر آورد

(۱) کذا فی آب، د: سکمان، ه: ز: سکمار، ج: سلمان،

(۲) آد: حور، (۳) کذا فی د، آ: هم تنگ، ج: ر: هم تنگ، ه: هم

سنگ، ب: هم بیل، (۴) کذا فی آ، ب: مصراست، ج: ده:

مصرینست، ز: عصرست، (۵) کذا فی آه، ر: از جامهای سپید و

علمهای بسیار، ب: از جامه سپید علمها سپید، ج: از جامه سپید علمها، د: از
 علمهای جامه سپید،

دو سه نوبت حمله برد و پشت بر گردانید لشکر قشمتور^(۱) پنداشند تا لشکر بهزیمت رفت روی بر عقب ایشان دادند کسانی که در کیمین بودند از پس ایشان در آمدند و سلطان بازگشت^(۲) و بریشان دوآید و ایشان بهزیمت شدند سلطان بر پی ایشان تا نزدیک بغداد بیامد^(۳) و از آنجا سلطان بازگشت و بر جانب دقوق^(۴) زد و آتش غارت و نهب در آن ناحیت بر افروخت ع، وَ مُوقِدِ النَّارِ لَا تَکْزَرِ بِتَکْزَرَتَا^(۵)، از آنجا چون بگذشت جاسوسان رسیدند که مظفر الدّین با لشکر اربیل^(۶) می رسد و در مقدمه حملی روان کردست و میخواهد تا نعییه سازد و مغافصه بر سر سلطان کیمین گشاید سلطان بنهرا فرمود تا بر ۱۰ قرار روان شدند و با سواران دلیر از جانب کوه برفت چندانکه معلوم او شد که لشکر ازو بر گذشت آنگاه با شجاعان شجاع آسای^(۷) ناخنی برد چنانکه مغافصه بر سر مظفر الدّین رسید و چون در قبضه اقتدار او آمد سلطان شیوه اغماص و عفورا ملتزم شد با اکرام و احترام ملوک و اورا هم در آن موضع که بود نگذاشت که فرار آید مظفر الدّین از ۱۵ صادرات افعال خجل شد و استغفار کرد و اظهار تأسف بر آنک تا امروز بر ضمیر منبر سلطان وقوف نیافته بودم و بر حلم و رزانت او اطلاع حاصل نداشته سلطان در مقابل آن سخنها پادشاهانه راند و سبب آنک در زمان مظفر الدّین با وجود رعایای لور و کرد که خون حجاج حلال

(۱) آ: قشمتور، ب: قوشمتور، د: قشمتور، (۲-۴) کذا فی ج،
 آب ز: و ایشان را تا نزدیک شهر بغداد بر اثر آمدند، ولی در ز «براند» بجای «بر اثر آمدند»، د: و ایشانرا منهنم و پراکنده تا در شهر بغداد بر اثر آمد، ه: اصل جمله را ندارد، (۴) کذا فی جمیع النسخ و المعروف فی هذه الکلمة دَقُوقاً او دَقُوقَاء، (۵) صدره: هَاتِ التَّحْدِیثَ عَنِ الزُّوْرَاءِ أَوْ هِمَّتَا، و الیبت مطلع قصیده لأبی العلاء المَعَرِّی مَذْکُورَة فی دیوانه سقط الزید و تَکْزَرِی من کَرِی التَّوْمِ ای تصعف و فی بعض نسخ الدّیوان بِتَکْزَرِی بالیاء، (۶) ج: اردبیل، ه: ندارد، (۷) یعنی مانند مار، — ج: شر آسای،

مشهور و معروف و ذکر آن در تواریخ مسطور رسمی بیش نماند مدّت
یکماه آنجا مقام ساخت امرای لور^(۱) بخدمت او آمدند، چون مراکب قوی
شدند بر راه بغداد روان شد و بر آن بود که امیر المؤمنین الناصر لدین
الله او را مدد دهد و ازو در روی خصمان سدی سازد باعلام وصول و
اندیشه خویش رسولی فرستاد امیر المؤمنین بر آن سخن مبالغی ننمود و
انتقام آنچه از پدر و جدّ او در روزگار گذشته صادر شد بود هنوز در
دل مانده بود از ممالیک که درجه امارت یافته بودند قشمتور^(۲) را با بیست
هزار مرد از شجعان رجال و سروران ابطال نامزد کرد تا سلطان جلال
الدین را از نواحی ممالک او برانند و قصّاد طیور را بجانب اربیل^(۳)
f. 100a فرستادند تا مظنّر الدین نیز ده هزار مرد بفرستد تا سلطان را در میانه
گیرند قشمتور^(۴) پیش از آنک مبعاد وصول لشکر اربیل^(۵) بود مغرور
بکثرت عدد خود و قلّت مدد سلطان بیرون رفت چون سلطان نزدیک
رسید کسی نزدیک قشمتور^(۶) فرستاد که ارادت ما از مبادرت بدین
جانب^(۷) استیذان است بظّلّ ظلیل امیر المؤمنین چه خصمان قوی دست
بر آورده اند و بر بلاد و عباد استیلا یافته و هیچ لشکرا پای مقاومت
ایشان نه اگر از خلیفه مددی یابم و بمراضی او مستظهر باشم دفع آن
جماعت کار منست قشمتور^(۸) از استماع آن نصیحت خود را کر ساخت
و صفّ لشکر آراست سلطان را نیز بضرورت چاره کارزار و دفع کار
می بایست ساخت چون قوم او عشر آن لشکر نبود فوجی را در مکان
۲۰ بداشت و خود با پانصد سوار بایستاد^(۹) بر قلب و جناحین بریشان

(۱) ج: لر، کذا فی ب ج ه ز، آ: قشمتور د: قشمتور،

(۲) ج: اردبیل، (۴) آ: قشمتور، د: قشمتور، (۵) ج: اردبیل،

(۶) آ: قشمتور، د: قشمتور، (۷) کذا فی ه، آج د ز افزوده اند:

استیلا و، ب افزوده: استیلاذ و (کذا، (۸) آ: قشمتور، د ه ز:

قشمتور، (۹) ب ج ز افزوده اند: و،

و معارف را نزدیک او فرستیم و با او میثاقی کنیم که حرم اتابکی و متصلان او را تعرضی نرساند و تعلقی نکند تا هر کجا خواهند بروند و شهر بدو تسلیم کنیم^(۱) آنچه رای من اقتضا نمود اینست آنچه شمارا که ارکان اتابک اید^(۲) مصلحت می نماید هم باز باید گفت، تمامت متفق الکلمه گفتند رأی ملکه رأی ملکانه است و اندیشه عاقلانه قاضی القضاة عز الدین^(۳) قزوینی را که از اعیان افاضل و علمای عصر بود با جمعی حجاب نزدیک سلطان فرستادند^(۴) و التماس عفو و اغضا کردند بقراری که بلکه و متعلقان اتابکی تعرضی نرساند تا هر کجا خواهند بروند، سلطان ملتزم ایشان را باسعاف مقرون کرد و اجازت داد تا چنانک خواهند بروند، روز دیگر را که دست فلک تیغ خرشید از نیام آفاق برکشید اعیان و امرای اتابکی و ارکان شهر بیکارگی با اصناف خدمتیات و نثارها ببارگاه سلطان حاضر آمدند و بساطی که فلک چتر او بود بوسه دادند و از جبین سلطان آثار بشر و انطلاق و مکارم اخلاق معاینه دیدند ع، یُنَبِّئُكَ رَوْقَ وَجْهِهِ عَنْ بَشَرِهِ، و ملکه نیز برخوی خود عزم خوی کرد و سلطان در ۱۵ سنه اثنین و عشرين و ستمایه^(۵) در شهر آمد بکامرانی و اهالی آن بمقدم او تهائی نمودند و سلطان روزی چند آنجا مقام فرمود و بعد از آن بنخجوان آمد و بفتاوی ائمه بر ملکه مالک شد و راه گذر اتابک را سالک، و در آن وقت اتابک در قلعه النجه^(۶) بود چون خبر وصول سلطان بنخجوان بشنید دانست که اندیشه چه باشد درد اندرون که بی درمان بود با عُلَّتْ بیرون منظاهر شد و هم در آن روز از غم و غصه جان تسلیم کرد، جان عزم رحیل کرد گفتم بمرو^(۷) * گفتا چه کم خانه فرو می آید

(۱) کذا فی دَر، آ: کند، ج: کند، ه: کید، ب: باصلاح جدید: شود،

(۲) کذا هو مکروب بعینه فی آج ز (= اتابکید)، (۳) ه: عماد الدین،

(۴) آ ه ز: فرستاد، (۵) کذا فی دَج، آ ب ز: اثنی عشر و ستمایه، و آن غلط

صریح است، ه: ندارد، (۶) کذا فی ب ج ده ز و نوی ص ۱۱۸،

آ: النجه، (۷) کذا فی ج دَر، آ ب: بمرو، ه: که مرو،

داندند راهها امین و فتنها ساکن شدست مدح و اطراء گنت بانواع تشریفات و فنون کرامات و مظفر الدین باشارت و اجازت سلطان با شهر رفت و بمجدمات بسیار از هر جنس تقرب جست، و سلطان از آن نواحی بجانب ازان و اذریجان روان شد و در آن وقت حاکم اتابک اوزبك بود قوت محاربت او را پای نداشت جریده از تبریز بگریخت و منکوحه خود ملکه دختر سلطان طغرل را در شهر بگذاشت ع، و اَلْفَعْلُ یَحْیی شَوْلَهُ مَعْقُولاً، فی الحبله چون بدر تبریز آمد و بمحاصره مشغول شد و اعیان حشم اتابکی آنجا بودند محاربت سخت می کردند چون ملکه دانست که ازعاج سلطان ممکن نیست و در اندرون نیز از اتابک کوفته خاطر بود در خفیه نزدیک سلطان فرستاد و اظهار مکاشحتی کرد که او را با شوهرش اتابک بود و فتاوی ائمه بغداد و شام در معنی وقوع تطلیقات ثلاثه که تعلیق کرده بود^(۱) نزدیک او فرستاد و ميعاد نهادند که با سلطان مصالحه کنند و ملکه اجازت یابد تا با اجمال و انتقال بنخجوان رود و بعد از آن سلطان بنخجوان آید و عقد بندد سلطان^(۲) بنشان^{۱۰} انگشتی بفرستاد،

إِنَّ النِّسَاءَ وَ عَهْدَهُنَّ هَبَاءٌ * رِيحُ الصَّبَا وَ عُهُودُهُنَّ سَوَاءٌ

بعد از دو روز ملکه امرا و اعیان کبراء شهر را بخواند و گنت سلطانی بزرگ است که بظاهر شهر نزول کردست و اتابک را قوت ازعاج و إطراد او نه و اگر با او مهاده و مصالحه نرود و شهر بغلبه مستخلص کند همان کند که پدرش در شهر سمرقند کرد اگر^(۳) صلاح باشد^(۴) قضاة

(۱) یعنی وقوع طلاق را معلق برامری کرده بود که آن امر واقع شد چنانکه صریح ابن الأثیر است در حوادث سنه ۶۲۲ (طبع نورنبرک ج ۱۲ ص ۲۸۴): «وَأَمَّا صَحْحُ لَهُ نِكَاحُهَا لِأَنَّهُ ثَبِتَ عَنْ أَوْزُبَكِ أَنَّ هَلْفَ نِكَاحِهَا أَنَّهُ لَا يَقْتُلُ مُلُوكًا لَهُ اسْمُهُ ... ثُمَّ قَتَلَهُ فَلَمَّا وَقَعَ الطَّلَاقُ بِهَذَا الْيَمِينِ نَكَحَهَا جَلَالُ الدِّينِ»، رجوع کنید بزبوسی ص ۱۱۸،
(۲) آج کلمه «سلطان» را ندارد، (۳-۴) فقط در ب بخط جدید،

او بابتلال^(۱) مبدل نگشته با جمعی که داشت بی تفکر و تردد روی بجمع گرج کرد هنگامی که نور بام ظلمت شام را می‌راند بخوابگاه گرج رسید در دره کربی^(۲) و ایشان مست شراب و افتاده خراب،

يَا رَافِدَ اللَّيْلِ مَسْرُورًا يَا وَلِيَّ * إِنَّ الْأَحْوَادِثَ قَدْ يَطْرُقْنَ أَسْحَارًا

پیش از آنکه گرج دست بچنگ برند سلطان پای در نهاد و ایشان را دست بردی نیکو بنمود و در آن دره^(۳) کربی^(۴) غاری بود در راه گذری مضیق چون بُعد غور غفلا عمیق گرجیان همچنان سوار بر آن می‌زدند و خود را در آن می‌افکندند و سروران فتن و شیران زمین شلوه^(۵) و ایوانی^(۶) با دیگر اعیان گرجی را دستگیر کردند و در زنجیر کشیدند با نزدیک سلطان آوردند و شلوه^(۷) شبیه رجال عادی^(۸) بضخامت جثه و قامت و فحامت جاه و زعامت، چون نزدیک سلطان رسیدند^(۹) فرمود که کجاست صولت تو که گفته بودی صاحب ذو الفقار کجاست تا زخم شمشیر آبدار بیند شلوه^(۱۰) گفت این کار دولت سلطان کرد بعد از آن اسلام برو عرضه کردند گفت دهاقین را رسی باشد که در میان جالیز^(۱۱) چشم زخم را سر خر آویزند حضرت بستان اسلام را شلوه^(۱۲) نیز سر خر باشد اما خود

(۱) کذا فی ب، آج ده ز: بابتلاف، - ابتل و تبیل حسنت حاله بعد الهزال و بل من مرضه و اشتبل و آبل برأ و صح (لسان باختصار)،

(۲) کذا فی آج ز و نسوی اصل نسخه پارس ص ۱۵۱ و طبع هوداس ص ۱۱۱، د: کوی، ه: ندارد، (۳) آج ندارند، (۴) کذا فی آج ج، ه:

کربی، د: کربی، ز: کربی، (۵) کذا فی آج ج ز و سوی ص ۱۱۴ و ابن الأثیر ۱۲: ۲۶۹، ۲۸۲، د: سلوه، ه: شکوه، (۶) کذا فی ب ج ه:

و ابن الأثیر ۱۲: ۲۸۲ و نسوی ۱۷۶، آ: ایوانی، ز: ایوانی، د: ایرانی، (۷) آد: سلوه، ه: شکوه، ز: ندارد، (۸) کذا فی د باصلاح الحاقی و اصل نسخه «اعادی» بوده انفراد تراشیده اند، آج ه: اعادی، ز: ندارد، -

عادی یعنی قدیم منسوب بقبیله عاد (لسان)، (۹) ج د: رسید، (۱۰) د: سلوه، ه: شکوه، (۱۱) ج: بالیز، د: پالیز، (۱۲) د: سلوه، ه: شکوه،

و از روی انصاف بر منکرات افعال خاصه آنچه تعلق باهل و حرم داشته باشد در همه عادات نا محمودست و از امثال این حرکات قبیح و کارهای نا پسندید تنفر طباع ظاهر شود و صدق رسول الله صلی الله علیه و سلم **كُلُّ شَيْءٍ مِّمَّهٖ وَ مِهَّهٖ إِلَّا النِّسَاءَ وَ ذِكْرُهُنَّ** ^(۱)،

ذکر احوال سلطان و گرجیان و قمع ایشان،

چون کار روزگار چنانکه عادت اوست دولت اتابک را بزوال رسانید f. 101a و ملک اورا بسلطان جلال الدین انتقال کرد و حشم و خدم از جوانب روی بدو نهادند کفره فجره گرج طمع بر نملیک ولایت ^(۲) مستحکم کردند تا ابتدا سلطان را برانند و ملک تبریز مسلم کنند و بعد از آن ببغداد روند و جاثلیق را بجای خلیفه بنشانند و مساجد را کلیسیا ^(۳) و حقرا باطل کنند درین تمنی زور و اباطیل غرور باعتماد شوکت رجال و شکست ^(۴) رماح و نصال جمعیتی ساختند و زیادت از سی هزار ^(۵) مردان کار تعبیه دادند و حرکت کرد،

أَتَحَقُّ أَبْلَجُ وَ السُّيُوفُ عَوَارٍ * فَحَذَارٍ مِنْ أَسَدِ الْعَرَبِ حَذَارٍ ^(۶)

^{۱۵} خبر چون بسلطان رسید و هنوز گروه او انبوه نشد بود و اختلال احوال

(۱) این کلام بنا بر مشهور مثل است نه حدیث و اصل روایت در این مثل «مِهَّه» است فقط یا «مِهَّه» بجای آن نه «مِهَّه وَ مِهَّه» معاً چنانکه مصنف سهواً ایراد نموده است، رجوع کنید به جمع الأمثال در باب کاف در مثل «كُلُّ شَيْءٍ مِّمَّهٖ مَا خَلَا النِّسَاءَ وَ ذِكْرُهُنَّ» و لسان العرب در م ۵۰۰، ^(۲) کذا فی د۵ ز، آب: ولات، ج: و آلات (کذا)، ^(۳) کذا فی ب د ز، آ: کلیسا، ج ۵: کلیسا، ^(۴) کذا فی آ، ب: شک، ه: شکست، ز: و شکست، ج د: سکت، ^(۵) نوی ص ۱۱۲: سنن العا، ابن الأثیر ج ۱۲ ص ۲۸۳: ما یزید علی سبعین الف مقاتل، ^(۶) مطلع قصیده لابی تمام یدح بها المعتمد، انظر ج ۱ ص ۴۸، ۴۹،

گفت ذَلَّ مَنْ أَسَدَّ أَمْرُهُ إِلَى أَمْرَاءٍ، ملك طشت‌دار روزی بر لب رود خانه کر^(۱) بود قسبی مست که کشیش میخوانند از نزدیک شلوه^(۲) می‌رسد با ملك طشت‌دار تعدی می‌کند و میگوید نزدیک^(۳) ملك^(۴) لشکر روان کند^(۵) تا در دره مارکاب^(۶) سلطان را با لشکر فرو گیرم و جزا و مکافات او بجای آریم، ملك طشت‌دار همان محظه کشیش را بمی‌کشد^(۷) و چون مرغ پُران با نزدیک سلطان می‌رسد وقت صبحی که آواز مؤذنان مؤذبان صلوة را از خواب بیدار می‌کردند^(۸) نزدیک سلطان رسید و از مصدوقه حال و خدیعت فرقه ضلال بی‌گانه‌اند فرمود تا اخبار و اعتبار را شلوه^(۹) و ابوانی^(۱۰) را حاضر کردند و چهل امیر دیگر در صحبت ایشان و فرمود که با شما کنگاج می‌رود که بکدام راه اولیترست راه غرس^(۱۱) یا راه دره مارکاب^(۱۲)، شلوه^(۱۳) و امرا^(۱۴) گفتند که بر راه غرس^(۱۵) بلادی حصین است گذر از آنجا متعذر باشد و راه مارکاب^(۱۶) اوسط راه‌هاست و بتفلیس نزدیکتر چون بانجا رسم با آواز سلطان لشکر پراگند شوند و ولایت تفلیس مسلم کنیم و مستخلص گردد، سلطان را چون حقیقت خبث عقیدت آن منافقان معلوم شد با شمشیر که داشت برخاست

- (۱) کذا فی آمددّا، ه: ز: کر، ب: د: کر، ج: ندارد،
 (۲) د: سلوه، ه: شکوه (فی جمیع المواضع)، (۳) ج: ندارد،
 (۴) ظاهراً مقصود فیز ملک است،
 (۵) کذا فی آب د، ج: ز: کن، ه: کید،
 (۶) کذا فی ه، آ: مارکاب، د: مبارکاب، ج: مارکان، ب: ارکان،
 ز: رکاب، (۷) کذا فی آب ج، د: ه: می‌کند، ز: بکشت،
 (۸) کذا فی آب ج ه، د: می‌کند، ز: اصل جمله را ندارد، (۹) ز: سلوه،
 ه: شکوه، (۱۰) ز: ابوانی، (۱۱) کذا فی آب د ه ز، ج: عرس،
 (۱۲) کذا فی آ د ه، ج: مارکان، ز: بارکاب، ب: ارکان، (۱۳) ه: شکوه،
 (۱۴) د: و ابوانی، (۱۵) کذا فی آب د ه، ج: ز: عرس،
 (۱۶) کذا فی آ د ه ز، ب: ارکاب، ج: مارکان،

حَاشَى السَّامِعِينَ کون خری تمام بود، فی الجملة چون سلطان مؤید و کامران با دارالملک تبریز رسید و از هیبت او در آن ممالک بر دلها رعشت و بر دشمنان دهشت غالب شد بود و لشکر او بنسبت گذشته بسیار جمع شد شلوهِ^(۱) و ایوانی^(۲) را اعزاز فرمود و بر اندیشه آنک ° ایشان در استخلاص گرج معاون باشند با مزید اکرام مرند و سلماس و اورمیه و اشنورا^(۳) بدیشان داد،

بنا پارسایان چه داری^(۴) امید * که زنگی بشستن نگرده سپید و لشکر بسیار از پیاده و سوار مُعَدَّ و آماده کرد و شلوهِ^(۵) و ایوانی^(۶) را که بر وفق مزاج او سخنها گفته بودند و تقبُّلها و تکفُّلها کرده و بمواعید ۱۰ عرقوبی سلطان را مغرور کرده و برسن احتیال خواسته که اورا در چاه اغتیال اندازند و بروباه بازی آن شیر پلنگ جوهر را در حَبْلِ حَبْلِ مقید کنند در مصاحبت لشکر بفرستاد و سلطان جرید قصد خرید نه بزر خرید خود^(۷) کرد و متوجّه خوی شد و از آنجا متوجّه گرج گشت و در دون^(۸) که سر حدّ گرج است بیکدیگر پیوستند و در مقدمه سلطان ۱۰ ملک^(۹) طشت دار را برسالت نزدیک قیز^(۱۰) ملک فرستاد و قیز^(۱۰) ملک زنی بود که پادشاه تمامت گرج بود و از امیر المؤمنین ابو بکر^(۱۱) رضی f. 101b الله عنه روایت است که چون خبر بدو رسید که شاه عجم زنی است

(۱) دَز: سلوه، ه: شکوه، (۲) ز: ایوانی، د: ندارد،

(۳) ه: اشنورا د: اشنوررا، ز: اشنورا، (۴) کدا فی آب ج،

د ه ز: مدارید، (۵) دَز: سلوه، ه: شکوه، (۶) ز: ایوانی،

(۷) یعنی ملکه زوجه ائمه ازبک، (۸) کدا فی آب د ه ز، ج: درون،

ابن الاثیر ج ۱۱ ص ۲۸۳ و یاقوت: دین، نوی ص ۱۱۲، ۱۱۴: زون،

(۹) آج کلمه «ملک» را ندارد، (۱۰) کدا فی د فی الموضعن، ه: فیر

(= قیز)، ب: قیز، فز، آ: فیر، ج ز: فیر، - رجوع کید ج ۱ ص ۲۱۲،

(۱۱) ه: عمر،

و شمشیر دست کشادند تا عاقبت حق بر باطل غلبه کرد و اکثر شیعه شرک در مرگ هلاک شد

و اهل ضلال گریزه ضلال غبط شدند و اولیای سلطان منصور و او را شیطان
مقهور گشت فوله تعالی او لم یروا کما اهلکنا قبلهم من القرون انهم
لیم لا یرجعون آن روز شب کشید هم باختر تول کردند روز دیگر در هنگام اکل شیره

جنگ سلطان جلال الدین منکبرنی با گرجیان

(نقل از جهانگشای نسخه ز ورق ۶۷)

و شلوه^(۱) را بدست خود ضربها بر میان زد و بدو نیم کرد و خون او شمشیر را ملوث کرد و بفرمود تا تمامت ایشان را بدوزخ فرستادند و با امرای خود مشورت نمود تا بکدام راه روی نهد هرکس مصلحتی دیدند سلطان فرمود رای من آنست که چون ایشان از احوال شلوه^(۲) و ابوانی بی خبر باشند و منتظر آنک تا از ایشان خبری رسد مغافصه^(۳) بسر ایشان رسم، بر مصلحت دید خود برفور با ده هزار مرد پر جگر روان شدند^(۴) تا پیاپی عقبه^(۵) بدسه^(۶) که عقاب را پرواز از آن بحساب^(۷) تواند بود از اسب پیاده شد و لشکر بر عقب او روان، وُعُول وُعُول^(۸) اورا می دید از شرم پیاده روی و نرس خویش خود را سر نگوینار^(۹) از کمر می انداخت، تا وقت انفجار عیون صبح بدان فجار رسید و از جانبین کار حرب سخت گشت و بتیر و شمشیر دست بگشادند تا عاقبت حق بر باطل غلبه کرد و اکثر شیعه شَرِك در شَرِك فنا افتادند و اهل ضلال گزیده ضلال عَطَب شدند و اولیای سلطان منصور و اودای شیطان مفعور گشت اَلَمْ يَرَوْا كَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ اَنَّهُمْ اِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ،^(۱۰) آن روز چون بشب کشید هم آنجا نزول کردند و روز دیگر هنگام آنک وَالْفَجْرُ يَتْلُو الدُّجَى فِي اِثْرِ زُهْرَتِهِ * كَطَاعِنٍ يَبْسُفُ اِثْرَ مُنْهَزِمٍ^(۱۱)

(۱) شلوه، (۲) ز: شکوه، (۳) کذا فی آب، ج: دز: شد، (۴) کذا فی آ (۵)، ب: بید سه، ه: بندپنه، ز: بدسه، د: بندینه، ج: مدینه، (۶) ج: بحال (کذا)، ز جمله را ندارد، (۷) وُعُول جمع وُعَل است یعنی گوزن و وُعُول مصدر وُعَل بَعِل است یعنی داخل شدن و فرو رفتن در جنگل و کوه و نحو ذلك، (۸) کذا فی آج، ب: سر نکوسار، ه: ز کلمه «سر» را ندارند، د: اصل جمله را ندارد، (۹) من جمله آیات سنه للأمرای المطاع بصف یوما له بدیر دمشق ذکرها التعلانی فی اوّل تنبه الیینه فی فصل محاسن اهل الشام و الجزیره (نسخه باریس ورق ۵۰۰)، و قبله

مَا اَنَسَ لَا اَنَسَ يَوْمَ الدَّيْرِ مَجْلِسًا * وَ تَحْنُ فِي يَعْمُ تُوْنِي عَلَى الْاِنْعَمِ
وَ اَفَيْتُهُ غَلَسًا فِي فَيْتَةِ زُهْرٍ * مَا شَيْتَ مِنْ اَدَبٍ فِيهِمْ وَ مِنْ كَرَمِ
وَ اَلْفَجْرُ يَتْلُو الدُّجَى الْبَيْتِ، فال كانت الزهرة تطلع في ذلك الوقت فُبَيْلَ طُلُوعِ

بصحرای لوری^(۱) آمدند غباری انگیزته شد که یکدیگر را کس نمی شناخت چون تسکین یافت و آفتاب بالا گرفت گرجیان را دیدند چون صید مانده در دامها افتاده پنج پنج و ده ده در هر خیل هر کس گرجی را می دید می کشت تا بدین نوع بسیار نیز نیست شدند و بر عقب یاران رفتند و لوری^(۲) را امان داد، و از آنجا بقلعه علیاباد^(۳) رفت استنای کردند بدیشان نیز آسیبی نرسانید، و تمامت ماه حرام و^(۴) صفر در لشکر مقام ساخت و چون غره ربیع الاول بدیدند سلطان را تماشای شکار هوس کرد جریمه با سواری چند براه^(۵) برفت و گرجیان را چون خبر شد پانصد سوار مرد ابنای جد و جهدر را روان کردند مگر سلطان را ناگهان ۱. بکند کید صید کنند و آتش اسلام را منطفی،

سوار جهان پور دستان سام * بیازی سر اندر نیارد بدنام سلطان چون ایشان را از دور بدید دانست که سیلابی عظیم است مگر از مهلب ریاح دولت نسیمی از عنایت حضرت عزت و جلالت بدمد و خاک ادبار در چشم آن خاکساران باشد محاربت آغاز نهاد و بنفس خود حملهای که يك مرد پانصدرا باز نشاند می کرد و در هر نوبت چندرا^(۶) ازیشان می انداخت لشکر سلطان را چون ازین حال خبر شد فوجی از لشکر سلطانی بمدد آمد و آن محاذیل را هر لحظه قوم می رسید تا زیادت از ده هزار^(۷) شدند و اور خان^(۸) بجوار تفلیس پناهِید و بر رکه های آن لشکر بداشت تا عاقبت سلطان با فوجی از خواص تکبیر گویان

النهر، (۱) کذا فی آب ج دّه، ز: لور (۲) کذا فی جمیع النسخ، - و مقصود ظاهراً اهالی لوری است چه از چند سطر قبل واضح میشود که لوری نام موضعی بوده است، و عبارت جامع التواریخ این است: «سلطان بشهر لوری رفت و امان داد»، (۳) کذا فی جمیع النسخ، (۴) کذا فی ب (باصلاح جدید) ج دّه، آ و اورا ندارد، ز «حرام و» را ندارد، (۵) ب (باصلاح جدید): برای، ج ز این کلمه را ندارند، (۶) ز: چندی را، ج: چند کس را، ب: چند نفر را، ه جمله را ندارد، (۷) ه: دو هزار، (۸) کذا فی جمیع النسخ،

منهیان رسیدند که براق رِبْقَه وفاق از گردن برکشید است و از کرمان
بر عزم استخلاص عراق روان شد سلطان بر قصد براق مراکب براق
صفت در پیش زد و چون برق بجست و از لشکر آتج توانست با خود
بیرون برد و چون باد عرصه خاك می بسود و چون آتش هوای بالا
می کرد و در منازل و طرق لشکر ازو باز می ماند بهنه روز از تفلیس
بحدود کرمان راند و از لشکر سیصد سوار زیادت با او مصاحب نه
f. 1026 براق حاجب چون آوازه سلطان بشنید خدمتهای بسیار بخدمت او
فرستاد و تمهید عذر کرد، سلطان بر عزم استخمام^(۱) روزی چند باصفهان
آمد و بزرگان عراق روی بخدمت او نهادند کمال الدین اسمعیل راست
۱. این^(۲) قصیده مطول^(۳)

بسیط روی زمین گشت باز آبادان
بین سیر سپاه^(۴) خدایگان جهان
کنند تهیت یکدگر همی بجات
بقیتی که ز انسان بماند و از حیوان
ز باغ سلطنت این يك نهال سر بکشید
که برگ او همه عدلست و بار او احسان
برای بندگی درگش دگر باره
ز سرگرفت طبیعت توالد انسان
جلال دنیا^(۵) و دین منکبری^(۶) آن شاهی
که ایزدش بسزا کرد بر جهان سلطان

۱۵

۲۰

(۱) ج: استخمام، (۲) کذا فی آج، ب: دَز: از، ه: ندارد،
(۳) ج: افزوده: که در مدح سلطان جلال الدین گفته چند بیت از آن یاد کرده
میشود، د: افزوده: این چند بیت ثبت افتاد، ز: افزوده: که مدح سلطان
(کذا)، (۴) ه: چتر سپاه، ز: چتر بلد، (۵) کذا فی آج: د،
ه: ز: دینی، و برای وزن همین انسب است، (۶) کذا فی آ فی غایه الوضوح،
ب: منکری، ج: منکبرز، ز: بکرکی، د: بی مثال (کذا!)، ه: بیاض بجای

روی بر آن مجاذیل نهاد و بشمشیر و نیزه طوراً بینا و طوراً شمالاً بسیاری ازیشان را بر خاک انداخت،

دریا دیدی که کوه بارد * شمشیر بر آن ^(۱) صفت گذارد
پنداری کافتاب می‌گست * گر هیبت خود برو گمارد
چون اهل گرج زخم گرز او دیدند راه گریز گرفتند چون مداخل شهر را
برجال مشغون یافتند عثمان بجانب جیحون ^(۲) ناقتند و از ترس و هراس
با سلاح و افراس خود را در آن ^(۳) آب آن خاک پایان ^(۴) بر باد می‌دادند
و بآتش دوزخ می‌رفتند،

بر دل حاسد او سینه ز سهمش گورست
بر تن دشمن او پوست ز بیش کفست ۱۰

و متوطنان قلعه چون آن حالت دیدند دست بچنگ بردند چون لشکر
قدم اقدام در نهادند و بزخم تیر اختر دوز و ناوک جگر سوز ایشان را
مضطرب و عاجز کردند خزانه قیز ^(۵) ملک را در آب انداختند روز دیگر
طلب امان کردند، سلطان ملتس ایشان را می‌دول داشت و بنفس خود
۱۰ بایستاد چندانک آن قوم از منازل ^(۶) سلطان در گذشتند و بحدّ انجاز ^(۷)
رسیدند، و هر دبه و قلعه که در حدود تفلیس مشغون باحزاب ابلیس
بود تمامت را مستأصل کرد و حشمر غنایم بی حد و اندازه حاصل گشت و
کنشهای تفلیس که از قدیم الایام باز ذخایر نفایس در عمارت آن صرف
کرده بودند ویران کرد و بر آن مواضع صوامع اسلام اساس نهاد، ناگاه

(۱) بَدَدَه: بدان، (۲) یعنی رود گُر، شاهی دیگر برای اطلاق

«جیحون» بر مطلق رود خانه، رجوع کنید بص ۵۹ ح، و ص ۱۴۲ و ج ۱
ص ۱۰۸ س ۲، (۳) جَ هَ زَ «آن» را ندارند، (۴) کذا فی د، آج:

بایان، بَ هَ زَ: نامان، (۵) کذا فی د، هَ: قز، بَ: قیز، جَ زَ: قیز،

آ: قز، (۶) کذا فی جَ زَ (۲)، آ: از منزل، هَ: از حدّ منازل، بَ: از

مبارک، دَ: (آن قوم) نامبارک از (سلطان)، (۷) آ: انجاز، زَ: انجار،

ز لعب تیغ تو در ضرب خصم شهبانست

باسب و پیل چه حاجت یکی پیاده بران^(۱)

دیگر باره خبر رسید که گرجیان جمعیت کرده اند و وزیر بلد رچی^(۲) که سلطان اورا قائم مقام خود در تفلیس بگذاشته بود باضطرار بتبریز آمدست و از شام ملک اشرف حاجب علی را باخلاط فرستاده است و هرچند روز ناخن می آورد و ملکه از خوی باخلاط رفته است و حاجب علی اورا^(۳) بخود راه داده و گرجیان باز بتفلیس آمدند و مساجد را خراب و مسلمانان را عذاب می کنند، سلطان ازین اخبار موحدش پریشان و بیجان^(۴) شد و در حال عازم اذربایجان گشت،

۱۰. کَيْفَ عَيْشُ أَمْرِي * لَهُ كُلَّ يَوْمٍ * عَلَمٌ دُونَ بَلَدَةٍ مَنُشُورٍ
وَإِذَا الرِّيحُ حَرَّكَتْ صَوْتَ طَبَلٍ * مِنْ بَعْدِ فَقْلِهِ مَذْعُورٍ
يَا غَنِيًّا عَنِ الْعَسَاكِرِ وَالْأَحْمَرِ * هِنَا لَكَ الْهَيْبِلُ الْوَيْسِرُ
مَنْ لَهُ كِسْرَةٌ يَعْيشُ عَنِ النَّاسِ غَنِيًّا * هِنَا فَذَلِكَ الْإِمِيرُ

سلطان چون بنواحی اخلاط رسید لشکر هرکرا می یافتند و هرچه

(۱) در حاشیه ج در این موضع سزده بیت دیگر از این فصیح افزوده است و در تکرار آن در اینجا فائده ندیدم چه دیوان کمال الدین اسمعیل فراوان است، دره در اصل متن این سه بیت را اضافه دارد:

ز شوق نام تو مبر همیشه در محراب * چو کودکان همه آدینه خواهد از یزدان
مخافتت بستم در جهان همی بخند * زری که نقش وجودش نگشت سکه کان
بعهد عدل [تو] گرگ از پی خوش آمد میش * چو خرس مصطبه بازی کد بچوب شبان
(۲) کذا فی ب ج، آ: بلد رچی، د: بلد رچی، ز: بلد رچی، نسوی اصل
نسخه پاریس ص ۳۰۷: بلدوجن («وکان شرف الملك [وزیر السلطان] قد لُقِبَ به
زمن خوله تلقيب تخفيف»)، ص ۳۱۱: بلدوجن و بلدوجن، مطابق متن مطبوع
ص ۲۲۶، ۲۲۹: بلدوجن (هم جا)، — جامع التواریخ اصل نسخ پاریس: یولدورچی
و یولدوزچی، و در طبع بلووشه ص ۲۸ هم جا: بلدوزچی، (۳) ب کلمه
«او» را تراشیده است، (۴) تصحیح قیاسی، ه: ز: سجان، ب ج: بیجان، آ:
بیجان، د: معان،

زهی معارج قدرت و راه طور کمال
 زهی معانی خوبت^(۱) برون ز حصریان
 جهان ستانا ایزد ترا فرستادست
 که چار حد جهان ملک تست روستان
 گواه ملک تو عدلست هر کجا خواهی
 بنیک محضرے خود گواه می گذران
 تو عمر نوح ییابی امر آنک در عالم
 عارت از تو پدید آمد از پس طوفان
 تو داد منبر اسلام بستدی ز صلیب
 تو برگرفتی ناقوس را ز جای اذان
 حجاب ظلم تو برداشتی ز چهره عدل
 نقاب کفر تو بگشادی از رخ ایمان
 ز بازوی تو قوی گشت بازوی اسلام
 که از مصادم^(۲) کفار گشته بد ویران
 براق عزم تو گامی که برگرفت ز هند
 نهاد گام دوم بر افاقی اژان
 که بود جز تو ز شاهان روزگار که داد
 قضیم اسب منر تفلیس و آب امر عمان

این کلمه، — متن مطابق آ است که اقدم نسخ حاضره است و چنانکه گفتیم در کمال
 وضوح منکبری (با میم و نون و کاف و باء موحد و راه مهمله و نون و باء مشدده
 تختاییه) دارد و برای اختلاف قراءات دیگر رجوع کنید بجاشیه آخر این جلد،
 (۱) کذا فی ج ۲ ز (۲) و نیز در دو نسخه از دیوان وی در کتابخانه ملی پاریس
 (Suppl. pers. 1117, f. 11a; Suppl. pers. 1312, f. 12b) ولی در ز و نسخه دوم دیوان
 «خوبت» با باء آخر حروف نیز ممکن است خوانده شود، — ه: خوب، ب: خوبت،
 آ: حوت، (۲) کذا فی آج، ب د ه ز: مصادم،

صف آراست و خواست تا مینه و میسر را فرماید تا در موافقت او در قلب و موازاة خود حمله کنند برادرش غیاث الدین با الچی بهلوان و خواص خویش و جمعی دیگر عنان برتافت،

إِنِّي وَ تَجَرَّبَتِي سَعِيدًا بَعْدَ مَا * جَرَّبْتُ فِي غُلَوَائِهِ أَخْلَاقَهُ
كَمُعِيدٍ شَكَّرْتُ فِي خِرَا قَدْ شَمَهُ * وَ أَرَادَ مَعْرِفَةَ الْيَقِينِ فَذَاقَهُ (۱)

سلطان جلال الدین ازین سبب مستشعر شد و از لشکر متنفر و بازین (۲) همه روی نگردانید و بر قلب حمله کرد و دست راست لشکر مغول دست چپ سلطان را برداشت و دست راست سلطان دست چپ مغول را و لشکرها یکدیگر مختلط شدند و لشکر مغول از پس قلب سلطان در آمدند و علم سلطان از جایگاه برفت و دست راست بر عقب دست چپ می دوانید چنانکه هیچ کدام را از یکدیگر خبر نبود و سلطان در قلب افتاده و بیرون جنبیت کش کس با او نماند از جوانب بدو محبط شدند و سلطان چون نقطه در دایره یکی را از اسب می انداخت و دیگری را اعضا می خست تا از میان بجست و بلورستان افتاد و در دره مقام کرد و از هزیمت یکان و دوگان ناگهان می رسیدند و بمجدمت او متصل می شدند و کسی را از اهل اصفهان و لشکر از حال او خبر نه بعضی بر آنک او را در معرکه انداخته اند و بعضی بر آنک گرفتار شده است و لشکر مغول تا بدر اصفهان آمدند و از آنجا بتعجیل تمام بی هیچ لبث و مکث در مدت سه شبانروز بری راندند (۳) و از آنجا نیز متوجه نسا بور شدند و باز گشتند، و سلطان بجانب اصفهان روان شد و مبشران در

(۱) لابی احمد بن ابی بکر بن حامد من کتاب السامانیة، انظر بیتیة الدهر ج ۴ ص ۵، و البيت الأول هناك هكذا:

إِنِّي وَاحِدٌ بَعْدَ مَا جَرَّبْتُهُ * وَ بَلَوْتُ فِي أَحْوَالِهِ اخْلَاقَهُ

(۲) ج ده ز: با این، ب: بازی، (۳) ه ز با جزئی اختلافی با یکدیگر در اینجا افزوده اند: «و بعضی از لشکر محاصره کاشان مشغول شدند و سه روز بگرفتند و قتل و غارت و نهب بسیار کردند و از آنجا بری رفتند»،

f. 103a می‌دیدند می‌برد تا بدر اخلاط رفتند و لشکریان خود را در شهر انداخت^(۱) و دست بغارت و قتل بردند نفیر و زفیر از مردان و زنان برخاست سلطان خواص را بفرستاد تا آن جماعت را از شهر بیرون کنند عوام نیز غوغا بر آوردند جماعتی لشکریان کشته شدند و باقی را بیرون کردند و کار از تدارك بگذشت حشم سلطان را چندانك خواستند باز راه ندادند که در آنجا روند، و چون خبر وصول نایم^(۲) و ناینال^(۳) بجانب عراق رسیده بود و امکان قرار نبود از آنجا بر عزم عراق بتبریز آمد و از آنجا باصفهان شد و شُدَّاذ^(۴) لشکر و افراد مردان هر کجا بودند روی بخدمت سلطان نهادند و لشکر مغول نیز بری رسید و سلطان مستعد کار شد و منتشر کارزار و جمله اعیان و خانان را حاضر کرد ع، گرانمایگان را ز لشکر بخواند^(۵)، و گفت کاریست بزرگ که تصدی کرده و بلائی عظیم پیش آمده اگر تن بعجز و جبن در خواهیم داد هیچ بقا ممکن نیست باری مقاومت اولتر و صبر اگر فضل باری باری دهد خود ما و شما رسیم و اگر کار بنوعی دیگر باشد از درجه شهادت و فضیلت سعادت محروم نمائیم قال الله تعالى يا ايها الذين آمنوا اذا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ، جمله بکدل و یک زفان از سلطان قبول کردند و سلطان لشکرا نعبه داد و قلب و جناحین را تسویه مینه را ببرادر بی وفا و همنای پر جفای خود غیاث الدین سپرد و میسره را^(۶) مستظهر کرد و خویشان در قلب بایستاد و

(۱) کذا فی آد، ب (باصلاح جدید) ج ه ز: انداختند، (۲) کذا فی آ ورق ۱۰۷۵، در ورق ۱۰۷۸: ناماس، و اینجا ناماس، ب: نایم (یا) ناماس، ج د: ناماس (مثل آ)، ه: بایماس، ز: ناماس، جامع التواریخ ۱۱۱۳ Suppl. pers. ورق ۱۱۹۵: نایماس، و در طبع بلوچه ص ۴۳: نایماس، (۳) کذا فی آ ه، ب: ناینال، ج د: نامال، ز: اسال، (۴) آ ه: شداد، ب: مداد، د: سداد، ج: شراد، ز: ندارد، - تصحیح قیاسی، (۵) ه افزوده: بر ایشان ز هر در سخن باز راند، (۶) بیاض در آب، ج د ه ز بدون بیاض،

شدند و با ایشان متفق مردانی که بختگان آتش روزگار و نخبگان روز کار بودند، و سلطان بجوار ایشان بمندور^(۱) رسید نزول کرد و از قَلت آلت کفاح و عدم رجال سیوف و رماح و نکاتر سواد دشمن و تغییر احوال زمن پریشان بود و با وزیر بلدِرجی^(۲) و ارکان حضرت مشورت فرمود بلدِرجی^(۳) صواب در آن دید که چون عدد مردان ما صد يك ایشان نیست از مندور^(۴) بگذریم^(۵) و آب و همیها از ایشان باز داریم تا ایشان در گرما ضعیف شوند و اسبان لاغر و لشکرهاى دیگر که بهر جانبی اند بما رسند آنکاه از قدرتی و بصیرتی تمام روی بکار آریم و اندیشه کارزار کنیم، سلطان از آنجا که اقتدار او بود در غضب شد و ۱۰ دولتی که در پیش او نهاده بود بر سر وزیر زد و فرمود که ایشان رُمه گوسفند اند شیرا از کثرت گله چه گله^(۶)، بلدِرجی^(۷) از گفته ناسامان پشیمان شد و بجنایت آن پنجاه هزار دینار تسلیم کرد، سلطان فرمود که هرچند کار سختست و مشکل اما چاره جنگست و نوکل نتوان دانست که دست کرا خواهد بود، در خزانه بگشادند و رمهای اسبان حاضر کرد ۱۵ و امرا و خواص با اوساط و عوام چندانک توانستند برداشتند و مستعد

بج: حایت، دَه: جاییت، د «جاین» نیز ممکن است خوانده شود، ز ندارد، جامع التواریخ اصل نسخ پاریس: خاست و خایت، و در طبع بلوشه ص ۲۸: خایت، (۶) ب د: ارز روم،

- (۱) کذا فی ز، ب: بمیدور، ه: بمیدوز، آ: مندور، ج: بمیدو، د ندارد،
 (۲) کذا فی آب، ز: بلدِرجی، ج: دَه: بلدِرجی، (۳) کذا فی ب ج،
 آ: بلدِرجی، ه: بلدِرجی، د: بلدِرجی، (۴) کذا فی آ و اضحا، ز: مندو، ب: دَه: میدور، ج: میدو، (۵) ب: نکدریم، ج: نکدریم،
 (۶) ج در اینجا اضافه ذیل را دارد: - «و فردوسی طوبی خوش گفته است نیای تو زان لشکر بی کرات * یکی مرد جنگی و گرز گران که پیش من آید باوردگاه * گر ایدون که یاری دهد هور و ماه سلاحت بسیار و مردم بسی * سر افراز نامی نیم کمی»
 (۷) کذا فی ب ج، آ: بلدِرجی، دَه: بلدِرجی، ز: بلدِرجی،

f. 103b مقدمه بفرستاد و او بر عقب ایشان، تمامت مردان و زنان باستقبال او

رفتند و مقدم او را قدم مسرات دانستند و ذهاب بلیات،

چو دیدند ایرانیان روی او * برفتند یکبارگی سوسه او

و سلطان از اکثر اعیان حشم در خشم بود فرمود تا خانان و سروران را

که مقریان حضرت و نام یافتگان دولت خاندان او بودند و روز مصافت

هیچ کار نکردند پیش او آوردند و مقنعه بر سر انداختند و گرد محلات

بگردانید و جماعتی را که در عداد امارت نبودند^(۱) و در آن روز که روز

فرع اکبر بود در موقف قتال و نزال تقدّم کرده بودند و قدمی در

نهاده و بصدق دی پای داشته بعضی را لقب خانی داد و قوی را ملکی و

۱۰ خلعت و تشریف و ایشانرا برکشید و بازار ایشانرا رواج داد،

ذکر مراجعت سلطان با گرجستان،

و از آنجا در شهر سنه خمس و عشرين و ستمایه بگرجستان رفت

و چون سلاطین روم و شام و ارمن و آن حدود از بطش و انتقام و

رکض و اقتحام او هراسان بودند با یکدیگر بیعت کرده بودند و بدفع

۱۵ او يك تيغ^(۲) شک و لشکر گرج و آلان و ارمن و سریر و لکریان^(۳) و

قنچاق و سونیان^(۴) و انجاز و حانب^(۵) و شام و روم^(۶) جمله مجتمع

(۱) کذا فی بَجَّ دَه زَ، آ: بودند، و شاید همین صواب باشد چه رتبه «امیر»

پائین تر از «مَلِک» و «خان» بوده است نسوی گوید در مورد دیگر ص ۱۰۰: «وکان

إذا الخ بعضهم فی السّوال و الخ فی الطّلب برضیه بزیاده فی لقبه فان کان امراً یلقبه

مَلِکاً و ان کان مَلِکاً یلقبه خاناً»، (۲) کذا فی بَ دَ زَ، ه: يك تیغ، ج:

يك تیغ و يك تیغ، آ: يك تیغ، (۳) کذا فی بَ ه، ز: لکریان، آ:

لکریان، د: لکریان، ج: کرمان، (۴) ب: سونیان، آ: سوسان،

ج: ه: سومان، د: اصل نسخ جامع التّواریخ و طبع بلوشه ص ۶۸: سوسان، ز:

مریان، نسوی ص ۱۷۶: الکر و الالان و السّون، - مقصود بلانک اقوام

سوان Sranes است که یکی از قبایل معروف قفقاز است، رجوع کنید بکتاب مبسوطه

جغرافی در تحت Sranes یا Souanètes یا Sranètes، (۵) کذا فی آ (?)،

ز لشکر برون تاخت بر سان شیر * پیش هجیر^(۱) اندر آمد دلیر
و خلقی از جوانب نظاره کنان سلطان هم در نك اسب تکبیر گویان
یکی نیزه زد بر کمر بند او * که بگسست خفتان و بر بند^(۲) او
آن ملعون از اسب بر زمین افتاد و جان بداد سه پسر داشت جدا جدا
بنوبت در می آمدند و سلطان بقوت و قدرت خدای عز و جل يك
ضربت می زد و بر غناب پدر بدوزخ می فرستاد،

با حمله باز هیبت او * شاهین قضا کبوتر آمد
ای آنک بمعرکه سنانت * دوزنه چشم اختر آمد
از ناووری^(۳) دیگر بجهت کوه بیستون با نیزه مانند ستون بر مرکبی چون
ایهیکل فیل در تاخت،

مگر مفسر، مُقْبِل مُذِیْر مَعَا * کَجَلْبُودِ صَخْرِ حَطَّةِ السَّيْلِ مِنْ عَلٍ^(۴)
و بارگیر سلطان از کثرت تعب از اقدام باز مانده و نزدیک شد که در
شکال انجام افتد و از ناوور^(۵) هر لحظه حمله می آورد و سلطان بچابک
دستی آنها رد می کرد متواتر برین جمله حملها آورد و سلطان را زخمها زد
و کارگر نیامد کار سخت شد و نزدیک رسید که شیطان رجیم بر سلطان
رجیم غالب شود و شاه در دست دیو سیاه افتد باز چون حمله او
بسلطان نزدیک رسید سلطان در نك اسب بزیر جست

یکی نیزه زد بر سر اشکبوس * سپهر آن زمان دست او داد بوس
آن زمان آواز نحسین ملائکه ارضی^(۶) بلاء اعلی رسید و ندای اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ
الَّذِي نَصَرَ عَبْدَهُ بِسَمَاعِ ثَقَلَيْنِ رسید و فریقین از مشاهده این حال که
رستم زال را امثال آن مبسر نبود تعجب نمودند و هریک

(۱) آ مشکلا: هجیر، (۲) کذا فی آب ز، ج د: پیوند،

(۳) کذا فی آب د، ج: از ناوورد، ز: از ناوردی، - از ناوور بزبان گرجی

بمعنی شریف و بزرگ قوم است (کاترمر در حواشی جامع التواریخ ص ۳۶۸)،

(۴) من معلقة امرئ القیس المشهورة، (۵) کذا فی ب د، ج ز: از ناوورد،

آ: از ناوور، (۶) کذا فی جمیع النسخ،

گشت، چون لشکرها رسیدند با طبل و بوق و جمال و نوق صف صف از پس یکدیگر ایستاده و محاربت را آماده لشکر سلطان را بنسبت خود از دریائی جوئی و در میدان خود گوئی می‌پندارند^(۱) قال الله سبحانه و تعالی اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ، چون لشکر گرج در رسید لشکر سلطان نیز سلاح پوشیدند و سلطان^(۲) بمطالعه ایشان بر پشته بلند برآمد نشانها و اعلام قنچاق را دید بر زمین و بیست هزار مرد گرین سلطان قشغرا^(۳) پیش خواند و یکا نان و قدری نمک بدو داد f. 104a و نزدیک قنچاقان فرستاد و حقی که در عهد پدر خویش در وقتی که ایشان را مقید و مدلل کرده بود و سلطان بلطایف حیل ایشان را از آن خلاص داده و نزدیک پدر شفیع شده یاد داد و گفت^(۴) اکنون در روی من مگر قضای آن حق را شمشیر می‌کشید لشکر قنچاق ازین سبب باز ایستادند حالی از موضع خود دور گشتند و ازیشان یکسو شد، و چون لشکر گرج صفوف بیاراستند سلطان رسولی نزدیک ابوانی که سرور ایشان بود فرستاد که شما امروز از دور رسید اید و اسباب کوفته باشند و مردان خسته امروز هم برین نمط بایستیم جوانان جنگ جوی از هر جانب يك يك در میدان آیند و بر سیل مجادله و مطارده دستی بر هم اندازند تا ما امروز نظاره کنیم و کار فردا کناره^(۵)، ابوانی را این سخن نیک موافق افتاد و از جوانان گنداور و دلبران دلاور يك سرور که با کوه ۲۰ بضخامت پهلوی زد در میدان آمد و ازین جانب سلطان منگوار

(۱) ب ه ز: می‌پنداشتند، د: می‌دانستند ج: دیدند،

(۲) فقط در ب، آ د ه ز ندارند، ج کله سلطان را بعد از «ایشان» دارد،

(۳) کذا فی ز، آ: قشغرا، ب: قشغرا، ه: قشغرا، ج: قشغرا، د:

قشغرا، جامع التواریخ طبع بلوشه ص ۲۹: قشغرا،

(۴) آ د ه «وگفت» را ندارند، (۵) کذا فی ب، ج: کناره، آ: کناره،

ه: یکباره، ز: مستعد، د: ندارد،

ایشان اشارت فرمود، از اجابت آن ندا اجانب^(۱) شهر که حکام ایشان بودند ابا نمودند و در ممانعت زدن گرفتند و دروازه‌ها بسته کردند و ندانستند که بخت خود بگد می‌زنند و از خار حَسَك^(۲) بستر نمی‌سازند، چون سلطان از قبول نصیح ایشان مأیوس گشت لشکرا فرمود تا بر مدار شهر حلقه زدند و خانه‌ها ساختند و مجانیق و آلات دیگر از تیر چرخ و نبط ترتیب دادند و از اندرون شهر هم بکار ساختن حرب مشغول شدند از جانبین مخفی بر کار کردند و تیر دست و چرخ چون نگرگ ریزان گشت مبارزان جنگ افروز شب و روز بر دروازه‌ها حمله می‌آوردند و شهریان نیز رد آنرا حیلها می‌کردند تا ایام و شهر برین حمله بگدشت قحط و غلا در اندرون شهر پدید آمد و ایشان در خنیه مسرعان بیغداد و روم و شام می‌فرستادند تا بتزدیک سلطان شفیع شوند امیر المؤمنین المستنصر بالله و سلاطین روم و شام رسولان بشفاعت تجاوز از زلات اخلاطیان چند نوبت فرستادند و چون سگان آن قبول طاعت نمی‌کردند و جهال اخلاطرا سبب عفوت اخلاط دماغ پر سودا شده بود بستم صریح دهان گشاده بودند و بهذیان فیح زبان کشید و بیکبارگی شیطان غوایت در عروق و عقول ایشان روان گشته از قبول نصیحت خویشان را کر ساخته بودند و بر مکاوحت مصر گشته قرب ده ماه^(۳) برین بگدشت عاقبت اهل شهر از گرسنگی مضطر گشتند سلطان لشکرا فرمود تا از جوانب حمله کردند و خویشان را در شهر انداختند سلطان و امرای او از شتم و فحش ارباب آن در خشم و غصه تمام بودند فرمود تا لشکر

f. 105a

(۱) کذا فی ج ۲، د: اخابت، آ: احاب، ب: اجابت،
 (۲) کذا فی ب ج، ه: خار و خسک، د: خار خشک، آ: خار حسک، - قیاساً
 حَسَك و خَسَك هر دو باید اینجا صحیح باشد و آن بمعنی خاری است معروف سه گوشه و باری آرا حَسَك با خاء معجمه گویند و عربی حَسَك با حاء مهمله و معلوم بیست کدام يك این کلمه را از دیگری اخذ نموده است مگر آنکه از قبیل توارد لغتین باشد،
 (۳) کذا فی آ ج د، ب: ز: دوماه،

هی گفت هر کس که این رستمست * و یا آفتاب سپیک دمست
و چون آن چند کس که هر یک صفدری بودند و پشت لشکری در یک
لحظه لقمه يك سوار شدند و طعمه کلاب و کفتار گشت فشل و هراس^(۱)
بر آن مداییر غالب شد و از لشکر اسلام خوف و هراس^(۲) غایب، سلطان
هم از آن موضع بسر نازیانه اشارتی کرد مردان کار پای در نهادند و
لشکر گرج روی برگردانید آثار فتح الباب ظفر ظاهر گشت و انوار حسن
المآب نصرت چهره گشاد و در يك لحظه فضا از کشته بسیار پشته
ناهوار شد و روی زمین از خون اطلس گون گشت، و چون آن مداییر را
کار از تدبیر بگشت و مزوران را رای از تزویر جز گریز بهنگام و
استمساک باذیال شام و تزاری در سحوف ظلام و مَا اللَّهُ بِظَالِمٍ چاره
ندیدند اطراف و آکناف دشت و کوه از غلبه زفیر و صراخ ایشان در
توَج آمد و زمین از صهیل و شهبی بهایم هایم در نرجرج، چندان غنایم
حاصل شد که باغنایم التفاتی نمی رفت و نعمت چنان عالم شد که انعام در
حساب نمی آمد، و چون بنوی^(۳) دین نبوی قوی شد و آوازه هیبت و
حشمت سلطان در آفاق طاری گشت و این بشارت باطراف فرستادند
ملوک و اشراف باز ازو حسابها برداشتند و سلطان از آنجا عزم
اخلاط کرد،

ذکر حرکت سلطان باخلاط و فتح آن،

چون سلطان اوّل نوبت بر عزم عراق از اخلاط باز گشت ولایه
۲۰ اخلاط حصار آنرا افراشته بودند و باره آن انباشته کرده درین وقت
چون سلطان آنجا رسید باعلام وصول خویش رسولان فرستاد و بحضور

(۱) کذا بالتکرار فی ب (باصلاح جدید در موضع ثانی) ج ه ز، آ د: مراس (؟)
در موضع ثانی، (۲) از سیاق عبارت واضح است که بنوی بمعنی بی و اساس
دیوار است مانند بنوره و بنه و از فرهنگها ظاهراً این کلمه فوت شده است،

داد^(۱) دیگری ملکه را بخویش راه داد^(۱) سال بآخر نرسید که مخدّره ملک اشرف در دست سلطان آمد ع، میسند بکس آنچ بخود نپسندی، مال و نعمت بسیار از خزانه ملک اشرف برداشتند و از مستظهران شهر اضعاف آن حاصل کرد و تمامت خزانه سلطان باز بمال و جواهر وافر معمور شد و لشکر از غارت و تاراج مستظهر گشت و نور الدین منشی فتح نامه در آن باب انشا کرد دست نسخه آن نقل کرده شد،

و النسخه هذه،

سپاس و حمد و ثنا آفریدگار را جلّ ذکره و علا که ظفر و نصرت را با رای دولت زای و رایات مملکت افزای ما هم عنان گردانیدست، و تأیید و قدرت را قرین بهضات میمون و عزمات همایون^(۲) کرده، بنهضی^(۳) کشوری در تصرف و تدبیر بندگان دولت ادامها الله می آید، و برکضی^(۴) لشکری مأسور قهر و مأمور فرمان می شود، و هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي أَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ، تا رایات ظفر نگار نصرت پیکر ما حنّها الله بالنصر بر حدود ممالك ارمن خفتان یافته است و حوالی شهر اخلاط را مدت ۱۵ هشت ماه مرکز ساخته آیات وعد و وعید بر جماعت مخالفان دولت بکرات خواندیم و مقدمات انذار و تحذیر از برای الزام حجت و اقامت یقینت بدفعات تقدیم فرمود تا باشد که راه سلامت خویش ببدیه بصیرت ببینند و از ره گذر عواصف قهر و صواعق سخط که کوه طاقت آن ندارد برخیزند و از تلاطم امواج خشم خشم جهانگیر با جودی طاعت و

(۱-۱) کذا فی بده ز، این جمله از آج ساقط است، و مقصود از «دیگری» حاجب علی نایب ملک اشرف است باخلاط (رجوع بص ۱۶۷ س ۶-۷)، و مقصود از ملکه دختر سلطان طغرل زوجه اتابک ازبک است که سلطان جلال الدین بطریق مشروع یا نامشروع بعد از فتح تبریز بعقد خود در آورد (رجوع کید بص ۱۵۷)،
 (۲) ب (بخط جدید) ز افزوده اند: ما، (۳) کذا فی آ، ب ج د ز: بنهضی،
 ه: بنهضی، (۴) کذا فی آ، باقی نسخ: برکضی،

از بامداد تا چاشتگاه قتل کردند تا چون نایره غضب سلطان تسکین یافت بر آن مساکین رحمت کرد و باحتقان دمای ایشان اشارت فرمود، سلطان در سرای ملك اشرف نزول کرد و مجیر الدین برادر ملك اشرف و مملوك او عز الدین ایبك^(۱) در حصار اندرونی رفتند بی آب و زاد، مجیر الدین بخدمت سلطان بیرون آمد در حق او اعزاز و اکرام تقدیم فرمود و پیغام عز الدین ایبك^(۲) و التماس ابفا برو و میثاق عرضه داشت، سلطان روی مجیر الدین آورد و گفت با دعوی اسم سلطنت رسالت زر خرید مختك از همت چگونه رخصت می یابد برو حرجی نیست چنانك خواهد میکند او داند، چون مزاج سلطان بعدم التفات بعضی^(۳) او دیدند دانستند که وقت لحاج نیست، ایبك^(۴) بیرون آمد و قومی را در زیر جامه زره پوشانید بود و زوبینها بدست ایشان داده تا وقت دخول تهییج فتنه کند و سلطان را ناگرفتی^(۵) زند مفردان ابواب را چشم بر اثواب ایشان افتاد دانستند که در زیر ایشان شَرست مانع دخول ایشان گشتند و ایبك^(۶) را تنها بخدمت سلطان در آوردند بدو التفاتی نکرد و بحبس آن جماعت اشارت فرمود، تا چون جمشید افلاك قصد سفر شام کرد و خرشید املاك^(۷) عزم حلای سفره شام و متوجه دخول ایوان با دختر ایوانی که منكوحه ملك اشرف بود آن شب خلوت ساخت و کینه که در سینه از راه دادن ملکه بود باز خواست، و صاحب بصیرت را ازین احوال اعتبار تمام است در آن وقت که سلطان ملکه را بخویش راه

(۱) ب: ایربك، آ: ایبك، د ندارد، (۲) آ: ایك، ب: ایربك،

(۳) آد کلمه «بعضی» را ندارند، (۴) ب: ایربك،

(۵) ب: باگرفتی، ز: گردن، د: زخی، — ناگرفت یعنی ناگهان و يك ناگاه

(برهان)، (۶) ب: ایربك، (۷) کذا فی ب باصلاح جدید،

آد: ملاك، ج ز ندارد، — املاك جمع ملك است یعنی پادشاه و ملاك نیز صواب و جمع مالك است بهمان معنی، و مقصود از خرشید املاك سلطان جلال الدین است،

بود و از جوانب شهر گیراگیر و نعره برخاسته مخالفان دولت بقلعه که در میان شهرست تخصّن نمودند و حشم منصور لا زال منصوراً بغارت و تاراج مشغول گشت، هرچند اهالی اخلاط از اصراری که بر غوایت نمودند جای مرحمت نداشتند رای عطوف داد گستر بر جان ایشان بیخشود فرمان فرمودیم تا دست از غارت و تاراج باز داشتند فیضی از سحاب مکرمت بی دریغ نصیب حال آن ستم دیدگان گشت همگان بجای خویش آرام گرفتند و دعای دولت قاهره شید الله ارکانها ورد ساخت، جماعت مخالفان چون راه فرار بسته و در مرحمت شامل گشوده دیدند باعتذار و استغفار رَبِّنا ظَلَمْنَا گویان گشتند رای زلت بجنای سعادت بخش ۱۰ بریشان ترحم فرمود و از هفوات ایشان تجاوز و اغراض رفت و بدین مکرمت بی اندازه در امید بر همه مجرمان باز گشاد برادران ملك اشرف مجیر الدین و تقی الدین و عزّ الدین ایك و صاحب ارزن و امیر اقم بأسرهم و اجمعهم و اسد عبد الله^(۱) و تمامت ارکان ملك بنی ایوب امروز روعاً او طوعاً در سلك عبودیت منتظم اند و بجائی که بخشیده‌ام و امانی^(۲) که یافته‌اند دست برداشته مزید قدرت و جهانداری و دوام دولت و کامگاری ما میخواهند، بدین نهضت مبارك اقلیمی بدین شگرفی در مالک موروث و مکتسب زاده‌ها الله بسطة افزود تا نه بس دیر زود مالک شام و روم در تصرف بندگان دولت خلدها الله و نصرهم خواهد آمد، چون این سعادات روی نمود و چنین مرادات دست داد امیر فلان را آید ۲۰ الله فرستادیم تا این بشارت بأمرأ و اکابر و صدور و معارف و قضاة و رؤسا و مشایخ و ازکیا و اعیان و معتبران و کافّة اهالی همدان عمرها الله و احسن احوالهم رساند همگان بدین الطاف که از حضرت آفریدگار عزّ و علا در حقّ ما می‌فرماید شادی و اهتزاز نمایند و بموانات دولت

(۱) ز: و عبد الله، — «اسد بن عبد الله المهرانی» (نسری ص ۲۰۰)،

(۲) کذا فی بَدَدَه ز، آ: مالی، ج: نانی،

عبودیت گریزند و باستغفار و استیمان پیش آیند و در بگشایند هیچ وجه
 f. 105b درین مدت مدید دعای **اللَّهُمَّ أَهْدِ قَوِّیْ فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ** را اجابتی
 پیدا نگشت جماعت مخالفان روز بروز بر غلایت و ضلالت مصّرتر
 می بودند ع، **لَيَقْضَى اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا**، لشکری بسیار از دیار بکر و
 ° سواحل فرات و بلاد مصر و شام و بعضی از بلاد شرق و طوایف
 تراکه و انراك در آن شهر ازدحام نموده و **مِنْ كُلِّ أَوْبٍ وَ وَجْهَةٍ** فرق
 مختلف فراهم آمد و بر قوّت بازو و حصانت بارو و کثرت استعداد از
 چرخ و ناوک و منجیق و نفط و جرّهای ثقیل اعتماد نموده، و الحقّ بروج
 آن با **فلك البروج** در مبارات آمد و خندق آن بقعر و عمق از پشت
 ۱۰ گاو ماهی اخبار^(۱) کرده تأثیرات و تأثرات^(۲) ارضی و سماوی در تکمیل
 اسباب احکام آن دست در هم داده و رسوم و قواعد آن چون اوضاع
فلك استوار افتاده، سودای غرور در سوبدای ضمایر متمرّدان از نوعی راه
 یافته بود که جای قبول هیچ موعظت باز نداده و خیال فاسد در دماغهای
 مخالفان چنان نمکّن یافته که اندیشه صواب در نگجید، تا در آخر جمادی
 ۱۵ الأولى که حشم جهانگیر نصرمّمُ الله و قوّائم رخصت جنگ یافتند و
 فرمان شد که هرکس بجای خویش نقب بردارند و هر قوی بموضع خویش
 راه جویند شیران خدم و دلیران حشم [که] از امتداد مدت مقام ستوه شد
 و بوسایط و وسایل التماس اجازت جنگ می کرده مدت سه شبانروز بر
 محاربت مصابرّت نمودند و بر مضاربت منابرّت کرد و از جوانب بشهر
 ۲۰ راه جستند روز یکشنبه بیست و هشتم جمادی الأولى که وقت طلوع
 برجها و شرف^(۳) بطالایع اعلام و سناجق چون آسمان بکواکب آراسته گشته

(۱) کذا فی بَدَ، آ: اخبار، جَ: اجتياز، ز: خبر، (۲) تصحیح قیاسی،

— آ ب ج ز: تأثیرات و مایرات، ه: ثارات و تأثرات،

(۳) تصحیح قیاسی، — ج د ر: برجهای شرف، و شاید این نیز صواب باشد، آ ب ه:

بر چهار شرف،

سلطان را ضعیفی مستولی شده بود، و در اثناء آن سلطانِ ارز روم قضای حقی را که او وقت محاصرهٔ اخلاط بمدد علوفه و کوشی^(۱) نشانده بود بانواع مبرات و کرامات مخصوص شد و عرضه داشت که سلطان علاء الدین با ملوک حلب و شام مصالحت کرده‌اند و بر قصد سلطان موافقت نموده و در جمع عساکر مشهر شده و پیوسته تهدید می‌نمایند که اگر سلطانرا بر در اخلاط بعلوفهٔ ارز روم مدد نرفتی اورا سامان اقامت ممکن و میسر نشدی، با قوت ضعیف و ضعف قوت هم از آنجا براند، چون لشکر بیابان موش رسید شش هزار مرد که متوجه مدد شام بودند بر مرز لشکر سلطان افتادند بر مدار ایشان بایستادند و در يك لحظه همه را بقتل آوردند، بعد از چند روز که لشکر بیکدیگر نزدیک رسید سلطان روم و ملک اشرف و سلاطین و ملوک آن ممالک بیکدیگر رسیدند و چندان آلت و ساز و عدت و عتاد جمع کرده و مردان مرتب که در حساب نیایند و بر بالای پشته صف کشیدند و نقاط و چرخ انداز با سپرهای گاو^(۲) در پیش بایستادند از سوار و پیاده، چون وفود کارزار در التهاب آمد و کار بدان رسید که نسیم اقبال در تنم آید و غنچهٔ آمال در تبسم سلطان خواست که از عماری بیرون آید و بر زین نشیند ماسکهٔ قوت چندان نبود که پامساک عنان وفا نماید عنان چون کار از دست برفت و اسب بی اختیار روی باز پس کرد و گاهی چند برفت خواص گفتند که يك ساعتی سلطان را آسایش باید داد چندانکه اقامتی حاصل شود و علمهای خاص بدان سبب باز گشت میمه و میسره چون آن حال مشاهده نمودند پنداشتند سلطانست که منهزم شد ایشان نیز برگشتند و

(۱) کذا فی آه (؟)، ز: کوشی، د: کوشتر، ب: ج این کلمه را ندارند، — چنانکه از سیاق عبارت استنباط میشود کوشی (بر فرض صحّت نسخه) بمعنی آذوقه و علوفه و سیورسات و نحو ذلک باید باشد ولی آیا این چه کلمه‌ایست فارسی یا ترکی یا غیر آن معلوم نشد، (۲) ز: با گاو سپرها،

قاهره لازالت راسخة البیان ثابتة الأركان که طوایف امرا فواید آن عامست مستظهر و مستبشر شوند و در وظایف دعوات صالحه بیفزایند ان شاء الله تعالی وحده،

ذکر حرکت سلطان بحرب سلطان روم،

چون فتح گرج بر دست سلطان میسر شد ^(۱) و آن چنان قوی که ^(۲) بمناعت جانب و حصانت معاقل و کثرت مال و شوکت رجال از دست نصاریف زمان و طوارق حدثان در امان بودند و مشاهیر قروم و صنادید شام و روم با ایشان از بیم قتال و باس راساً براس کرده بلك بعجز و قصور روی نافه ^(۳) متابعت او گردن نهادند ^(۴) و فتح اخلاط نیز پیوند آن فتوح و غیوق آن صبح شد هیت او در آن اقالیم شایع شد و خشونت و باس او مستفیض، ملوک روم و شام بر متابعت مدینه السلام تحف و هدایا مطایا فی مطایا ^(۵) بجناب سلطنت و بارگاه با تمکین و مکت او روان کردند و حضرت او بار دیگر ملجأ کرام و کبار شد ^(۶) و حشم او انبوه گشت و کار با شکوه آمد و خزاین موفور و نواحی بعدل او معمور شد ^(۷) و از فضلا یکی راست این رباعی در آن وقت، ای شاه جهان جمله بکام تو شود * گردون سنبه غلام تو شود صبرست مرا که سکه عالمیان * آراسته و خطبه بنام تو شود و سلطان از اخلاط بجانب ملازجرد ^(۸) آمد و از آنجا بحزیرت ^(۹) و

(۱-۱) فقط درب باصلاح جدید، (۲-۲) فقط در آد، و ظاهراً این جمله

مصراع است، (۳-۳) این جمله از آج ساقط است،

(۴) آ: ملاد جرد، ب: بلاد جرد، ج: بلاد جزد، د: ملاجرد، ه: جرد،

ز: جرد، - نام این شهر را مؤلفین عرب باختلاف تعبیر ملازجرد و ملازکرد و

منازجرد و منازکرد نوشته اند و همه اسماء يك مسمی است، (۵) آ: بحزیرت،

د: بحزیرت، ب: بجمهر تیرت، ج: بجد تیرت، - تصحیح قیاسی،

امیر المؤمنین و سلاطین شام و روم اختلاف بود رسولان نزدیک ایشان فرستاد باعلام عبور لشکر پادشاه^(۱) و پیغام آنک لشکر جرّار از عساکر تار در کثرت و شوکت چون مور و مار نه قلاع خواهد ماند^(۲) نه امصار و مردان این طرف را رعب و هراس از ایشان در صمیم دلهای متمکن شدست و چون من از میان برخیزم بدست شما مقاومت ایشان ممکن نشود و من شما را سدّ اسکندرم از شما هرکس یک فوج با علّی مدد دهند تا چون آوازه موافقت و مطابقت ما بدیشان رسد دندان ایشان کند شود و لشکر ما نیز قوی دل، وَ قَدْ قَضَيْنَا مَا عَلَيْنَا، و اگر درین باب تهاون نمایند خود ببینند آنچه ببینند،

۱. شما هرکسی چاره جان کنید * خرد را بدین کار پیچان^(۳) کنید و هیأت هیأت در هر سینه که نهال مخالفت کاشته باشی و از خون دلهای بیخ آنرا آب داده از بار آن جز خار غار^(۴) و زخم روزگار چه نوقع کنی، و جای را که بزهر قاتل آگه کنی شراب بابل [از آن] چه طمع داری، و اعتذار و استغفار بعد از اثارت ثار مرهی است که بر کشتگان
  ۱۰. طعان و ضرباب نهند و نوش دارو که پس از مرگ بسهراب دهند، وَ لَسْتُ وَ إِن أَحْبَبْتُ مَنْ يَسْكُنُ الْغَضَى * بِأَوَّلِ رَاجِحَةٍ لَا يَنَالُهَا^(۵)
- f. 107a دولت با قوت و طالع مسعود پادشاه عالم چنگر خان کلمه ایشان در اختلاف انداخت و امل سلطانرا یأس و خیبت بدل ساخت ناگاه خبر رسید که لشکر مغول بسراب^(۶) رسید است، بر آب^(۷) سلطان نیز متوجه

(۱) کذا فی آد، و مقصود از «پادشاه» چنگیز خان است برسم معهود مصنف که غالباً از «پادشاه» مطلق اورا میخواهد، ج: مغول، ه: ز: تار، ب: اصل جمله را تعبیر داده است، (۲) ماندن در اینجا متعدی است یعنی باقی گذاردن، (۳) د: ده: ب: بیجان، آ: بجان، ج: ز: درمان، - تصحیح قیاسی، (۴) کذا فی آد ه: ز، ج: خار ثار، ب: باصلاح جدید: خار جفا و آزار، (۵) رجوع کنید بشرح الحاشیه للتعریزی طبع بولاق ج ۴ ص ۱۴۸، (۶) کذا فی جمیع النسخ، جامع التواریخ طبع بلوشه ص ۴۲: بسراو، - سراو همان سراب

هنوز لشکر خصمان بر آنک سلطان حیلۀ ساخته است تا ایشان را بهامونی
 کشد منادی از لشکرهای ایشان برآمد که هیچ کس از جای نخندد و بر
 غلبۀ ایشان نرود، چون لشکر سلطان پراگنده شد و بهر طرف روی
 نهادند امکان مقام نیارستند سلطان حیران بماند ضرورت^(۱) روی باز پس
 نهاد و متوجّه اخلاط شد و جماعتی را که بمحافظت آن موسوم بودند باز
 خواند و بخوی شد برادران ملك اشرف مجیر الدین را باعزاز باز گردانید
 و تقی الدین را بشفاعت امیر المؤمنین المستنصر بالله اجازت مراجعت
 داد و حسام الدین قمری^(۲) بگریخت و منکوحه او که هم شاخ^(۳) ملك
 اشرف بود آنجا بود سلطان او را در ستر عصمت بافنون عاطفت و مرحمت
 ۱۰ باز فرستاد و عز الدین ایبک در قلعه دزمار^(۴) قرین دمار شد، عجب
 بودی اگر روزگار یاری دادی و بآخر بازی از زیر حقه بیرون نیاوردی،
 چرخ مارا نمی دهد یارے * نیست دشوار^(۵) بر فلک خواری
 گله کردم که بخت من خفتست * ای دروغا نماند ییرداری
 سنگ ماندست ای فلک بر من * عجب افتاد اگر نمی بارے
 ۱۰ سلطان را خود از صدمه که بر رخسار بخت او لطمه بود هنوز هیچ اندمال
 حاصل نشده که خبر رسید که جورماغون^(۶) نوین از آب آمویه گذشت
 وزیر شمس الدین^(۷) یلدرجی^(۸) را بمحافظت قلعه کبران^(۹) موسوم فرمود
 و حرم آنجا بدو سپرد و سلطان بتبریز آمد و باز آنک^(۱۰) میان او و

(۱) کذا فی آب ج د، هـ: ضرورت، (۲) کذا فی د، آب: قمری،
 ز: قمری، ج: هـ: قمری، (۳) کذا فی آ ج هـ، د: هم ساج، ب: باصلاح
 جدید: ز: هم وشاح، جامع التواریخ طبع بلوشه ص ۴۱: دختر، (۴) آ:
 دزمار، هـ: دزمار، - معجم البلدان این کلمه را دزمار بتشدید ز ضبط میکند،
 (۵) ب ج ز: دشوار، (۶) د: جورماغون، (۷) نسوی ص ۱۰۱: یبعد
 لقب این وزیر الفخر الدین می نویسد، (۸) کذا فی آ ج، ب: ز: یلدرجی، د: هـ:
 یلدرجی، (۹) کذا فی آب د، ج: هـ: کبران، ز: مشکلا: کبران، -
 «کبران مدینه باذریجان بین تبریز و بیلقان» (باقوت)، (۱۰) یعنی با آنکه،

نامزد قلعه کیران^(۱) کرده بود افترائی کردند که وقت غیبت سلطان و انقطاع آوازۀ او طبع در حرم و خزانه کرده بود و آن خبر بسطاط رسید چون سلطان بدان حدود رسید بلدِرجی^(۲) از ترس سلطان و هول این احدونه از قلعه بیرون نیامد و از سلطان میثاقی خواست سلطان بوقو^(۳) خان را بالتماس او در فرستاد تا او را بعنف^(۴) و نصیحت بیرون آورد چون بمابط دواب اصحاب رسید او را آنجا بداشتند مشاهیر و معارف از اصحاب دیوان و اهل اعتبار که ملازم او بودند چون روی کار مشاهده کردند یکان یکان ازو منقطع گشتند تا وزیر چنانک بود بیود سلطان جلال الدین این معنی فرمود که بلدِرجی^(۵) را از حضیض ضَعَت بأوج رفعت و از پایۀ سفساف بدرجۀ ذروۀ^(۶) اشراف رسانیدم تا مکافات نعت^(۷) کرد و فرمود تا وشاقان حضرت خیل او را بغارت دادند و او را در قلعه بکوتوال سپرد و بعد از یکچندی بتضرب و سعایت حسّاد و غمز و وشایت اضداد تسلیم حبس ابد کرد بلك زندان لحد و بعد از مدتی بر آن فعل پشیمان شد، و سلطان متوجّه دیار بکرگشت و چون حشم مغول با نزدیک جورماغون^(۸) رسید بر مراجعت و ترك مبالغت و استنصا در طلب سلطان بازخواست بلیغ نمود که مثل چنان خصی که ضعیف شد باشد و ستور تزاری و استخفا بروی حال فرو گذاشته هم در

بلدِرجی، ج دّۀ: بلدِرجی، ز: بلدِرجی، - رجوع بص ۱۶۷، ۱۷۱، ۱۸۲،

(۱) کذا فی ب دّ، ج ه ز: کیران، آ این کله را ندارد، - رجوع بص ۱۸۲،

(۲) کذا فی ج، آب: بلدِرجی، دّۀ: بلدِرجی، ز: بلدِرجی، (۳) تصحیح

قیاسی مطنون، - آ: بوقو، ب: بوتر، د: قوتر، ج: بور، ه: نویر، ز: نون،

جامع الفوارج طبع بلوشه ص ۲۲، ۲۳: بوقو (مثل متن) با نسخه بدلهای: قویر، قویر،

(۴) کذا فی آ ج، ب ه ز: بتعنیف، د: بتعسف، (۵) آب: بلدِرجی،

ز: بلدِرجی، ج دّۀ: بلدِرجی، (۶) ب باصلاح جدید: بذروۀ درجۀ،

ج ز: بدرجه و ذروۀ، ه: بذروۀ و درجۀ، (۷) ب بخط جدید افزوده:

در حرم و خزینه خیانت کرد دیگر در حق او عنایت نباید،

(۸) کذا فی ب ه ز، ج: جرماغون، آ: حورماغون، د: حورباعون،

ناحیت بشکین^(۱) شد و در سرائی که شب وصول نزول کرد سر سرای
 فرود آمد سلطان از آن تطیر کرد و دانست که علامتی است که شُرَفات
 شَرَف او در انحطاط است و حَبّال^(۲) امانی او را عارضه اسقاط، دولتی
 است که دیرها برآمد تا ناعیان حَیْن و ناعیان بَیْن نعی زوال بزفاف
 احوال بگوش دولت فرو گفته و کوس نوبت شاهی در خاندان دیگری
 فرو کوفته، و اظهار تجلّدر چنانک مرغ گلو برین طیدنی کند ترددی
 می کرد و چون وحشی در دام افتاده را که صیّاد بازپچه و مضحک را رسن
 فرا او گذارد تا او بنشاط طفره کند و چون بغایت رسد باز کشد
 روزگار مکار با او همان می کرد و او را اغلوطه می داد قال عزّ من قائل
 ۱۰ حَتّٰی اِذَا فَرِحُوا بِمَا اَوْتُوا آخِذْنَاهُمْ بِغَتَّةٍ فَاِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ، فی الجمله روز
 دیگر را متوجّه موغان شد و بعد از پنج روز مقام لشکر مغول از عقب
 او نزدیک رسید سلطان بارگاه و بنگاه را بیگاه روز بر جای بماند و
 بکوهستان قبان^(۳) در آمد مغولان چون بنگاه سلطان خالی یافتند حالی
 عنان باز نافتند، و زمستان سنّه ثمان و عشرین و ستمایه در ارمیه و اشنو^(۴)
 ۱۰ مقام ساخت و بر وزیر شرف الملک یلدرجی^(۵) که او را بر سر حرم

شهر معروف آذربایجان است و در معجم البلدان فقط بهین هیئت یعنی «سراو»
 مسطور است، (۷) یعنی فوراً و سریعاً، رجوع کند بص ۲۶ س ۶،
 ص ۷۱ س ۴، (۱) ز: بشکین، ج: بشکین، آ: بسکین، ب: باصلاح
 جدید: ه: مشکین، د: نسکینی، جامع التواریخ طبع بلوچه ص ۴۲: پیشکین، -
 بشکین ناحیه ایست معروف در آذربایجان در حدود خلخال و اردبیل که اکنون مشکین
 گویند و در قدیم نام آنجا وراوی بوده است چون بشکین گرجی حاکم آنجا شد بدین
 اسم معروف گردید (رجوع کنید بنزفه اقلوب حمد الله مستوفی و بمعجم البلدان در
 تحت «ورای»)، (۲) حَبّال: بفتح لام جمع حَبَل است و ظاهر آن در متن
 حَبّال امانی باید خواند بکسر لام و اماله الف چه بغیر این فرض بایستی «حبّالای
 امانی» نوشته شدی برای تصحیح اضافه بامانی، (۳) کذا فی د، ب: باصلاح
 جدید: ه: قبان، آ: فان، ز: فان، ج: نسا (کذا!)، (۴) کذا فی
 آد، ب: باصلاح جدید: ه: اشنویه، ه: اشنوه، ز: اشنوه، (۵) آد:

دِقَاق^(۱) را بر مُرَهَفَاتِ عِتَاق^(۲) برگزید، از صُراحی خون صُراح جوشید و ایشان راح پنداشتند، از رگ چنگ ناله زاری آمد م و زیری خواندند، همان شاه بود که از زین تخت ساخته بود و از نمد زین بستر و از جوشن قبا و از خود افسر کرده آبکار و عُونِ حرب و قتال را عوض آبکار و عُونِ رَبَّاتِ الْحِجَال گرفته اکنون بر خلاف معهود بزم بر رزم برگزیده، زخم ایام را مرهم از مُدام کرده، نیش دشمن کای را از نوش دوستکای^(۳) فراموش کرده، طَرَبِ آونار بر طَلَبِ آونار ترجیح نهاده، کُمِیتِ عَتِیق بر کُمِیتِ عَتِیق^(۴) اختیار کرده و یکی راست درین حال

شاهان می گران چه برخواهد خاست

وز مستی هر زمان چه برخواهد خاست

شه مست و جهان خراب و دشمن پس و پیش

پیداست کزین میان چه برخواهد خاست

دو سه روز در غرور سرور بگذشت ناگاه آستان^(۵) شبان بچگان طوارق حدثان بزداند و در نیم شبی که^(۶) محلّ سلطان عقل مرحل شیطان جهل گشته بود و سویدای دل مرکز سودای انسانی شک و مراکِبِ آرای^(۷) جهان آرای مُلَجَم بلجام هوای نفسانی گشته و سکر از تدبّر و تدبیر امیر و وزیر را فراغت داده و لشکر خواب عالم دماغ فرو گرفته جمله مردان و

(۱) کذا فی ز، آبَد: رفاق، ج: زفاق، ه: وفاق، - مُبْطَنَات جمع مُبْطَنه است یعنی زن میان باریک و دِقَاق م (بر فرض صحت نسخه) جمع دَقِیق است که مصنّف قیاساً بهمان معنی استعمال کرده است ولی ظاهراً دَقِیق بمعنی باریک اگر مطلق و بدون قید استعمال شود از صفات غیر ذوی العقول است و در نعت ذوی العقول بدین معنی خَیْبِص و ضامِر و مُبْطَن استعمال کند،

یعنی اسبان لاغر میان و عِتَاق یعنی اسبان نجیب و کرم الأصل،

(۲) دوستکای شرابی است که با دوستان بنوشند (برهان)، (۴) کُمِیت

اوّل بمعنی شراب است و ثانی بمعنی اسب سرخ رنگ (کهر) و عَتِیق اوّل بمعنی کهنه و

قدیمی است و ثانی بمعنی نجیب و اصیل، (۵) بَد: آستان، آ: استان،

ج: بسان، (۶) آح د این «که» را ندارند، (۷) جمع رأی،

آن وهلت چگونه اورا مهلت دهند و در جست و جوی سبیل غفلت
برزند (۱) نامیاس (۲) و اعیان امرارا با جماعتی از انراك پُرکین چون کینه
کشان افراسیاب از گرگین بر عقب او چون برق بفرستاد، و سلطان بر
سبیل یزک بوقو (۳) خان را باز گردانید بود تا از مراجعت و مبادرت
لشکر مغول استکشافی کند چون باذریجان رسید خبر دادند که از
عراق نیز دمامه افتراق زده‌اند و ازیشان نه درین نواحی اثری و نه
درین حدود خبری است بوقو (۴) خان بی سلوک شارع احتیاط که بر
امنای حضرت بلک بر امرای دولت واجبست و عین فرض بازگشت
و سلطان را بشارت غیبت ایشان داد تا بدین اهتزاز و استبشار

۱۰ یساراست رامشگری شهریار * شد ایوان بکردار باغ چهار
وَلَسْتُ أَحِبُّ الْأُسْكَرَ إِلَّا لِأَنَّهُ * يُخَدِّرُنِي كَيْلًا أَحْسَّ أَدَى الْحَمَنِ
و آورده‌اند که روزی متوکل یکی را از خواص خود در کار ملاهی و
اقبال در مناهی باز خواست می‌فرمود آن شخص گفت إِنَّمَا أَسْتَعِينُ عَلَى
الدَّهْرِ بِالْهَزْلِ لِأَنَّ مَقَاسَةَ هُمُومِ الدُّنْيَا لَا تَتَأَنَّى إِلَّا بِشَيْءٍ مِنَ السَّرُورِ أَمَا
۱۵ جای بر جای تفاوتست، فی الجمله ارکان و سروران بر موافقت سلطان
در معاطات کئوس محامات نفوس مهمل ماندند، و با بی نوائی کار
بنوی (۵) راه نوارا آهنگ کشیدند، و در استعداد آلت جنگ جنگ در
دف و چنگ زدند، بطون اناث بر متون فحول اختیار کردند و مَبْطُنَات (۶)

(۱) ب ج ز: ورزند، ه: بورزید، (۲) کذا فی ب، آد: نامیاس، ج:
نامیاس، ه: نامیاس، ز: نامیاس، (۳) تصحیح قیاسی، - آ: ووقو، ب:
ویار، د: یوبار، ه: توتر، ج: بور، ز: نور، نسوی اصل نسخۀ پاریس
ص ۲۹۸: مرغو، ص ۳۰۰: یرغو، طبع هوداس ص ۲۲۰، ۲۲۱: مرغو،
(۴) تصحیح قیاسی، - آ: ووقو، ب: تویر، ه: توتر، ز: بوتز، د: یوبار،
ج: نور، (۵) کذا فی آ ه ز (رجوع بص ۱۷۴ ح ۲)، د: بوی، ب:
پیوی، ج: بویی، (۶) کذا فی آ ج د ز، ب: منطقات، ه: منطیبات،

با دلی چون کوره آهنگران در تنسیدن و چشمی چون کوزه شکسته در چکیدن با فوجی قلیل و ندبه طویل روان شد و معشوقه ملک را بدرود کرد بلك زرع اقبال را بدرود،

لَوْ أَغْبَضْتُ مُقْلَةَ اللَّيَالِي * عَنَّا زَمَانًا فَتَسْتَطِيبُ

ای روز جوانی که شبت خوش بادا * دیدار من و تو با قیامت افتاد

و چون سلطان با اندک فوجی روان شد اور^(۱) خان را فرمود تا چندانک سبقتی گیرد علم را از جای نخباند^(۲) و مقاومتی کند، بر وفق آن اشارت طرفه العینی کوشش عاجزانه نمود و لشکر مغول بر آنک او سلطانست چون پشت برگردانید ایشان دوان شدند و چون عقاب بر آعقاب روان^{۱۰} چون دانستند که پای از دست داده اند و پی گرفته باز گشتند و بینگاه آمدند و اعیان و اجناد و ارکان ملک را بر شمشیر گذرانیدند و طعمه ذباب و لقمه ذئاب گردانید، عنقای کبریا که در دماغ خیلای هریک بیضه نهاده بود ارفرخ فرخ پی ادراک بیضه الدیک شد^(۳)، و هر امانی که ازین جهان فانی توقع کردند خاک گشت و لباس حیاة بدنشان فنا^{۱۰} چاک، پیش ازین اگر در رفعت بنات النعش بودند اکنون باری ابناء النعش شد اند و خاک و خاشاک را^(۴) فرش،

برین گونه گردد همی چرخ پیر * گهی چون کمانست و گاهی چون نیر
گهی مهر و نوش است و گه کین و زهر * بدین سان بود چرخ گردنده دهر^(۵)
و سلطان مرحوم از استیفای تمنی محروم

۲۰ با دلی از ستم و غصه گیتی بدو نیم * بیم آنست هنوزش که بجان باشد بیم

(۱) کذا فی ب د ز، آ: ابر، ج: بور، ه: تور، (۲) ز: نخبانند، آ: نخباند، د: نخباند، (۳) یعنی از روی جوجه فرخ برخاسته در پی بدست آوردن تخم خروس یعنی شیء محال شد: «بَبْضُ الْعُقْرِ بَبْضُ الدَّيْكِ بَبْضُهَا فِي عَمْرِه مَرَّةً وَاحِدَةً وَقِيلَ إِنَّهَا هِيَ كَقَوْلِهِمْ بَبْضُ الْأَنْثَى فَهِيَ مَثَلٌ لِمَا لَا يَكُونُ» (لسان باختصار) (۴) آ ب ج ه ر «را» را ندارند، (۵) ج ه ز این بیت را دارند،

آکثر مفردان از سر مستی پای بسته و دست شکسته شده نا وقت آنک
چو بک بهره از تیره شب درگذشت * شاهنگ بر چرخ گردان بگشت
لشکر نثار مردان کار و بؤس و باس بر سر قوی فارغ از طلایه و پاس
رسیدند مقدم ایشان نایاس^(۱) و عجب آن بود که چون فآن جورماغون^(۲) را
بدفع سلطان نامزد می فرمود و امرا معین روی بنایاس^(۳) آورد و فرمود
که از میان همه کار سلطان بدست تو مکفی شود و همچنان بود، و از
حزم و تیغ بر آن که آن جماعت نیز در ترقب و تحفظ باشند بی قیل
و قال مانند دیب نمال در آمدند اور خان^(۴) از وصول ایشان با خبر
شد حالی بیالین سلطان رفت و او در خواب اول شب فارغ از آنک
اع، إِنَّ الْحَوَادِثَ قَدْ يَطْرُقُنَ أَسْحَارًا،

و نَوْمُ آرَى فِيهِ خِيَالٌ مَسْرُوقٌ * أَلَذُّ جَنَى مِنْ يَفْطَنُ نَجَلِبُ الْوَسَنِ f. 108a

چون بتکلیف از رقت انتباه یافت و از قدرت قهار اشتباه برخاست
و معاینه دید و دانست که دامن تدیر در چنگال تقدیر سخت است و
مرکب رای در پای قضا عاجز و سهام حیل که بر کان امکان بر کار
۱۰ شده بود بهدف مقصود نارسیده در کار شکست و میان او و سلامت
بلا حایل شده و بمنزل شر نازل شدست پیش از وصول بشام مهمان
ییگانه سحر خورد و امن و امان بر سبیل تر حال در حال کمر بست اما
این نوبت مهمان شیرگیر بود و میزبان بر^(۵) خمار شکن تدیر آبی سرد
خواست و بر سر ریخت یعنی نا بعد ازین گرم سری^(۶) در باقی کند و

(۱) کذا فی ب، آ: ناماس، ه: ناماس، د: ناماس، ج: ز: ناماس،

(۲) ج: جورماغون، د: جورماغون، (۳) کذا فی ب، آ: ناماس،

ه: ناماس، ج: ناماس، د: به ناماس، ز: ناماس، (۴) کذا فی

ب: د، آ: اربرخان، ج: بورخان ه: توترخان، ز: بورخان، نسوی اصل

نسخه پارس ص ۴۴۱ مطابق متن مطبوع ص ۲۴۴-۲۴۵ پنج شش مرتبه: ارخان،

جامع التواریخ طبع بلوئه ص ۴۳ سه مرتبه: «اورخان» مثل متن، (۵) ج

«بر» را ندارد، (۶) کذا فی آ: د: ز، ب: گرم سردی، ج: گرم و سرد،

منهنست و هر کجا شیری از پیگار کلبی متحن، و استنباط این از آنست که آن جماعت جامۀ او را پوشیدۀ بشهر آمده‌اند و بعضی خواصّ جامه و سلاح او باز شناخته و صاحب آمد^(۱) بعد از وقوف بر آن حال آن جماعت را بکشت و فرمود تا تربتی ساختند و شخصی مقتول را دفن یعنی سلطان بودست، و قوی میگویند جامهای دیگر بود که خواصّ او داشتند و او در لباس خرقه حرفۀ^(۲) نصوّف می‌کرد^(۳) و در بلاد و عباد طواف می‌کرد^(۴)، فی الجمله در هر حال که بود سپری شد و صریح زخم این جهان بی رحم سرسری، و بعد از سالها هر وقت در میان خلایق آوازه در افتادی که سلطان را بفلان موضع دیده‌اند بخاصّه در عراق شرف الدین علی^(۵) طبرّی^(۶) که وزیر عراق بود مدتی درین اراجیف بحکم و کار مشغول بود و هر یکچندی در شهرها و نواحی بشارت می‌زدند که سلطان در فلان قلعه و در بهمان بقعه است، و در شهر سنه ثلث و ثلثین^(۷) و ستمایه در اسپدار^(۸) شخصی خروج کرد که من سلطاتم و آوازه او باقطار شایع گشت در عهد جنتمور^(۹) امرای مغول جمعی که سلطان را ۱۰ دیده و شناخته بودند فرستادند تا او را بدیدند چون دروغ گفته بود او را بکشتند، و در سنه اثنتین و خمسین و ستمایه جماعتی از تجار بکار

- (۱) کذا فی آبّه، ز: آمد، د: اید، ج: بیاض بجای این کلمه،
 (۲) کذا فی آب، ج: ده ز کلمه «حرفه» را ندارند، (۳) کذا فی آبکار
 «می‌کرد»، - ب: می‌کرد، کرد، ر: می‌کردند، می‌کرد، ج: می‌گفت، می‌کرد،
 ه: می‌گردد، می‌کد، د: موضع اوّل را ندارد و دوم: می‌کرد، (۴) کذا فی
 ب: د، آج: ز ندارند، (۵) کذا فی آج: ز (= قرشی)، نوی ص ۱۲۰:
 «شرف الدین علی التّعرشی وزیر السلطان بالعراق کان ... من رؤساء قرش و فی کوره
 من کور العراق»، ب: د: طبری، (۶) کذا فی آب: ج: ز، د: سنین،
 و این غلط صریح است، ه: بیاض بجای اعداد و در حاشیه برقم: ۶۲۲ (یا) ۶۲۳، -
 رجوع کنید بمقدمه مصحّح ج: ا ص: ۶۶، (۷) ج: ده اسپدار، آ:
 اسپدار، ب: استدار، ز: اسپدار، رجوع بسابق ص ۱۱۵، (۸) کذا
 فی آج، ه: جین تمور، ب: حتمور، د: جتمور، ز: جتمور،

روی در راه نهاد، وفای دنیا برین نط بُود جنای آن توانست که چون باشد، دام حبایل را جهان نام نهاده‌اند و شبك غوایل را زمان چنانك مركز غوم را دل گفته‌اند و محل^(۱) اندیشه‌ها را جان،
ای گشته وجود من همه بکنا تو * آن^(۲) غم که بس^(۳) من ندانم یا تو
غم حلقه دل گرفت دل گفت درآی * بیگانگی نیست تو مائی ما تو
نه برآتم که کشد هیچ زمن * آنچ برماز صروف زمنست
دور آسایش و آرامش نیست * موسم آفت و دور فتنست
f. 108b يك جهان پر شر و شورست از آنك * دولت شاه جهان ممنحنست
ای جوانمرد بدان کین شر و شور * همه سوز دل يك پیر زنست

۱۰ وَ مِنْ عَجَبٍ يُفْنِي^(۴) التَّعَجُّبَ إِنَّمَا * نُحِبُّ ذُنُوبَ الْحَادِثَاتِ عَلَى الزَّمَنِ
وَ نُنَجِّي عَلَيْهِ بِالْمَلَامِ وَ عِنْدَهُ * كَعَامٍ عَلَى فِيهِ وَ لَوْ رَزَقَ اللِّسَنُ
وَهَلْ هُوَ إِلَّا كَأَنَّ آدَمَ عَاجِلًا^(۵) * وَ كُلُّ بِأَسْبَابِ الْمُنِيَةِ مُرْتَمِنٌ

و در خاتمت حالت او اختلاف است بعضی میگویند چون بکهستان [آمد]
آمد شبانه در موضعی که نزول کرد گردان طمع در استلاب لباس او
کردند^(۶) و او را زخمی محکم بر سینه زدند و ندانستند که چه کار کردند و
چه صید را شکار، و این عجب نیست هر کجا هائی است در چنگال جفدی

(۱) کذا فی آج، بَدَدَهَ ز: محمل، (۲) د: این، (۳) کذا فی
آب دَر (پس - ظ؟)، ج این بیت را ندارد، ه اصل رباعی را ندارد،

(۴) کذا فی ج ه، آ ز: یعنی، د: یعنی، ب: بی، (۵) کذا فی جمیع
انسخ^(۶)، - فائز این ابیات معلوم نشد و قریب یقین است که دو بیت مذکور در
ص ۱۸۸، ۱۸۷ از بقیه همین ابیات است، (۶) در حاشیه ج در این موضع

نوشته: - «و سلطان تحقیق بردست گردان شهید شد چرا که چون سلطان را شهید
میکند حرم سلطان ملکه خاتون با معدودی از آن راه بحجاب روم افتاد و انا بك
مظفر الدین ابوبکر مرد فرستاد و خواهر را از روم بشراز آوردند و تحقیق شد
سلطان همان بود که بطبع جامه نادانسته آن بدبختان شهید کردند
جو شاهین باز ماند از بریدن * ز گنجشک لکت (کدا) باید کشیدن»،

خرپوست^(۱) غوری از قبل سلطان در غزنه بود با بیست هزار مرد، بین
 ملک بدو سه منزل از غزنه بسوره^(۲) فرو آمد و رسول بدو فرستاد که
 ما را علفخوار معین کن تا با هم باشیم که سلطان منهزم بعراق رفت و نثار
 بخراسان در آمد تا آنگاه که از حال سلطان چه ظاهر شود، و درین
 وقت شمس الملک شهاب الدین سرخسی که وزیر سلطان جلال الدین بود
 f. 109a هم بغزنه بود و صلاح الدین نسائی که از قبل سلطان کوتوال بود بر قلعه
 و شهرستان هم آنجا مقام داشت، خرپوست و امرای او بجواب بین ملک
 گفتند ما مردمی غوری ایم و شما ترک با هم زندگانی نتوانیم کرد سلطان
 هر قوم را اقطاع و علفخوار معین فرموده است هر یک بمقام خود باشیم تا چه
 ۱۰ پدید آید، چند بار رسول میان ایشان تردد کرد بفیصل^(۳) نرسید و
 غوریان بر مضایقت اصرار کردند، شمس الملک وزیر و صلاح الدین بر
 قصد خرپوست اتفاق کردند و گفتند غوریان عصیان سلطان در دل
 دارند بین ملک را که خویش سلطانست در ملک غزنه راه نمی دهند، و
 تمامت لشکرهای غزنه بر نیم فرسنگی شهر مجتمع بودند و لشکرگاه داشتند،
 ۱۵ شمس الملک و صلاح الدین کوتوال^(۴) بر قصد محمد خرپوست متفق
 گشتند و او را در باغی ضیافت کردند ناگاه صلاح الدین نسائی خرپوست را
 بکارد زد و بکشت و شمس الملک^(۵) و صلاح الدین چون او را بکشتند
 پیش از آنک لشکر او واقف شدند خود را در شهر افکندند و قلعه
 ضبط کردند و غوریان متفرق شدند و بعد از دو سه روز بین ملک

(۱) کذا فی د، د: خرپوست، ب: حربوست، آج: حربوست، ز:
 خرپوست، نوی ص ۷۹: اختیار الدین خرپوست، طبقات ناصری ص ۳۴۷:
 ملک اختیار الدین محمد بن علی خرپوست غوری، (۲) کذا فی آج (?)،
 ز: سدره، ب: بسرره، د: بر سرره، ه: بر سر راه، (۳) آ: فصل،
 (۴) کذا فی د ه، آب ز افزوده اند: که از نسا بودند، و این غلط است ظاهراً
 چه شمس الملک از سرخس بود رجوع بحد سطر پیش، ج: که از نشان بودند،
 (۵) آب د: شمس الدین،

آب جیحون رسیدند یکی در میان ایشان کشتی بانانرا گفته بود که من سلطان جلال الدین ام^(۱) اورا گرفته از آن حال تقصص کردند بر قول خود اصرار نمود تا اورا بکشند و الجنون فنون، القصه بطولها آن اراجیف و اخبار گردی نکرد^(۲) کُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ.

ذکر یمین^(۳) مَلِک و اغراق^(۴) و عاقبت کار ایشان،

چون سلطان محمد از کنار آب بهزیمت برفت یمین^(۵) ملک که مقطع هرات بود بهرات رفت و از آنجا بر راه گرمسیر بغزنه رفت، محمد علی

(۱) کذا هو مکبوب بعینه فی آ، (۲) یعنی نفی نکرد، رجوع بص ۵۹ س ۸،
 (۳) آ ۵: من، ج: یمین الدین (فی جمیع المواضع فی هذا الصل)، د ز: من،
 ب: باصلاح جدید: امین، — چنانکه در ص ۱۴۷ ح ۱ گذشت مؤرخین از این
 شخص بانحاء مختلفه تعبیر نموده اسد، خود جوینی اورا غالباً (ص ۱۴۵، ۱۴۷، ۱۴۰)
 امین مَلِک و گاه امین الدین مَلِک (ص ۱۴۸، ۱۴۹) می نامد و در این فصل همه جا
 از او یمین مَلِک تعبیر می نماید، نسوی ص ۶۴، ۷۹، ۸۰، ۸۴، ۸۷، ۸۸ همه جا
 اورا امین مَلِک می نامد، و ابن الأثرج ۱۲ ص ۲۵۹ مَلِک خان، و طبقات ناصری
 ص ۲۴۷-۲۴۹ مَلِک خان و مَلِک خان هرات، و رشید الدین طبع برزین ج ۲
 ص ۱۲۶ خان مَلِک، وی رئیس قبایل اترک قفلی (ص ۱۴۹) و خال زاده سلطان
 جلال الدین (نسوی ص ۶۴) و دختر وی در حباله سلطان بود (ص ۱۴۵ و نسوی
 ص ۸۷)، و ابتدا از جانب سلطان محمد خوارزمشاه حکومت هرات بوی مفوض بود
 و بعد از او بخدمت سلطان جلال الدین متصل گشت و از سرداران معتبر وی گردید
 (من هین جا و نسوی ص ۶۴) و بالأخره در وقت عبور سلطان جلال الدین از آب
 سند در حدود سنه ۶۱۸ (ج ۱ ص ۱۰۸) در پرشاور بدست لشکر مغول کشته شد
 (ص ۱۴۰-۱۴۱)، (۴) کذا فی آ، ب بخط جدید قبل از اغراق افزوده:
 ملک سیف الدین، ج: سیف الدین اغراق، ه: اغراق ملک، د: ملک اغراق
 ز: عراق، نسوی اصل نسخه پارس ص ۱۱۰، ۱۱۲: «سیف الدین بغراق (= بغراق)
 اتغلی»، و در طبع هوداس ص ۸۰، ۸۱: بغراق، ابن الأثرج ۱۲ ص ۲۵۹:
 «سیف الدین بغراق (ظ = بغراق) من الأترک الخلیج»،
 (۵) ب باصلاح جدید: امین،

التَّهَرُّمِ افتاده بودند و مجتمع پیرشاور^(۱) و سرخیل ایشان سیف الدِّین اغراق^(۲) مَلِک بود رضی المَلِک را طمع افتاد که بر سرایشان رود و ایشان را بزند و بعد از آن بر هندوستان مسلط گردد لشکر برگرفت و بقصد ایشان پیرشاور^(۳) رفت ترکمانان و خلج او را بزدند و او را و اکثر لشکر او را بکشند، برادرش عمه^(۴) المَلِک در غزنه حاکم بود اعظم مَلِک که پسر عماد الدِّین بلخ بود و مَلِک شیر^(۵) که حاکم کابل بود با لشکری غوری که بریشان مجتمع شده بودند بغزنه آمدند و عمه^(۶) المَلِک را در قلعه میان شهر غزنه محاصره دادند و بجنگ مشغول شد منجیق نهادند تا بعد از چهل روز قلعه بگرفتند، همان روز که قلعه بگرفتند شمس المَلِک که سلطان جلال الدِّین بوقت آمدن از خراسان بهزیمت از پیش مغول بقلعه کجوران^(۷) رسید او را خلاص داده بود و فرستاده تا در غزنه اسباب و ترتیب پادشاهی ساخته کند بغزنه رسید و بشارت قدوم سلطان جلال الدِّین داد و بعد از يك هفته سلطان بغزنه رسید و از جوانب لشکرها روی بدو نهادند و مجتمع گشتند و تجمل و اسباب سلطنت مرتب کرد، مین مَلِک در هندوستان خبر وصول سلطان بغزنه شنود بتعجیل f. 109b بخدمت سلطان آمد، اغراق مَلِک با حشم خلج و ترکمانان از پیرشاور^(۸) هم بخدمت سلطان آمد، اعظم مَلِک و مَلِک شیر و غوریان خلق بسیار هم در خدمت سلطان مرتب گشتند تا شست^(۹) هفتاد هزار لشکر ساخته برو مجتمع گشتند، سلطان جلال الدین با این لشکرها بیرون^(۱۰) رفت که

(۱) کذا فی ه، آ: پیرشاور، ج: برشاوَر، ز: پیرساوَر، ب: پیرساوَر،
 ندارد، - رجوع بص ۱۴۰ ح ۸، (۲) کذا فی ج د ه، آ: ب: ز: اغراق،
 (۳) کذا فی ه، ج: پیرشاور، آ: برساوَر، ب: ترشاوَر، ز: پیرسا،
 د: بیرون (کذا)، (۴) ز: عمه، (۵) ب: شیر، (۶) ز: عماد،
 (۷) کذا فی آ ب ج، ز: کجوران، ه: کجوران، د اصل جمله را ندارد،
 (۸) ب: برشاوَر، ج: برشاوَر، آ: برشاوَر، د ه ز ندارد، (۹) کذا
 فی آ، ج ندارد، باقی نسخ: شست، (۱۰) ج د: بیرون، آ:

بغزنه آمد و حاکم شد، بعد از یکجندی خبر آمد که چنگر خان بطالقان بلخ رسید است و دو سه هزار مغول از راه گرمسیر بطلب مین^(۱) مَلِک آمدند، مین^(۱) مَلِک لشکری جمع کرد و پیش لشکر مغول باز رفت چون مغولان دیدند که عدد او زیادت است بی جنگی و ملاقاتی باز گشتند و مین^(۱) مَلِک بر عقب ایشان می‌رفت تا بُست و نکیناباد^(۲) از آنجا مغولان بر سمت هراة و خراسان برفتند و مین^(۱) مَلِک از راه قُصدار^(۳) بسوستان^(۴) رفت و شمس الملک را با خود برده بود در قلعه کجوران^(۵) بُست و نکیناباد^(۲) محبوس کرد و صلاح الدین را در قلعه غزنه بگذاشت، غزنیان^(۶) بعد از غیبت مین^(۱) مَلِک خروج کردند و صلاح الدین را بکشند و مثله کرد، و در غزنه قاضی و رضی المَلِک و عمده^(۸) المَلِک که دو برادر بودند از نرمد حاکم گشتند و بعد از آن اجماع کردند و پادشاهی غزنه بر رضی المَلِک مقرر داشتند، نخلج و ترکان بی حد از خراسان و ماوراء

(۱) د: امن، (۲) کذا فی ه، ب: نکیناباد، د: نکاباد،

آ: نکاباد، ج: مکاباد، ز: کسناباد، - نکیناباد (تکن آباد) که نکاباد محققاً نیز گویند شهری بوده است از اعظم بلاد بُست (= گرمسیر - یاقوت) واقع در حدود شرقی سیستان قدیم و در افغانستان حالیه تقریباً در ۱۶ فرسخی در جنوب شرقی قندهار، و ذکر این شهر در ضمن تاریخ غزنویه و غوریه بسیار می‌آید و در احسن التقسیم مقدسی نام این شهر «بکر آباد» مسطور است و معلوم نشد که بکر آباد آیا تصحیف تکن آباد است یا تسمیه دیگری است همان شهر را و از یاقوت ذکر این شهر بکلی فوت شده است، (رجوع کنید ببطیقات ناصری ص ۴۸، ۱۱۵ و غیرها، و لباب الألباب ج ۱ ص ۴۰۰، و ابن الأثیر ج ۹ ص ۲۸۲، ج ۱۲ ص ۱۶۴ که سهواً در این موضع اخیر نکیناباد طبع شده است، و آثار اللاد ص ۵۲، و الصخری ص ۲۵۰، و ابن حوقل ص ۴۰۵، (۳) ب: قصداز، د: قصد،

(۴) کذا فی آ ب ح، ه: بسوستان، د: بستوسان، ز: بشوستان،

(۵) کذا فی ج د، آ ب: کجوران، ه: کجوران، ز: کجوران، (۶) ب:

نکاباد، آ: نکاباد، ج: مکاباد، ه: میکاباد، ز: کسناباد، د ندارد،

(۷) کذا فی د ه یعنی اهالی غزنه ظاهراً، آ: غزنان، ب: ز: غزنیان، ج:

غزنیان، (۸) ز: عمد،

يك مثل از بکرهار^(۱) رفته بود باعظم ملك كس فرستاد كه میان من و تو پدر فرزندی است من پدرم و تو فرزند اگر رضای من می‌طلبی نوح جاندار^(۲) را در مقام و ولایت خود رخصت اقامت ده و مگذار كه آنجا باشد اعظم ملك گفت درین حال میان لشكرهای مسلمانان محاربت و خلاف صلاح نباشد با سواری پنجاه از خواص خود بر عقب سیف الدین اغراق برفت تا میان او و نوح جاندار موافقتی بادید آرد و سیف الدین اغراق استقبال او كرد و او را بمجلس شراب با خود بنشاند اعظم ملك سخن نوح جاندار آغاز نهاد و در باب او تشفع می‌كرد و اغراق ملك ابا می‌نمود سیف الدین اغراق هم در مستی ناگاه برنشست و با سواری صد روی بلشكرگاه نوح نهاد نوح پنداشت كه بدلداری او می‌آید خود با پسران پیش او آمدند و خدمت كرد اغراق ملك مست بود شمشیر بكشید تا بر نوح زند لشكر نوح در حال او را بگرفتند و پاره پاره كردند چون خبر او بلشكرگاه او رسید مردم او گفتند این خدیعتی بود كه اعظم ملك كرد و بهم زفانی نوح آمد تا اغراق ملك را بهلاكت داد بدین ظن اعظم ملك را فرو گرفتند و بكشتند و لشكر اغراق ملك بر لشكرگاه نوح زدند و نوح را با پسران او بكشتند در جمله از هر دو جانب بسیار كشته شدند و غوریان هم در آن میان با ایشان جنگ كردند و مبالغ كشته آمدند، و هم در آن نزدك^(۳) تكاجك^(۴) و سید علاء الملك قندز^(۵) بفرمان چنگر خان^(۶) بسر ایشان^(۷) رسیدند تكاجك^(۸) امیر لشكر مغول بود و علاء الملك سرخیل چريك پیاده و بقایای آن

(۱) كذا فی آب، ج: بکرهار، ز: سكرهار، ه: تکرهار، د: تکیار،
(۲) ز: جهاندار، ج: ز: نزدیکی، (۳) كذا فی ه، آ: تكاجك،
ب: ج: د: ز: بكاجك، (۴) كذا فی د: (۵) آ: قندر، ب: قدر (یا) قندز،
ز: قندر، ه: حیدر، ح: و بذر، (۶) كذا فی ب: ه: د، ز: بر
سر ایشان، آ: برای شارب (۷) ج: برای ساب،
آ: بكاجك، د: ز: بكاجك، ب: بكاجك،

سرحد بامیان^(۱) است و راههای بسیار آنجا کشد تا از احوال بر خبر
باشد سواری ده دوازده هزار مغول بطلب سلطان از عقب او می آمدند
بغزنه آمدند و چون در شهر لشکری نبود بی مانعی تا ناگاه مردم
خبر یافتند در شهر آمدند و مسجد آدینه بعضی بسوختند و خلق هرکرا
در کوچه ها و شوارع یافتند بکشتند و بعد از يك روز مقام قلاوز گرفته
بر عقب سلطان پیروان^(۲) رفتند و آنجا با سلطان مصاف دادند سلطان
غالب آمد لشکر مغول با خدمت چنگر خان رفتند بطالقان، چون سلطان
مظفر آمد بسبب نزاعی که خلج و ترکان و غوریان را بر سر مقامت
اسبان غنیمت با خوارزمیان رفت مخالفت در میان لشکر سلطان افتاد
اغراق ملک^(۳) و اعظم ملک با تمامت خلج و ترکان و غوری برگشتند و
بر راه پیرشاور^(۴) رفتند و سلطان با لشکر ترک و خوارزی که با او
بماندند روی بغزنه نهادند^(۵)، اغراق ملک و اعظم ملک و دیگر امراء
خلج و ترکان و غوری چون از سلطان برگشتند بیکرهار^(۶) رفتند که
اقطاع اعظم ملک بود اعظم ملک ایشانرا ضیافتها فرمود و اقامت نرها
کرد و مراعاتها بجای آورد اما میان نوح جاندار^(۷) که امیری از خلج بود
و پنج شش هزار خانه خیل داشت و میان اغراق ملک کراهیت و
عداوت بود اغراق ملک با بیست هزار مرد روی پیرشاور^(۸) نهاد و
نوح جاندار^(۹) بیکرهار^(۱۰) بعلنخوار بایستاد، چون سیف الدین اغراق ملک

پروان، ب: پروان، ه: ز: پروان، - رجوع بص ۱۴۶ ح ۲، (۱) آ: د:

نامیان، ب: تامیان، ز: یاسان، (۲) آ: پروان، ب: پروان،

ج: برون، د: پروان، ز: ندارد، (۳) ج: افزوده: و شیر ملک،

(۴) کذا فی ه، آ: برشاور، ب: برشاور، ج: برشاور، ز: برشاور،

د: برساوز، (۵) ج: د: ز: نهاد، (۶) کذا فی ب، آ: بیکرهار،

د: بیکرهار ج: سکرهار، ز: سکرها، (۷) ز: جهاندار، (۸) کذا

فی ه، ب: پیرشاور، آ: برشاور، د: ز: پیرشاور، ج: اصل جمله را ندارد،

(۹) ز: جهاندار، (۱۰) کذا فی ب، آ: بیکرهار، ز: سکرهار، ه:

بیکرهار، د: به تیکار، ج: اصل جمله را ندارد،

اغیار و چشمہ حکم بی غبار باشد و ندانست کہ حق تعالیٰ ہم در دنیا مکافات کند و در عقبی خود جزا و سزا او داند،

ہرچہ کنی عالم کافر ستیز * بر تو نویسد بقلہای تیز

چون سلطان محمد از آب ترمذ بگذشت بر عزم فرار رسولی بخوارزم فرستاد تا مادرش با حرم دیگر متوجہ مازندران گردند و بمحسون آن تخصّن کنند ترکان بر وفق اشارت پسر روان شد و دیگر پسران کہ نوادگان او بودند و حرما را با خویشین بیرد و لشکرها را با اعیان خانان در خوارزم بگذاشت و هنگام حرکت جماعتی از صاحب طرفان کہ بر سیل بول موقوف بودند بفرمود تا تمامت را بپیچون انداختند الا قوی را کہ نہ ۱۰ در صدد پادشاهی بودند و او با فرزندان و خزاین متوجہ مازندران شدند^(۱) از راه دهستان و ناصر الدین وزیر در خدمت ایشان بود، چون سلطان مازندران رسید ترکان را با حرما بقلاع لارجان^(۲) و ایلال^(۳) فرستاد، و سبتای^(۴) بر عقب سلطان مازندران رسید بمحاصره قلاع مذکور لشکر بنشانند و از قضا آن بود کہ در هیچ عہد کس نشان نداده بود^{۱۵} کہ قلعه ایلال^(۵) را بذخیرہ آب احتیاج افتاده است چہ آب کشان صحاب سگان قلعه را از آذکار آب حیاض مستغنی داشته اند و صحاب بگریہ خود f. 110b دهان اہالی آنرا خندان چون لشکر بمحاصره آن بنشست باران نیز بستیز برخاست و چون دولت ازیشان باز ایستاد،

سلطان کسی بود کہ ز پیلان آب کش

میدان خاک را ز ہول بخشد آب خوش

۲۰

(۱) ج دَر: شد، (۲) کذا فی آج دہ ز، ب: لارجان، (۳) کذا فی ب و کذا فی تاریخ السوی اصل نسخہ باریس ص ۵۴ و طبع ہوداس ص ۶۰: «وہی من امہات قلاع مازندران»، ج: ایلال، آ: ایلان، دہ ز ندارند، نسخ طبقات ناصری: «قلعہ لال طبرستان»، (۴) کذا فی آ، ب ج ہ ز: سبتای، د: سینای، (۵) کذا فی ہ، آ: ایلال، ج ز: ایلال، ب: ایلان، د ندارد،

لشکرهای خلج و ترکان و غوری^(۱) را نیست کردند، فی الجمله آن بیست سی هزار^(۲) خلج و ترکان و غوری^(۱) بعد از آنک از نزدیک سلطان جلال الدین برفتند بکمتر از دو سه ماه همه کشته و متفرق شدند چه بدست یکدیگر و چه بدست لشکرهای چنگر خانی و ازیشان اثر نماند،

ذکر والده سلطان ترکان خاتون،

اصل او^(۳) قبایل اتراک اند^(۴) که ایشان را قفلی^(۵) خوانند و ترکان^(۶) بسبب انتهای نسبت جانب ترکان^(۷) رعایت نمودی و در عهد او مستولی بودند و ایشانرا اعجمیان^(۸) خواندندی از دلهای ایشان رأفت و رحمت دور بودی و ممر ایشان بر هرکجا افتادی آن ولایت خراب شدی و رعایا^{۱۰} بحصنها تحصن کردند و بحقیقت سبب ظلم و فتنک و ناپاکئی ایشان دولت سلطانرا سبب انقلاع بودند،

قَوْمٌ تَرَى الصَّلَوَاتِ الْخَمْسَ نَافِلَةً * وَتَسْعِلُ دَمَ الْحُجَّاجِ فِي الْحَرَمِ^(۹)
و ترکان خاتونرا درگاه و حضرت و ارکان دولت و مواجب و اقطاع جدا بودی و مع هذا حکم او بر سلطان و اموال و اعیان و ارکان او نافذ^{۱۵} و ترکانرا مجلس انس و طرب در خفیه مرتب بود و بسیار خاندان قدیمرا واسطه او شد که منقلع^(۱۱) گشت و چون ملکی یا ناحیتی مسلم شدی صاحب^(۱۰) آن ملکرا بر سیل ارتهان بخوارزم آوردندی تمامت را در شب بدجله انداختی و غرض آن داشتی تا ملک پسرش بی زحمت

(۱-۱) این جمله از آج د بکلی ساقط است، (۲) کذا فی ب، هـ: ز: آن سی

هزار، (۳-۴) ب باصلاح جدید: از بعضی از قبایل اتراک است،

(۵) کذا فی ح، هـ، ب: قفلی، ز: قفلی، د: فیلی، (۶) کذا فی

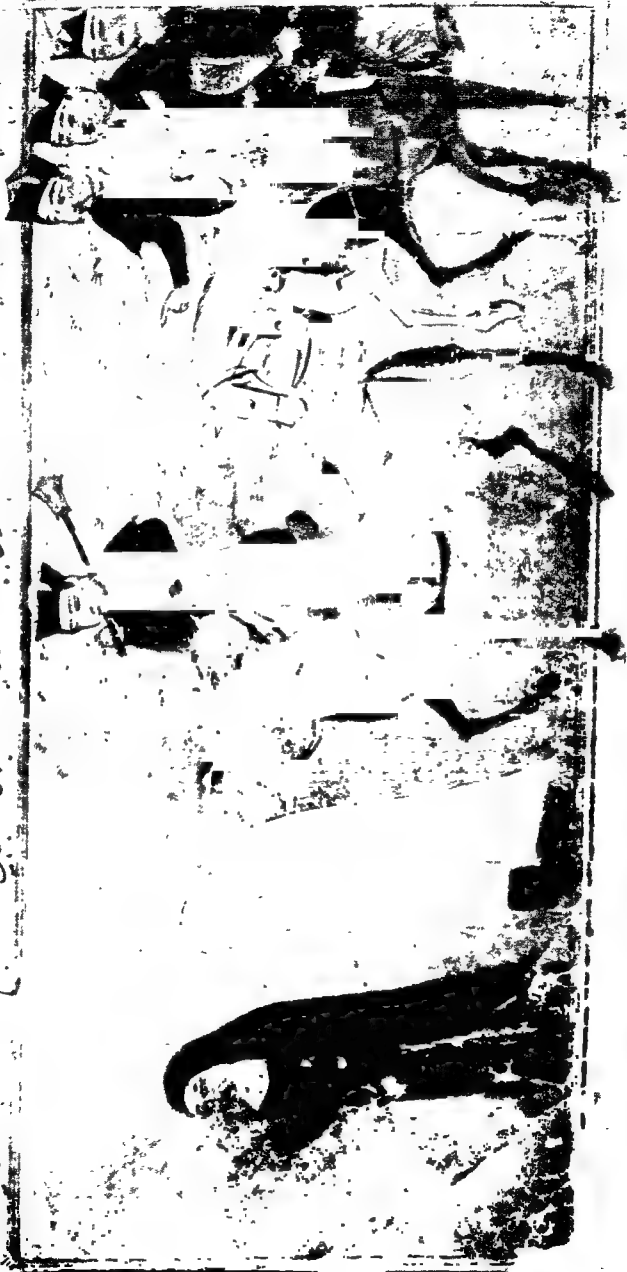
بج ده ز، آ: ترکان، هـ افزوده: خاتون، (۷) جمع تُرک،

(۸) کذا فی بـج ده ز، آ: اعجمیان، (۹) من قصیده المثنوی مطلعها:

صَيِّفُ أَلَمٍ يَرَأِي غَيْرَ مُحَدِّثٍ أَعْجَ، و اصل بیت المثنوی: شیخ بری الصلوات

الخمس أَعْجَ، (۱۰) آ ب هـ: منقلع، (۱۱) ب باصلاح جدید: اصحاب،

جسیر جهان ابد از نعم مادر احلی در عین سلاله سالوزنه مانند واقع در حکم سنه احدی و غریب و سمایه اروسا و در حکم از حبیب
 عمام اصلی و برت قدیم با شما و من و حبیب تجدد را ز باب و سول خیز عسبان اصل بگنوت نوز و اساطره اعتداد و عفت عیبت من و
 رای نه و دند و سواه کوهلجا با سبان روانه شد و از غریب را که در صدف بفلانی که آشته بود کوع فرمود و از عیون گذشته آندستان ز بر
 سر تند نام که در خون از اتحاد اندانه نند و زان خاتون مادر سلطان و در صفا او را فرمود که ز پیش لوح می رود و باد از بلند و جد بر ملک
 سلطان بکشد ما لشکریان را نشان می دهند و از افغانز آتس ماسک رسیده نماند نشان احوی می کند متدد و صغیر شد و از عالم تو بقیای جنت

فرکان خاتون مادر سلطان محمد خوارزمشاه و حوهای او در اسر لشکر مغول

(نقل از یک نسخه بسیار قدیمی از جامع التواریخ در کتابخانه ملی پاریس)

نا در مدت ده پانزده روز آب نماند باضطرار ترکان خاتون و دیگر
 حرما و ناصر الدین وزیر بشبب آمدند همان ساعت که ایشان پای
 قلعه رسیدند روز از ترش روئی نقاب سحاب فرو گذاشت و میغ در میغ
 بست و دست بگریه برد حکایت بط بود که با ماهی گفت ع، عالم
 پس مرگ ما^(۱) چه دریا چه سراب، ترکان خاتون را با پسران و حرما
 و ناصر الدین بظالغان بخدمت چنگر خان بردند در شهر سنه ثمان عشره
 و ستمایه چون بخدمت او رسیدند ناصر الدین را سیاست کردند و آنچه
 پسرینه بودند از فرزندان سلطان هرچند خرد بودند بکشتند و باقی آنچه
 عورتینه بودند از بنات و اخوات و خوانین که با ترکان بهم بودند چنگر
 خان ایشان را می فرمود تا روز کوچ بآواز بر ملک و سلطان نوحه کردند،
 چون جلال الدین سلطان^(۲) بر آب زد حرم او را با ایشان مضاف
 کردند، ترکان خاتون را بقرآوروم^(۳) فرستادند چند سال در نا کای بسر
 آورد و در شهر سنه ثلثین و ستمایه گذشته شد^(۴)، و آنچه دختران
 بودند دو دخترا بچغتای داد يك دخترا جغتای بسریتی مخصوص
 کرد و دیگر دخترا بوزیر خود قطب الدین حبش عید داد و از آنچه
 نصیب اردوی دیگر افتاده بود يك دخترا بعید حاجب دادند، و بعد
 ازین حالت از حرهای سلطان جلال الدین که جورماغون^(۵) بگرفت از^(۶)

(۱) آ: من، (۲) کذا فی آب، ج ده ر: سلطان جلال الدین،

(۳) کذا فی آد، ب ه ز: بقرآوروم، ج: بقرآوروم، (۴) در حاشیه

ج در این موضع نوشته: «حاشیه محمد مجتم: و از سبب بد بختی این عورت نسل
 شاهان خوارزم که از پادشاهان دیگر بعلم و هنر و شمشیر ممتازند خاصه سلطان جلال
 الدین خوارزمشاه که تیغ او از جرم خرشید [و] نام او از رسم جمشید مشهورتر است
 بچملگی بر افتادند تا که در وقت رفتن هلاکو بغداد از جمله ذکور ایشان يك تن مانند
 بود که یکبار بر افتادند این بد بخت ترکان مادر سلطان محمد بن نکش خوارزمشاه فسق
 و فجور داشت و خون چندین بی گناه مریمخت، او رفت و نام بدش ماند در جهان»،

(۵) ج ز: جورماغون، ه: جورماغون، د: جورماغون، (۶) ج «ز» را ندارد،

جلال الدین دختری دو ساله داشت که آنرا هم ترکان می‌گفتند بخدمت قآن فرستاد قآن فرمود تا در اردو دختر را تربیت می‌کردند تا بوقت آنک پادشاه زاده جهان هولاکو متوجه مالک غربی شد منکو^(۱) قآن فرمود تا ترکان را در خدمت هولاکو فرستادند تا بکسی دهد که لایق باشد چون صاحب موصل بسوابق خدمات و لواحق آن از امثال ممتاز بود ترکان را بانواع جهاز تمام پسر او ملک صالح داد و بر سنت شریعت عقد نکاح بستند و بر رسم و ترتیب مغولان آلات جهاز دادند و این حال در شهر سنه خمس و خمسين و ستمایه بود،

ذکر احوال سلطان غیاث الدین،

نام او پیر شاه^(۲) بود و ملک کرمان نامزد او اما اَلْعَبْدُ یَدِیرُ وَ اَللّهُ یَقْدِرُ بوقت آنک پدرش از عراق بجانب مازندران رفت حرما را با قلعه فارون^(۳) فرستاد و سلطان غیاث الدین را هم در آنجا بگذاشت تا چون سلطان محمد انار الله برهانه در جزایر آبسکون غریق دریای هلاکت

(۱) کذا فی آ، ه: مونک کا، بَدَجَز: مویکا، (۲) ضبط این کلمه در کتب تاریخ بطور صراحت یافت نشد ولی از مقاسه نسخ قدیمه جهانگشای و غیر آن با یکدیگر قریب بیفتن میشود که صواب در آن «پیر شاه» است بصیط متن حاضر، - ب ه ز: پیر شاه (= پیر شاه)، ج: پیر شاه، آ: مرشاه، د: مر ساه، و در تاریخ نسوی اصل نسخه و حید پاریس این کلمه هفت یا هشت مرتبه مسطور است و در جمیع موارد پیر شاه بدون نقطه (در کلمه اوّل) نوشته شده است مگر در يك موضع (ص ۹۶) که پیر شاه دارد، و در طبع هوداس هم جا: پیر شاه (بضبط متن حاضر)، و در اغلب نسخ تاریخ گریه غالباً: پیر شاه (= پیر شاه)، دُن d'Ohsson مؤلف تاریخ کبیر مغول بفرانسه در ج ۱ ص ۱۹۴ این کلمه را تیز شاه Tiz-Schah خوانده است و آن ظاهراً تصحیف و مخالف با عامه نسخ قدیمه است، و در تاریخ ابن الاثیر و جامع التواریخ و وصاف نام این شاهزاده را گویا بهمان علت مشکوکی ضبط آن بهیچ وجه ذکر نکرده اند بل فقط بلفظ «غیاث الدین» اکفا نموده اند،

(۳) کذا فی جمیع النسخ، رجوع بص ۱۱۴ ح ۱،

فصل زمستان بود در رئی عزیمت اقامت کردند، ناگاه سلطان جلال الدین چون شیر که مغافصه در میان رمه آهوافتد برسید و در وثاق او نزول کرد سلطان غیاث الدین مستشعر شد اورا اینم کرد و بامداد را امرا و اعیان حشم غیاث الدین بخدمت آمدند از آن جماعت جمعی که ماسکه عقی عنان گیر ایشان بودست و در مقدمه هوای خدمت او در دل داشتند بارتفاع درجه و سمو رتبت اختصاص یافتند و قوی که نه بر جاده^(۱) بودند و تهییج فتن می کرده فرمود تا بر درگاه ایشانرا سیاست کردند و سلطان غیاث الدین با جمعی خواص در خدمت او بماند اورا بنظر شفقت برادری می نگرست تا روزی در میان مجلس نشاط شراب ۱۰ سبب سرهنگی که از خدمت او بتزدیک پسر خرمیل ملک نصرت^(۲) رفته بود با ملک نصرت می گوید که چرا مفرد^(۳) مرا بخویشتن راه داده و ملک نصرت از خواص ندمای سلطان جلال الدین بود و از وجوه امرا و محل اعتماد و در خلوت سلطان جلال الدین با او مزاح کردی و او نیز سخنهاى مضحک گفتی بر سبیل مطایبه غیاث الدین را گنت که ۱۵ سرهنگ را نان باید تا خدمت کند سلطان جلال الدین تغییر احوال برادر مشاهد کرد نصرت ملک را بچشم اشاره کرد تا بیرون رود و سلطان غیاث الدین چندان توقف نمود که روز باخر کشید و سکر غلبه کرد او نیز باز گشت و گذر بر خانه ملک نصرت بود کس فرستاد که مهبان خواهد حالی از خانه بیرون آمد و سلطان غیاث الدین را از اسب فرو آورد و در خانه رفتند و مجلس شراب آراسته کرد و دورها پیاپی شد ۲۰ و مستنها بغایت کشید سلطان غیاث الدین عزیمت مراجعت کرد چنانک رسم باشد ملک نصرت اورا برنشانند و در خدمت رکاب روان شد ناگاه سلطان غیاث الدین دست بکارد زد و میان هردو کتف او بردرید

(۱) افزوده: مستقیم، (۲) «نصرة الدین محمد بن الحسن بن خرمیل» (نوی

ص ۱۴۰)، (۳) یعنی بوکر و ملازم، رجوع نص ۲۰۲ ح ۱،

شد و لشکر مغول بگذشتند از قلعه بیرون آمد و چون مملکت کرمان را پدرش نامزد او کرده بود متوجه آن جانب شد، شجاع الدین ابو القاسم که مفردی^(۱) بود از جمله ملک زوزن موسوم بکوتوالی حصار و قلعه جواشیر^(۲) بود چون جهان در آشوب می‌دید او را در قلعه راه نداد و نزلها پیش فرستاد بعد از آنکه این حصار را از کوتوالی امین چاره نخواهد بود من هان بنده قدم ام که از فرمان شما اینجا نشسته ام، سلطان غیاث الدین چون دانست که او بر سر ضلالت است مکاوحی ننمود و با جماعتی که مصاحب او بودند عنان برتافت و بعراق آمد از هر جانبی سواد^(۳) مردان و شذاذ^(۴) امرا که مختفی بودند برو جمع شدند و براق حاجب و اغول ملک بخدمت او متصل گشتند و قصد اتابک سعد کردند و بجانب او تاختن^(۵) اتابک در موضعی بود که آنرا دینه^(۶) می‌خوانند از معرفت^(۷) او بچست و لشکر او چون برسیدند چهار پای بسیار از همه نوعی یافتند و از آنجا مراجعت کردند، براق حاجب را با وزیر او^(۸) تاج الدین کریم الشرقی مقاتلی افتاد خشم گرفت و با خشم خود عزم جانب هندوستان کرد، چون سال سنه^(۹) تسع عشرة و ستمایه شد غیاث الدین قصد فارس کرد اتابک شهر را خالی بماند لشکر او در شهر رفتند و غارت کردند و از آنجا بخوزستان رفتند و بعد ما که با مظفر الدین وجه السبع مقاتلی رفت مصاحبه جستند و مراجعت کردند چون

(۱) مفرد چنانکه از چندین موضع این کتاب معلوم میشود یعنی نوکر و ملازم و خواست است، (۲) کدا فی آ، ب ج د ه: کواشیر، ز: لواشیر، (۳) کدا فی آب ز، د: شواد، ه: سوار، ج: ندارد، (۴) آب د ه: ز: سداد، ج: شراد، - تصحیح قیاسی، (۵) ب ج ه: افزوده‌اند: برسد، ز: افزوده: آوردند، د: اصل جمله را ندارد، (۶) کدا فی د (۷)، ب: دینه‌نی، ه: دبه، ز: دینه، آ: دسه (کدا)، ج: دست (کدا)، (۷) کدا فی د ه: ز، ب: باصلاح جدید: مضرت، آ: معرب، ج: معربس، (۸) یعنی وزیر غیاث الدین (سوی ص ۱۴۳)، (۹) ج: «سنه» را ندارد،

از آنجا کوچ کرد چنانکه ایشان را خبر نبود و بخوزستان آمد و باعلام حال خود رسولی پیش براق حاجب فرستاد بکرمان و میان ایشان باز تأکید موافق رفت و ميعاد کردند که در بیابان وَرْکُوه^(۱) براق بخدمت استقبال کند و سلطان غیاث الدین آنجا رسیده باشد، بر ميعادی که بود ° براق با سیچهار هزار مرد برسد و دو سه روز شرایط خدمت بجای آورد و با سلطان جماعتی خواص که بودند پیانصد نی کشیدند براق را اندیشه در سر افتاد که مادر او را در حباله آرد از موضعی که جای امثال او بود فراتر آمد و با سلطان بر نهالچه نشست و محل خدمت و خول او را هریک بتدریک یکی از امرا تعیین کرد و او را در محاوره ۱. خطاب بفرزند اعز آغاز نهاد و بخطبه^۲ و الله او رسول در راه کرد سلطان چون آن حالت مشاهده نمود و منع را سامان نبود آن کار برای مادر تفویض کرد مادرش نیز بعد از ابا و منع و کثرت جزع و فرع تن درد داد تا عقد بستند و بعد از کثرت الحاح با جمعی از خادمان سرای زره در زیر قبا پوشید و در خانه رفت و کار زفاف بانام رسانید و ۱۰ درین حالت روان فردوسی که برایجه از رواج فردوس مخصوص باد درین معنی که گوئی صورت این حال راست گفته است،

چو از سرو بن جای گردد نهی * بگیرد گیا جاے سرو سهی
و ایراد بیتی که ادیب ظریف فرید الدین بیهقی راست در حق یکی که بعد از شرف الملك در دست وزارت بنشست درین موضع نیک بر

f. 112a دوخته است و لایق،

سر از جائی فراکن نا بینی * چه کندست^(۲) این که برجایت نشست
چون بشهر رسید و روزی چند بر آن بگذشت از اقرای براق دو کس

(۱) کذا فی آرز، بَدَ: ورکو، جَ: وررکوه، هَ: ابرقویه، — مراد شهر ابرقوه

است «و اهل فارس یسمونها وَرْکُوه و معناه فوق الجبل» (یاقوت)،

(۲) جَ: کدست،

فریاد برآمد که ملک را بکشند از بامها خشت و کلوخ پُران شد غیاث الدّین اسب بجهانید و از آن کوچه بچست و بخانه رفت و سلطان جلال الدّین را ازین حالت در حال اعلام کردند بامداد بخود بعبادت او آمد و فرمود که جرّاحان را حاضر کردند کار خود از دست درمان در گذشته بود چون کارد از استخوان يك دو روز را جان تسلیم کرد سلطان جلال الدّین فرمود تا تمامت امرا و اعیان و حشم و ارکان و خدم و ارباب شهر اصفهان تعزیت او داشتند و لباس از پلاس کرد و غیاث الدّین از خجلت این حرکت نا لایق از خدمت برادر يك هفته تقاعد نمود و بعدما که سلطان جلال الدّین فرمود تا او را بیرون درگاه حاضر آوردند و بر زفان امرا باز خواست بلیغ بتقدیم رسانید جماعتی معتبران حضرت واسطه گشتند و او را بخدمت سلطان آوردند از فرط شرم و حیا سر در پیش افکند و زفان عذر گنگ گشته بود چون روزی چند برآمد و ازین حرکت شرمسار بود و از برادر مستشر چون نایبال^(۱) بدر اصفهان آمد و سلطان جلال الدّین لشکر بیرون کشید او با خواص^{۱۵} لشکر خود باز گشت و بر راه لور عزم خوزستان کرد و آن اندیشه سبب کودکی و دل شکستگی سلطان بود چون بنزدیک خُسران خود هزارسف و دیگر امرا رفت او را اعزاز و اکرام کردند و خُسران از خوف خُسران خود از جانب سلطان صلاح کار خود و از آن او در آن دیدند که او را از آنجا^(۲) بفرستادند مادر و امرارا در نستر بگذاشت^(۳) خلیفه ۲۰ او را تشریفات بسیار فرمود و او متوجّه آلْموت شد و یکچندی آنجا بایستاد و علاء الدّین الموت مورد او را باجلال و تعظیم تقدیم نمود و نزلهایی که لایق چنان پادشاه زاده افتد متواتر می داشت تا ناگاه احتیاط را

(۱) آَر: مایبال، ه: ناسال، ب: بایبال، ج: ناسال، د: مایبال، —

رجوع بصف ۱۶۸، (۲) د افزوده: ببغداد،

(۳) ج افزوده: و متوجّه حدود بغداد شد،

رضوا بصفات^(۱) ما عدموه جهلا * و حسن القول من حسن النعال
ای چرخ تا چند از شعوده و مکر تو، و ای فلک تا کی از ظلم و جور
تو، هر سلطانی را در بند هر شیطانی اندازی، و هر لثیی را امیر هر کریمی
گردانی، و هر پادشاهی را در چاهی افکنی، و هر ناسزائی را از تخته^(۲)
مذلت بر تخت عزت نشانی، و ای یار غافل و دوست عاقل ازین بند
بند برگیر تا در بند نفس اماره نیفتی و درین سرگذشتها بچشم اعتبار نگر
و پای کشیده دار تا دارمقامگاه سرت نشود،

كَفَّاكَ عَنِ الدُّنْيَا الدِّينِيَّةَ مَخْبَرًا * عَلُوْ مَوَالِيهَا وَ حَطُّ كِرَامِهَا
وَ أَنَّ رِجَالَ الْعِزِّ تَحْتَ مَدَاسِيهَا * وَ أَنَّ عِيْدَ الْعَرِّ فَوْقَ سَنَامِهَا

هر نیر که از شست قضا و قدر آید

جز دیده و دلهای عزیزانش سپر نیست

هر محنت و غم کان ز فلک روی نماید

جز مسکن مسکین غریبانش گذر نیست

هر کس بدری در شود آخر چو شب آید

بیچاره غریبی که ورا خانه و در نیست

آهی که برآرد ز سر سوز غریبی

در هاویه مانند آن آه شرر نیست

اشکی که بیاراند از دیده غریبی

آن جز همه زردابه و جز خون جگر نیست

هان تا نرنی طعنه تو در حال غریبان

کز سینه پر سوز غریبانت خبر نیست

(۱) کذا فی بَح دَه زَ، آ: بصفات، - تصحیح مصراع اوّل این بیت برای رافق

حروف مبسرند، (۲) کذا فی هَ، ب: تخت، آ: محت، د: بخت،

ج ز: حاك،

بتردیک سلطان غیاث الدین آمدند و گفتند که بر براق اعتماد نتوان کرد فرصتی یافته‌ایم اورا از دست برداریم تو سلطان باشی و ما بنده و فرمان بردار، طیب طینت و پاکی جبلّت اورا رخصت نداد که نقض مغالطات و موافقتی کند و قوّت ایمان که آیهان را بشکند و ابن کار را مهمل بماند،

همیشه بنوی تن اندر مه * بموضع در افکن در ابرو^(۱) گره
بنوی چو حاصل نگردد مراد * درشتی ز نری در آن حال به
چون زوال ملك خاندان ایشان بود و ابتدای دولت معاندان یکی که از معتمدترین غلامان و خاصگیان غیاث الدین بود این معنی را در خلوتی با براق بگفت حالی از خویشان و سلطان غیاث الدین بحث آن کرد بمقصد آن اندیشه اقرار آوردند بابتدا خویشان را فرمود تا هم در ساعت در حضور جماعت اعضای ایشان پاره پاره کردند و سلطان را با هرکه تعلّق بدو داشت موقوف گردانید و بعد از يك دو هفته سلطان را رشته در گردن کردند تا خبه^(۲) کند فریاد بر کشید که آخر نه پیمان بسته ایم که قصد یکدیگر نه اندیشیم بی بادره حرکتی چگونه بر نقض آن اقدام روا می‌دارد مادرش چون آواز پسر بشنید و بدانست که گردن پچنبر بیرون کردست از سوز جگر و شفقت بر پسر امساک طافت نتوانست عویل و زفیر بر آورد اورا نیز خبه^(۳) کردند و برین منوال تمامت لشکر اورا در نور بلا انداختند و پیاپی آنها را خلاف کردند و سوگدها را باطل و خاک در چشم عهد زدند،

(۱) دَ: بر ابرو، بَ جَ زَ: بابر،

(۲) کذا می جَ رَ، دَ: خبه، بَ (باصلاح جدید): خبه، آ: حقه، هَ: حقه،

— ماده خَ زَ قَ در عربی بمعنی خه کردن است ولی خصوص کلمه «خفه» بهیچ صبطی باین معنی نیامده است ظاهراً،

(۳) کذا می جَ زَ، بَ (باصلاح جدید): دَ: خبه، هَ: حقه، آ: حقه،

الملك ساو^(۱) را بر سبیل اتابکی و تدبیر مملکت در خدمت او بفرستاد چون بری رسید طرف نشینان عراق بر خلاف و عصیان او اتفاق کردند سلطان محمد شرف الدین امیر مجلس را که خادی بود با لشکری بمدد پسر فرستاد و بعد از محاصرت بریشان مظفر آمد و اکثر امرای عراق را بگرفت و هیچ کس را آسیبی و مکروهی نرسانید و بر همه ابقا کرد و با امکان مقدرت و ابقای مادّه حیات که امید ایشان از آن انقطاع پذیرفته بود زلّات و هفوات همه عنو کرد و اقطاع و ولایت بر هر يك مقرر داشت بدین رأفت همه مطیع گشتند و ضایر از نفاق بزدودند، تا بوقت آنک خبر رسید که سلطان محمد مهزم از ما وراء النهر مراجعت کردست عماد الملك را بخدمت او فرستاد تا سلطان را بعشوه مدد عراق آنجا کشید و پسر او رکن الدین باستقبال پدر شد و چون کاری دست فراهم نداد و سلطان متوجه مازندران شد رکن الدین آهنگ راه کرمان کرد با چند خاصگی معدود بکوشای رسید جمعی از افراد و اجناد ملک زوزن آنجا مانده بودند بعدما که استشعار بدیشان راه یافته بود و قصد فرار کرده ۱۰ چون بشناختند که سلطان رکن الدین است بخدمت او مبادرت نمودند و از هر گوشه اقوام روی بدو نهادند خزانه ملک زوزن را که آنجا بود در بگشاد و بلشکر داد و از آنجا باز عزم عراق کرد، چون باصفهان رسید شدّاذ^(۲) لشکر و پراگندگان امرا برو جمع شدند و قوّت گرفت

وصاف و صاحب روضه الصفا و غرر، و عجب آنست که ضبط نام این هر سه برادر یعنی جلال الدین منکرنی و غیاث الدین پیرشاه و رکن الدین غورسانجی هر سه مشکوک است و فزانت هیچکدام علی وجه تحقیق معلوم نیست و هیچیک از معاصرین ایشان گویا از غایت شهرت در عصر خود ضبط این اسماء نیرداخته اند و بعد از زوال دولت مستعجل ایشان چار سرعت ذکرشان از السنه و فقهاء افتاد که حتّی نام ایشان را بزمردم فراموش کردند و اکنون ضبط اسماء این سه برادر تقریباً یکی از الفاظ لا یصلح تاریخ شده است، (۱) ج: ساوجی، (۲) آج: د: سداد، ب: در اصل شداد بوده بعد نقطه شن را تراشیده اند، ز: سران — تصحیح قیاسی،

ذکر سلطان رکن الدین^(۱)

بوقت آنکه سلطان محمد از عراق باز گشت پسر خود سلطان رکن الدین را که غور سانجی^(۲) نام او بود نامزد ملک عراق کرد و او را با اُهبی و عُدتی که لایق چنان ملک و چنان سلطانی باشد روان کرد و عاهد

(۱) این عنوان از آه ساقط است بدون بیاض بجای آن، (۲) کذا واضحاً فی ه، ز: عور سانجی، آ: اعور ساسی، ب: اغور سایی، ج: اعور سایی، د: اغور سایی، در نسوی نسخهٔ پاریس هشت مرتبه این نام مذکور است، سه مرتبه: عور سانجی (ص ۴۶، ۹۷، ۱۰۱)، و سه مرتبه عور سانجی (ص ۴۶، ۹۷، ۱۰۱) و یک مرتبه عور سانجی (ص ۱۰۲)، و یک مرتبه عور سانجی (ص ۱۷۷)، و در طبع هوداس همه جا: غور سانجی، نسخ طبقات ناصری: غور شانی، غور ساسی، غور بشانسی، نسخ تاریخ گریک: غور سانجی، غور سانجی، غور سانجی، غوری سانجی، غور سانجی، غور سانجی، نسخ حبیب التبر: غور سانجی، غور سانجی، ضبط نام این شاهزاده علی وجه التحقيق معلوم نشد کثرت اختلافات نسخ قدیمه و جدید از جهانگشای و غیر آن چنانکه ملاحظه میشود بجای آنکه که اعتماد از همه آنها برداشته میشود ولی دو نفر از قدمای مورّخین که معاصر این شاهزاده بوده‌اند یعنی نسوی و صاحب طبقات ناصری وجه تسمیه برای این کلمه ذکر میکنند که برای متبعرین در لغات ترکیه راهی نشان میدهد و شاید از روی این وجه تسمیه بتوانند ضبط حقیقی این کلمه را تعیین نمایند، نسوی گوید (نسخهٔ پاریس ص ۴۶ = طبع هوداس ص ۴۶): «وکان سبب تسمیته عور سانجی (کذا) انه وُلد یوم وردت البشارة علی السلطان بن ملک الغور»، و در طبقات ناصری گوید (نسخهٔ پاریس منبهم فارسی ۱۸۲ ورق ۴۲۱۵): «ولادت او شبی بود که دیگر روز آن سلطان معز الدین محمد سام طاب ثراه از خوارزم باز گشت در شهرور سه احدی و سنه‌ایه او را بدان سبب غور شانی (کذا) نام کردند یعنی غوری شکن»، و در متن هیئت «غور سانجی» اختیار شد بجهت آنکه این هیئت صریح یکی از نسخ جهانگشاست که هر چند جدید ولی بالنسبه منقن و مضبوط است یعنی نسخهٔ ه، و دیگر آنکه هیئت «سانجی» با کم و بیش اختلاف (سانجی، سانشی) در بسیاری از نسخ قدیمه غیر جهانگشای نیز چنانکه ملاحظه شد بنظر رسید، و بسیاری از معتبرین مورّخین نام این شاهزاده را گویا بهمان ملاحظهٔ مشکوکیت قرائت آن بکلی اغمال نموده و فقط بلفظ «رکن الدین» اکتفا کرده‌اند چون این الاثیر و صاحب جامع التواریخ و صاحب

ذکر استخلاص نواحی کرمان و احوال براق حاجب،

f. 113a براق حاجب و برادر او خمیدبور^(۱) از قرا ختای بودند و در عهد خان قرا ختای خمیدبور^(۲) را برسالت بنزدیک سلطان اختلافی بودست تا چون تاینکو طراز^(۳) در دست آمد ایشان را نیز بیاوردند و در خدمت سلطان قربتی یافتند و بتدریج خمیدبور^(۴) امیر شد و براق بمحابت موسوم گشت، خمیدبور^(۵) را بوقت آنک بما وراء النهر می رفت با چند هزار مرد در بخارا بگذاشت در اوایل فترت او نیز در گذشت، و براق بمجد عراق آمد بنزدیک غیاث الدین و بمخدمت او پیوست و از بزرگتران^(۶) امرای او شد و قتلغ خان لقب یافت و بعد از تأکید عهد و آبهان امارت اصفهان بدو فرمود، چون خبر وصول لشکر مغول مقدم ایشان تولان جری^(۷) برسید از غیاث الدین اجازت خواست تا

(۱) کذا صریحاً فی آنُعید هدا، ا (اینجا): خمیدبور، ب: حمیدبور، د: حمید نور، ز: حمدتورا، ج: حمید، (۲) کذا صریحاً فی آ، ب: حمید بور، د: حمیدنور، ر: حمیدور، ج: حمید، (۳) کذا فی د، آ: ماسکو طراز، ب: تاینکو طراز، ج: ماسکو طراز، ه: بیکو طراز، ز: ماسکو و طراز، - رجوع اص ۷۶، ۵۵، (۴) آ: خمیدبور، ب: حمیدبور، د: حمیدبور، ز: حمیدبور، ج: حمید، (۵) آ: حمیدبور، ب: حمیدبور، د: حمیدبور، ر: حمیدنور، ج: حمید، (۶) کذا فی آ، ب: ج: ز: بزرگترین، د: بزرگتر، (۷) کذا فی آ ولی ممکن است که جزئی یا جزئی نیز خواست شود، د: ز: تولان حری، ه: بولان خری، ب: بولان حری، ج: بولان حری، نسوی اصل نسخه پاریس ص ۷۵: طولن حری (متن مطبوع ص ۵۴: طولن حری)، و ص ۱۲۶: طولن حری (متن مطبوع ص ۹۴: طولن حری)، طبقات ناصری طبع کلکته ۴۵۹، ۴۶۰: طولان جزئی، جامع التواریخ طبع برزین ج ۲ ص ۲۰۰ (دو مرتبه)، ص ۲۰۴: تولون جری، - این تولون جری یکی از سرداران معتبر چنگیز خان و امیر یکی از هزاره های لشکر دست راست وی بوده است و وی پسر منکلیک ایچیکه شوهر مادر جیکر خان بود (اصلاً ص ۲۰۰)، و کلمه جری «یعنی

قاضی اصفهان نا امن گشت خویشتن^(۱) کشید کرد و احتیاط و احتراز نمود سلطان رکن الدین نیز مقام در اندرون شهر صلاح ندانست از آنجا کوچ کرد و بیرون شهر خیمه بزد لشکر در آمد و شد آمدند باشارت قاضی اهل شهر غوغا کردند و از بامها دست بتیر و سنگ بگشادند قرب هزار نفس مقتول و مجروح شد لشکر رکن الدین نیز مبالغه را از اهل شهر بکشند بدین سبب رکن الدین از اصفهان متوجه رء گشت و دو ماه توقف نمود چون لشکر مغول مقدم ایشان^(۲) بار دیگر در رسید بقلعه فیروزکوه رفت آنرا حصار دادند و بعد از پنج شش ماه او را بشیب آوردند با اهل قلعه تمامت و هرچند تکلیف کردند زانوی خدمت بر زمین نهاد و چو^(۳) نزد عاقبت او را با تمامت متعلقان و اهل قلعه بکشند، این چه باز بهاست که روزگار دم بدم از زیر حقه فلک بچابک دستی چنانک دستش نمی توان دید بیرون می آورد، با خود بی از آنک^(۴) دست در میان آرد آن جام زهر مذاق را بر دست می نهد، و هیچ^(۵) دست نمی دهد^(۶) کعبین را^(۷) که دست بر دست دستی باز زنند، ای دوست این کار بدست تدبیر نیست انگشت فرا او مکن که گزند یابی، پای بر مرکز تفویض و توکل محکم دار که^(۸) تا از پای نیفتی، و قدم در مننه که تا پایت^(۹) نگیرند،

(۱) از کلمه «لشکر» در ص ۲۰۹ س ۱۸ تا اینجا یکی از آساقط است،

(۲) بیاض در آب، ج ده ر بدون بیاض، «ز» مقدم اشان را ندارند، ج «باریکه» بجای «بار دیگر» و گویا ناسخ «باریکه» را نام سردار مغول فرض کرده است، (۳) کذا فی آب ز، ده: چوک، ح: حک، - چوک زدن یعنی

زانو خم کردن برای تعظیم و احترام، رجوع کنید مقدمه مصحح ج ا ص ح، (۴) کذا فی آب، ج ده ز: بی آلک، (۵) کذا فی آج، ب ده ز:

هیچ گونه، (۶) کذا فی آ، ب ج ده ز افزوده اند: که دست،

(۷) «ز» را «را» ندارد، (۸) «ز» که «را» ندارد، (۹) کذا فی آب، ج ده ز: تا پایت، د: که پایت،

که من قلعه را از راهی که ایشان محافظت نمی نمایند^(۱) بشما می نمایم و لشکر را از آنجا بقلعه می برم براق او را بمواعید بسیار مستظهر گردانید اما احتیاط را بر سخن او اعتماد کلی نمی نمود و ازو وثیقه خواست شب دیگر بقلعه رفت و يك سر پوشیده^(۲) را که داشت پوشیده بزیر آورد و مردان را ° برای که گفته بود برکشید وقت صبحی را طبل زدند و نعره برکشیدند و قلعه فرو گرفتند و در باز گشتادند و هم در روز انتقال خود در آنجا فرستاد و پسر شجاع الدین در حصار بود بمحاصره آن اشتغال نمودند، ناگاه خبر وصول سلطان از جانب هندوستان رسید برای حاجب نزلها پیش فرستاد از همه نوعی و بر عقب خود نیز بخدمت استقبال مبادرت نمود و دختری را نیز بخدمت سلطان نامزد کرد چون سلطان نزول کرد و دخترا عقد بستند کسان بنزدیک پسر شجاع الدین فرستاد باعلام وصول سلطان و استدعاء او، جواب داد که تا بچشم خود چتر او را نه بینم اعتماد ننمام سلطان بنفس خود پیش حصار راند حالی خدمت مبادرت را f. 113b بمحضرت محشود شد و از هر جنس خدمتیا در پیش روان کرد و بخوابیدن ۱۵ شمشیر و کرباسی برداشت و بخدمت سلطان آمد و بنظر عنایت و تربیت ملحوظ شد و سلطان بحصار روان^(۳)، براق نیز در خدمت او برفت روزی سلطان بتمشای شکار بیرون آمد با اکثر حشم خود چون براق حاجب از حصار بعلت نمارض بیرون نیامد بود دانست که او را در تخلف اندیشه خلافت امتحان را رسولی باستدعای او بعلت استشارت در سواغ ۲۰ مهیات فرستاد جواب داد که این نواحی را بزخم شمشیر مستخلص کرده ام و جای آن نیست که مقر سریر سلطنت باشد و این حصون را از حافظی امین ناگیر خواهد بود من نیز بسند قدیم ام و بذرایع خدمات شایسته

(۱) کذا فی ب (باصلاح جدید) ج، ه: نمیکنند، آذر: می نمایند،

(۲-۱) کذا فی ج ز، ب: سر پوشیده، آذر: يك پوشیده، ه: پوشیده،

(۳) کذا فی آب ز، ج افزوده: گشت، د افزوده اند: شد،

باصفهان رود و با خیل خود از راه کرمان عزم هندوستان کند چون
 بجیرفت و کمادی^(۱) رسید جوانان قلعه جواشیر^(۲) شجاع الدین ابو الفاسم را
 برآن داشتند که بر عقب ایشان بیاید رفت و غارت کرد و برده خنائی
 گرفت، پنج شش هزار مرد روان شد و ایشان را خود شکار خویش
 و داشتند بلك خوانی میآید داشتند چون نزدیک ابن جماعت رسیدند
 و دانستند^(۳) که کار افتاد براق حاجب فرمود تا عورات نیز بلباس
 مردان پوشیده شدند و حرب را بسجید گشتند و بچهار گروه شدند و
 از چهار جانب ایشان در آمدند فوجی از ترکان که در زمره شجاع الدین
 بودند بحکم جنسیت با براق منضم شدند و نزدیک ایشان دو حصار
 بود یکی حرق^(۴) و دیگر عباسی^(۵) خواستند تا آنرا پناه گیرند روی
 بدان آوردند ترکان براق چون برق براق که میغرا بشکافد بریشان
 دوآیندند و تازیکان را از یکدیگر جدا کردند و قوی بسیار را بر صحرا
 کشته بینداختند شجاع الدین با قوی بمحاصر پناهد يك دو روز محاصره
 کردند چون ذخیره نبود از حصار بیرون آمدند شجاع الدین را محبوس
 کردند و بندهای گران نهادند و از آنجا باز گشتند و بجانب جواشیر^(۶)
 آمد و شجاع الدین را در قید بدر حصار آوردند تا پسر سرو جان او
 بنسليم قلعه باز خرد پسر خود از و فراغتی داشت او را بکشتند و هر دو
 قلعه و حصار را محاصره آغاز نهادند، از قلعه پاسبانی بشیب^(۷) گریخت

دل راست و پاك اندرون» (اصلاً ص ۲۱۱)، و این کلمه در آغلام معولی بسیار دیده
 میشود از جمله سوکوتو جربی برادر این تولون جربی (اصلاً ص ۲۰۰)، و توفلانی
 جربی (اصلاً ص ۲۱۱)، و طبع بلوشه ص ۲۱، ۲۲، ۲۳: توفلانو جربی)، و اوکلی
 جربی (اصلاً طبع برزین ص ۲۱۲)، و اوقلان جربی (طبقات ناصری ص ۲۶۱ که
 «جربی» دارد)، (۱) ر: کاور، (۲) کد فی آ، باقی نسخ: کواشیر،
 (۳) د: چون بن جماعت نزدیک رسید دست، (۴) کد فی آب ج د،
 ز: حرق (یا) حرق، (۵) کد فی آخ د د ز، ب: عینو، (۶) کد
 فی آ، باقی نسخ: کواشیر، (۷) کد فی ح، آ: نسب، ب: د ر: بشد،

نرسیده بود که آوازۀ حالت واقعه پدر و قیام عم زاده او قطب الدین بمصالح ملک کرمان رسید توقف نمود تا بحضرت رسید، قآن چنانک عادت طبعی او بود در حق او انواع مرحمت و عاطفت مبذول داشت و سبب آنک او بخدمت حضرت سبقت گرفته بود و روی پادشاه دیده ممالک کرمانرا^(۱) بحکم او فرمود و اورا قتلغ سلطان بلقب پدر برلیغ فرمود و جینقای^(۲) اورا مرئی شد و فرمان شد تا قطب الدین بخدمت آید و ملازمت نماید، بوقت مراجعت او قطب الدین سلطان بیرون آمد و f. 114a انتقال خود بیرون آورد و بر راه خویص^(۳) زد تا بزوزن رسید و از آنجا بحضرت روان شد و یکچندی ملازمت نمود فرمان شد تا بختای رود و در خدمت محمود یلواج باشد امتثال فرمان را مدتها بتزدیک او اقامت نمود و یلواج اورا بنظر پدرانہ ی نگرست و اعزاز و اکرام بتقدیم ی رسانید و رعایت حرمت او ی کرد، تا بوقت آنک قوریلثای کیوک خان بود قطب الدین سلطان نیز بیامد و میخواست تا باز مصلحت سلطنت ساخته کند جینقای^(۴) چون مرئی قتلغ سلطان رکن الدین بود دفع آن کرد باز فرمان شد که او بر قرار چنانک حکم قآن بودست ملازم صاحب یلواج شود و سلطان رکن الدین بکاری که بدان موسوم است مشغول، رکن الدین بر قرار نواحی کرمان را نصرف ی نمود و مالی که مقرر بود از بالش و شتر^(۵) بامرا که منصوب بودند ی رسانید، تا چون

واقع شد و چون رکن الدین هنوز باردوی اوکای قآن نرسیده بود که خبر وفات براق بدو رسید پس بالضرورة حرکت او باردو نیز در حدود همین سنه یعنی ۶۲۲ یا اندکی قبل از آن بوده است. (۱) کدا فی ه ز، آ ب ج د: آرا، (۲) د:

جینقای، آ: حینقای، ب: حیقنای، ج: حیقنای، د: جینقای، ر ندارد، (۳) کدا فی د، ب (باصلاح جدید): خیص، آ: خویص، ج: د: خویص،

(۴) د: جقنای، آ: جینقای، ب: حیقنای، ج: حیقنای، ز: حیقنای، د:

جینقای، (۵) کدا فی ب (?). آ: شتر، د: شتر، ح: شمشیرها، د: ز

حقوق ثابت گردانیدم و اکنون سنّ امتداد گرفته است و قوّت حرکت
 نماند اندیشه آنست که درین قلعه بدعای دولت هایون مشغول باشم و
 اگر سلطان خواهد که بقلعه آید هم میسر نشود و نرلهای بسیار با این
 الوکه روان کرد، سلطان را چون وقت تنگ بود از راه ملاطفت جوابی
 فرستاد و از آنجا عنان بجانب شیراز تافت، و براق حاجب متمکن شد
 و تمام آن نواحی را در ضبط آورد عُدّت و آلت بسیار شد و بعدما
 که سلطان غیاث الدین را که بدو استعانت نموده بود و ازو زینهار
 خواسته ع، کَالْمُسْتَجِيرِ مِنَ الرَّمْضَاءِ بِالنَّارِ^(۱)، بقتل آورد رسولی بنزدیک
 امیر المؤمنین فرستاد معلم از اسلام خود و ملتحمس تشریف لقب سلطنت
 ۱۰ ملتحمس او را باسعاف مقرون گردانیدند و بقتلخ سلطان^(۲) تشریف خطاب
 مبذول داشتند و بر آنجملت روز بروز تمکن او زیادت می شد و خیل
 و حشم بیشتر تا بوقت آنک امرائی که بمحاصره سیستان اشتغال داشتند
 مقدم ایشان طایر^(۳) بهادر ایچی بنزدیک او فرستادند و او را بابلی خواند
 و ازو لشکر و مدد خواستند چون براق حاجب مردی داهی بود و
 ۱۰ می دانست که دست دست اروغ چنگر خان است بقبول فرمان و انقیاد
 و اذعان پیغامها را تلقی نمود و از غایبه فتن مجشوع و خضوع توفی جست
 و جواب داد که من با حشم خود کار سیستان را بی آنک لشکر مغول را
 زحمتی رسد کفایت کنم و چون سنّ من امتداد یافته است و قوّت حرکت
 ساقط گشته و بر انتقال قدرت نماند پسر خود را ببندگی حضرت روان
 ۲۰ می کنم، بر آنجملت که گفته بود ساختگی پیش گرفت و رکن الدین خواجه
 مبارک را در شهر سته^(۴) بمخدمت فالان روان کرد، هنوز بمقصد

(۱) قلعه - الْمُسْتَجِيرُ يَعْمُرُو عِنْدَ كَرْبَتِهِ، و هوست معروف مذکور فی فقه حرب
 النُّسُور، انظر مجمع الأمثال فی مَثَل «أَشْأَمُ مِنَ النَّسُورِ»، و خزانه الأدب لعد القادر
 البعدادی ج ۳ ص ۲۵۴، (۲) ز: بقتلخ خن، (۳) کما فی جمیع النسخ،
 (۴) بیاض در آبد ده، ج ر بنوین بیاض و کلمات در شهر سته را نیز
 ندارند، - چون وفات براق حاجب بصرج گریک و عبره در ذی القعدة سنه ۶۶۲

چنانند رکن الدین منتبه بود چون آن جماعت مدایر برسیدند در حال با پنج شش کس معدود که اسبان ایشان در زین بود بر نشست و مطارده و مجالۀ بسیار نمود چندانک اصحاب او سوار شدند و بدو ملحق گشتند اکثر ملاحرا بکشتند و از آنجا روان شد و روز دیگر بوقا^(۱) رسید سبب این اجتهاد او را عزیز داشت و احترام بسیار کرد و از آنجا متوجه بندگی حضرت پادشاه جهان منکو^(۲) قان شد، بمقام المالیغ در رمضان سنۀ احدی و خمسین و ستّامیۀ وقت مراجعت از اردوی بزرگ منکو^(۳) قان اتفاق ملاقات افتاد^(۴) آثار خوف و هراس برو غالب بود و انوار دولت و اقبال ازو غایب، چون بخدمت منکو^(۵) قان رسید از قطب الدین نیز ایچی باعلام توجه او بجانب بغداد برسید و بر عقب قطب الدین^(۶)، از هر دو سخنها پرسیدند و عاقبت^(۷) رکن الدین را بقطب الدین^(۸) تسلیم کردند تا آنچ قضا و قدر برو مقدر کرده بود برو براند و او را بر شمتیر فنا گذرانید و قطب الدین ملک کرمان را مصفی f.114b از شایبۀ جفا پنداشت و روزگارا بر خلاف عادت او صاحبۀ وفا انگاشت^{۱۰} چون با مقر مملکت رسید و اطراف و اکناف را مضبوط گردانید و بچند نوبت^(۹) بخدمت بارگاه هولاکو رسید و باصناف عاطفت و سیورغایشی

(۱) د: بوقا، ر: بوقار، (۲) ۵: مولک کا، (۳) یعنی مصفرا با رکن الدین اتفاق ملاقات افتاد، (۴) ب: باصلاح حدید افزوده: بیامد، ۵: ر افزوده اند: برسید، - در حاشیۀ ج در این موضع نوشته: «حاشیۀ محمد منجم، و قطب الدین خط قاضی و معنی و اکابر کرمان و گواهی اکابر ابرقوه و سرجان و نواح آن گرفته بود و در خط نوشته و [این کار] از عقل ترکان خاتون بود جمع او که خواهر رکن الدین بود و زنی بود که گوی از مردان عالم بمردی برده بود تا پادشاه جهان معلوم کند که او اینجا بیانی برده است»، (۵-۱۰) ۵: آ: ز: قطب الدین را برکن الدین، و آن غلط صریح است، (۶) کدا فی ج، ز: بچندگاه، ۷: بچند روز، ب: بچند، آ: بچند، د: به جند، - اختلاف قراءت اینجا مهم است چه بابر نسخ آ ب د (بچند) مراد این خواهد شد که قطب الدین در شهر «جند» بخدمت هولاکو رسید و چون معلوم سست که هولاکو در حرکت وی بایران از «جند»

سربر مملکت مجلس منکو^(۱) قآن مشرف شد قطب الدین در موافقت صاحب یلواج بحضرت آمد و قطب الدین را تربیت کرد و در حق او سیورغامیشی^(۲) و شفقت پادشاه جهان فراوان شد سلطنت آن طرف بدو ارزانی داشت و باسم باسفاقی مغولی با او بهم فرستاد چون به راه رسیدند ه در مقدمه ایلچی بنزدیک رکن الدین فرستاد مخبر از حال سیورغامیشی^(۳) و عاطفتی که پادشاه گیتی در حق او فرموده است و مستدعی او باستماع برلیخ، چون سلطان رکن الدین بدانست که حال نوعی دیگرست ایلچیان را باز گردانید و در رمضان سنهٔ خمسین و ستمایه آنچه توانست از امنعه بیرون آورد و حواشی که از قطب الدین سلطان تحاشی می کردند در ۱۰ مصاحبت او بر راه لور روان^(۴)، و از یزد^(۵) خواهر زاده او علاء الدوله با والد خود بدو متصل شد و آوازه چنان بود که ایشان عزیمت بغداد کردند بامیر المؤمنین^(۶) رسولی فرستادند، صلاح کار خود ندانستند که اگر ایشان را^(۷) راهی دهد نباید مادهٔ زیادت وحشتی شود، زیادت بنهرا در لور بگذاشت و بنفس خود متوجه حضرت شد چون ۱۵ پهای گردکوه رسید میان روزی چهار پایان در غلها سر گشاده کردند ملاحظه قوی^(۸) را بفرستادند تا میان روزی که ایشان بقیلوله مشغول باشند و اسبان سر گشاده مغافصهٔ ایشان را فرو گیرند و شربت هلاکت

(۱) ه: مولک ک، (۲-۲) این جمله بکلی از آ ساقط است، (۳) کذا فی آب د، ج افزوده: گشتند، ه افزوده: شد، ز افزوده: شدند، (۴) کذا فی ج، آ: نزد، ب: د: نزد، ر: نزد، ه: ندارد، (۵) بیاض در آب، ده ز نام خلیفه را دارند بدون بیاض، ج بجای بیاض: انصار لدین الله، و آن قطعاً خطاست چه در تاریخ مذکور در متن یعنی در سنه ۶۵۰ خلیفه معاصر المستعصم بالله بود (سنه ۶۵۰-۶۵۶) نه انصار لدین الله چه وی در سنه ۶۲۲ یعنی ۲۸ سال قبل از این تاریخ وفات یافته بود و صواب در متن «المستعصم بالله» است بجای بیاض، (۶) د: ندانست که نشان را بخ، (۷) کذا فی آ، باقی نسخ: فوجی،

از جانب جغتای و سکه^(۱) از طرف یکی سرفوقیتی^(۲)، و کورکوز در آن وقت از خدم جتّمور بود تا بتدریج که درجه حجابت یافت،^(۳) ولایتی که ممر او بود چون یازر^(۴) و نسا و کوکروج^(۵) و جریستان^(۶) تمامت را بایلی میخواند و بمراعات و تلطّف در ریفه ایلی میآورد و بعضی را نیز که عصیان میکردند بلشکر و مقاومت دفع و قهر میکرد، و چون جورماغون کار خراسان را مضطرب بگذاشته بود بعضی را گرفته و باساق نشانده و بعضی هنوز گردن بچنبر^(۷) ایلی بیرون نکرده و^(۸) فتّانان^(۹) و اتراک روز بروز سر از جَوَانِب بیرون میزدند و در میان مردم تشویش میانداخت و رنود و اوباش مستولی میشدند و ولایتی که ساکن گشته بود و منقاد ۱۰ شه از فتنه و آشوب آن جماعت باز در اضطراب میآمد^(۱۰) قراجه^(۱۱) و یغان سنفور^(۱۲) که دو امیر بودند از قبل سلطان جلال الدّین در نشابور و مضافات آن ناخن میکردند و بآوازه سلطان جلال الدّین مردم هنوز

التّواریخ طبع برزین ج ۱ ص ۱۴۹ ببعد: کول بلاد، طبع بلوشه ص ۴۷ ببعد: کلیلات و کلیلاد، (۸) کذا فی آ ب د ه ز، ج: بوسال، جامع التّواریخ طبع برزین ص ۱۴۹ ببعد: بیسل نوپان، طبع بلوشه ص ۴۷، ۵۶، ۵۷: نوسال (مثل متن)، (۹) کذا فی ج ه ز، آ: قزل بوقا، ب: فول بغا، د: قول بغا، (۱۱) کذا فی آ ج (?)، ب: نیکه، ه: پیکه، د: تکه، ز: سکه، جامع التّواریخ طبع بلوشه ص ۴۷: پیکه، (۱۲) آ: سکی سرفوقی، د: سرفوقی یک، ه: یکی سرفوقی (= سرفوقی یا سرفوقی)، ج: سکی سرفوقی، ب: نیکی سرفوقی، ز: بسر حوشی (کدا)، (۱۳) ب: بخطّ جدید افزوده: و جتّمور، (۱۴) کذا فی د، آ: یازر ب: یازر، ج: یازر، ه: ز: باورد، - برای یازر رجوع کنید بقره الفلوب در فصل «ربع مرو شاهجان»، (۱۵) کذا واضحاً فی آ (?)، د ه ز: کوکروج، ب: کوکروج، خ: کرکن رخ، (۱۶) کذا واضحاً فی آ (?)، ب: حرستان، ه: خریستان، ز: حرستان، ج: حرستان، د ندارد، (۱۷) ب ج د ه ز: بزنجیر، (۱۸) ب این واورا تراشیده است، (۱۹) آ: فتانان، (۱۰) ب: بخطّ جدید افزوده: و، (۱۱) آ: قراجه، (۱۲) کذا فی د (یغان سنفر)، ب: یغان سنفور، آ: یغان سنفور، ز: یغان سنفر، ج ه: یغان سنفور، جامع التّواریخ طبع بلوشه ص ۴۷: یغان سنفور (مثل متن)،

اختصاص یافت ناگاه اجل از کین روزگار بیرون ناخت و در شهر
سنه ست و خمسين و ستهايه گذشته شد،

با ناز اگر آرمیده باشی همه عمر * لذات جهان چشیده باشی همه عمر
هم آخر کار رفت باید و آنکه * خوابی باشد که دیده باشی همه عمر

ذکر جتمور^(۱) و تولیت او خراسان و مازندران را،

اول امیری که بتولیت خراسان و مازندران نامزد شد جتمور بود و
اصل او از قراختای است و او را نوشی^(۲) وقت استخلاص خوارزم از
قبل خویش باسقاق خوارزم گردانید و چون پادشاه جهان قآن
جورماغون^(۳) را باقلیم رابع نامزد گردانید و یاسا رسانید که سروران و
۱۰ باسقاقان هر طرفی بنفس خویش بمحشر روند و معاون جورماغون باشند
از خوارزم جتمور برراه شهرستانه روان شد و از جوانب پادشاه زادگان
امرای^(۴) دیگر در صحبت او بگذاشت^(۵) و جورماغون نیز هم بر آن
موجب از قبل هر پادشاه و پادشاه زاده امیری را با جتمور نصب
کرد و^(۶) کلبلات^(۷) از قبل قآن و نوسال^(۸) از قبل بانو و قزل بوقا^(۹)

عبور کرده باشد و در خط حرکتی که جوبنی و رشید الدین از لشکر کئی هولاکو
بایران میدهند اصلاً ذکر از جند نیست و نیز بقرینه عبارت و صاف ص ۲۹۰: «و
چند نوبت بسعادت مثل بارگاه فلک شکوه هلاکو خان مستعد گشت» صواب نسخ
ج زه باید باشد و کلمه «نوبت» یا نحو آن از آب د باید افتاده باشد، (۱) ه:
چین نمور یا چین نمور (فی جمیع المواضع)، نسوی ص ۶۶: حین دمر (= جن دمر)،
جامع التواریخ طبع برزین ج ۱ ص ۱۴۹ بیعد و طبع بلوشه ص ۴۷ بیعد: جیتمور،
(۲) آ: نوشی، ب: نوی، و بعد از نوی بیاض بمقدار يك کلمه، (۳) کدا فی
اغلب النسخ فی اغلب المواضع، ج: جرماغون (فی جمیع المواضع)، د: جورماغون (فی
غالب المواضع)، (۴) ج ده ز: و امرای، ب اصل جمله ندارد، (۵) ظاهر
یعنی جتمور از جوانب شاهزادگان امرای دیگر در صحبت جورماغون بگذاشت،
(۶) ب این را ورا ندارد ولعله اظهر، (۷) کدا فی اغلب النسخ فی اغلب
المواضع، د: کلبلات (فی اغلب المواضع)، ج: کلبات (فی جمیع المواضع)، جامع

چون خبر اضطراب و آشوب بخدمت فالان رسید غضب در نهاد او چنان مشتعل شد که فرمان رسانید تا طایر^(۱) بهادر از بادغیس لشکر انجا کشد و تدارک کار قراجه کند و بقایای شمشیر را بر باد فنا دهد و از دیار خراسان دبار نگذارند و آب بر منازل و مساکن ایشان بندند ° چنانک از آن اثر و طلل نماند مثلی معروفست که گرگرا دوختن باید آموخت او خود دریدن نیکو داند و لشکر خود مثل این قتل و نهب در خاک جویند بر آب^(۲) از بادغیس چون آتش روان شدند، در در میانه راه خبر بطایر بهادر^(۳) رسید که کلبات قراجه را منہزم گردانید است و از خراسان بیرون دوانید و او کنون بسیستان رفته و ۱۰ حصار ارگرا حصن ساخته، طایر بهادر بمحاصره آن رفت و قرب دو سال رنج و تعب کشید تا آنرا مستخلص کرد و از سیستان ایلچی نزدیک جتھور فرستاد که مصلحت کار خراسان فالان بحکم یرلیغ بن مفوض کرده است دست نصرف از آن کوناہ نماید، جتھور جواب داد که سخن عصیان اهل خراسان خلاف بوده است و عرض آن از غرض بگناه قراجه چندین ۱۰ ولایت و رعیت را چگونه شربت فنا توان چشائید و بی هیچ موجب ملکی را که ساهاست تا بعد از تعب و مشقت اندک قراری گرفتست دیگر باره نیست گردانید باینهای این حالت من نیز بیندگی حضرت ایلچی می فرستم بر آنجمله که فرمان رسد آن مهم کفایت گردد و اکنون بهیچ حال رخصت ندم که يك کس را از مردم این دیار تعرض رسانند، ۲۰ ایلچیان طایر^(۴) بخشم و نا مرادی باز گشتند، و جورماغون نیز باستحضار او^(۵) و امرای مذکور ایلچی فرستاده بود تا با لشکرها بدو پیوند و کار خراسان و مازندران را با طایر بهادر گذارد، آنکس که روزی امیری

(۱) کدا فی جمیع النسخ، ۱۲۱ یعنی فوراً و بدون درنگ، رجوع بص ۲۶ س ۶، ص ۷۱ س ۳، ص ۱۸۳ س اخیر، (۲) ب: بهاتور، (۳) ج افزوده: بهادر، (۴) رکعه طایر را ندارند، (۵) یعنی جتھور،

در پنداشتی بودند و بدان سبب امور آن طرف قرار نمی‌پذیرفت در هر ناحیتی امیری ناگهان پدید می‌آمد و بر سر هر قلعه قلعه می‌ساخت آن بدین ناخن می‌آورد و این آنرا می‌گرفت و می‌کشت و^(۱) باساقان را که جورماغون در هر طرف گذاشته بود قراجه و ترکان او بکشتند و هر کس را که با مغولان دم ایلی می‌زد می‌گرفتند بدین سبب جتخور کلبلات را با لشکر بدفع قراجه محدود نشابور^(۲) فرستاد، پدرم با جمعی از معارف و اکابر از نشابور آیت فرار برخواندند و بر راه طوس بیرون آمد و در آن وقت از شارستان طوس یکی بود که اورا تاج الدین f. 115a فریزنه^(۳) می‌گفتند بقتل و فتک از تمام بی دینان گذشته و در طوس ۱۰ قلعه بدست فرو گرفته بود چون پدرم با بزرگان بدان حدود رسیدند وَ الْفَرِيقُ يَتَعَلَّقُ بِكُلِّ شَيْءٍ^(۴) باعلام وصول خویش و استعلام از استیمن معتمدی نزدیک او فرستادند ایشان را بمواعید عرقوبی مستظهر گردانید با اعتماد سخن موه او روی در راه نهادند تا بدان قلعه رسیدند

۱۵ اَلْمُسَجِّيرُ بِعَمْرٍو عِنْدَ كُرْتَبَه * كَالْمُسَجِّيرِ مِنَ الرَّمْضَاءِ بِالنَّارِ^(۵)
چون کلبلات بعد از انهمزام قراجه باز گشت و احوال این جماعت شنید بود ایچی بنزدیک فریزی^(۶) فرستاد و ایشان را باز خواست کرد فریزی^(۷) بر نیت آنک کار آن جماعت بدست کلبلات کفایت شود ایشان را بنزدیک او فرستاد کلبلات مورد پدرم و بزرگان را بانواع استمالت مستظهر گردانید و پدرم را قطعه ایست در معنی

۲۰ وَفَتُّ عَلَى الْفَرِيزِيِّ الَّذِي لَهُ * صَنَائِعُ تَحْكِي عَنْ رَكَائِهِ عَقْلِهِ
خَبِثُ كَثِيرٌ فِي الدَّنَايَا حَدِيثُهُ * يَعِزُّ عَلَى الرَّأْوِينَ أَيْسَرُ نَقْلُهُ

(۱) آ این ولور ندارد، (۲) آبّه افزوده‌اند: و طوس، ز افزوده: و

طیس، (۳) آ: مرنه، ب: ج: ه: فریزی، د: فربری، ز: فریدی، —

«مَرِيزَن قَرِيهٌ عَلَى بَابِ هَرَاةَ يُقَالُ لَهَا مَرِيزَةُ بِسَبِّ أَهْلِهَا... الْفَرِيزِيُّ» (بافوت)،

(۴) ه: وَ الْغَرِيقُ يَتَشَبَّهُ بِكُلِّ حَتِيشٍ، (۵) رجوع کنید به ص ۲۱۴ ح ۱،

(۶) آ: مریزی، فریزی، د: مریزی، ز: فریدی، فریدی،

دست نصرف از آن کوتاه کنند و کلبلات را در حکمها شریک او کرد و اصفهدرا ملکی از سرحد کبود جامه تا بیرون تمیشه^(۱) و استراباد ارزانی داشت و ملکی خراسان و^(۲) اسفراین و جوین و جاجرم و جوربد^(۳) و ارغیان^(۴) بر ملک بهاء الدین مقرر فرمود و در آن وقت خراسان آن بود و هریک را پایزه زر و مثال بالتمغا داد و در باب اهالی خراسان شفقت و رأفت ارزانی داشت و بر بقایای ایشان ایفا کرد و بعد فضل الله که مَا يَفْتَحُ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا خراسان بعنایت و اهتمام جتّمور و ابلی ملک مرحوم بهاء الدین از طوارق زمان در حفظ امان بماند معدودی چند که از زیر هزار واقعه جان بتک پای بجهانیه بودند و بهزار رنج و محنت سر از شمشیر رها نیکه بجاۃ امیدوار و سر بر خط روزگار نهادند و گردن بر سیلی فلک دوار نرم کردند، و جتّمور چون بحکم یرلیغ در کار نمکن یافت شرف الدین را سبب قدمت و سبقت او باسم وزارت موسوم کرد از قبل باتو و پدرم را هم بصاحب دیوانی مقرر داشت و امیران دیگر هرکس از قبل پادشاه زادگان بیکچی^{۱۵} بدیوان فرستادند، کار دیوان را چون رونقی داد و ضبط کرد کورکوز را برسالت نامزد حضرت قآن کرد و پدرم را با او بهم^(۵) مرحوم نظام الدین را در دیوان قائم مقام خویش^(۶) بگذاشت و او^(۷) برفت چون بخدمت قآن رسید و احوال هریک بداست از کورکوز احوال ولایات پرسید بر وفق فاعله مزاج پادشاه تقریر کرد اداء سخن و تقریرات او پسندیده داشت و پدرم را سیورغامبشی کرد و پایزه و یرلیغ بالتمغا فرمود

(۱) آب: بمشه، ز: تمیشه، ج: مسه، - رجوع کید یافوت در تحت «طیس»

(۲) ب: باصلاح حدید بجای این واو: خصوصاً، (۳) ب: حورید، د:

خورند، ز: جورند، ج: جورنی، (۴) آ: ارغیان، (۵) ج: افزوده:

بفرستاد، ب بخط جدید افزوده: و او، ده افزوده اند: و، (۷) مرجع

ضمیر «خوش» و «او» پدر مصنف است

کرده باشد باز پایکاری چون کند و آنکس که مباشر امور خطیر شد تن بکارهای حقیر چگونه در دهد و حاکم محکوم کی تواند شد، با تمامت اصحاب و ثقات خویش مشاورت نمود که دفع این کار بچه مبسر شود رایها بر آن قرار گرفت که کلبلات که از خواص پادشاه روی زمین بود بروند^(۱) و از امرای خراسان و مازندران که ایل گشته بودند بعضی را با خود ببرد، در اثنای آن حال ملک سعید بهاء الدین صعلوک برادر خود را از قلعه بیرون فرستاده بود و شرط ایلی بدان کرده که چون از قلعه بیرون آم مرا بخدمت قان فرستد^(۲) این سخن موافق اندیشه ایشان افتاد جتّمور از داخل مازندران باز گشت و بخراسان اکثر مواضع چون آوازه ایلی امرای صعلوک بشنیدند ایل شدند و هر کس را که اجل دامن گرفته بود و پیش نیامد نیست کردند و ملک نظام الدین^(۳) چون بقلعه رسید ملک بهاء الدین حرکت کرد چون نزدیک جتّمور رسید بانواع اعزاز و اکرام او واجب داشت و از مازندران اصفهید نصرة الدین کبود جامه را معین کردند و هر دو در صحبت کلبلات متوجه حضرت شدند و این^{۱۵} حالها در شهر سنه ثلثین و ستمایه بود چون ایشان هردو اول امرائی بودند که از غربی بلاد ماوراء النهر بپندگی رسید بودند قان بدان اهتزاز و تیج نمود و بفرمود تا جشنها ساختند و روزها طوی کردند و جتّمور و کلبلات را بدین سبب بانواع سیورغامیشی مخصوص گردانید و گفت درین مدت که جورماغون رفته است و چندین ولایات معظم^{۲۰} مستخلص کرده هیچ ملک را نزدیک ما نفرستاد جتّمور با قرب آمد و قلت عُدَد مثل این بندگی بتقدم رسانید آنرا پسندید داشتیم و امارت خراسان و مازندران باصالت بنام او مقرر گردانید^(۴) جورماغون و امرای دیگر

(۱) یعنی بخدمت او کای قان، (۲) : فرستند، (۳) ظاهرًا این ملک

نظام الدین همان برادر ملک بهاء الدین صعلوک است که در چند سطر پیش اشاره

بنو شد، (۴) دَر: گردانیدم، ج: گردانیدم،

نوسال بر قرار بود تا بوقتی که کرکوز باز رسید و حکم و امارت ولایت ازو منصرف شد نوسال بامارت لشکر قناعت نمود تا در سال سنه سبع و ثلثین و ستمایه^(۱) که او نیز بر عقب یاران دیگر خویش بموضعی که مراجعت نیست روان شد،

ذکر احوال کرکوز^(۲)

مستط رأس او دیهی است مختصر بر چهار فرسنگی بیش بالغ نام آن برلیغ^(۳) از بلاد ایغور در طرف غربی ممر مجتازان بر آنجا، در شهرور سنه احدی و خمسين و ستمایه وقت مراجعت از اردوی پادشاه جهان منکو^(۴) قان بر سیل قبوله آنجا ساعتی استرواحی رفت فرد بیتی که ۱۰ مرحوم نظام الدین علی السدید البیهقی بر حسب حال کرکوز وقت عبور بر آن دیه انشا کرده بود و کاتبرا روایت بعدما که از صحیفه ضمیر معو بود بر خاطر گذشت

عَدَاةٌ نَزَلْنَا فِي كَيْسَةِ بَرْلِغٍ * نَحَقَّقُ لِي أَنَّ الرِّجَالَ مِنَ الْفَرَى f.116b
و پس هم در آن لحظه آن بیت را که نیت ضمیر او بود باخوات دیگر ۱۰ هرچند توأمان نباشند ملحق گردانید

وَأَيَّقَنْتُ أَنَّ الْمَرْءَ يَسُو بِجِلْدِهِ * وَ هَبْتُهُ إِنَّ السَّرَى إِذَا سَرَا^(۵)
وَلَنْ يَنْفَعُ الْأَصْلَ الزَّكِيُّ لِجَاهِلٍ * إِذَا هُوَ عَنْ طَوْدِ الْعَمَالَى تَحَدَّرَا
فَجِدَّ نَلَّ مَجْدًا وَ عَزًّا مُؤَلَّا * وَ لَا تَكُ مَقُولًا قَضَا لَقَدْ جَرَى

(۱) کذا فی آج دَرَز، ب: سه ثلثین و ستمایه، ۵: بیاض بجای اعداد،

(۲) کذا فی آ، ج ده ر: کورکوز فی اغلب المواضع، ب: کورکور فی اغلب

المواضع، (۳) کذا فی ج دَرَز، آ: برلیغ، ۵: برلیغ، ب: برلیغ،

(۴) ۵: مونک کا، (۵) ۵: برلیغ، ب: برلیغ، (۶) اشاره است

بصراع اول از بیت معروف:

إِنَّ السَّرَى إِذَا سَرَا فَيَنْفَعُو * وَ أَبْنُ السَّرَى إِذَا سَرَا أَسْرَاهُمَا

و صاحب دیوانی مالک بدو ارزانی داشت و بمزید شمول عنایت و رأفت مخصوص گشت چون از اردو مقصی الحاجات باز رسیدند جتّمور گذشته بود و امید او ^(۱) از ملک و ملک ^(۱) منقطع شد و این حالت در شهرور سنّه ثلاث و ثلثین و ستمایه بود،

ذکر نوسال ^(۲)

چون جتّمور گذشته شد باعلام حال او ایچی بحضرت پادشاه جهان قان فرستادند فرمان شد که نوسال قائم مقام جتّمور امیر باشد و نوسال مغولی کهن بود سنّ او صد سال نزدیک رسیده، از حکم فرمان امرا و کتبه دواوین و اصحاب از خانه جتّمور بخیم او تحویل کردند و مصلحت کار دیوان فرا پیش گرفتند شرف الدین متوجه حضرت باتو شد کورکوز علی الرّسم آمد شدی می کرد و در اثنای این احوال ملک بهاء الدین با محمود شاه سبزواری ^(۳) سبب منازعتی که در کار بیقی می کردند و مهمّات دیگر بار دیگر متوجه حضرت قان شد و احوال عرضه داشت فرمان شد که چون خصم در مقابل نیست حکم جزم درین باب بامضا نتوان ^{۱۰} رسانید این نویت باز باید گشت تا خصمان نیز در مصاحبت تو بیایند تا تقصّص و بحث این احوال بتقدیم رسد و در باب پدرم و تقریر قاعده او بار دیگر بریلغی فرمان شد بر دست ملک بهاء الدین، فی الجمله چون ملک بهاء الدین باز رسید و احکام بریلغ شنیدند استدعای کورکوز موافق مزاج نوسال و کلّلات بيفتاد ^(۴) و چون کورکوز روان شد

(۱-۱) کذا فی آب، ج: از ملک، ر: ار جهان، ه: زو، د اصل جمله را

ندارد، (۲) کذا فی آده ز (فی المواضع)، ج: توسال (فی المواضع)، ب:

توسال (فی المواضع)، (۳) ب (باصلاح جدید) ر: سبزواری، - از قبیل اضافه

صاحب محلّ محلّ است، رجوع بمقدمه مصحح ج ا ص فیه، (۴) فیه مقصود از

این عبارت منوط است بر رجوع بوق «۱۱۷»

برگ سفری سازد نه هیچ پیوندی که دست در دامن او زند نه هیچ خویشی که خویش را از رنج فافه خلاص دهد نه دوست و یاری که بهبه یا بقرض او را مددی کند و معونتی واجب دارد،

أَبَى لِي قَبُولَ الصَّيْمِ مَطْمَحُ هَيْبَتِي * وَمَسْرُحُ آمَالِي وَ مَسَرَى تَفَرُّجِي
 ۹. او را درین غم ابن عمّ او نام بیش فلّاج^(۱) پیش فلاح کار او واسطه شد تا کورکوز بهای اسبی قرض کرد و نفس او را^(۲) وثیقه نهاد اسبی بخريد و متوجه اردوی بانو شد چون آنجا رسید بخدمت یکی از امیران درگاه پیوست او را بگله بانی^(۳) موسوم کردند چون اندک روزگاری بر آن بگذشت و او در آن باب اثر کفایت اظهار گردانید از آن کار ۱۰. بلازمت خویش باز آورد یکجندی بر آن بگذشت و او قرنی یافت با امیر خویش در خدمت توشی بشکار برنشست از حضرت چنگر خان یرلیغی رسید مضمون آن موجبات مسائر و ابتهاج بود و از کنبه کسی حاضر نبود که یرلیغ را برخواند از میان رکابداران کسی را که خطّ داند طلب داشتند بکورکوز تعرّف کردند او را بخدمت توشی آوردند یرلیغ را برخواند ۱۵. و شرایط آداب که در آن باب باشد بر خلاف آنچه از امثال رکابی یا بیرونی توقع باشد التزام نمود چون ادب و ادای سخن او در نظر توشی خوش آمد بفرمود تا او را در زمره کنبه داخل کردند و در مراعات جانب امرا و وظیفه ادب و خدمت می افزود و روز بروز آثار خیر بر احوال او ظاهر می شد تا چون بهارت و کار خطّ و بلاغت اشتهار گرفت ۲۰. بتعلیم پسران مغول موسوم کردند تا در آن وقت که جنتمور را بیاسفانی اورگانج نامزد کردند او را در صحبت او بفرستادند در خدمت او ملازمت می نمود و کفایت و عقل خویش در مهمّات و مصالحی که بدو منوّض

(۱) کدا فی ه ای بیش (= بیش فلّاج، آ: ش فلّاح، ب: ش فلاح، ر: بیش فلاح، دج ندارد، (۲) یعنی ابن عمّش را، (۳) کدا فی ب ح ه ز، آ: نکهه بانی، د ندارد،

فَإِنْ نَالَ مَا قَدْ يَتَّبِعِهِ مِنَ الْعَلَىٰ ۖ فَذَلِكَ غَرَسُ أَنْ أَنْ يَنْشَرًا^(۱)
وَأِنْ خَلَبَ عَمَّا يَرْجِيهِ وَخَانَهُ ۖ أَمَانِيهِ وَالْدَّهْرُ جَارٌ عَلَى الْوَرَى^(۲)
فَقَدْ يُعَذِّرُ الدَّهْقَانُ إِنْ جَادَ زَرْعُهُ ۖ وَ أَخْطَاهُ غَيْثٌ وَلَمْ يَتَمَطَّرَا^(۳)
وَقَدْ يُعَذِّرُ الْهَيْدَامُ فِي مَوْفِقِ الْوَعَى ۖ إِذَا مُهَرَّةٌ بَيْنَ الصُّفُوفِ نَعَثَرَا
فِيحْدَكَ حَتَّى لَا يُلُومَكَ لِأَيْمٍ ۖ وَيَقِضِي إِلَهُ الْخَلْقِ مَا كَانَ قَدَرَا

از متوطنان آن دبه از حال نسب او پرسیده شد گفتند پدر او از آحاد
الناس بود کورکوز هنوز از سن طفولیت نگذشته بود که او گذشت و
اورا مادر اندری یش نماندست^(۲) سبب صغر سال و اختلال حال بدو
النفات نمی نمود چون از وفات پدر یکچندی بگذشت بیگانه اورا خواستاری
کرد و نزدیک شد که دست تصرف گشاده کند کورکوز بزدیک ایدی
قوت^(۵) رفت و حال تقریر کرد چون رسم مغولان و ایغوران بر آنست
که پسر بر زن پدر حاکم باشد و بزوجیت تصرف نماید ایدی قوت^(۵)
نیز امضای رسم قدم بنقدم رسانید بعد از آن از سر آن درگذشت و
اندک چیزی بستد و رضا داد تا اورا بیگانه بخواست و کورکوز بتعلیم
خط ایغوری مشغول شد چون باندک زمانی در آن کار ماهر شد همت
بلند داشت بدناءت قناعت و بشناعت خساست راضی نمی شد و دثار
غناء آن قدر نه که خود را از دیار غناء برهاند و دست رس آن نه که

(۱) تَنْشَرُ از باب نَفَعَلْ در کتب لغت بطور نرسید، (۲) فُصِحَ «حَاكَمَهُ»
است بحای «حَاكَمَهُ»، و جَارًا مصنف بجای جَارٍ استعمال کرده است و آن سهو
واضح است، و میتوان فرض کرد که مراد حَارَ فعل ماضی است چه مناسب مقام
بلا شك، اسم فاعل است، (۳) نَصَبَ بَلَمُ خطاست و نمیتوان توجیهاتی را که

حاجه در قول شاعر

فِي آيَةِ يَوْمِي مِنَ الْيَوْمِ آيَرُ - آيَوْمَ لَمْ يُقَدَّرْ أَمْ يَوْمَ قُدِرَ

نموده اند در اینجا نمود چه واضح است که مصنف از اعراب جاهلیت و من سستهب
بقولهم نیست و جز حمل بر خطا گویا چاره دیگر نباشد، (۴) ح: نماه بود،

(۵) ز: ایدی قوت،

تقدیر چگونه باشد و دوران فلک چه اقتضا کند، فی الجمله چون بضرورت
برفتن او رضا دادند و^(۱) بار دیگر ملک بهاء الدین و محمود شاه و
جمعی از اکابر خراسان برفتند و سخن مال و قرار و احصاء ولایات و
شمار خراسان و مازندران و تقصیری که تا غایت وقت رفته بود می گفتند
○ دانشمند حاجب و جمعی بضد عنایت جینقای^(۲) می خواستند که بر پسر
جتمور مقرر دارند چون جماعت بزرگان خراسان حاضر بودند و حضور
کورکوز بود و رضای جینقای^(۲) بحال او مقرون جینقای^(۲) فرصت خلوتی
نگاه داشت و گفت بزرگان خراسان کورکوز را می خواهند فآن فرمود که
شاید او را یرلیغی نوشتند که بامتحان کورکوز را فرستادم تا محصول چند
۱۰ ساله و تصرف هر کس را استخراج کند و شمار ولایت بکند و کس در میان
کار او نیاید چون باز رسد و کار نیکو ساخته باشد آنرا ما دانیم کورکوز
چون این فرمان حاصل کرد مانند باز در پرواز که از هوا بر زمین آید
از اردو روان شد و بمدتی نزدیک بخراسان و مازندران رسید و یرلیغ
بشنواید بالزام و تکلیف کتبه و اصحاب اشغال را بیاورد و بامارت و
۱۵ حکومت مشغول شد نوسال مردی سلیم بود و خرف شده از جواب و
سؤال عاجز و کلبلات که مردی داهی و کاردان بود اگر می خواست
تا سخنی گوید یرلیغ بدهان او در می زد و می گفت فرمان آنست که
کسی در میان مصلحت و کار من شروع نکند تو چگونه درین باب
سخن میگوئی جواب قاطع بود آن کار را مهمل فرو گذاشت و باز آنک
۲۰ نوسال بحکم یرلیغ او معزول بود از کار منصل نشد^(۳) و کورکوز امور
خراسان و مازندران را ضبط داد و اموال محفوظ کرد و از اطراف
طرایف لایق پادشاه حاصل گردانید و شمار مردم و قرار مالها تازه کرد

(۱) دَ این و او را ندارد، هَ: جنقای، آ: جسنقای، حنقء، جینقای،
دَ: حنقء، جسنقای، بَ جَ: حنقای، زَ: حنقء، جینقای، (۲) کدا فی دَز،
آب ج هَ: شد،

می‌شد باظهار می‌رسانید تا محلّ اعتماد تمام شد و بمنزله حجاب و نیابت او رسید چون او را بخدمت قان فرستاد و استکشاف حال او بوجه داد قان را پسندیده می‌آمد و حاضران از آن تعجب می‌نمودند تا سخن ببحث نواحی خراسان رسید و از مربع و مصیف و مشناه آن پرسید گفت^۵ بندگان دولت پادشاه در نعیم و ناز اند و مرغ دلهای ایشان در افق تنعم در پرواز منازل زمستان مانند فصل بهار همه از الوان نرجس و ریاحین مانند باغ برین است و کوههای آن در تابستان با بستان بهشت هم قرین و انواع نعمتهای مختلف و نعمات طیور مؤتلف، چون سخنها برین اساس تقریر کرد و در لباس شکر و سپاس جلوه داد اعتقاد قان برای^{۱۰} و درایت و عقل و کفایت او زیادت شد و امیر جیقهای^(۱) نیز بواسطه آنک ایغور بود و از اول آنک بحضرت قان رسید پناه با خدمت او داد^(۲) در اثناء میلان قان بدو آن سخن را مددی داد و او با سیورغامیشی و نواخت مراجعت نمود، چون وصول او بمازندران مفارن رحیل جتیمور افتاد و نوسال قائم مقام جتیمور علی الرّسم ملازم می‌بود تا بوقت آنک ملک^{۱۵} بهاء الدّین از حضرت قان برسید فرمان رسانید که کورکوز را باعلام احوال خراسان بفرستند^(۳) نوسال و کلبلات را رفتن او موافق نمی‌افتاد که از افعال او تفرّس می‌نمودند که چون بار دیگر بخدمت حضرت رسد خضرت عیش آن قوم هشیم شود و طعم زندگانی با حضور او وخیم گردد و کورکوز خود در آن اندیشه بود که باز چه طریق سازد که خویشتر را^{۲۰} باردو اندازد چون این بهانه یافت بکار ساخگی مشغول شد روزی در اثناء احوال پدرم صاحب دیوان را خواند و گفت دولت بر مثال مرغی است کس نداند که بر کدام شاخ خواهد نشست سعی خواهم نمود تا خود

(۱) آ: حیقهای، ج: حسهای، ب: حقای، د: جمعهای، ز: حقیق، ه

ندارد، (۲) یعنی کورکوز از اول ورود بحضور قان پناه بجیقهای برده بود،

(۳) آ ج ز: بفرستند،

احوال نامزد کردند و کورکوز چون از حال ارسال رسول خبر یافته بود او نیز مسند گشت^(۱) و روان شد و پدرم صاحب دیوان را بحکومت و نیابت بلادی که در تصرف او بود نامزد فرمود^(۲) کورکوز چون بفناکت رسید ایلیچیان که بتخص احوال آمد بودند پیش باز آمدند چون کورکوز به سخن ایشان مراجعت نمی کرد تنقوز^(۳) با کورکوز عربده آغاز نهاد و بدان ادا کرد که با یکدیگر در آویختند و دندان کورکوز بشکست شبانه جامه خون آلود بر دست تیمور روان کرد و او را ببندگی فرستاد و کورکوز بضرورت باز گشت چون بخانه رسید تمام امرای مغول چون کلبلات و ادکو تیمور و نوسال جمعیت ساختند و بتیکچیان و ملکات و تمام اصحاب را بزخم چوب از خانه کورکوز راندند و باغروعهای خود آوردند f.118a و بتخص احوال آغاز نهاد، کورکوز بر انتظار وصول تیمور ایلیچی آهستگی می کرد و دفعی میگفت و جماعتی از سبک سران مازندران و غیر ایشان عاقبت یکسو نهاده بودند و عاقبت کار نا اندیشیده تقریرات و محالات آغاز نهادند دوم روز را تیمور^(۴) ایلیچی بچهل و پنج روز از بالای قراقورم سلطان دوبین^(۵) استراباد رسید همه امرا و ملوک را فرمان شد بود که حاضر شوند^(۶) و آنجا هیچ سخن نپرسند و پادشاه سبب جامه خون آلود کورکوز در غضب تمام شده بود، بار دیگر اصحاب کورکوز ملوک و اصحاب دواوین را از تخیم ادکو تیمور مترع گردانیدند کسان ادکو تیمور سوار شدند و بزخم چوب ایشان را باز گردانیدند فی الجمله در آن مدت اصحاب ۲۰ اشغال مشوش حال بودند اگر مراعات جانب کورکوز می کردند ایلیچیان قاصد ایشان می شدند و اگر با آن جماعت می ساختند از کورکوز خایف می بودند و شرف الدین شب با ادکو تیمور می ساخت و روز مظاهرت

(۱) این جمله از آخ ساقط است، (۲) کذا فی ۵، آ: سوزر، ب: سوزر، ج: سوزور، ز: سوزور، د: ندارد، (۳) آخ ندارند، (۴) کذا فی ب، آ: دوبین، ج: دواوین، ز: دورین، (۵) یعنی در اردو،

و کار خانها اساس نهاد و در میان رعیت معدلت و نصفت گسترد و هیچ آفریده را بحال نماند که بی حساب انگشت فرا آب^(۱) زند و اطاع مستأکله بریده شد و ارباب کفایت و درایت را از اصحاب حماقت و جهالت فرقی بادید آمد و بلاد را امید آن ظاهر شد که معمر گردد و شرف الدین نیز از اردوی بانو رسیده بود چون او و جماعت دیگر را با حضور او حکمی نماند بود و بعضی خود از آن بودند که از اصحاب جنتمور پای بسته عزل گشتند پسر بزرگتر جنتمور اذکو تیمور^(۲) را بر آن داشتند که منصب پدر پیسری رسد اگر اکنون بطلب امارت ساکت شود بعد ازین که کار او^(۳) ثابت تر شود انزعاج او مشکل باشد پیش از استحکام او در ملک پیش دستی باید کرد و احوال او بمحضرت قان آنها کرد تنقوز^(۴) را نامزد کرد و او را با عرض انواع اکاذیب و مفتریات بمحضرت فرستاد جماعتی که در نقض کارهای حقیقای^(۵) می کوشیدند سخفهای اذکو تیمور را در فرصتی که میدان از حضور او خالی بود عرضه داشتند بدان سبب امیر ارغون و قرققا^(۶) و شمس الدین کمرکر^(۷) را بشخص این

(۱) بَج دَه ز: در آب، (۲) کذا فی آب (فی جمیع المواضع)، ه: اذکو تیمور، (فی المواضع)، د: اذکو تیمور (فی المواضع)، ج: اذکو تیمور یا اوزک تیمور (فی المواضع)، ر باختلاف: اذکو تیمور و کو تیمور و تیمور، در جامع التواریخ طبع برزین ج ۱ ص ۱۵۱ نام پسر جنتمور را اذکو (ظ = اذکو) با نسخه بدل اینکو نوشته است و در طبع بلوئه ص ۵۲-۵۱ هه جا: اذکو تیمور (مثل من)، (۳) یعنی کار کرکوز، (۴) کذا واصحاً فی ه، آ در اینجا «تیمور» و در اواخر ورق ۱۱۹ «تیمور» دارد، ج: ستیمور، ب: تیمور، د: بقیور، ز: مقیمور، جامع التواریخ طبع بلوئه ص ۵۲: تنقوز (مثل من)، (۵) ه: جنقای، آ: حقیقای، د: حقیقای، ز: حقیقا، ب: ج: جنقای، (۶) آ: قرققا، ب: قرققا، ج: اینجا: قرققا، و در ح ۱ ص ۱۹۸: قرققا، ه: اینجا: قرققای، و در ورق ۱۲۱: ز اوراق آ: قرققای و قورققای، ر: قرققا، د ندارد، جامع التواریخ طبع بلوئه ص ۵۲: قورقوقا، (۷) کذا فی آ ه (۲)، د: کمرکو، ج: کرکو، ر: کرکر، ب: انتصح جدید: کمرکوبی، - رجوع بورق «۱۲۱»

کرد قآن را در آن روز طرب وافر مضاعف گشت و کار کرکوز مرفوع شد و جانب اعادی مکسور گشت و در جمله تحف کبری بود از سنگ عور^(۱) که سنگ یرقان^(۲) نیز خوانند مرصع کرده و آن استعمال و تصنیف^(۳) کورکوز بود و آنرا اعتبار و قیمتی نباشد چون قآن بدید استطراف را بر میان بست اتفاق را در کمرگاه قآن امتلائی بودست بصحّت بدل شدست آنرا بفال نیک گرفت و فرمود که مثل این دیگر بسازد و ادکو تیمور را گفت که تو و پدرت چنین تنکسوقها^(۴) یعنی طرایفها و غرایفها چرا نساخته اید، با چندین دلایل واضح و عنایهای لایح هنوز جماعتی که با ادکو تیمور بودند سپر نمی انداختند و مصلحت خود را نمی شناختند،

۱. ذُو الْجَهْلِ یَفْعَلُ مَا ذُو الْعِلِّ یَفْعَلُهُ * فِی النَّایَبَاتِ وَ لَکِنْ بَعْدَ مَا أَفْضَحَا
چون مدتی از مقام ایشان بگذشت قآن فرمود تا جینقای^(۵) و مارنال^(۶) و جمعی دیگر از امرای یارغو بنحّص احوال ایشان بنشستند و در آن مصلحت شروع نمودند جماعتی که با کورکوز بودند اصحاب رای و رویت و ارباب مال و نعمت از ملوک مَلِک نظام الدّین اسفراین^(۷) و اختیار الدّین ابیورد^(۸) و عمید الملک^(۹) شرف الدّین بسطام و از کتبه نظام الدّین شاه و امثال او و کورکوز خود فی نفسه هزار^(۱۰) بود،

عَدُوُّهُ فِی الْأَجْنَادِ مِنْ أَفْرَادِهَا * فَرَأَوْهُ فِی الْأَفْرَادِ کَأَلَّجْنَادٍ

با این جماعت مشاورت می کرد بر آنچه غامت را رای بر آن قرار می گرفت اقدام می نمود و از شرف الدّین آنچه امور کُلی بود مستور بود هر چند بظاهر

مصنّف مکرّر یعنی هدیه و سوغات و تحفه و محو ذلك استعمال کرده است، (۱) کدا فی آب ج ه، ر: غور، د ندارد، (۲) آب: یرقان، د: یرغان، (۳) یعنی اختراع، (۴) آ: سکسوقها، ه: تنسوقها، ج: بلوسوقها، ز: سکوقها، د ندارد، (۵) ه: جغای، آ: جینقای، ج: حسای، ب: حسبا، د: جینقایی، ر: حقیقایی، (۶) کدا فی (؟)، ب ج: مارنال، ه: باء ناک، ز: بازئال، د: تائبال، (۷) ب ج د ز این کلمه را ندارد، ه: ابیورد، (۸) ج ه ندارند، (۹) د ه ز افزودند: و، (۱۰) ب ج ه ز افزودند: مرد، د افزودند: مرده،

کورکوز می‌کرد، کورکوز ایشان را پیغام فرستاد که تیمور ایلچی باز رسیده است بسمع برلیغ که فرمان شده حاضر شوند و پای آن نداشت^(۱) که ایشان چه گویند برنشست تا بخانه رسید و از آنجا با جماعت آکار خراسان که محلّ اعتماد و اصحاب رای و تدبیر باشند روان شد، چون خبر حرکت او بشنیدند مقام نتوانستند کرد کلبلات و ادکو تیمور با قوی از نمایان و غمازان رفتند باتفاق ببخارا رسیدند ملک بخارا صابن ملکشاه ایشان تمامت را ضیافت کرد در خانه خویش کلبلات بر سیل اراقت بصحرا رفت جمعی فدائیان از مدّتی بر انتظار او در بخارا مانده بودند در دهلیز در کنجی نشسته چون کلبلات در آمد او را کارد زدند با يك دو اکس دیگر که با او بودند کلبلات گذشته شد، روی کار و پشت استظهار آن جماعت او بود سبب واقعه او دل شکسته شدند و پریشان و متغیر گشتند چون بکودکی نمد بلا در آب انداخته بودند با کنار نمی‌توانستند کشید، فی الجمله چون بار دو رسیدند بابتدا خیمه که چشمو^(۲) ساخته بود بزد قان در خیمه آمد و بر تخت نشست و کار جشن گرم شد قان سبب اراقتی برخاست پای بر در خیمه نهاد بادی برآمد و در حال خیمه را پاره کرد و ستون آن بیفتاد و آسیب آن بُسریتی^(۳) رسید از آن باد آتش و ش خرمن اقبال ادکو تیمور سوخته شد و آب روی بر خاک مذلت ریخته آمد قان فرمود تا آن خیمه را پاره کردند و بفرّاشان و جملان^(۴) دادند و بعد از هفته دیگر خیمه که کورکوز ساخته بود نصب کرد و انواع تحف و طرایف که بر سیل مدّ^(۵) آورده بود با آن ضمّ

(۱) کذا فی د، یعنی منظر نشد، آ: با آن نداشت، ب: با آن نداشت، ج: با آن نداشت، ه: با آن نگذاشت، ر: و بدان اعتماد نداشت،

(۲) پدر ادکو تیمور، (۳) یعنی بکترکی، - آ: بسرقی، ه: بسرقی، ج: بسرن، ز: بسرش، ب: بتصحیح جدید: بتی چند، د: ندارد، جامع انوار طبع

بلوئه ص ۵۸: نامی را، (۴) کذا فی آب ه، ح: در: حلال، (۵) کذا فی آده، ج: مدّ، ب: بتصحیح جدید: هدیه، ز: بدلی، - کنه «مدّ» را

بنیکچیان احوال سخنها و ما جراها عرضه داشتند قآن نیز روزی بنفس خویش بنشست و بار دیگر سخن ایشان بخویشتن پرسید نورین^(۱) و برادر او و^(۲) پسران کلبلات در زمرهٔ ادکو تیمور جوک زده سخن ایشان می پرسیدند نظر قآن بریشان افتاد بانگ بریشان زد و فرمود که شمارا ه در میان ایشان چه کارست از میان ایشان بیرون آئید و در زمرهٔ سلاح f.110a داران بایستید و آن سخنها فصل کرد و ادکو تیمور و اصحاب اورا بگناه کاری براند ادکو تیمور را گفت که چون تو تعلق بیاتو داری سخن تو آنجا فرستم آن مصلحت باتو داند جینغای^(۳) با غایت بی عنایتی در آن قضیت عنایت فرو نگذاشت و اورا تلقین کرد و سخن از پیش او فرا گرفت و عرضه داشت که ادکو تیمور می گوید حاکم باتو قآن است من چه سگم که سخن مرا احتیاج مشاورت باشد آنرا دولت پادشاه روی زمین قآن داند بدین سبب قآن برو ابقا کرد اگر آن سخنها بنزدیک باتو رسانیدندی اگر او خود عزیزترین کسی بودی برو چه ابقا رفتی، فی الجمله فرمود تا ادکو تیمور و جماعتی که مصاحب او بودند با نزدیک کورکوز رفتند ۱۰ از آن جماعت بعضی را چوب زدند و بعضی را بکورکوز داد تا دو شاخ کرد و آن سبب لجاج و عناد آن جماعت بود و بقایارا فرمود تا اولاغ دادند و در مصاحبت کورکوز باز گردانید و فرمود که با آن جماعت بگویند که از روی استغفاق و یاسای چنگر خان که ایفاق^(۴) کذاب را بکشند تا دیگر کسان اعتبار گیرند بر شما کشتن واجب بود اما سبب آنک راه ۲۰ دور و دراز قطع کرده اید تا اینجا رسید و زنان و بچگان شما در انتظار شما باشند من نمی خواهم خبر شما ببدی باهل و خانه رسد جان شما بخشیدم بعد ازین بر امثال این حرکات اقدام مکنید و کورکوز را نیز بگویند که

(۱) کدا فی بَدَج، آ: نورین، ز: بوردین، ه: نور الدین، (۲) بَ این واورا ندارد ولعله اظهر، (۳) ه: جنغای، آ: حیقای، ب: حیقای، د: حیقای، ز: حنغای، ج: حمای، (۴) آ: ایفاق، د: اتفاقست که،

اورا ترجیحی می‌کرد، و از جانب ادکو تیمور^(۱) او خود کودک بود و پسران کلبلات طفل و جماعتی که با او بودند دو سه کس که بزیّت عقل ممتاز بودند مصلحت وقت می‌دانستند در آن شیوه چندان شروع نمی‌نمودند که بار دیگر مراجعت نتوانند^(۲) کرد و آنچه کوتاه نظران بی عقلان مازندرانی بودند^(۳) گله ازیشان کله بند داران^(۴) کار يك کس نکند نه سخنی معقول می‌دانستند و نه منقول روایت می‌توانستند کرد هرکس در مقام بارغو و بحث در می‌آمد سخن برو معکوس می‌شد هرچند بیشتر آن سبب نظر پادشاه و عنایت امرا بود و عِنَايَةُ الْفَاضِي خَيْرٌ مِنْ شَاهِدِي عَدْلٍ و لقد صدق من قال لَا مُلْكَ إِلَّا بِالرِّجَالِ وَلَا رِجَالٍ إِلَّا بِالْمَالِ^{۱۰} و از جانب این قصه^(۵) متبادل^(۶) بود از طرف کورکوز مال و رجال حاصل و طرف خصم ازین هردو عاقل چون چند ماه برین بگذشت و هیچ گونه آخری پیدا نمی‌شد و امرا ملول شدند از بارغو قآن فرمود متعلقان جانبین را تا با یکدیگر متمرج شدند و هر دو کس یکی از جانب کورکوز و یکی از طرف ادکو تیمور هم خیمه و هم کاسه و هم خوابه شوند^{۱۵} چنانکه کورکوز و ادکو تیمور در يك خانه و يك کاسه طعام با یکدیگر خورند و دیگر کسان بدین نسبت و فرمود که کارد و سلاح آهنبین با خود ندارند کاردها و سلاحهای ایشان باز گرفتند غرض پادشاه آن بود که باشد بروز یا شب با یکدیگر مصالحتی کنند و خصوصت دعاوی^(۷) ترك گیرند چون بدین نیز میان ایشان منصلح نشد جینقای^(۸) و

(۱) یعنی و اما ادکو تیمور یا و اما در باب ادکو تیمور آخ، (۲) ده ر: تواند،

(۳-۲) کذا فی آب (کله بند داران؟، گله بند داران؟)، ب: کله

ازیشان کله سد دازان، د: کله اشان در آن کله، ه: کله ازیشان کله بندند

ازان، ج: ز اصل جمله را ندارد، (۴) ه: فضیه، ج: قصد، (۵) کذا

فی آب ده، و مقصود «غیر متساوی» و «مختلف» و بحو آن است و این استعمال

غربی است، ز: متبدل، ج: متداول، (۶) ب: ز: و دعاوی، (۷) ه:

جینقای، آ: حینقای، د: حیقای، ر: حینقای، ب: ج: جمع،

f. 119b بگرفتند و دو شاخ نهادند و تنقوز^(۱) و تومن^(۲) را مکثوف از اردو بیاوردند و بعد از آن کورگوز نیز مراجعت کرد و بیامد،

ذکر وصول کرگوز بخراسان و احوال او،

چون کورگوز سیورغامیشی یافته و دست خصوم بر نافته باز گشت
 ۵ بخدمت تنگوت^(۳) برادر بانورفت و از آنجا بر راه خوارزم متوجه شد
 پدرم ترتیب ترغوی^(۴) اورا خیمه با آلات آن از مجلس خانه زر و نقره تا
 بخوارزم فرستاده بود و تکلفات واجب داشته اندر آن، تمامت بقایای
 بزرگان خراسان در مصاحبت پدرم بخدمت استقبال نمودند از راه
 شهرستانه بیامد و در ماه جمادی الاولی سنه سبع و ثلاثین و ستمایه
 ۱۰ بخانه خویش نزول کرد و باستحضار تمامت بزرگان ایلچیان رفته بودند
 همه حاضر شدند امرای مغول بیامدند و خیمه دیگر بزرگ در صنعت غریب
 و صبغت عجیب هم پدرم ترتیب داده بود با آنچه فراخور آن باشد از اوانی
 سیم و زر منصوب کرد و روزها جشنها ساخت و برلیغها در ضمن آن بر
 خواندند و یاساها که بتازگی فرمان شده بود همه خلایق را بشنوند و
 ۱۵ بزرگان و صدور عراق برسیدند پسرا متوجه عراق و اژان و اذربایجان
 کرد و کنهرا بقرار آنک در دیوان بودند با او روان کرد هر چند با سم
 بسیار بودند اما مدار کار بر نظام الدین شاه بود سبب کفایت و کاردانی
 او، ایشان چون بدان مالک رسیدند با امرای جورماغون بسیار محاصرتها
 کردند تا وقتی که ولایات را از دست ایشان مستخلص کردند و مالا

(۱) دَ: تَقُور، آ: سَقُور، ب: سَقُور، ز: سَقُور، ج: سَقُور، - رجوع
 نص ۲۴۰ ج ۴، (۲) کذا فی آب دَ، ز: مومن، ج: نورین، و شاید
 همین صواب باشد، رجوع بص ۲۴۵ س ۲، (۳) کذا فی بَ، آ: تنگوت،
 د: بنکوت، ز: بیکوت، ح: سکوب، (۴) کذا فی دَ، آ: ترغوی،
 ج: ترغوی،

ایشان بندگان مانند چون از گناههای ایشان افاقت کردیم اگر تو نیز بکینه قدم با ایشان زندگانی کنی تو نیز در گناه باشی کشتن چون نوئی دشوار نیست، چون این یارغوها بآخر کشید کورکوز در مصالح ملک شروع نمود مهمات و ملتمسات بر وفق ارادت او تمشیت پذیرفت و از آموبه چندانک لشکر جورماغون مستخلص کرده است بدو فرمود و برلیغ و پایزه داد، و شرف الدین سبب آنک قان در وقت یارغوی ایشان فرموده بود که این همه خبثها سبب آن نازیک بوده باشد که او کودکان را راهها آموخته باشد اگر اکنون^(۱) با کورکوز^(۲) بهم باشند سر او از جاده صواب پیچاند با او نرود شرف الدین چون در باطن کورکوز آثار ۱۰ غضب و عتب می دید و از انتقام او می اندیشید بخف از کورکوز خوشدل شد کورکوز باسنصواب جینقای^(۳) بر آن قرار رضا نداد بعلت آنک محاسبات چندین ساله بی حضور او مفروغ نگردد و چون غیبت او باشد منصرفان اموال و اصحاب اعمال بدو حوالتی کنند اجازت مراجعت او از قان حاصل کردند و او را باکراه باز گردانید، ملوک و اکابر خراسان ۱۵ که ملازمت خدمت او^(۴) کرده بودند چون کارهای کورکوز ساخته شد خواستند تا هرکس امضای برلیغ خویش گیرد کورکوز در خفیه با جینقای^(۵) بر هم نهاد که اگر هرکس را از حضرت برلیغ و فرمانی دهند مرا از ایشان چه تمیز باشد بدان سبب و بدان موجب هیچ کس را میسر نشد که برلیغ و پایزه ستاند همه قوم باز گشتند و کورکوز در مقدمه ۲۰ رسولان بپشارت سیورغامیشی و مرحمت قان و انکسار دشمنان بخراسان فرستاد و آنجا نیز جماعتی مغولان را که با ادکو تیمور اتفاق^(۶) کرده بودند

(۱) ب بخط جدید افزوده: کورکوز، (۲) کدافی ه، آب: شرف، در:

شرف الدین، ج ندارد، (۳) آ: حیفای، حیفای، ب: حمای، حیفای، ه: جنفای، جنفای، ز: حنقای، ح: حمای، جمدی، د: حیفای،

(۴) یعنی کورکوز، (۵) کدافی ح د ز ه، آب: اهو، (۶) اتفاق؟،

باسم وکیل خرجی کورکوز موسوم چون مرتبه کورکوز بالا گرفت کار او نیز بنسبت رونقی گرفت تا چون قصد شرف الدین آغاز نهاد او در آن کار مبالغت نمود تا او را بگرفتند و دو شاخ نهادند و جایگاه وزارت باصیل روغدی^(۱) تفویض کرد او در ابتدا نحاسی^(۲) بود در دیوان در جمع صدور و اعیان بی دهشت ضراط و حُباق ازو روان^(۳)، فی الجملة بانهای حال شرف الدین تیمور ایلچی مذکور را بحضرت روان کرد و بر عقب خود^(۴) نیز روان شد ایلچی در راه پیش او آمد و او را^(۵) از حالت فآن و رفتن او^(۶) خبر داد^(۷) و بعد از او حالت جمع [در] هم افتاد^(۸)، و او^(۹) در راه با یکی از امراء بزرگ جغتای که انتساب قرابت داشته بود با اوروغ چنگر خان مقاتلتی داشته است و از راه بزرگ منشی جواب سخت داده چون در میان ایشان سخن از موی سر و تیغ نیز باریک تر باشد سخنی برو دق کرده بودند راست یا دروغ برو بسته ع، و مَا أَغْنَاكَ مِنْ شَيْءٍ إِذَا قِيلَ^(۱۰)، و کورکوز از راه سبب فزع آن احوال باز گشت آن امیر این حدیث اینها می کند و در اثنای آن رسولی^{۱۰} که شرف الدین در خنیه فرستاده بود جای گیر آمد خوانین و پسران جغتای و دیگر پسران ارغون و قریقا^(۱۱) را بطلب او نامزد کردند و

(۱) ب: روغدی، ه: رغدی، (۲) ج: ه: نحاسی، ب: بتصحیح جدید: نحاسی (می نمود)، د: ندارند، (۳) یعنی چون مسگران معروفند بعدم تماسک قوای طبیعی، (۴) یعنی کورکوز خود، (۵-۵) فقط در ب بخط جدید، - حالت فآن یعنی وفات فآن، (۶-۶) یعنی بعد از وفات فآن اوضاع پیرشان شد و جماعت ارکان دولت در هم افتادند، - آ: ه: و بعد از او حالت جمع هم افتاد، ج: و بعد از حالت جمع هم افتاد، د: و بعد از آن حالت هم جمع افتاد، ب: باصلاح جدید: و بعد از آن حالت جمعی در هم افتاده بودند، ر: اصل جمله را ندارد، (۷) یعنی کورکوز، (۸) صدره: قَدْ قِيلَ ذَلِكَ إِنَّ حَقًّا وَإِنْ كَذِبًا، من ابیات للثعالب بن المنذر کهها الی الربیع بن زیاد العنسی فی قصّة طویله، انظر خزانه الأدب للأمام عبد القادر البغدادی ج ۴ ص ۱۷۱-۱۷۶، (۹) آ: ج: قریقا، ب: قریقا، ه: قریقای، د: ندارند، - رجوع بص ۲۴۰ ح ۶،

قرار نهاد چه هر ولایتی نوینی داشت و هر شهری را امیری و باندک چیزی حصّه دیوان قناعت کرده بودند و باقی بجهت خویش تصرف می نمودند تمامت ازیشان باز گرفتند و مبالغ بریشان متوجه گردانید، و کورکوز دار اقامت خویش طوس گردانید و بدانجا تحویل کرد و عمارت آن آغاز نهاد از طوس نای بیش نبود در تمامت شهر پنجاه خانه مسکون نبود و آن نیز یکان یکان در هر زاویه یکی آرام گرفته و میان رسوم اسواق چنان شد که وقت ممّر و جواز^(۱) پای دو خراز^(۲) خاشاک و خار حکم التفتّ السّاقُ بالسّاقِ برگرفت کورکوز بنای خزاین^(۳) و باغ نهاد تمامت صدور و ملوک و اکابر بسرای خریدن مشغول گشتند و بعمارت ۱۰ سوق و استخراج قنوات و تدارک ضیاع ضایع شد مُقبل^(۴) گشتند و سرای اوّل روز بدو دینار و نیم رکنی بفروخته بودند يك هفته دیگر را بدو بیست و پنجاه دینار بفروختند^(۵) و از آن وقت باز عمارت شهر و ناحیت آغاز افتاد و کورکوز در ضبط کارها اساس محکم نهاد و یامهارا در مواضع بچهار پای و بمصالح دیگر معور گردانید تا ایلچیان زحمت ندهند و چنان ۱۵ مضبوط گردانید که هیچ امیری که پیشتر از آن سرها می انداخت و هیچ آفریده را مجال اعتراض نبود سر مرغی نمی توانست برید رعایا چنان مستولی شدند که اگر لشکری بزرگ از مغول بمزرعه نزل می کرد با برزیکری سخن نمی توانست گفت تا سر اسبی نگاه دارد تا بالتامس علوفه و نزل چه رسد و همچنین ایلچیان آیندگان و روندگان و ازو در دلهای مردم ۲۰ هبیتی بنشست بعد از آن خواست تا شرف الدین را بنوعی در دام بلا و کام فنا نهد و یکی بود از ابنای دهاقین روغد^(۶) اصیل نام در اوّل حالت

(۱-۲) کذا فی دّه، ب: پای در حرار، ز: بای دو خراز از، آ: بار دو

خروار، ج: دو خروار، (۲) ب: بتصحیح جدید: خانه، (۳) آج دّه:

منقبل، (۴) آ: بهزوخ، (۵) ب: روغد، ه: رغد، - رجوع کنید

بزرهه القلوب حمد الله مستوفی در فصل «مازیدران و لواحق آن»،

نی نمود چون باردوی الغ ایف^(۱) رسیدند امرای یرغو بنشستند و یارغو آغاز نهادند روی بدیشان آورد و گفت اگر کار مرا شما مخلص می‌توانید کرد تا سخن گوئیم و اگر در میان مهمل خواهد ماند سخن نا گفته به، سخن تا نکوئی توانیش گفت * مر آن گفته را^(۲) باز نتوان نهفت. آن سخن در توقف ماند و گفتند اورا بخدمت توراکینا خاتون برند شرف الدین در یارغو حاضر آمد و خواست تا با او آغاز مکالمت نهد اورا چنان باز مالید که ردّ سخن او نتوانست کرد یکی از امراء اردو روی بشرف الدین آورد و گفت اورا جهت سخنی دیگر گرفته‌اند اگر ازین خلاص یابد امثال تو چه مرد او اند^(۳) اعتذار و استغفار بحال تو از محاصمت لایق ترست، چون از الغ ایف^(۴) برفتند و باردوی توراکینا خاتون رسیدند و در آن وقت جغتای^(۵) از سطوت توراکینا خاتون گریخته بود و بخدمت کبوک خان نمسک کرده صاحب محمود^(۶) یلواج^(۷) و کورکوز نیز در اهتمام جغتای^(۸) بودند و بخدمت توراکینا خاتون تقصیر می‌نمودند و ارکان حضرت توراکینا خاتون جماعتی که پیشتر در کاری نبودند و کورکوز در آن وقت بدیشان التفاتی نمی‌نمود و مال با او نه که بتازگی کار را بمال تدارک نماید فاطمه خاتون که کلی امور بدو منوط بود شرف الدین را برکشید و تربیت کرد و اورا در خدمت امیر ارغون بمالک خراسان و مازندران^(۹) نامزد کرد و کورکوز را فرمان شد که چون اورا سبب سخنی که در اردوی الغ ایف^(۱۰) گفته است گرفته‌اند

(۱) کذا فی ج د، آ: الغ ایف، ب: الع ایف، ز: الغ ایف، ه: الغ ایف،
 (۲) ب د ه ز: چو گفته شود، (۳) ه: او اید، (۴) کذا فی ج د،
 آ: الغ ایف، ب: الع ایف، ه: ز: الغ ایف، (۵) ه: جغتای، آ: جغتای،
 ج: حسای، ب: حمفا، د: حبسای، ز: حبفا، (۶) ه: محمود،
 (۷) ه: ز: بلواج، (۸) ه: جغتای، آ: حبسای، ج: حسای، ب: حبفا،
 د: حبسای، ز: جغتای، (۹) فقط در آ، باقی نسخ این که مرا ندارند،
 (۱۰) کذا فی ج د، آ: الغ ایف، ب: الع ایف، ه: ز: الغ ایف،

گفته بودند که اگر نیاید گرفته بیاورند کورکوز چون بطوس رسید ایلچیان در رسیدند و شرف الدین را طلب کردند و او را ملّواح^(۱) کار ساختند چون کورکوز بر خلاف رسم مغولان خزانه محکم بر میان حصار ساخته بود و مقام آنجا داشت ایلچیان بفرستادند و از امیران لشکر مدد خواستند ایشان را خود بهانه بس بود سینه‌های پر غصّه و دلهای پر کینه داشتند مبالغ مغول بیامدند و شرف الدین را از سبزوار بیرون آورد و کورکوز از ایلچیان احتیاط می‌نمود و اصیل روغدی^(۲) خود او را نمی‌گذاشت که بخدمت ایلچیان رود و راههای بد در پیش او می‌نهاد و تخویف و تحذیر می‌کرد که خود را فرا دست ایشان نتوان داد و چون کورکوز از ۱۰ مضمون فرمان واقف نبود خایف می‌بود و خزانه را که اسم حصاری بر آن انداخته بودند محفوظ می‌داشت تا روزی ایلچیان بر نشنند و مغولان با ایشان بهم در زیر قبا زره پوشیده از در درآمدند کورکوز در خزانه فرمود تا در بستند بدین بهانه دست بنیر بگشادند کورکوز گفت من یاغی نیستم در گشادند مغولان در آمدند و کورکوز و اصیل را بگرفتند و ۱۵ بدروازها کس فرستادند و تمامت ملوک و کسانی که بودند بگرفتند ملک اختیار الدین از میانه بجهت و بایبورد رفت و امور ملوک خراسان و مازندران در هم و پریشان شد و یکی راست از اهل عصر حسب حال،

أَرَى الْأَفْدَامَ فِي الْأَفْدَامِ تَكْبُو إِذَا مَرَّتْ عَلَى غَيْرِ الضَّرَاطِ

وَ إِنْ الرِّيحَ تَرْكُنْ عَنْ قَرِيبٍ إِذَا كَانَ الْبَيْتُ عَلَى الضَّرَاطِ f. 120b

بعد از روزی چند ایلچیان باز گشتند و کورکوز و اصیل را گرفته با خود بردند و کورکوز همچنان^(۳) بر حال و قرار کم نمی‌کرد^(۴) و بدیشان التفات

(۱) یعنی آلت کار و دام صید موس و اموال، و ملّواح در اصل بمعنی مرغی است که آنرا بر يك پای بندند و بواسطه آن مرغ دیگر را بدام کشند و صید کنند،

(۲) روغدی، (۳-۴) کدای بدّه، آ: ترحل و مزار کم نمی‌کرد،

ج: مراح و مزار کم نمی‌کرد، ر: بران حال و قرار خود بدیشان التفات نمی‌نمود،

مغرط و منتظم گشت قآن را روز بروز نظر تربیت بدو زیادت می افتاد و هنوز در غلای کودکی بود که او را سبب مصلحتی بزرگ با قبان^(۱) بهم بختای فرستاد و یکپندی آنجا بود و چون باز بخدمت قآن رسید بنفخص احوال ادکو تیمور و کورکوز سبب آنک محل اعتماد تمام بود نامزد گشت و قوربغا^(۲) و شمس الدین کمرکر^(۳) را با او بهم مصاحب گردانید امیر ارغون چون بخراسان رسید تفحص احوال آغاز نهاد و بعد از آن بحکم فرمان تمامت جماعت را بحضرت روان کرد و او نیز متوجه آن جانب شد و در مقام حضرت معاونت کورکوز نمود و مظاهرت او کرد چون امور مالک خراسان و عراق بر کورکوز مقرر شد امیر ارغون را بر کورکوز ۱۰ باساقی فرمودند و در تدبیر کارها با او شریک و نوکر^(۴) تا هر کار که باشد بمشورت و استطلاع رای او سازد و بی او مداخلت ننماید، چون کورکوز باز بخراسان رسید و کار آن مالک باستبداد و استقلال پیش گرفت امیر ارغون باز گشت چون بحضرت اردوی الغ ایف^(۵) رسید بار دیگر باستحضار و استدعای کورکوز امیر ارغون را باز گردانیدند و ۱۵ قریغا^(۶) و جمعی را از ابلجیان با او فرستادند و کورکوز را بگرفتند و شرف الدین را از حبس بیرون آورد و آن حال در مقدمه مثبت است چون باردوی توراکینا خاتون رسیدند کورکوز را سبب سخنی که گفته بود در حبس بگذاشتند توراکینا خاتون مالکی را که در نصرف کرکوز بود از آمویه تا فارس و گرج و روم و موصل بامارت و تولیت بر امیر ارغون ۲۰ مقرر فرمود و شرف الدین را در خدمت او با اسم الغ بیکچی نامزد گردانید و دیگر اصحاب دلاوین را بر قرار مقرر کرد، در شهر سنه احدی و

(۱) کذا فی هـ، ب: د: قبان، آ: ز: قبان، ج: قوبان، هـ: قریقای،

آ: قوربغا، ب: قوربغا، د: قوربغا، ج: قریغا، ز: قوربر غایر، - رجوع
بص ۲۳۰، (۲) کذا فی آ: د: ز، ب: کمرکو، ج: کرکر، - رجوع بص ۲۳۰،

(۳) ب: د: هـ: نوکار، ز: ندارد، (۴) ب: الغ ایف، هـ: ز: الغ ایف،

(۵) هـ: قوربقای، آ: ب: قریغا، ج: قریغا، ز: قریغا، د: ندارد،

اورا باز گردانند دیگر باره اورا آنجا آوردند و سخن پرسیدند بر قرار مسنر سخن درشت گفته بود و عاقبت کار نا اندیشیده قرا اغول^(۱) بفرمود تا دهن اورا از سنگ پر کردند و بکشتند و کورکوز در آخر عهد مسلمان شده بود و از مذهب بت پرستی نقل کرده، و اصیل را در سمرقند محبوس کردند بوقت مراجعت بفرمود^(۲) تا اورا گرسنه می داشتند تا آخر موکل را بفرمود^(۳) تا داروئی در تنجاک کردند و بدو داد تا هلاک شد، فی الجمله کار دنیا برقیست که درفشید و هم در حال پنهان شد یا بادی که در شیشه دیدند و چون دهن برداشتند هیچ نبود، اگر صد بلانی و گر صد هزار * همین است روز و همین است کار،

ذکر احوال امیر ارغون،

۱۰

از قبیله اویرات^(۴) است و پدر او تاججو^(۵) امیر هزار بود و قبیله اویرات در میان مغول از قبایل مشهورست و آن قبیله اکثر احوال اولاد^{f. 121} و احفاد جنگر خان باشند و سبب آنست که وقت خروج او چون ایشان بمظاهرت و معاونت پیش آمدند و بایلی مسابقت و مسارعت نمودند قضای حقوق آن قبیله را فرمان شد تا دختران امرای ایشان را با پسران اروغ او مزدوج می کنند و دختری از آن خویش را نیز نام او جیجکان بیکی^(۶) بزرگتر آن قبیله داد و بدین سبب است که نامت پادشاه زادگان از اویرات زن خواسته باشند و امیر ارغون بعدما که از تعلیم خط ایغری فارغ شد و از سن صبی ترقی کرد اصناف بخت و سعادت اورا تلقی نمود و با صغر سال بمحضرت قآن رفت و در زمره بنیکچیان

۲۰

(۱) ز: قرا ارغون، (۲) فاعل «بفرمود» کیست؟، (۳) د: برات،

(۴) آ: تاججو، ه: تاججو، ب: تاججو، ج: تاججو، ز: تاججو، د: تاججو،

تصحیح قیاسی، (۵) ه: جیجکان بیکی (= جیجکان بیکی)، ج: جیجکان بیکی،

د: جیجکان بیکی، آ: جیجکان بیکی، ب: جیجکان بیکی، ز: جیجکان بیکی،

جامع التواریخ طبع برزین ج ۱ ص ۱۰۲: جیجکان،

ارغون در قلوب زیادت راسخ می‌شد و چون ایلچیان باستدعای منصرفان اطراف و سلاطین و ملوک آمدند^(۱) در حرکت آمد و باستحضار ملوک و عمال نواحی بجوانب رسولان فرستاد و پدرم صاحب دیوان را در مالک اذربایجان و گرج و روم و آن اطراف قائم مقام بگذاشت و بوقا^(۲) را بیاسفاتی معین کرد وقت وصول بطوس شرف الدین گذشته بود امیر ارغون اموال نا واجب را که بر هرکس مقرر گردانیده بود نا بمصادره بستاند ترك گرفت و آن بدعت برانداخت و ماهیائی که حاصل شده بود روان کرد و متوجه حضرت شد و ملوک و کتبه و متلبسان اعمال در خدمت او روان شدند، چون بعد از حالت قان پادشاه زادگان هرکس در نواحی و ولایات نصرف کرده بودند و اموال بیروان و حوالات اطلاق و برلیغها و پایزهها داده و آن خلاف احکام و یاساهای ایشانست بدین سبب امیر ارغون هر پایزه و برلیغ که بعد از قان پادشاه زادگان بهرکس داده بودند بفرمود تا جمع کردند، چون بخدمت کیوک خان رسید پیشکش بسیار کرد و بخدمت پادشاه زادگان همچنین^{۱۰} در خور و مقدار هریک بنحیف و هدایا تقرب جست و بر ارکان و اعیان حضرت بر مثال صحاب بحال اموال ریزان و چون از مصالح مد^(۳) فراغت حاصل شد روی بعرض مهمات و مصالح آورد و بابتدا پایزهها و برلیغها که پادشاه زادگان داده بودند و امیر ارغون از اصحاب آن باز گرفته در جمعی که حضور همه پادشاه زادگان بود عرضه کرد از تمامت خدمات دیگر موقع آن زیادت بود و اثر آن خدمت بیشتر کیوک خان سیورغامیشی کرد و مالکی که در نصرف او بود برو مقرر داشت و پایزه سرشیر و برلیغ داد و تمامت امور ملوک و اصحاب بامیر ارغون حوالت کرد و آن جماعت کسی را برلیغ و پایزه نداد و هیچ کس را خود

(۱) یعنی برای قوریلینای جلوس کیوک خان، (۲) کذا فی ج ۵، آت: بوقا،

ز: بوقا، د: فوقا، (۳) رجوع کنید نص ۲۴۲ ح ۵،

اربعین و ستمایه بخراسان رسید و برلیغها بر خوانند و امور آنرا مضبوط گردانید سیرافین^(۱) ایلچی را با جمعی دیگر از ایلچیان که بجهت تحصیل مال بقایا از اردوی توراکینا خاتون آمد بودند در خراسان بگذاشت و نظام الدین شاه^(۲) را با او، و امیر ارغون^(۳) متوجه عراق و اذربایجان شد چون بد هستان رسیدند شرف الدین را خبر رسید که در حضرت بانو جمعی قصد او کرده اند شرف الدین عازم آن حضرت شد و امیر ارغون متوجه تبریز گشت و امیر حسین و خواجه فخر الدین و جمعی را از کتبه بنیابت در خراسان و مازندران نامزد گردانید چون بنبریز رسید امور آن حدود را که سبب مجاورت امراء بزرگ چون جورماغون^{۱۰} و تاججو^(۴) و جمعی که آن مالک را ملک خویش می دانستند نا مضبوط بود f. 121b در ضبط آورد و اموال آنرا محفوظ گردانید و دست آن جماعت کشید کرد و تمام رعایا را از شریف و وضع چه بعضی که بجای آن جماعت نسک جسته بودند و چه جمعی که از ظلم و جور ایشان جسته^(۵) از قبضه تصرف ایشان بیرون آورد و امور آن طرف را ساخته گردانید و بمجاملت و حسن معاملت او صغار و کبار بتابعیت و مشایعت او مایل شدند و ده های خلایق از حسن اخلاق صید او گشتند و هوا خواه دولت او آمدند و سلاطین روم و شام و حلب رسل بخدمت او روان کردند و بحماییت و عنایت او توسل جستند و امیر ارغون جهت استیفای مال ایلچیان بدان اطراف فرستاد، و چون شرف الدین از اردوی بانو بمقام تبریز رسید بعلمت بقایا مال بسیار بر اهل تبریز و غیر آن حکم کرد و امیر ارغون بدان رضا نمی داد و او مبالغت می نمود و هوی^(۶) و ولای امیر

(۱) کذا فی د، آ: سرافین، ب: سرافین، ه: سرافین، ج: سیرافین، ز: سرافین، (۲-۲) آ: با او امیر ارغون، ج: با امیر ارغون، د: را با امیر ارغون، ه: با او و امیر ارغون، ب: بتصحیح جدید: را نیز بگذاشت و خود، ز: اصل جمله را ندارد، (۳) آ: ب: تاججو، ز: تاججو، ج: تاججو، د: ندارند، - تصحیح قیاسی، (۴) آ: حسته و یجتمهل «خسته»، (۵) نسخ: هوا،

در کوشك سلطانی جشنها ساختند و امیر ارغون عمارت کوشك و باغ فرمود و اصحاب در آرزُ نَقَابَاد^(۱) هر کس باغ و سرای باشارت او آغاز کردند و از آنجا بطوس روان شد و بعمارت منصوریّه و قصور آن که اندراس کُلی پذیرفته بود و اثر عمارت از مدتهای مدید باز از صحن آن رفته شد^(۲) اشارت راند و ملك اختيار الدّین ایبوردرا^(۳) بدان مصلحت موسوم کرد و امیر ارغون بمرغزار رادکان مقام ساخت و روزی چند باستیفای لذات با لذات و انراب مشغول گشت و از اطراف اشراف متوجّه جناب او گشتند و امور مملکت بر حسب ارادت متمشّی بود و صدور و ملوک روز بروز می رسیدند و کار ایشان بر وفق استنصواب رای مبارک می ساخت، و چون لیالی از مفارقت ایام تابستان بباد سرد کشیدن گرفت و خریف خریف گشت و برگ اشجار از ترك نازی نسیم اشجار ترك علوّ سر دار گرفتند امیر ارغون بر عزم تبریز از راه مازندران مبادرت کرد بهر ناحیت و ولایت که می رسید مصالح و مهمّات آنجا ساخته می کرد و آهسته آهسته می رفت چون بمحدود آمد رسید پدرم با اموال و نفایس مرصّعات و جواهر که ترتیب کرده بود از مالک اذربایجان برسید و فرش و بُسط و آلات مجالس با آن ضمّ گردانید و يك دور روز جشن ساخت، و چون رحلت و توجّه امیر ارغون نزدیک آمد خبر رسید که منكولاد^(۴) که مغولی بود در عهد جورماغون بر سر محترفه تبریز با سم باسقاغی موسوم ایام فرصت بذیل حمایت و عنایت قداق نوین که حلّ و عقد امور مملکت کیوک خان بدست او بود سبب انتساب منكولاد^(۵) بقبیله نایمان^(۶) که قرابت او از آن لازم می شد توسّل نمود و

ر: مقام (کدا)، د: دارد، (۱) ب: اررقاباد، ه: ازرقاباد، آ: ررقاباد، ج: ررقاباد، د: ندارد، (۲) ج: ز: رفته (فقط)، (۳) ب: ج: ه: ملك ایبورد اختيار الدّین را، د: ملك اختيار الدّین را، ز: ملك ایور (کدا) ضیاء الدّین را، (۴) ب: منكولاد، ج: منكولاد، د: منكولاد، ز: منكولاد، (۵) آب: نایمان، ج: بایمان، د: نایمان، (۶) منكولار، منكولار،

از ولایه و ملوک و منصرفان بخدمت او راه نبود مگر از خنای و ماوراء
النهر صاحب بلواج و پسرش را و از بلاد غربی امیر ارغون را، و چون شرف
الدین گذشته بود خواجه فخر الدین بهشتی را که هر چند مولد و منشأ او
خوارزم بود اما اشتهار او بدین نسبت حقیقت آن حال بود که شاعر گوید
« اُدْعَى بِأَسْمَاءَ نَبْرًا فِي قَبَائِلِهَا * كَأَنَّ أَسْمَاءَ أَصَحَّتْ بَعْضَ أَسْمَائِي ^(۱) »
و او مردی خیر و سلیم دل بود باسم الغ بیکچی موسوم گردانید، بوقت
مراجعت از حضرت امیر ارغون از ملازمان خویش هر یک را که بودند
بر حسب مطلوب و مقصود کار او بساخت و باشغال خطیر و اعمال کبیر
بر انداز و مقدار نامزد گردانید و ملتس هر یک از ایشان ساخته تا تمامت
۱۰ ولایه بر ولاء او متفق گشتند و بر ثنای او منطبق شدند و بخوشدلی و
غبطت عزم مراجعت در خدمت او بامضا رسانیدند، و امیر ارغون در
راه دست دریا وش چون باران نیشان گشاده گردانید و تمامت بلاد
ترکستان و ما وراء النهر مغرور ^(۲) احسان او شدند و باوازه بدل و
سخاء او دلمای اجانب بجناب او میلان کرد و در مقدمه باعلام معاودت
۱۵ بخراسان و آن ممالك رسولان فرستاد تمامت آن مواضع و بلاد باستقبال
او روان شدند و در مقام مرو مجتمع گشتند و امیر ارغون با ملوک و
امرا و اصحاب در تاریخ ^(۳) بآرزقآباد ^(۴) مرو نزول کرد و چند روز

(۱) من قصیده مشهوره لآبی محمد الخازن فی مدح الصاحب ابن عباد (انظر بقیة
الذهرج ۴ ص ۴۴-۴۵)، (۲) آج ده ز: معور، (۳) بیاض در ب: «
آ بدون بیاض، در اصل جمله را ندارند، ح: سه ثمان و اربعین و ستمایه، و
آن خطای واضح است چه در همین فصل خواهد گفت که ارغون باردیگر باردو رفت
و چون بطراز رسید خبر فوت کیوک خان بدو رسید مراجعت نمود و در سنه ۶۴۷
مجدداً متوجه اردو گردید پس واقعه متن قطعاً قبل از سنه ۶۴۷ و نیز قبل از وفات
کیوک خان که در سنه ۶۴۴ تا ۶۵۵ واقع شد باید باشد، رجوع کنید بمقدمه مصحح ج ۱
ص ۱۸، کج، (۴) آرزقآباد بالفتح ثم السكون و فتح الزاء و سکون التون
و قاف و بن الألفین باء موحک و ذال معجمه فی آخره من فری مرو الشاهجان
(بافوت)، - آ: ماررقاباد، ب: ماررقاناد، ج: ماررقاباد، ه: بازرقاباد،

ارغون نیز باز گشت و امیر حسین را متوجه اردو گردانید تا حال توجه و سبب مراجعت و امور دیگر آنها کند امیر حسین و نظام الدین آن مهمات عرضه داشتند و بر وفق مطلوب آن مقصود ساخته شد، و امیر ارغون چون بخراسان رسید بکار ساختگی نغار و شراب ایلچیکای^(۱) مشغول شد و از اطراف پادشاه زادگان باز ایلچیان بچوانب روان کردند و برات پُران چنانک چند ساله بتقدمه مالمه مستغرق حوالات شد و از کثرت حوالات و نواتر محصلان مغول و اخراجات و ملتسمات ایلچیکای^(۱) رعایا درمانده شدند و امرا و ملوک و کتبه عاجز، و رسولان چون باز رسیدند امیر ارغون اندک مدتی دیگر مقام نمود و باز بحدود بادغیس نزدیک ایلچیکای^(۱) رفت و از آنجا معاودت نمود و بسرخی آمد و چون زمستان پشت نمود و بهار روی بگشاد و هوا باعتدال گرائید و طیور در ریاض بسرانید امیر ارغون باز التزام طرف حزم را عزم جزم کرد و در جمادی الاولی سنه سبع و اربعین و ستمایه در حرکت آمد و منکفولاد^(۲) را نیز چون در تبریز حکمی نافذ نشد باشارت امیر ارغون او نیز از تبریز روان شد بمقام اردو^(۳) برسید یک دو نوبت یارغوها رفت و تھص احوال او کردند چون صدق اقوال امیر ارغون از کذب او ظاهر شد و بیته او بر بطلان حجت خصم فاهر آمد جوهر منکفولاد^(۲) نرم آهن گشت و آب مراد او آسین و امیر ارغون از عون

(۱) ه: ایلچیکای، المیلچیکای، آ: المیلچیکای، ز: المیلچیکای، المیلچیکای، المیلچیکای،

ب: المیلچیکای، ایلچیکای، المیلچیکای، د: ایلچیکای، المیلچیکای، ج: المیلچیکای،

ایلچیکای، (۲) آ: منکفولاد، ب: منکفولاد، منکفولاد، د: منکفولات،

منکفولاد، ج: منکفولاد، ز: منکفولاد، (۳) قریب یقین است که

مقصود اردوی اغول غایمیش زوجه کیوک خان و دو پسرش خواجه و نافو و وزیرش

جینگای است چه در فترت بن وفات کیوک و جلوس منکو (۶۴۹-۶۴۶) حکومت

بلاد مغول با اغول غایمیش و سایر مذکورین بود و این اردو واقع بود در حدود

ایمیل و قوناق (ج ۱ ص ۲۱۶ بغداد)،

بواسطه آن بانهاز فرصت بانهای حال او در حضرت کیوک خان توصل
 جست و بر تقریر قاعده باسقای و امارت بنام منکولاد^(۱) یرلیغی حاصل
 کرد^(۲) و اتابک نصره الدین را^(۳) که پسر اتابک خاموش بود و هم در
 آن مدت از روم بیرون آمده و بعد از اختفا روی نموده بضدیت ملک
 صدر الدین بامیر تومانی تبریز و اذربایجان فرمائی بالتتمغا گرفت^(۴)، چون
 امیر ارغون ازین احوال آگاه شد و از ترقب حساد و اضداد انتباه
 یافت همت از اغضاء برآن مکیدت انفت نمود بنواب اشارت راند تا
 بساختگی راه و مصالح اخراجات درگاه اشتغال نمودند و در مقدمه نظام
 الدین شاه را روان گردانید بر سیل رسالت و انهای اضطراب امور از
 انتشار این آوازه و بعد از یکمهای او نیز حرکت کرد و باستدعای ملک
 صدر الدین اشارت فرمود تا او نیز از تبریز روان شد و امیر ارغون
 عنان انصراف بر عزم توجه بحضرت سبک کرد و رکاب عزیمت گران
 و خواجه فخر الدین بهشتی و پدرم در مصاحبت او روان شدند و محرر
 این کلمات بحکم اشارت امیر ارغون ملازم او شد، و چون ادمان مسیر
 ایشان را بطراز رسانید آوازه وقوع حالت کیوک خان برسد و مقارن آن
 وصول ایلچیکنای^(۵) بدان حدود، امیر ارغون جریه با جمعی از مغولان
 متوجه او شد و ملوک و صدور را بتوقف در مقام کحک^(۶) اشارت کرد،
 ایلچیکنای^(۷) جهت ترتیب مصالح لشکر بزرگ و استعداد آلات آن که بی
 حضور او آن مصلحت کفایت نشود بمراجعت او مبالغت نمود، امیر

(۱) ج: منکوبولاد، د: منکولات، ز: منکولار، (۲) فاعل این افعال
 ظاهراً قداق نوین است نه منکولاد، (۳) ج: «را» ندارد،

(۴) ا: ایلچیکنای، ب: ایلچیکنای، آ: ایلچیکنای، ج: ایلچیکنای، د: ندارد،
 (۵) کدا فی آد؟، ج: کنجک، ز: کنجک، ب: کحل، - باقوی احتمالات

مراد همان قم کپچک یا قم کپچک مذکور در ج ۱ ص ۵۱ و ج ۲ ص ۸۸ است،

(۶) ا: ایلچیکنای، ب: ایلچیکنای، ز: ایلچیکنای، د: ایلچیکنای،
 ج: ایلچیکنای،

باری تعالی غالب و بعدما که یکچندی در آن مقام توقف افتاد با نجاح
 f. 123a مقاصد اجازت مراجعت یافت، و چون امیر ارغون از سبب وحشتی
 که آثار آن ظاهر می‌شد بنفس خویش بحضرت بیکی^(۱) و منکو^(۲) قآن
 متوجه نمی‌توانست شد ملک ناصر الدین علی ملک را که از اعیان ملوک
 بود و از قبل بیکی^(۱) شریک و نوکار^(۳) امیر ارغون و خواجه سراج
 الدین ثجایی را هم که هم ازین جهت بیکچی بود با تحف و هدایا بحضرت
 بیکی^(۱) و منکو^(۲) قآن روان گردانید و عذر تخلف تمهید کرد، نظام
 الدین شاه را که بعد از شرف الدین از قبل قوسفون^(۴) بانو بیکچی
 بود بدان حضرت روان کرد او خود هم در اردو گذشته شد، و امیر
 ارغون مراجعت نمود چون بمحدود المالیغ نزدیک پیسو^(۵) رسید يك دو
 ماه سبب خطبه دختری که از بیکی از امراء حضرت کرده بود توقف
 کرد و خواجه فخر الدین و منکولاد^(۶) در مقدمه روان شدند و کاتب
 ابن حرفها در مصاحبت امیر ارغون بماند، چون از آنجا روان شد باز
 آنک زمان زمستان بود و دشت و کوه همه از برف یکسان و شدت
 سرما اعضا را از حرکت باز داشته بمدت سیزده روز از آنجا بمرآمد و
 امیر حسین و صاحب الدیوان^(۷) را که قائم مقام گذاشته بود بفرمان بانو
 بدرگاه او رفته غایب بودند، بعد از یکچندی خواجه نجم الدین علی

(۱) آج: بیکی، ب: بیکی، سکی، د: پکی، ز: سکی بیکی، (۲) ه: مولک کا،
 — مقصود اردوی سرفروبی بیکی و منکو قآن است که در حدود قراقورم بوده است
 در قدرت بن کیوک خان و منکو قآن (اواخر ورق ۱۴۴۵)، (۳) ج: نوکر،
 (۴) کذا فی آب ه، و احتمال قوی میرود که صواب قوسفون با شین معجمه باشد
 یعنی قوشون بقرینه نسخه ز در اینجا و در صفحه بعد، ز: قوشون (که قیاساً مخفف قوشون
 باید باشد مانند شیبقان و شبیان و قدغان و فدان و امثال ذلك، رجوع به ص ۱۴۲
 ج ۶)، ج: سنقور، د: ندارد، (۵) ه: پیسون، ب: بسو، آ: تسو،
 د: بسو، ج: سو، ز: ستو، — مقصود پیسو پسر جغتای است، رجوع به بریت
 جلد اول، (۶) آب: منکولاد، د: منکولاد، ج: منکو یولاد، ز:
 منکولار، (۷) ب: ج د ه ز: دیوان،

جیلابادی^(۱) از حضرت باتو برسید و جهت الغ بینکچی از آن قوسفون^(۲) برلیغ آورد و ایلچیان بزرگ مصاحب او جهت تقریر آن، و چون ایلچیان باستدعای امیر ارغون و اعیان و اشراف برسیدند ناقو^(۳) و خواجه نجم الدین^(۴) را در خراسان قائم مقام خویش نصب کرد و بخویشتن عازم قوریلتهای شد چنانک ذکر آن در عقب اینست،

ذکر توجه امیر ارغون بقوریلتهای بزرگ،

در جمای الآخرة سنهٔ تسع و اربعین و ستمایه عزیمت توجه بحضرت قوریلتهای مصمم کرد و باستحضار تمامت ملوک و امرا و کتبه چنانک فرمان بود ایلچیان برفتند چون محدود طراز^(۵) رسیدند خبر بشارت ۱۰ جلوس منکو قان بر سریر خانی بشنید در حرکت زیادت مبالغت می نمود و باز آنک کثرت برف از حرکت مانع بود و از تعجیل وازع امیر ارغون بدان التفات می نمود چون بکنار فلان ناشی^(۶) رسید برف تمامت گوها^(۷) را با پشته^(۸) برابر کرده بود و راهها بسته و گذر و جوارزا آگند چنانک از بالای اسب گذشته بود آن روز هم آنجا مقام ساخت و روز دیگر امیر ۱۵ ارغون تمامت سواران را بفرمود تا در مقدمهٔ استران^(۹) در مصاحبت او برفتند و از شارع ملتفت شد و از جوی آب بگذشت و بر بلندی بر

(۱) ج: ز: جیلابادی، آ: حیلانادی، ب: حلابادی، د: جلابادی، ه: ندارد، جامع التواریخ طبع بلوشه ص ۴۴۱: کیلابادی، - رجوع بیاقوت در «جیلاباد»،
(۲) کدا فی ده، آ: قوسفون، ب: قوسفون، ز: قشغور، ج: قوسفونی،
(۳) کدا فی آ در ورق ۱۲۴۸، و ایجا: ناقو، ج: بافو، ه: باتو، ب: دز
ندارند، (۴) ه: افزوده: حلابادی، (۵) آ: طراز، (۶) کدا فی ه،
ج: فلان تاسی، ب: فلان ناسی، آ: فلاں ناشی، ز: فلان باشی، د: فلان
باتی، (۷) ه: کودها، باقی نسخ: کوها، - تصحیح قیاسی، رجوع بچند
سطر بعد: «بر بلندی بر پشتهای رفت... و هرکجا گو بود برف می انباشت»،

(۸) کدا فی ه: ز، آ: سته، ب: شسه، د: نسته، ج: زمن،

(۹) ج: اشترها، ز: امبران،

پند انانجاروان شد با وجود آنک ترشان بود و دست و کوه از برفی کسان
 شدت سرما اعضا را از حرکت باز داشت بدت سیزده روز از آنجا برآمد
 و امیر حسین و صاحب دیران را که فایم مقام گذاشته بود بفرمان بازیدرگاه
 و رفقه غایب بود بعد از یکجندی خواجیه نجم الدین علی جیلایانی از حضرت بفرست
 و حسن الخ نسکی از آن مشغور بر بیع آورد و الحیان بزرگ صاحب و امیر ارغوی
 و امان و اشرف خانم توریلنای شد چنانک ذکر آن در عقب مهت است

صدر الدین و خواجه فخر الدین بهشتی و جماعت دیگر از اکابر و معارف که سبب سرما و برف در راه مانده بودند در رسیدند و شرف نکشیمیش یافت و چون تمامت از کار پیش کش^(۱) فارغ شدند پادشاه باستکشاف احوال ولایت و رعیت اشارت رانید امیر بلغای^(۲) با جمعی از امرا تمامت را حاضر گردانیدند و بحث آن از ملوک و صدور واجب داشتند بعد از آن امیر ارغون مشافهت اختلال امور اعمال و احوال قصور اموال که سبب آن تواتر حوالات نا واجب و تعاقب ابلجیان و محصلان نا هوار بود عرضه داشت و بتقصیراتی که از بی ضبطی کار که موجب آن اقتضای روزگار بود متر و معترف شد چون اقرار باهال در امور و اعتذار از آن بیّنات واضح جلی مضاف شد پادشاه جهان پسندید داشت و سوابق خدمات که در زمان گذشته التزام نموده بود بر رای او پوشیده نماند بود همزید عنایت و عاطفت امیر ارغون را مخصوص گردانید و همزیت نواخت و سیورغامیشی از اکفا و اقران ممتاز کرد منکو^(۳) قان فرمود تا تمامت صدوری را که حاضر بودند جمع کردند و بر سیل استشارت و استفادح آراء هر کس را فرمود که تخفیف رعیت و ضبط ولایت بر چه نوع ممکن شود چنانک درویشان اسوده مانند و ولایات معمور گردد چه کلی داعیه همت و باعته ضمیر بر آن مقصورست که از نجات معدلت و تصفیت اکناف آفاق معطر گردد و دست منعذیان و ظالمان از رعایای مملکت بر بسته شود و دعای خیر بندگان خدای عز و جل بدولت روز افزون شامل شود و برکات آن روزگار نجسته متواصل و در آن شک و شبهت نماندست که هر کس بمصلحت ولایت و رعیت خویش دانانتر باشد و بثلثه خلل واقفتر و بر حسب آن وقوف بتدارک آن بینانتر بنا برین قضیت فرمود تا هر یک بعد از تدبّر و تفکر جدا جدا

(۱) کذا فی بده ر، آ. ارکان شش بالیع (کذا)، ج: ازکارشش بالیع (کذا)،

(۲) ب: بلغای، ر: بلغای، (۳) م: مونک کا (فی اغلب المواضع)،

پشتها می‌رفت و سواران بنوبت ده ده پیاده می‌کرد تا راه می‌زدند و هر کجا گو^(۱) بود بیرف می‌انباشت و سواران بر عقب می‌آمدند و موضعی که جواز تعدّر زیادت داشت بارپوشها^(۲) می‌انداخت و چهار پای می‌گذرانید و لطف حقّ تعالی بود که آن روز آفتاب تابان بود تا بعد از اجتهاد بسیار يك فرسنگ راه آخر روز قطع شد و مخافت از آن

f. 123b مهلكه بفضل باری سبحانه و تعالی دفع و برین جملك نفس عزیزرا از قرار و اقامت امتناع نمود تا بیش بالغ رسید امیر مسعود يك از حضرت منكو قان باز گشته بود و آنجا رسید يكدیگر را انواع تكلف و تنوّق واجب داشتند و ضیافت و جشنها ساختند و از آنجا روان شد، [بخدمت]

۱۰ منكو قان رسولی پانها^۳ تعب و اعیاء حملات اموال در مقدمه بفرستاد، ایلچی در راه پیش آمد که بمسارعت او اشارت رفته بود و بمبادرت او فرمان آورده نجات نسیم عنایت الهی از آن در تنسم بود و غنچه آمال و امانی فرط عاطفت شاهی در تنسم و امیر ارغون بحکم فرمان تعجیل واجب داشت در منتصف صفر^(۴) سنه تسع و اربعین و ستمایه^(۵)

۱۵ بحضرت رسید و روز دیگر را جماعتی که مقارن او بودند آنجا رسیدند پیش کش کردند و او در زمره اعیان دولت منخرط شد و بر عقب ملك

(۱) کذا فی ج ز، ه: کود، آب: کوه، د ندارد، (۲) آب: بارپوشها، ج: بارتوشها، ز: بوشها، (۳) ج: رجب، (۴) کذا فی آب ج د ز، ه اعداد را ندارد، و این نسخ بطور قطع و یقین خطاست و صواب «سنه تسعین و ستمایه» است بقرینه تصریح خود مصنف بعد از این در ورق «۱۷۷» که امیر ارغون «در یستم صفر سنه تسعین و ستمایه بیدگی حضرت رسید»، و آنکه در اول همین فصل گذشت که حرکت ارغون بچان اردو در جمادی الآخره سنه ۷۷۹ بود پس چگونه در منتصف صفر همان سال بقرافورم میرسد! و نسخه ج یعنی «منتصف رجب» نیز قریب یقین است که خطاست یکی بهمان دلیل تصریح مصنف بعد از این در ورق «۱۷۷» و دیگر آنکه از خراسان تا قراقورم در آن اعصار در مدت يك ماه (یعنی از جمادی الآخره ۷۷۹ تا رجب هان سال) میبودن آن هم در فصل زمستان عاده از محالات است، رجوع کنید نیز بمقدمه مصحح ج ۱ ص ۷۵،

مصطحنی را یاسائی فرمود چنانک بعضی در ذکر جلوس منکو قان مذکورست، و چون احکام و یاساها صادر گشت و امور آن مالمک بر قرار بر امیر ارغون مقرر شد و حلّ و عقد امور و نقض و ابرام کارها بدو منوّض شد بابتدا اورا یرلیغ و پایزه سر شیر داد و نایتمای^(۱) و ترمئای^(۲) را بنوکاری او معین گردانید و از جانب هر برادری قبلا^(۳) و هولاکو و ارلیغ بوکا^(۴) و موکا^(۵) امیری بنوکری موسوم گشت و در باب یاساهای مختلف که بیشتر آن سبب تخفیف رعایا بود یرلیغ فرمود و جماعتی را که در خدمت او بودند یرلیغ و پایزه داد، از ملوک ناصر الدین علی ملک را که در حکم شریک امیر ارغون بود در تمامت مالمک و بخصوصیت نومان ۱۰. بیشابور و طوس و نومانهای اصفهان و قم و کاشان بدو منوّض کرد^(۶)، و ملک صدر الدین را که تمامت اژان و اذریجان را ملک بود بر قرار حاکمی و ملکی مقرر فرمود، و ملکی هراة و سیستان و بلخ و تمامت آن طرف تا چندانک حدّ هندوستانست و در تحت تصرف^(۷) ایلی بود بر ملک شمس الدین محمد کرت ارزانی داشت، و امیر محمود را کرمان و ۱۵. سیقران^(۸)، و این جماعت را پایزه سر شیر داد و دیگران را بر حسب مقدار هریک پایزه زر و نقره دادند و یرلیغها و بعد از آن بمراجعت ایشان اشارت راند، و شمار تمامت اقوای که در خدمت ایشان بودند بکردند و همرا جامهای ختائی تشریف فرمود تا خربند و شتریان را که مصاحب

(۱) کذا فی بَ، هَ: نایتمائی، آ: نایتمای، دَ: نایتمای، جَ: نامای،

(۲) کذا فی آبَ دَر، هَ: ترمئائی، جَ: برتمئی، (۴) بَ: فلا، زَ:

فِلا، هَ: فوئلا، جَ ندارد، (۲) آ: ارلیغ بوکا، بَ: ارلیغ بوکا، زَ:

ارلیغ بوکا، دَ: ارلیغ بوکا، جَ ندارد، (۵) کذا فی آبَ دَ هَ، جَ ندارد،

جامع التواریخ طبع بلوچه ص ۲۰۲: موکه، - وی پسر هشتم تولی بن چنگیز خان است،

(۶) کلمه «کرد» فقط در جَ، (۷) بَ (بخطّ جدید) هَ افزوده اند: و، (۸) تصحیح

فیاسی، - آ اینجا و در ورق ۹۶: سقران، و در ورق ۴۱: سقران، بَ:

سقران، جَ هَ: سقران، زَ: سقران، دَ: شرار،

فَصَّه نویسد و کیفیت مصلحت و منسبت ولایت خود که سبب آن چیست و تلافی آنرا چگونه می باید بموقف عرض رساند^(۱) تا چنانکه رای عالی اقتضای آن کند باصلاح آن اشارت راند، و پوشیده نیست که طبیب حاذق پیش از شروع در معالجت از علامات مرض و مبادی آن و قوت و ضعف استکشاف نماید و بر دلیل و نبض خود را وقوف دهد f. 124a تا چون اسباب و علامات آن بشناخت معالجه آسان شود و بر حسب مزاج دارو آمیخته گرداند و معدلت پادشاه بمنابت طبیبی مشفق است که علل ظلم و بیداد را بیک شربت سیاست و هبیت از مزاج روزگار زایل گرداند بلك دم مسیحاست که مردگان انصاف را بیک دم زدن اشارت زنده کند، بحکم فرمان هرکس قصه نوشتند و غصه روزگار عرضه ۱۰ گردانید روز دیگر فرمان شد تا همه جماعت بدرگاه حاضر آمدند ایشان را بیارگاه در آوردند و در همان شیوه مصلحت ولایت و رعیت سخن آغاز نهاد و زبک را بیا و مخلص سخنها آن بود که چون اخراجات گوناگون و التماسات متلون از رعایا بسیارست و پراگندگی ایشان ازین سبب بر شیوه که صاحب بلواج در ما وراء النهر مقرر کردست و آنرا قویجور^(۲) ۱۰ خوانند تعیین می باید کرد که بلك نفس در سالی بحسب استظهار و ثروت چه دهد تا چون آن مقدر^(۳) مقرر ادا کند بار دیگر باو در سال رجوع نمایند و بدان کس حوالتی دیگر نکنند برین حجت مقرر گشت و فرمان داد که مستظیری را ده دینار معین کنند و بدین نسبت تا درویشی بلك دینار و آنچه ازین وجه حاصل شود در وجه اخراجات حشر و بام و ۲۰ خرج ایلچیان صرف کنند و بزیادت ازین تعرض نرسانند و بقسمت و دست انداز چیزی نگیرند و رشوت و برطیل نستانند و هرکاری و

(۱) ج د ه: رساد، (۲) ز: قویجور، آ: قویجور، ج: قیجور، ه: قویجور،

ب د: قیجور، - قیجور برکی معنی خراج مقرر دیوانی باشد (قاموس عدن)،

(۳) کذا فی آ ب د، ح ه ز: مقدار،

بعقد شست^(۱) رسانید بود و قوای شره و حرص را سست کرده و از ملازمت دیوان ملالت و سامت شامل شد و پیش از وقوع در غرقاب حسرت ندامت حاصل گشته و با خویش مقرر کرده که باقی عمر پای در دامن قناعت کشد و تدارك ایام لهو و بطالت کد و او را قطعه ایست ° ملع درین حالت،

إِلَّامَ أَرْكَابِكَ غَيْرَ الصَّوَابِ * وَ حَتَّامَ سَحْمِكَ ذَبَلَ النَّصَائِي
جُونِي جُونِي چو جُونِ ییابی * چرا در پی از چندین شتابی
نَحَّاسِبُ غَيْرَكَ جَهْلًا وَ تَنَسَّى * سَرِيعَ الْحِسَابِ شَدِيدَ الْعِقَابِ
حسابی که آنرا فذلك نباشد * ز خود بر گرفتاری زهی بی حسابی
لَئِنْ أَعْتَبَ الدَّهْرُ يَوْمًا سِوَاكَ * تُعَانِبُ دَهْرَكَ شَرَّ الْعِقَابِ^(۲)

۱. شب و روز از غایت بد دلی تو، ز خوی بد خویش در پیچ و تاب
سَنَّا بَارِقِ الشَّيْبِ يَعْلُو سَنَاءُ^(۳) * وَ مَرَّ شَبَابُكَ مَرَّ السَّعَابِ
جوانی و پیری رمید و رسید - تو زین غبن فارغ چو در عین خوابی
نَوَى الشَّبَابُ وَ حَلَّ الشَّيْبُ * وَ جَلَّ الصَّبَابُ فَلَذَّ بِالْمَتَابِ
گران کرد پیری رکاب افروخت - عیان هوی^(۴) سوی باطل چه نابی
فَلَا بُغْيَتَكَ الْعَوَانِي فَدُونِ - عِذَابِ الثَّنَائِي تَنَائِي الْعَذَابِ
قناعت بر افکن که ناید * ز ماه مفتح ترا ماهتابی
وَ لَا يَغْلِبُكَ وَلُوعُ الشَّرَابِ * فَمَا هِيَ إِلَّا وَلُوعُ السَّرَابِ^(۵)
۱۵. مدام ار نه جاشنی گیر باطل * قدح بار دایم چرا با شرابی
۲۰. اتخسر^(۶) فی ممکن^(۷) الخازنین^(۸) * و بمحشر^(۹) دود النہی^(۱۰) فی الحراب^(۱۱)

f. 125a

(۱) د: ز: شست، (۲) أَعْتَبَهُ أَيِ آوَصَاهُ، (۳) کذا فی ز:، آج د: سناه،
ب: سناه، - الظاهر أن سَاءَ معمول مطابق ليعلو من غير لطف كقعدت جلوساً،
(۴) نسخ: هوا، (۵) کذا فی د:، ب: ج: ز: ولوع الشراب، ه: ولوع السراب،
آ: لوع الشراب، (۶) آ د: اتخسر، (۷) آ: ممکن، (۸) کذا فی ز:،
آ: الخازنين، د: الخازنين، ح: ه: الخازنين، ب: الخازنين، (۹) کذا فی آ د:،
ج: ه: تخسر، ب: ز: محشر، (۱۰) ۹-۱۰ کذا فی جميع النسخ، (۱۱) ج: انحراب،

بودند و تمامت قوم با نواخت تمام و مزید عاطفت و اکرام بر وفق
اشارت در خدمت امیر ارغون مراجعت نمودند، مقرر این حالات و
سراج الدین شجاعی^(۱) را روزی چند توقف افتاد و بعد از آن بر تقریر
قاعدۀ صاحب دیوانی بنام پدر^(۲) و سراج الدین که از قبل بیکی^(۳) بنیکچی
f. 124b بود و بعد از^(۴) آن مقام باریغ بوکا^(۵) تعلق گرفته برلیغ و پایزه
گرفتند^(۶) و در رجب سنۀ احدى و خمسين و ستّامیه روان گشتند^(۷)،
چون امیر ارغون بخراسان رسید تمامت اصحاب و صدور حاضر شدند و
برلیغها بشنوانید و یاساهای منکو قان با عمال و منصرفان تقریر کرد و
خطّ هر يك باز سند که قاعدۀ آن منغلّ نگردانند و امور آن مهمل نگذارند
و هر که بر خلاف آن رود و بر رعیت ستمی کند در معرض گناه و باز
خواست باشد و بر وفق فرمان امرا و کتبه را نامزد گردانید روزها در
نوعین قوبجوری^(۸) که فرمان شد بود مشاورت نمودند عاقبت مقرر کردند
که بر ده نفر هفتاد دینار رکنی چون شماره کنند برده گردانند تا سال
بسال آن می‌رسانند و جهت تقریر شمار و قوبجور^(۹) امرا و کتاب نامزد
۱۵ گردانید در خراسان و مازندران دو سه را از امراء مغول که از قبل
پادشاه زادگان آمد بودند و نافو^(۱۰) که خویش امیر ارغون بود و خواجه
فخر الدین بهشتی را که الغ بنیکچی بود و صاحب عزّ الدین طاهرا که
نایب مطلق بود در خراسان و مازندران تعیین کرد، و بجانب عراق و
یزد نایبای^(۱۱) و پدرم صاحب دیوان را هر چند شست روزگار سنّ او را

(۱) ه: شجاعی، (۲) ج: ز: پدرم، (۳) آب: ج: بیکی، ز: سکی،
(۴) یعنی بعد از سرفروبی بیکی که در ذی الحجه سنۀ ۷۴۹ وفات نمود (ورق ۱۴۲)،
(۵) ج: ماریغ بوفا، د: باریغ توفا، ب: ز: باریغ بوکا، (۶) یعنی گرفتن
و گشتیم (ظاهراً)، (۷) رجوع کید بص ۲۵۴ ج ۲، (۸) کذا فی آ، ب:
نامو، ج: د: بافو، ه: باغو، ز: بانو، (۹) آب: نامنای، ه: نایبای،
ج: نامنای، د: نامنا، ر: ندارد، رجوع بص ۲۵۵ س ۴،

مراجعت او از حضرت هولاکو آنجا رفت و تمامت اصحاب و ملوک و امرا و رؤسای مسیحی نوشته تفصیل داد که مرا با همه کس سخن است و بحضرت منکو قان می‌باید رفت هولاکو فرمود مصلحت آن بارغون مفوض است و بصواب دید او منوط از حکم منکو قان و اتفاق ما ^۹ مقابلید حکومت این بلاد در دست او نهاده‌ام و در تفصیل اسامی مقرر این کلمات را نوشته چون بنام من رسید پادشاه فرمود که اگر با او سخنی هست در حضرت ما عرضه دارد تا هم اینجا استکشاف آن رود و مصلحت آن گفته شود از آن گفته پشیمان شد و عذر خواست و از آنجا برو بخدمت امیر ارغون رسید و او با خواجه فخر الدین ^(۱) موافقت و ^{۱۰} مصافاتی که پیش از آن نداشتند آغاز نهادند و متوجه حضرت شدند در ربیع الاول سنه اربع و خمسين و ستماية امیر ارغون پسر خود کرای ^(۲) ملک و امیر احمد و کاتب این حرفهارا جهت ترتیب مهمات و مصالح در خدمت پادشاه هولاکو تعیین کرد و امور مالک عراق و خراسان و مازندران بدیشان حواله کرد، امیر ارغون خود باردوی پادشاه جهان رسید و در مقدمه جماعتی از نمایان و سعاة آنجا بودند و منتظر وصول او تا مگر کاری سازند و تدبیری اندیشند و دولت او را که ایزد حافظ آن بود آسیبی رسانند خاصّ حاجب و جماعتی با آن قوم مضاف شدند و تقریرات کرد و کتبه ختای با فراغ محاسبات مشغول گشتند و امرای ^{f. 125b} یارغو بنفحص احوال امیر ارغون، چون سابقه عنایت فاضی قضای ازلی ^{۲۰} بر قرار شامل احوال بود خصمان جز بلا و عنا و در میدان مبارزت جز خجالت و ندامت حاصل نداشتند و از آنج سروران بودند خود هم در اردو جمعی گذشته شدند و خاصّ حاجب و دیگر وشاة را بامیر ارغون حواله کرد تا بعضی را هم در اردو بکشتند و بعضی را چون بطوس رسید

(۱) مفصود ظاهراً خواجه فخر الدین بهشتی است، رجوع بص ۲۴۶ س ۲

(۲) ج: کرائی،

چو قطر فلک^(۱) روز و شب بی‌قراری * چو قَطْرُب^(۲) همه عمر در اضطرابی
 اما سبب آنک بآنزوی او امرا رضا نمی‌دادند بی اختیار عازم عراق گشت
 چون بخطّه اصفهان رسید عارضهای متضادّ روی نمود جان بحق تسلیم کرد
 و از منزل فنا بهرحل بقا کوچ^(۳)، و ترمئی^(۴) و ساریق بوقارا^(۵) در
 مصاحبت ملك صدر الدّین روان گردانید تا شاره و هزاره و وضع
 قویجور باتفاق خواجه مجد الدّین تبریز^(۶) ساخته کنند، و امیر ارغون
 جهت مهمّات و مصالح متوجه حضرت بانو شد و خواجه نجم الدّین^(۷)
 در مصاحبت او باردوی بانو برفت معروضات بر وفق فرمان منکو
 قان و اقتراح او ساخته شد و از جانب دربند متوجه بلاد گرجستان و
 ۱۰ ازان و اذریجان شد و کار شمار و قویجور و تقریر اموال بانام رسانید
 و متوجه عراق شد، و هنگام غیبت امیر ارغون از حضرت هایون جماعتی
 بر قصد و غرض متفق شده بودند و جمال الدّین خاصّ حاجب را بر
 سبیل اشراف یرلینی گرفته چون بخراسان رسید و عرصه آن از مردان
 خالی دید کار فرا پیش گرفت و محاسبات آغاز نهاد و دست اخذ و
 ۱۵ نصرف برگشاد تا چون امیر ارغون از ساختن مهمّات عراق و اذریجان
 فراغت یافت بر عزم استقبال پادشاه هولاکو بتعییل بیامد و بمقام کینو^(۸)
 بخدمت رسید و بعنایت و نواخت او بر سیل مبادرت بحضرت منکو
 قان باز گشت و بخابران^(۹) آمد و جمال الدّین خاصّ حاجب بعد از

ز: الخراب، - تصحیح این بیت بهیچوجه برای راقم سطور ممکن نشد،

(۱) کذا فی ب ز، ۵: چو قطب فلک، د: چو قصر فلک، ج: چو قطره همه،

۱: چو قطره، (۲) کذا فی ب ۵، ج د: فطرت، آ: فطرت، ز: قطره،

(۳) کذا فی ب ج د ۵، آ: ترمئی، ز: برمنای، (۴) ز: اوقع بوقا،

(۵) ۵: تبریزی، ج: علکانی، (۶) ۵: افزوده: حلابادی، رجوع بص ۲۵۱

س ۱، ز: مجد الدّین، (۷) کذا واضحاً فی آ، ج: کسو، ب: کس،

۵: اسر، د: کس، ز ندارد، - نام این موضع در آ ورق ۱۴۷۶ بطبق نسخه د

در اینجا «کس» مسطور است که هان رکش معروف واقع در غربی سمرقند باشد

(رجوع بیاقت در «کس»)، (۸) ب ج: بخابران، د: بخابران، ز ندارد،

از اسباب و اطناب درین باب مانع آمد، و هر نوبت ابتدای احصا و تعیین قویجور و مال از خراسان رفتی این نوبت سبب تخفیف را کار شمار خراسان در توقّف داشتند، و امیر ارغون متوجّه حضرت هولاکو شد که در حدود اَران بود چون بخدمت رسید و احوال عرضه کرد عازم گرجستان گشت و کار شماره و هزاره آغاز نهاد چون در نوبت اول قویجور میان ده نفر هفتاد دینار مقرر کرده بودند و سبب آنک اخراجات حشر و یام و اولاغ و مصالح لشکر از حدّ گذشته و قویجور مقرر بدان وافی نبود قویجور منوال دستوری گشته که زواید بنسبت آن حوالت ی رفت واصحاب عقار و مستظهران که پیش از وضع قویجور آنکس که ۱۰ مثلاً در ده موضع^(۱) شرکّی داشت و اسبابی جدا جدا بنسبت آن شرکت زر بدو حوالت می کردند چنانک از يك کس پانصد دینار و هزار دینار می گرفتند و وقت این وضع ده دینار مقرر شد اگر مضاعف می شد مستظهران را زیادت حملی نمی افتاد و اما بر درویشان بدین نسبت ثقل می نشست f. 126a امیر ارغون این حال عرضه داشته بود فرمان شد تا باز وضع قویجور کنند ۱۵ و مستظهران را از پانصد دینار و بنسبت تا درویشی را يك دینار برین کنند تا با اخراجات وافی شود برین جملت کار پیش گرفتند و در کار احصا مبالغت و استقصای تمام می نمودند، و امیر ارغون بابتدا بگرجستان رفت و سبب آنک داود ملک پسر قیز^(۲) ملک در آنجا یابی بود و هولاکو از مغول و مسلمان لشکری بزرگ آنجا فرستاده امیر ارغون با ۲۰ خواصّ خویش و جمعی مردم از تغلبس متوجّه آن طرف شد و لشکرها از جوانب بیکدیگر رسیدند و بسیار از گرجیان بکشتند و اسیر گرفتند و امیر ارغون باز گشت و در اواخر رمضان سنّه سبع و خمّسین و ستّامیه وقت توجّه پادشاه بجانب شام بمقام تبریز بخدمت پادشاه رسید و احوال

(۱). کدا فی دده، ز: در ديه موضع، ح: در دو موضع، ب: دو ده موضع، آ: در موضعی، (۲). کدا فی دده، ب ج ز: قیز، آ: قیز،

بیاسا رسانید و خاصّ حاجب را يك سواره در توکیل باز فرستاد، و چون درین نوبت شمار ولایات^(۱) رفته بود پادشاه جهان ولایات^(۲) را بر تمامت اقربا و برادران تخصیص^(۳) فرمود و ذکر آن بموضع خود بیاید و سبب آنک چتر فلک آسای منکو فان بجانب بلاد اقصی ختاسه در حرکت می آمد امیر ارغون را باز فرمان شد تا با تمامت ملوک و امراء بلادی که تعلق بدو داشت باز گشت و بعزّ و نواخت و سیورغامیشی مخصوص، و از امرا و ملوک هر کس که در نوبت اول بیایزه و برلیغ مشرف نشد بودند ایشان را درین نوبت بدادند، و خواجه فخر الدین بهشتی در مقام اردو گذشته شد جایگاه او بر پسرش حسام الدین امیر حسین هر چند بزاد از پسران دیگر خردتر بود مقرر داشت سبب آنک هنر زفان مغولی با خط ایغوری جمع داشت و درین روزگار خود فضل و کفایت اینست، و الغ بیتیچی^(۴) از قبل باتو بر خواجه نجم الدین مقرر داشت و بیتیچیان و ملوک و امرای دیگر هر کدام که بودند بر همان مصالح که تا غایت وقت مباشر آن بودند بر قرار بماندند و خواجه نجم الدین متوجه حضرت باتو شد، و چون امیر ارغون بخراسان رسید در رمضان سنه ست و خمسين و ستمایه سبب آنک امور خطیر حضرت مشاهده کرده بود و باریکی آنرا دید و احوال تخصّص و استکشاف آنرا دانسته در محاسبات مناقشت فرمود و بر چند کس از منصرفان سیاست راند و نیابت خویش در امور دیوانی و خاصّ بخواجه عزّ الدین که چون نام اخلاق او طاهر بود و کفایت و درایت او بر خلایق ظاهر تفویض کرد انشاج^(۵) قرابت اکید و اشتباک مولات از ریا بعید که

تَجَاوَزَتْ الْقُرْبَى الْمَوَدَّةَ بَيْنَنَا ، وَ أَصْبَحَ أَذْنَى مَا يَعُدُّ الْمُنَاسِبُ

(۱) آرز: ولایت، (۲) آ: ولایت، (۳) ب: تخصیص، (۴) یعنی الغ بیتیچی گری یعنی وظیفه الغ بیتیچی، (۵) آ: انشاج، ج: انشاج، د: انساج، ب: انساج، ز: امشاج، - تصحیح فیاض، رجوع بص ۴۷ ح ۱،

اخلاط رجس اعتقاد گردانید بود تا اسم^(۱) نیز موافق فعل باشد و صحت
الْأَلْقَابُ تَنْزِيلُ مِنَ السَّمَاءِ مَقْرَرٌ شُود حروف لقب او را از شین و راء شرّ
ترکیب داده بود و شرّ فی الدّین لقب کرده و چون عادت مستمرست و
قاعدۀ مہد کہ تخفیف را تشدیدات و حروف علت در اسماء متداول حذف
کرده اند سَلَب تشدید راء و حذف یاء در نام او واجب داشتند و
شرف الدّین گفتند، و چارۀ نیست از تقریر شَمَّه از آنچ طَبِع طَبِع^(۲) او
بر آن مجبولست و اندرون نَجَس آن نَحْس بر آن مشہول

وَمَا أَهْجُو لِرَفْعِهِ وَلَكِنْ رَأَيْتُ الْكَلْبَ يُرَى بِالْحِجَارَةِ^(۳) f. 126b

امثال اشارت حضرت رسالت را کہ اُذْكُرُوا الْفَاسِقَ بِمَا فِيهِ، و بر مرد
۱۰ بینا پوشید نماید کہ این اشارت باشاعت معایب اخلاق جماعت فسّاق
از مصالح خاصّ و عامّ خالی نباشد و آن در دو قسم محصورست، اوّل
چون در محافل و انجمنها مثالب و مساوی سفیہی باز رانند جماعتی کہ
پیرایۀ عقل مزین باشند و بحلیت سعادت آراسته از امثال آن اعراض
لازم دانند و اجتناب واجب شناسند و از اقبال بر مکارم عادات اہال
۱۵ نمایند تا نقش آن معانی در ضمائر مرکب شود و ذات معالی را وجود
ایشان مرکب و از امیر المؤمنین علیّ علیہ السلام سؤال کردند کہ مِمَّنْ
تَعَلَّمْتَ الْأَدَبَ قَالَ مِنْ لَا أَدَبَ لَهُ، و دوم آنک معیوب مذکور اگر مستعدّ
قبول انوار کرامات باشد از آن مقامات بی شکّ معرض شود و از ملامت
لائمان منقبض و از محلّ اعتراض احتراز عین فرض شرد و احراز کمالات
۲۰ سعادت را بر کلیّ امور مقمّم داند تا از شین و عاری کہ ذکر آن بر چہرہ

(۱) آَبَج دَ: و تا اسم، (۲) طَبِع: بروزن کشف بمعنی چرکین و شوخنگ
و بمعنی بی شرم و بی حیا و بی ناموس است، (۳) لَأَيُّ يَوْسُفَ يَعْقُوبَ بْنِ أَحَدٍ
مِنْ مُعَاوِرِ التَّعَالِي، آورده الثّعالی فی القسّم الرّابع من نَمْتِہِ الْبَيْتِہِ فِی مُحَاسِنِ أَهْلِ
خِرَاسَانَ (نسخۃ باریس ورق ۵۵۶) مع بیت آخر قبلہ ہکذا:

وَقَالُوا لِي أَبُو حَسَنِ كَرِيمٍ * فَقُلْتُ أَلَيْسَ هَآءُ فِي الْبَيْتِ
وَمَا لَجَلَالِهِ أَهْجُوهُ لَكِنْ رَأَيْتُ الْكَلْبَ يُرَى بِالْحِجَارَةِ

گرجستان عرضه داشت لشکری از مغول تعیین فرمود و حشر تومانات عراق و ایل گرجستان بمصلحت آن نامزد و تمامت آن لشکر در اهتمام امیر ارغون فرمود چون او باز بنفلیس رسید داود مَلِک بزرگ نیز سبب مطالبت بقایای ماها عاصی شده بود و ربنه طاعت از سر بر کشید^(۱)،

ذکر احوال شرف الدّین خوارزمی،

حاکم محکمه رَدّ مَن رَدّ لَا اِغْلَیَّ وَ قِيلَ مَن قِيلَ لَا اِغْلَیَّ وقت تکوین ارواح طایفه را در سَلک سعدا کشید است و زمره را بر طویله اشیا بسته و السَّعِيدُ سَعِيدٌ فِي الْاَزَلِ وَ الشَّقِيُّ شَقِيٌّ لَمْ يَزَلْ، و چون ارواح بقالب پیوست و در قلوب سرشته شد و بواسطه تناسل و تولد هرکس در زمانی معین بر مقتضای تقدیر بفضای ظهور آمدند و از آشیانه علوی بدین آستانه سفلی هابط شدند آنکس که لباس وجود او بطراز سعادت مطرّزست آثار خیر از افعال و اقوال او بی آنک او را در آن باب زیادت نکلفی احتیاج افتد صادرست و دیگری که بداغ شقاوت موسوم است مناسب آن حرکات و سکانات ازو یادر و مصدّق این معنی لفظ دُرّ بار^{۱۰} پیغمبرست صلی الله علیه و سلم مَن النَّاسِ نَاسٌ جُعِلَ مِفْتَاحُ الْخَيْرِ بِيَدِهِ وَ مَن النَّاسِ نَاسٌ جُعِلَ مِفْتَاحُ الشَّرِّ بِيَدِهِ و ایضاح تَخْلُص این دیباچه و افصاح تشبیب این مقدمه بحکم آنک

إِلَى أَمْرٍ أَسْمُ الْفَصَائِدِ لِلْعِدَى * إِنَّ الْفَصَائِدَ شَرُّهَا أَغْفَالُهَا^(۲)

از احوال شرف الدّین ناطق خواهد بود، مهندس کار خانه ایجاد و ابداع چون نهال پلید او را مستفرغ فضالات قاذورات فساد و مستودع

(۱) ب اینجا بقدر هفت هشت سطر بیاض دارد مثل اینکه نسخه اصل مصنف در اینجا بیاض داشته برای آنکه وقایع مؤخّره از این را نیز ملحّق سازد، (۲) من ابیات لبشامة بن حَزَن التَّهْلِي من شعراء الحماسة، (انظر شرح الحماسة للخطيب التبريزي طبع بولاق ج ۱ ص ۱۲۰۷)،

غدار با هر یار، غماز هر خداوندگار، در تصالف و ضلالت شبیه نمود،
و در تعسف و جهالت شریک نمود، فرعون ذوالنار، و عادى بابداع
عدوى و فساد در بلاد و عباد، مفعولى مسى فاعل، مخدولى از کار دین
غافل، جمادىست چون راکب شود، حماریست چو مرکوب گردد، مظلوم
کش ظالم کش، عفریتی آدمی وش، محقوق^(۱) اخبار و موثوق اشرار، هانک
استار و فانک هر خواستار، سیاه کاسه سپید چشم، عبوسى مانند روسی^(۲)
پیوسته در خشم، مطعون هر انسانی، و ملعون هر لسانی،

فَمَا دَعَوْتُ عَلَيْهِ قَطُّ اَلْعَنَهُ * اِلَّا وَ سَامِعَهَا يَتْلُو بِاَمِينٍ

حیوانی بچهار دست و پای، شیطانی آدمی آسای، شریری دیو اثر، خنزیری
در لباس بشر، ابلیسی از کثرت تلبیس، خسی از دناوت همت خسیس،
خناسی در زئ ناس، نسناسی از کثرت وسواس،

مبعجزست این هی درین عالم * آدمی صورتی نه از آدم

هست مانند دیو از تلبیس^(۳) * نیست فارغ زخبث و زتندلیس

اِنْ كَانَ يَقْبَلُهُ ابْنُ آدَمَ * فَالْكَلْبُ خَيْرٌ مِنْ اَيْنَا آدَمَ^(۴)

ظاهراً بنام دو نفر از خلفای بنی امیه شاید یزید بن معاویه و یزید بن الولید بن عبد
الملک که ملقب بود بنافص، و مقصود مقابله بین زیادت و نقصان نیز هست،
(۱) ب د ه ز: مقوت، (۲) کذا فی آ ج د ه ز، ب: رویی، - تشبیه غربی
است تشبیه شخص عبوس بروس!، (۳) کذا فی ب د، آ ج ز: دیو از ابلیس،
ه: دیو و چون ابلیس، (۴) من آیات ثلثة لأبی الحسن علی بن الحسن اللّعام من
شعراء السّامائیة آوردها التّعالی فی بیئمة الدّهر (ج ۴ ص ۴۲) و یاقوت فی معجم البلدان
فی ذیل «خوارزم» مع اختلاف سیر بینهما، و هی:

مَا أَهْلُ خَوَارِزْمَ سُلَاكَةَ آدَمَ * مَا هُمْ وَ حَقَّ اَللّهُ غَرَّ بِهَآئِمَ
أَرِنِي شَيْعَةَ رُؤُوسِهِمْ وَ لَغَائِنِهِمْ * وَ صَفَائِهِمْ وَ ثِيَابِهِمْ فِی اَلْعَالَمِ
اِنْ كَانَ يَقْبَلُهُمْ ابْنُ آدَمَ * فَالْكَلْبُ خَيْرٌ مِنْ اَيْنَا آدَمَ

و فی البیئمة المطبوعة غُیّر «فالکلب خیر» فی البیت اِنَّكَ اِلَى «فانا بری»، و کب
احد القراء بهامش نسخه آ بعد ما سوّد غالب کلمات هذا البیت «هذا کفر صریح لعن
الله فائله ان مات علیه و تاب علیه ان آب عنه»

روزگار محلد باشد مسلم ماند و بتکلف خصال پسندید و خلال گزیده را بازاحت سیّات اعمال در نفس خویش مرکوزی کند چنانکه در زمانی نزدیک بحسن صفات در میان اقران مذکور گردد و اگر عیاداً بالله وجود او خود رقم ادبار و علامت خذلان کشیده باشند هیچ تنبیه پنبه غفلت از گوش بر نکشد و از قاعدۀ خویش متزجر نگردد بلك هر روز اصرار او در آن شیوه در مزید بود و رسوخ او در آن کار بیشتر،

و الشَّيْخُ لَا يَتْرُكُ اخْلَاقَهُ * حَتَّى يُوَارِسَ فِي ثَرَى رَمْسِهِ^(۱)

جدا نباید کردن ازو محازیها + جدا چگونه توان کرد گندرا از گوه گله کند که چرا مرما هجا کردی * هُوَ الْهَجَاهُ فَمَا ذَا الَّذِي يُوْ هَجُوهُ

۱۰ چنانکه این فاسق بزرگی نه لایق بود

لَا يَلِيْقُ الْعَلَى بِوَجْهِ آيِ يَعْلَى وَلَا نُورُ تَهْجَةٍ إِلَّا سَلَامٌ^(۲)

آن انعی صورت عقرب سیرت انیم کردار شمیم دیدار مؤث شکل محنت فعل
أَبُو الرِّضَا الْفَارِي لَهُ مَنَظَرٌ * يُعْرَبُ عَنْ بَيْتِهِ تَأْنِيْثٌ
مُحْنَتُ الطَّبْعِ وَ لَيْسَتْ لَهُ * خِنَةُ أَرْوَاحِ الْخَائِنِيْثِ^(۳)

۱۵ نَیام ذو وجهین، قرین عوار و شین، مشوئی^(۴) بر هر مخدوم، مذموی
از محاسن سیرت محروم، فاجر فاخر بظلم و عدوی، مؤاجر یافته در جهان
درجۀ اقصی^(۵)، ناقص^(۶) منظری، یزید^(۷) مخبری، بد گوهری، پلید اثری،

(۱) لصالح بن عبد القدوس الزبدیق، انظر الأغانی ج ۱۴ ص ۱۵، (۲) قبله:

يَعْمَةُ اللَّهِ لِأَعَابٍ وَلَكِنْ * رَبُّهَا اسْتَفِيحَتْ عَلَى أَقْوَامٍ * وبعد:

وَمِنْهُ النَّوْبُ وَالْعِمَامَةُ وَالْأَيُّ * ذَوْنُ وَالْوَجْهَ وَالْفَعَا وَالْغُلَامُ

لابن الحجاج الشاعر الخلیع المشهور عزاهای ایه محمد بن ابراهیم الکعبی فی کتاب غرر الخصاص الواضحة و غرر انقائص الواضحة (نسخة بارس 1301 Arabe ورق ۲۶۷)، انظر أيضاً محاضرات الراغب ج ۱ ص ۱۴۸ من الطبعة الجديدة لسنة ۱۴۲۶،

(۳) لأبي الخضر المفضل بن سعيد بن عمرو المَعَرِّي من معرّة النعمان أوردها الشيخ العالی

فی القسم الأول من نعمة اليتيمة فی مجلس اهل الشام و الجزيرة (نسخة بارس ورق

۵۰۱)، (۴) د: مشوئی، آب: میشوئی، ز: سومی، (۵) فقط در ز،

و از روی قیاس و مناسب جمع با عدوی بهتر «قصوی» است، (۶) تلخیص است

چون از سن رضاع بگذشت و بحدّ رضاع رسید از اعتدال هوا و لطافت
ماء خلقتی لطیف و منظری ظریف حاصل داشت موئی رسیده نا ازارگاه^(۱)
و روئی شکید^(۲) بازار ماه، دندانان مانند دُر درفشان، و دهانی شبه پسته
خندان، و خلقتی از عشق او گریان،

عَلَى وَجْهِهِ مَسْحَةٌ مِنْ مَلَاَحَةٍ * وَتَحْتَ الْفِيَّابِ الْخِزْيُ لَوْ كَانَ بَادِيًا^(۳)
روزی ملک خوارزمی گذشت نظرش بدو افتاد صورتی متجاس و اعضائی
f. 127b متناسب یافت نیک بدو شیفته و بحاسن او فریفته گشت و او را بخدمت
خود نزدیک و متصل کرد و حجاب حیا زایل و چون بچندی بر آن
گذشت و در آداب خدمت و رسوم آن ماهر گشت دوائی ملک شد
۱۰ بلك قلم او را دوائی، و دَرْد او را دوائی، و دُرْد او را انائی، و سبب
ملازمت استعمال قلم او اندك سیاهی از سپیدی بدانت و هلم جَرّا نا-
بحدّ اختطاط رسید و جمال او روی بالخطاط نهاد و معلومست که محاسن
امردان مانند وفای زنان ناپایدار بود،

دایم گل رخسار تو بر^(۴) بار نماند * وین دل شد در حسرت و تیار نماند
۱۰ و عشقی شیطانی و سواسی است که زود خاك در چشم عقل اندازد و آتش
آن هوس باندك اراقت آبی اطفا پذیرد و چون باد بر گذرد،

عشق آن باشد که کم نگردد * تا باشد از آن قدم نگردد

میلان مَلِك چون امتداد سنّ اضافت علّت شد بود بملالت انجامید و حدّت
بکلالّت کشید،

كُنْتُ أَخْشَى جَفْوَةَ الْغَيْدِ إِذَا مَا أَرْدَادَ سِنِّي
فَحَبَابِي الشَّيْبُ عَنْهُمْ سُلُوًا فَوْقَ ظَنِّي

(۱) کذا فی ز، باقی نسخ: ازارگاه، (۲) کذا فی آ، ب ج د ه: شکنند،
ز: شکید، (۳) من ابیات لذي الرّمة بهجو مية معشوقته، انظر الصّحة السّابقة ح ۵،

(۴) ه: بر،

استغفر الله من هفوات اللسان، توانگری بمایهٔ جهل، درویشی از پیرایهٔ فضل، نفوری از تکالیف کرم، غیوری الا بر حرم، فراخ پوستی با حصول حوصلهٔ تنگ، بی حمیتی فارغ از نام و ننگ، صاحب نظری دقیق، لکن در احتساب شعیرات و دوانیق، زیرکی در تخرمز^(۱)، ابلهی در تبرز، قحاشی جوایای پرخاش، نباشی ربوده گوی از هراوایش، ملولی از اوامر الهی، حریص بر اقدام مناهی، گشاده عنان در هر شرعی، بسته بنان در هر خیری، جافی مگر از گناه، نافی رحمت بی حصر اله، اعوری با فنون عوار، ناینائی از فضل غفار، چون سگ حریص بر مردار دنیا، فارغ از کار آخرت و عقی، بر جبین نفس او نقش آیس من رحمة الله مسطور، و از صحیفهٔ سینهٔ ظالمانی او انوار یقین بحجاب شك و شبهت دور، حقیقت حال و صدق مقال آنست که،

ابلیس اگر شناختی فعلت^(۲) * در پیشهٔ خود ترا وصی کردی

و ر آدم زادن تو دانستی * از ننگ تو خویشتن خصی کردی

و الحق مقدم شوم او بر اهل خراسان مقدمهٔ مقدم^(۳) دجال را مانست
۱۵ بلك هجوم طليعة آجال را،

عینهٔ عنوان شوم * و الشوم فی العنوان

فی صلب آدم سبی * مبشر الآحزان^(۴)

و بیان سر مغطی و رموز مکتبی آنست که این بی اصل معری از لباس

فضل پسر حمالی بود از رسانی خوارزم،

۲۰ آلا حبذا اهل الملاء غیر آه * اذا ذكرتني فلا حبذا هیا^(۵)

(۱) آج: تحرز ز: تحریر، (۲) ج: فعلش، (۳) کذا فی ب: باصلاح

جدید، آد: مقدم مقدمه، ه: مقدم مقدم، ج: مقدمه، ز: ندارد،

(۴) لأبي الفضل الفضلي الکسری عزاهما إليه التعلالی فی اواخر القسم الثالث من تمة

الیتیمه فی محاسن اشعار اهل العراق (نسخهٔ باریس ورق ۵۲۵)، (۵) من ایات

لدى الرمة بهجو مية معشوقته، انظر الأغاني ج ۱۶ ص ۱۱۹-۱۲۰ و معجم البلدان فی

ذیل «الملاء» و ابن خلکان فی ترجمة ذی الرمة غیلان،

و کار خراسان در طبطاب و اضطراب بود و نوایر فتنها و تشویشها در
 النهاب و اگرچه از مرور لشکرها پای مال بود اما اهالی آن مستأصل کلی
 نگشته بودند سبب آنک ناحیتی یا دیهی که ایل شدی بمجرد اندک علوفه^{f. 128a}
 و ده گز کرباس غایت یا صد گز بنسبت هر موضعی راضی گشتندی و
 دست تعرض کشیده کردند و دیهی را که بحرب و قتال بگشادندی ظاهر
 آنچه یافتندی از چهار پاپان و اقمشه بیردندی و جماعتی را که باقی مانده
 شمشیر بودی^(۱) بمطالبه و مثله زحمتی نرسانیدندی و مغول را در ابتدا بزر
 و جواهر التفاتی نبود چون جتّمور متمکن شد این بزرگ اظهار کفایت را
 مال در دلهای ایشان شیرین کرد چون ابلیس که از زهرات دنیا در
 دلهای محبتی انداخته است و سر مایه همه بلای ساخته بهر کجا که رسیدی و
 گذر ایشان بودی جماعتی که ایل شدند مالی بر اهل آن حکم کردی
 و موضعی که بیأس و قتال بگرفتندی اهالی آنرا بشکجه عقوبت می کردند
 تا آنچه داشتی بدادی^(۲) و بآخر زنده نگذاشتندی و جماعتی را که بریشان
 ابقائی در حساب بودی جانهارا بزر باز خریدندی و درین دوران عزّت
 ۱۰ مردم از آنست که اکثر ایشان جان بزر خریده اند و هلمّ جرّا تا بوقتی که
 خراسان و مازندران در زیر سنگهای بلای این آسیای گردان نرم گردن
 شدند و در زیر اقدام قضا چون خاک فرو تن و کار آن حدود باصالت
 بر جتّمور مقرر شد و موادّ مشوّشات زایل گشت و فتنه فتانان مستدفع
 شد این فاسق مذکور را که بعد از فقر و فاقه صاحب جمل و ناقه گشته
 ۲۰ بود و از خون دل بتای و ارامل با بهره کامل شک قال الله تعالی یوم
 یُحْمَى عَلَیْهَا فِی نَارِ جَهَنَّمَ فُتُکُوی بِهَا جِبَاهُهُمْ سبب قدمت خدمت و اختفا
 و نواری اصحاب کفایت باسم الخ بتیکچی موسوم کردند و دیده فضل و
 معالی خونابه می بارید و این اشارت می راند که،

(۱) بَجَ هَزَ: بودندی، (۲) بَجَ: داشتندی بدادندی، دَ: داشتند بدادندی،

يَخْنُتُ أَنْ يُعْرِضَ عَنِّي * فَإِذَا الْأَعْرَاضُ مِنِّي

تا بوقت آنکه از حضرت فرمان رسید که جنتور با لشکر خوارزم بخراسان رود و آن بلاد را در موافقت خدمت جورماغون مستخلص کند جنتور نویسنده خواست هیچ معروفی رغبت آن سفر نفوذ از دو وجه یکی آنکه قصد تخریب بلاد اسلام بود و دوم آنکه اعتماد کلی نبود که آخر کار چگونه خواهد نشست ملک خوارزم شرف الدین را الزام کرد و بتکلیف در خدمت او روان،

أَوْجَهُ الْمُرْدُ مُضِيَّةً * وَ تَنَائَاهُمْ شَيْئَةً

وَلَهُمْ دَلٌّ وَ غَنَجٌ * وَ شَفَاعَاتٌ قَوِيَّةٌ

فَإِذَا الشَّعْرُ بَدَأَ فِي * صَنْحَةِ الْوَجْهِ الْوَصِيَّةِ

فَرَّقَ الْآلَفَ عَنِ الْإِلْفِ كَتَفَرَّقَ الْهَيْبَةُ^(۱)

ای کرده بدست خار گلزار گرو * چون خار بر آمدت برو خار درو
وقتی بودی که گفتم ای خوب بیا * اکنونت می گویم ای زشت برو
و يك دراز گوش يك چشم بدو دادند دجال وار چون بر آن سوار شد
۱۵ رَكِبَ زُنْبُورٌ عَفْرَبًا إِلَى جُحْرِ حَيْوَةٍ وَ بَا صَد هَزار بی نوائی پای در راه نهاد،
ازین مفلوچکی زین دود گدی * ازین مجهولگی بی دودمانی

نه اندر هیچ شهرش آشنائی * نه اندر هیچ جایش خانمانی
و چون بیکجندی ملازمت او نمود و زبان ترکی بیاموخت و بیرون او
مترجمی نه فرا پیش کار افتاد،

إِذَا مَا الْأُمُورُ أَضْطَرَبْنَ أَعْتَلَى * سَفِيهُ يَضَامُ الْعَلَى بِأَعْيَالَانِهِ

كَذَلِكَ إِذَا أَلْمَاءُ حَرَّكَتَهُ * طَفَأَ عَكَرٌ رَاسِبٌ فِي إِنَائِهِ^(۲)

(۱) لأبي محمد طاهر بن الحسن بن يحيى الخزومي البصري أوردتها الثعالبي في القسم الأول من تنبيه الينمية في محاسن أهل الشام والجزيرة وفيها «صفحة الحد النقية» مكان المصراع السادس (نسخة باريس ورق ۵۰۵)، (۲) لأبي القاسم الحسين بن علي الوزير المغربي عزاها إليه الثعالبي في القسم الأول من تنبيه الينمية (نسخة باريس ورق ۵۰۶a)،

از آن قوم يك كس دفتری را که آن دو روی بخط ژنده که ربه مگس را مانستی [ساخته بود] بکورکوز داد گمان حقیقت و شک بی شبهت شد که اثرات اکثر آن فتنها بتلفین آن لعین و تقریر آن شریر و گفتار آن گفتار بودست صورت حال از زبان امیر جغتای^(۱) چون بسمع پادشاه عادل و شهنشاه عاقل قان رسید فرمود که شکل و صورت او از خبت و فساد باطل مخبرست اگر ملازم کورکوز باشد سر او را از منهج صواب مخرف کند و بواسطه تحرمز و مکیدت او امور مالکی که بکورکوز مفوض شدست از قاعده راستی منصرف شود او را بطرفی می باید فرستاد تا بمصالح و مهمات خراسان اختلال راه نیابد شرف الدین چون بر احوال واقف شد و از انتقام کورکوز خائف بتخلف ازو و توقف در اردو خوشدل و شادمانه شد جمعی کورکوز را محرض گشتند که شرف الدین دشمن ضعیف است که بزرگان در همه اوقات در تدارک کار ایشان پیش از آنک فرصت فایده شود و ندامت دستگیر نیاید مبالغت داشته اند و در آن مصلحت اهل و امهال از کمال عقل و دور اندیشی بعید و بدیع دانسته و عالم کون و ۱۵ فساد از غیر و حوادث خالی نه اگر او درین حدود بماند نباید وقتی رخنه و ثله یابد و انتهاز فرصتی جوید که ماده فتنه و نشوینی گردد و کورکوز می گفت او ماری است که از سلّه جسته است هر که بگیرد او را ست دَعِ الشَّرَّ یَعْبُرُ اَمَّا اَنْ جَمَاعَت حَزَم و احتیاط را بر آن سخن اصرار می نمودند تا کورکوز نیز سخن ایشان قبول کرد و بعلت آنک ۲۰ محاسبات خراسان و مازندران مفروغ نیست نباید منصرفان و عمال وقت استخراج اموال سبب غیبت او چیزی بدو حواله کنند و مال دیوان پای مال شود اجازت مراجعت او خواستند و آن ظالم بی مثال را بی برلیخ بحکم فرمان باز گردانید و با او اظهار سخت و غضب نمی نمود تا چون از جیحون بگذشت امرا و ملوک و اکابر خراسان و عراق باستقبال

(۱) آ: حیفای، ب: حنفای، ز: جسفای، ه: جغتای، ج: حمای، د: ندارد،

أَصْبَحَ وَجْهُ الزَّيْمَانِ مُتَغَلِّبًا * وَصَارَ وَجْهًا قَفَاءً يَا عَجَبًا
 اسْتَخَارَ الرَّأْسُ عَنْ مَرَاتِبِهِ * وَصَارَ مِنْ بَعْدِ عِزِّهِ ذَنْبًا
 وَ أُسْرِجَ الْعَيْبَرُ بَعْدَ ذِلَّتِهِ * سَرَجَ نُورٍ مُكَلَّلًا ذَهَبًا
 كَمْ مِنْ دَعْوَى وَ نَسْلِ فَاسِقَةٍ * لَا يَدْعِي أَكْرَمَ الرِّجَالِ أَبَا
 قَدْ رَأَى الدَّهْرُ وَاسْتَقَامَ لَهُ * فَانْتَسَبَ أَلْمَالُ وَادَّعَى الْحَسَبَا

۵

و با هر ولایتی که مال قرار نهادندی یا مالی رسیدی بختی که بتلانی نویسند بر آن ترتیب بر کاغذ پارها ثبت می کردی تا بوقتی که جمعی از اکابر خراسان وضع دفاتر و محاسبات کردند و برین سیاق تا بوقتی که جتیمور گذشته شد و نوسال قائم مقام او این طایفی بمحضرت بانورفت ۱۰ و بر امضای مصلحتی که بدان موسوم بود بربلغ ستد و بدان مهم مشغول

شد تا چون نوبت بکورکوز رسید بقرار بهمان کار منصوب و بدان مصلحت منسوب بود و چون کورکوز از دهاء و کفاه مشارالیه بود شرف الدین را با او مجال آن نبود که حکمی کند و بی اشارت و امر او دمی زند و بر کسی ظمی کند و بنا واجب بر ضعیفی حملی اندازد پسر جتیمور ۱۵ ادکو تیمور را بر اختیار منصب پدر تحریض می نمود و در خفیه منبیهان بجانب او متواتر داشت و تقریرات کورکوز می نوشت و نهال خلاف را در دل او می کاشت و بظاهر با کورکوز دم موافقت می زد و در عداوت با ادکو f. 128b

تیمور مطابقت می کرد یا زن زن باید بود یا مرد مرد وسوسه او در دل ادکو تیمور جای گرفت تا ایلچی بنعریف احوال کورکوز بمحضرت قان فرستاد و از حضرت پادشاه جهان امیر ارغون را با جمعی نوکران بتخص احوال و استخراج اموال نامزد کردند چون بخراسان رسیدند بر قرار شیوه نفاق می سپرد و در موافقت کورکوز بصورت ملازمت می نمود چون بمحضرت رسیدند بر قاعده پیشین ملازم کورکوز بود و منهی و معلم ادکو تیمور چون در باب کورکوز عاطفت و مرحمت قان می ذول گشت و معاندان مخذول شدند و جماعتی از یاران ادکو تیمور را ضرب الحشبی نیکو بجای آوردند

انعام آن خبر خبر وصول الپجیان برسید کورکوز التزام احتیاط را شخصی بسزوار فرستاد تا مصلحت او در توقف دارند و تعجیل نکنند و فی التَّأخِيرِ آفَتْ و عن علی علیه السلام عَرَفْتُ رَبِّي بِفَتْحِ الْعَزَائِمِ وَ نَقْصِ آلِهِمْ، محمود شاه سزوار دانست که مزاج جهان موافق اندیشه او گشته است و تیغ خلاف از نیام زمان کشیده و خشتگان فتها بیدار شد و بچگان ایام از مادر امان بیزار گشته اعزاز او آغاز نهاد و اکرام او التزام کرد تا چون الپجیان رسیدند و کورکوز را بگرفت باستحضار او الپچی فرستادند و او را بیاورد هنوز باز نرسیده بود که دست بظلم و عدوان گشاده کرد و قصد سراپا^(۱) و جور بر رعایا پیش گرفت، عادة ترضعت ۱۰ بروحها تنزعت^(۲)، و عهود و موافقی را که در ایام خلوت و لیالی محنت با حضرت عزت و جلالت بسته بود نقض کرد قال الله تعالی فَمِنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ آنچ در وقت گنجد و توانست از مصادره و مطالبه بجای آورد و در مصاحبت الپجیان متوجه حضرت گشت چون باردوی الخ ایف^(۳) رسید خواست تا در یارغو با کورکوز سخنی گوید و مجادله زند چنان کعبتین او را باز مالید که زفانش در ششدر کلالت و روانش در حجاب دهشت و خجالت ماند از امرا یکی روی بدو نهاد و گفت که کورکوز را سبب زلتی و عثرتی که ازو روایت کرده اند این حادثه پیش آمد نه بکفایت تو درین واقعه افتاد اعتذار بحال تو از تقار بصلاح کار

(۱) گویا مقصود مصنف از این کلمه سرّاه است جمع سرّی یعنی نجبا و اشراف قوم ولی استعمال سراپا در این معنی درست نیست چه سراپا جمع سرّیه است بمعنی زن نجبیه و شریفه یا بمعنی دهنه از لشکر، (۲) گویا این عبارت از امثال مستعده ملحونه مولدین است و ترضع از باب تنعل در لغت ظاهراً نیامده است و همچنین تنزع بمعنی گندن یا کنه شدن که در اینجا مقصود است مسموع نیست بلکه تنزع بمعنی آرزو کردن و کنیدن میل انسان است بسوی چیزی، و بنا برین معلوم نیست ترضعت و تنزعت در این مثل مصنوعی بصیغه معلوم است یا مجهول، (۳) آ: الخ ایف، ب: الخ ام، ه: ز: الخ اف، ج ندارد،

کورکوز رفتند کسی بدو التفات نمی نمود و او يك سواره كآحاد الناس اختلافی و شد آمدی می کرد و ترددی می نمود،

إِنَّ الْوَزِيرَ هُوَ الَّذِي * يُنْصَى (۱) وَزِيرًا عِنْدَ عَزَلَةٍ

إِنْ غَابَ سُلْطَانُ الْوَلَا * يَتَّعَدَ فِي سُلْطَانٍ فَضْلَةٍ

f. 129n تا چون بطوس رسیدند کورکوز با ارکان حضرت در وقت مقام اردو

تقریر کرده بود که او را موقوف کند و تخصّص اجرام او بجای آرند او را گرفت و دو شاخ نهاد بعد از اقرار و اعتراف او باعلام آن ایلچی بحضرت روان کرد چون بمیان راه رسید حالت حادثه قان واقع گشته بود و راهها بسته و درهای فساد گشاده ایلچی هم از راه باز گشت و با نزدیک کورکوز آمد شرف الدین را برقرار محبوس می داشتند و هر یکچندی بمکی می سپرد

و در آن وقت که او را بند نهادند و بولهب وار در بند بلا و عذاب افتاد حمالة المحطب یعنی جنت او بانهای حال او ایلچیان بحضرت پادشاه زادگان فرستاد بعضی را در راه بگرفتند و بمقصد نرسیدند از آنجملت يك کس بحضرت الخ ایف (۲) رسید و اتفاق چنان افتاد که در آن حالت (۳) باستحضار کورکوز جمعی را از امرا نام زد فرموده بودند مصلحت

او نیز بدان ایلچیان فرمودند چون بطوس رسیدند و در آن حالت (۴) او را بمحمود (۵) شاه سبزوار سپرده بودند که بقتل عقل و کثرت جهل و عدم التفات باوامر و نواهی یزدان و اقدام بر منکرات از اباحت اموال و دمای مسلمانان مشار الیه بود تا او را از دست بردارد تا اگر وقتی دشمنی سخنی گوید پای او گیرند يك تیر دو نخجیر گرفته باشند و يك ندیر دو شیراز میان برداشته اما چون سیلاب محنت اهالی خراسان نگذشته بود و از شراب بلا در کأس ایشان جرعه باقی مانده پیش از

(۱) ب: ز: بنی، و هو محمل ایضا، (۲) آ: الخ ایف، ب: الخ ایف، ه: ز:

الخ ایف، ج: ندارد، (۳-۴) این جمله از آساقط است، (۴) د: بجلال

الدین محمود،

ولایتی تعیین کرد و خلاصهٔ مکتوبات بر آن مشتمل که هیچ کس^(۱) میل و محابا نکند^(۲) و وجوه از متمول مستظهر خواهند چه زری باید زر نه حساب و دفتر لاجرم از هر کس که چیزی داشت آنچ در امکان می آمد حاصل کردند و او بنفس خود در تبریز بایستاد و مصلحت آن پیش گرفت و مالی بر مسلمانان بیش از قوت و طاقت ایشان مستی^(۳) بر شریف و وضع و رئیس و مرؤوس و متمول و مفلس و مصلح و منسد و شیخ و جوان حکم کرد و جمعی از بی دینان دون بر سر هریک موکل گماشت تا سران سرآهرا در پای خواری می آوردند و جمعی از عباد الله الصالحین که بیگانگان دین از مؤن و عوارضات ایشان را معاف و مسلم داشته اند و بنظر احترام و اکرام می نگرند بر سیل نصیحت و تنبیه اورا وعظی گفتند و ارباب شهر را عموماً و خویش را خصوصاً از نخبه کلمات نظری^(۴) خواستند باز آنک مورد ایشان را با اذلال و اهانت تلقی کرد و سخن حق بگوش کر مادر زاد استماع نمود

تَلْقَاهُمْ يَوْمَهُ مُكْفَهَرٍ * كَأَنَّ عَلَيْهِ آرْزَاقَ الْعِبَادِ^(۵)

۱۰ آنچ بریشان حکم کرده بود مضاعف کرد و بر آن اصرار نمود قال الله تبارك و تعالی حکایه عن نوح علیه السلام وَ إِنِّي كَلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لَتَنْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَ اسْتَعْشَوْا ثِيَابَهُمْ وَ أَصْرُوا وَ اسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا و بسیار آن بود که جمعی از بیوه زنان و یتای که در شرع یزدانی بریشان حرجی نیست و در یاسای چنگر خانی تکلیفی نه بالتاس نظری^(۶) نزدیک او آمدندی زبان بغش و شتم بگشادی و راه مواسه^(۷) و مسامحت بسته کردی و دست رد بر پیشانی هریک نهادی تا خائباً خاسراً باز

(۱) ب (باصلاح جدید) د: هیچ کس را، (۲) ب د: نکند، (۳) رجوع بص

۲۷۴ ح ۶، (۴) النَّظَرُ الْإِحْسَانُ وَ الرَّحْمَةُ وَ الْعَطْفُ (اللَّسَان)، (۵) عزاه فی

الحجاسة الی امرأة بدون سیمیه فائلتها، و فیها «تَلْقَاهُمْ» مکان تَلْقَاهُمْ، انظر شرح

الحجاسة للتبریزی طبع بولاق ج ۴ ص ۵۷، (۶) آ: مواسا،

نزدیکترست چه اگر او ازین سخن خلاص یابد تو مرد میدان او نیستی چون از آنجا روان شدند و نزدیک توراکینا خاتون رسید بواسطه کینه قدیم که با او در سینه داشت کار او را مهمل ماند و مصالح او مختل گذاشت و با امیر ارغون عنایتی بی شمار و اهتمام بسیار داشت^(۱) کار او^{f. 129b} و^(۲) بواسطه امیر ارغون ساخته شد و مثال ستد و چهار هزار بالش زر تفریر کرد که بقایای خراسان و مازندران است و تحصیل آنرا متقبل شد و بدین سبب در خدمت امیر ارغون بازگشت و چون بخراسان رسید تمامت مصالح پیش گرفت،

غَلَبَ الزَّمَانُ بِجِدَّتِهِ قَسَمًا بِهِ * وَكَبَا الزَّمَانُ لَوَجْهِهِ وَالتَّكَلُّلِ^(۳)
 ۱. و امیر ارغون نیز مهمات با او گذاشت چون بدهستان رسید از طرف بانو بطلب او آمدند بواسطه اهتمام و اعتبار امیر ارغون و علت قبول بقایا از آن ورطه نیز بعدما که چند گاه او را یارگو کردند چون خصمی در مقابل نبود خلاص یافت، در آن وقت که او باز رسید امیر ارغون بتبریز رسید بود او نیز عنان باز نکشید تا بخدمت او پیوست و تا ۱۰ کورکوز در ربنه حیاة باقی بود بر زیادتی اقدام نمی توانست کرد چون خبر واقعه او بشنید آنچه همت بلید^(۴) و طویت بلید^(۵) او اقتضای آن می نمود و جبلت او بر آن مجبول بود و نهاد او بر آن مشمول از اثرات نوایر ظلم و هیجان غدر ابتدا کرد ع، وَكُلُّ إِنَاءٍ بِالَّذِي فِيهِ يَرُسَخُ، قبول مالی را که ملتمز شده بود و عشر عشیر آن بوجه معامله بر هیچ موضعی باقی نماند بمصادره و مطالبه آغاز نهاد و محصلان بتمامت ممالك مسمی^(۶) بر هر

(۱) یعنی توراکینا خاتون، (۲) یعنی کار شرف الدین، (۳) من ابیات لابی محمد البزیدی مذکوره فی الحماسة، انظر شرح الحماسة للخطیب التبریزی طبع بولاق ج ۴ ص ۵۷، (۴) کذا فی هـ، ز، آ: لید، ب: بلید، ج: بلید، د: بلید، (۵) کذا فی هـ، آ: ب: بلید، ز: تلید، ج: د: ندارند، (۶) گویا مراد از مسمی مال مقرر یا مالیات اجباری و نحو ذلك باید باشد و بعد ازین مکرر این کلمه را در همین معنی استعمال خواهد کرد،

آن بود^(۱) که اولاد خود را در بند رهن می کردند و قوی خود می فروختند شخصی بود که در حالت نزع محقری بدو حوالت رفته بود چون جان تسلیم کرد و تجهیز او کردند محصل بمطالبه مال باز آمد چیزی دیگر نبود کفن او بستند و متوفی را همچنان بگذاشتند فوجی از ضعفا و مساکین از غایت عجز و بیچارگی که چاره دیگر ندیدند روی بصومعه شیخ الاسلام زبده الأنام جمال الملة و الدین المجلی^(۲) من الله تعالی علی كافة المسلمين بامتناد ظله نهادند بر امید آنک این شقی را پندی دهد بعد از تکرار اشارت کرد و بر لفظ مبارک براند که ظلمات ظلم پیش دل ظلمانی او که عبارت از آن فیهی کأنحجاره أو أشد قسوة است حجابی گشته است و انوار سعادت و ایمان از آنجا منقطع شد نصیحت را در آن چندان اثر نتواند^(۳) بود که باران را بر سنگ خاره اما دل فارغ باید داشت که تیر اندازان سحرگاهی از شست دعا ناوکی بر هدف حیوة او زده اند که زخم آن ظاهر نیست،

إِذَا كَانَ نَبْضُ السَّهْمِ مِنْ بَاطِنِ الْحَشَا * فَكَيْفَ تَجُنُّ الْمَرْءُ مِنْهُ دُرُوعُ^(۴)
 اما تا من نیز درین واقعه باشم موافقت نموده باشم و درین ظلم شریک گشته از اداری که سال بسال از دیوان عزیز لا زال عزیزا می رسد پنج دینار باقیست و بیرون از آن از حطام دنیا در اندرون و بیرون خانه چیزی ذخیره نماند^(۵) فرمود تا ندیشان دادند، چون هرچ دست داد

(۱) بَ ج د ه ز: بودند، (۲) د: الحلی، ج: الحبی (۱)، (۳) ب (باصلاح

جدید) ه: تواند، (۴) من ابیات لأبی الفوثن بن خربیر المنبجی (المنبجی؟) بصف الحشی

اوردها التعالی فی القسم الثانی من تبتة البتیمة فی محاسن اشعار اهل العراق، وقوله

وَحْيِي حَمْنِي الْيَوْمَ حَتَّى كَانَتْهَا * شُقُوقُ جُفُونِي فِي الْأَصْفَاءِ صُدُوعُ
 تَهْبُ شَيْئًا ثُمَّ تُعْقِبُ صَائِفًا * أَمَا لِيَنَّكَ أَلْمُنْكَرَاتِ رَيْبُ
 أَدْتَرُ عَنْهَا بِالْحَشَا تَعْلَلًا * وَلَيْسَ لَهَا عَمَّا تُرِيدُ رُجُوعُ

إِذَا كَانَ نَبْضُ السَّهْمِ الْبَيْتِ، (۵) افزود: شمارا بدم تا تحفیی در موی

شما باشد،

گشتندی امیر ارغون فرمودی تا از خزانه خاصه او آن مقدار را که مؤاخذ می‌کردندی بدادندی و در شهر نفیر عورات و زفیر ایلام و تضرع مصلمان f. 130a و ناله مفسدان و استغاثت مظلومان و نفرین درویشان بآسمان می‌رسید در هر گوشه شکنجه و در هر خانه بیگانه و در هر منزلی موگلی نه خوف خالق وازع نه ملامت و شرم از خلاق رادع و درین حالت سید مجتبی‌راست نعمه الله بر حتمه

زنهار بنام و ننگ باید کوشید * وین بار بنام و ننگ باید کوشید

زنهار نمی‌دهند و زر میخواهند * ناچار بنام و ننگ باید کوشید (۱)

چون صحن تبریز پاک بُرفت از آنجا بشهر قزوین رفت که شهر موحدان ۱۰ و ثغر اسلام است وصول او در ماه رمضان سنه اثنین و اربعین و ستایه بود در کوشک ملک نزول کرد اکابر و معارف را حاضر کردند و مستی (۲) بر هر کس مالی تعیین کرد ایشان را بر بام کوشک باز داشت بی زاد و آب و بوقت افطار بیرون نگذاشت و رخصت آنک بنزدیک ایشان طعای برند نداد و محله محله را جدا جدا محصلان نامزد کرد و ۱۵ طایفه دونان را که جهت دو نان صد کس را بر آتش نهند بریشان گماشت تا آب روی هر صاحب مروقی بر خاک مذلت ریخت و عرض و مال را بر باد داد و تکلیف ما لایطاق را بر صغیر و کبیر ایشان بتقدیم می‌رسانید از عقوبت شکنجه و مثله ناله و تضرع مسکینان (۳) و آه دود آسای خلفان (۴) بآسمان می‌رسید نه برادر غم برادری توانست خورد اگر چه ۲۰ بر آذرش می‌دید و نه پدر کار پسر را می‌توانست ساخت نه خویش فرا خویش می‌رسید و گر همه خوش می‌ریختند بوم یفرّ الهمره من اخیه و اُمیه و آیه در آن چند روز که او آنجا مقام داشت مشاهده می‌رفت و چند کس

(۱) این رباعی در سخافت و بشاعت نظیر ندارد، (۲) رجوع بص ۲۷۴ ح ۶،

(۳-۴) کذا فی بده، آ: و آه درویشان و خلفان، ز: و آه و دود ابنای خلق، ج: و آه درویشان،

چون باستو^(۱) رسید بتزدیک مشهد نزول کرد خادم آن مشهد بتزدیک امیر ارغون رفت اورا صدقه فرمود و جهت عمارت و زراعت دراز دنبال^(۲) پروانه^(۳) چون پروانه بدین چیز بی خبر از کار و غافل از آفریدگار رسید فرمود تا خادم را مشتی چند بر بناگوش نیکو بر کار کردند چنانکه مدهوش بینداد و یکباره بی خبر یکماه از نوروز گذشته بود چهار پایان را در غلها سرگشاده کرد، تا بحد طوس رسید رنجوری که مبدأ آن از تبریز بود زیادت شد و او بتکلف خویشتر را بر پای و داشت،

وَجَلَدَ لِلشَّامِيِّينَ اُرْبَعًا * اَتَى لِرَبِّ الدَّهْرِ لَا اَنْضَعُضُ^(۴)
و ملك الموت دندان اجل نیز کرده بزبان قضا و گفت که
وَ اِذَا اَلْهِنَةُ اَنْشَبَتْ اَطْفَارَهَا * اَلْقَيْتَ كُلَّ نَيْمَةٍ لَا تَنْفَعُ^(۴)

تا عاقبت قوت نفس ساقط شد و دست علت قوتی از پای در آمد سر بر بالین نهاد و بچشم راست اعی شد

خوردی چو پیاله خون بی جرمان^(۵) * آمد که آن کاسه گردانی^(۶)
و باز آنکه پهلوی بر بستر و فراش مرگ داشت پنبه غفلت از گوش بر نمی کشید و شکم حرص سیر نمی گشت و دائماً دهان گشاده و زبان بکام باز نهاده که فلان چندان و بهمان چندین بدهد و همچنین نوبت بمنعلقان و خواص او رسید و آهنگ مکسوبات جفت خود کرد و برو نیز ده هزار دینار^(۷) حکم چون رنج برو مستولی گشت چنانکه اطبا از معالجه آن عاجز شدند و او نیز در اندرون صولات ملك الموت بشناخت و

(۱) کذا فی آدّه ز، ب باصلاح جدید: بامتور، ج: بایورد، - رجوع بیافوت

در «اُستو» (۲) دراز دنبال بمعنی گاو و گاو میش است (برهان)،

(۳) ب (تبصیح جدید): پروانه داد، (۴) البیتان من قصیده مشهوره لابی

ذوئب الهمذانی برئی بها اولاده، انظر خزائن الادب لعبد القادر البغدادی طبع بولاق ج ۱ ص ۲۰۲، و شرح شواهد المغنی للسیوطی طبع مصر ص ۹۲، (۵) ب: بی جرمان را،

ز: مردم نفسی، (۶) ز: کاسه گردان کردی، (۷) ج: درم،

بستند پای برگرفت تا بری رسید شیوه مذمومه را که در اموال مسلمانان
 خاصیت محموده داشت ^{f. 130b} (۱) التزام کرد عورات را سافرات الوجوه و رجال را
 حافیات (۲) الأرجل از خانها بیرون می آورد و مال می گرفت و از مواضع
 دیگر چون اصفهان و قم و کاشان و همدان و غیر آن محصلان باز رسیدند
 و وجوهات آوردند فرمود تا در مسجد جامع جمع کردند و چهار پای
 در اندرون مسجد راندند روز حرکت پوشش تمام نبود فرشهای مسجد
 بنس خود بر سر بایستاد تا پوشش بارها کردند، و از آنجا کوچ کرد و
 در مقدمه کس فرستاد و مالی بر ارباب دامغان حکم کرد بیش از طاقت
 ایشان محصلان چون آنجا رسیدند زنان و مردان را بسینه و پای می آویختند
 تا کار بجز و اضطرار رسید بملاحه توسل جستند و دامغان بدیشان
 دادند و ملاحه بدامغان آمدند و جمعی را بکشتند و اکثر آن را بقلعه
 گرگدکوه بردند و آب بر حصار بستند و باره آنرا با کوچه یکسان کردند
 و غله کشتند و همچنین دیه و خانها را ویران کرد، و آمل و استراباد و
 کبود جامه هم برین منوال بود، و محمود شاه را بتحصیل اسفراین و جوین
 و جاجرم و جورید (۳) و آنچه تعلق بملك نظام الدین داشت فرستاد از راه
 نعصب اهل شیعه با ارباب سنت و جماعت و مکاشفتی که او را از قدم
 باز با امرای اسفراین بود آتش ظلم چنان افروخت که حجاج آن نوع
 هرگز نکرده بود و بیشتر مردمان را از افلاس بر خاک سیاه نشاند و آب
 روی اکثر ایشان بر بخت و کس بایورد فرستاد تا ملك اختیار الدین را
 بگرفتند و با او خود بر سری (۴) قصد سر داشت تا بمال خود چه رسد،

(۱) یعنی خاصیت مُسَهِّل داشت، و محموده سفونیاست که داروی مُسَهِّل است
 معروف، (۲) کذا فی آب ج د ز، ه: حافیه، و ظاهر نحه ه است و بهتر از
 آن «حفا» است، و حافیات درصفت رجال در هر صورت خطاست، (۳) آ:
 جورید، ب: حورید، ز: حوربذ، ج: جورند، د: خورند، - رجوع بیافوت،
 (۴) کذا فی آ ج ه ز (بر سِری ؟)، ب تبصیح جدید: بر ملا، د ندارد،

دست تَنَال^(۱) مردمان پای بسته عزلت و انزوا بود اورا بر کشید و اِنَّ
الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ چون در پی او حالت او واقع شد^(۲)
هرکس از اهل عصر درین باب نظمی تلفیق داده اند، یکی راست از
آن طایفه

بَا لَهْفَ عَلٰی قَوْتِ شِمَالِ^(۳) الدِّینِ * کَانَتْ یَبْقَائِهِ مَعَالِی الدِّینِ
بِالْجَصِّ عَلٰی مَرْقَدِهِ قَدْ کَتَبُوا * هَذَا عَمَلُ الصَّدْرِ جَمَالِ الدِّینِ
و در تبریز شاعر است اورا زجاجی^(۴) گویند این قطعه گفته است

ای مبارک قدم جمال علی * عالی گشت شادمان از تو
تا بطوشش برفتی اندر پی * عاقبت هم نبرد جان از تو
می نیاید برون ز هیبت تو * صاحباً صاحب الزمان از تو
بهزیمت برفت از تبریز * مدبراً خواجه جهان از تو
هیچ مخلوق از تو جان نبرد * گر گریزد باسمان از تو
و دیگری راست از اهل روزگار

لَقَدْ مَاتَ مِنْ اَحْبَا رُسُومًا ذَمِیْمَةً * مِنْ الظُّلْمِ وَ اسْتَعَصَى عَلٰی اللّٰهِ مَارِدًا
اَنَا^(۵) نَعِی^(۶) حِینَ کَانَ نَعِیْهُ * عَلٰی الْکِبِدِ الْحَرِّی اَرَسَق^(۷) بَارِدًا
فَبَا سَادَتِی عِشْتُمْ یَحْیَرُ تَنَاشَدُوا * سَأَلْتُ بِرِیْدًا عَنْ خُرَاسَانَ وَارِدًا^(۸)

(۱) ج: نَفَاک، آ: ماک،^(۲) یعنی چون پس از نصب جمال الدین شرف
الدین فوت شد، (۳) ب: مال، آج د: مال، ه: ز: جمال، - نصیح قیاسی،
(۴) ا: رجاسی، ب: زجاجی، ه: زجاجی، د: حاجی، ج: ندارد،
(۵) نصیح قیاسی، - آج د: اناه، ه: اناه، ب: اناه، (۶) نَعِی بر وزن
فعلیل مرادف نَعِی است بر وزن ظی یعنی خبر مرگ کی، (۷) کذا فی آج،
د: اوبرق، ب: ز: اریق، ه: اریر، - نصیح این کلمه بهیچوجه میسر نشد،
(۸) تضمین مصراع اول است از دو بیت مشهور که صاحب ابن عبّاد بعد از وفات
ابو بکر خوارزمی گفته است وها:

سَأَلْتُ بِرِیْدًا عَنْ خُرَاسَانَ وَارِدًا * اَمَاتَ خُوَارَزْمِیُّکُمْ فِیْلِ لِی نَعَمَ
فَفُتِلْتُ اَکْتُبُهَا بِالْجَصِّ مِنْ قَوْتِ قَبْرِی * اَلَا لَکِنَّ الرَّحْمٰنُ مِنْ کَفَرِ النِّعَمِ

دانست که مقاومت با این خصم میسر نخواهد شد جمعی را بخواستند و
 f. 131a وصیت کرد و بامیر ارغون پیغام فرستاد که کار بجان رسید و از دست
 درمان در گذشت هر مصلحتی را که قاعد آن مهتد کرده‌ام و مالی را ^(۱) که
 پای آن بهر کس باز بسته ^(۱) اگر سر موئی از آن بگردد و نقصان بدان
 راه یابد اساس امور اختلال پذیرد و جماعتی را که کنگاج رفته است که
 از دست برگیرند بریشان نیز بهیچ نوع ایضا جایز ندارد، پیغام او هنوز
 بامیر ارغون نرسیده بود که او الی نار الله و سفره شتافته بود امیر ارغون
 تمامت اموال را که او تفریر کرده بود ترك کرد و محبوسان را از بند
 خلاص داد و کلی خلائی مرگ او را راحتی شگرف دیدند و ذهاب
 ۱۰. بلای ایاب او را قدم حسنات روزگار دانستند قال الله تعالى و مَا
 يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذَبٌ فَرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَ هَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ سبحان الله
 بخلق ما یشاء بقدرته از يك موضع شخصی را مثل این مذکور در وجود
 آرد و نشانه لعاین بندگان کند و دیگری را مثل صاحب یلواج محمود قبله
 آمال ^(۲) و مقاصد آفریدگان گرداند فوری بدان بلا مبتلی گرداند و
 ۱۵ جمعی را بدین نعمت منت نهد،

قَدْ يَبْعُدُ الشَّيْءُ مِنْ شَيْءٍ يُشَابِهُهُ * إِنَّ السَّمَاءَ نَضِيرُ الْهَمَاءِ فِي الزَّرَقِ ^(۳)
 و در آن وقت که آن شقی در تبریز بود جمال الدین علی نفرشی که یکبست
 از اکابر عراق که جمعی معارضان او سبب حسد یا از روی حقیقت او را
 بشاکت قدم موسوم کرده‌اند بدو متصل شد و در افعال و اعمال او
 ۲۰ معاون گشت و سبب تعاون و نظاهر او بر اثم و عدوان بعدما که از

(۱-۱) کذا فی آ، ب ج ه: که با هر کس پای باز بسته، د: که بهر کس باز بسته،
 ز: که بر هر کس باز داشته، (۲) آ: امان، (۳) عزاء الثعلبی فی القسم الأول
 من تسمیة الیتیم فی محاسن اهل الشام و الجزيرة (ورق ۵۰۷a من نسخة باريس) الی ابی
 الضیاء الحُمَی و فی القسم الثانی فی محاسن اهل العراق (ورق ۵۲۱b) الی ابی الرّماح
 النضبی، و آورد فی کلا الموصعین «اللون» مکان «الزرق»،

حواشی و اضافات

ص ۱ س ۲، ابن فندق البیهقی، ترجمه حال او مبسوطاً در معجم الأدباء
 یاقوت (طبع مرگلیوث ج ۵ ص ۲۰۸ بعد) مسطور است،
 ص ۱۶ س ۱۷-۲۰، براین اسماء افزوده شود التون ابه (نسوی ص
 ۱۹۶، ۱۹۷) و طرث ابه (ایضاً، ص ۱۹۸)،

ص ۲۱ س ۱۰، طغانشاه، نسخ جهانگشای در این موضع همه «سلطان‌شاه»
 دارند بجای «طغانشاه» و ما قیاساً بدلالی که در حاشیه آن صفحه
 مسطور است متن را «بطغانشاه» تصحیح کردیم بعد از آن در یک
 نسخه بسیار مصحح مضبوطی از جامع التواریخ (Suppl. pers. 1643, f. 134b)
 که در فهرست مطبوع کتابخانه ملی مذکور نیست) دیده شد که در
 این موضع صریحاً «طغانشاه» دارد نه سلطان‌شاه معلوم شد حدس
 راقم سطور صائب بوده است،

ص ۲۰ س ۱۲، ابن بیت از ابو العلاء المعری است در خطاب باهل
 بغداد از قصیده که مطلعش اینست:

نَبِيٌّ مِنَ الْغُرَبَاءِ لَيْسَ عَلَى شَرْعٍ * يُخْبِرُنَا أَنَّ الشُّعُوبَ إِلَى صَدْعٍ
 و این بیت در دیوان ابو العلاء (سِفْط الزَّيْنِد - 3110, f. 111a) (Arabe)

بدین طریق مسطور است:

فِيَسَّ الْبَدِيلُ الشَّامُ مِنْكُمْ وَ أَهْلُهُ * عَلَى أَنَّهُمْ قَوِيٌّ وَ بَيْنَهُمْ رَيْبِي
 ص ۱۴۴ س ۱۵، انّ الکرام للکریم محلّ، در محاضرات راغب اصفهانی
 طبع جدید سنه ۱۲۲۶ ج ۱ ص ۲۷ مسطور است: - «قال
 معاوية لعبد الرحمن بن الحكم انك قد لهجت بالشعر فاياك والتشبيب
 بالنساء فتعر شريفة والهجاء فتهجن كريماً او تثير لثماً و اياك والمدح

کسانی که او را دیده باشند و کردار او دانسته دانند که آنچه تقریر رفت از عادات او انودجی است و وجیزی از وسیطی و جُلی از مفصلی و مختصری از مطوئی و یکی از هزار و اندکی از بسیار و عیاذاً بالله که مطالعان این مسودات که افعال او مشاهده نکرده باشند مقررراً بتجاوز حدی نسبت دهند و بشاعتی که از دناات و خساست منتج باشد موسوم کنند و قال النبی علیه الصلوٰه و السلام الشَّامَةُ لَوْمٌ و اگر ازین ورطه کسی را خلاص امید بودی شامت که هم از قبل لَوْم و ناکسی است لایق نیفتادی،

فَقُلْ لِلشَّامَتِینَ بِنَا أَفِیْقُوا * سَمَلَقِ الشَّامَتُونَ کَمَا لَقِینَا^(۱)

اما مرد موفق در هرچ نظر کند از ضمن آن فائده حاصل کند و ازین حالت تجربه تمام بردارد و بصالحات اعمال گراید و هرچ موجبات نقصان و ماده خسران او خواهد بود در دنیا و دین تحرّز و تصوّن از آن واجب داند تا در اولی نیک نام و در عقبی راست کام باشد ان شاء الله

تعالی

نو چنان زی جو^(۲) بمیری بری
نه چنان زی که بمیری برهند

(حکایت خطّ کاتب نسخه آ)

تمام شد مجلد دوم از تاریخ جهانگشای جوینی حامداً لله
تعالی و مصلياً علی نبيه محمد و آله

(۱) عزاه فی الحجاسة (شرح الحجاسة للتبریزی طبع بولاق ج ۳ ص ۱۱۱) الی الفرزدق، وفی الحجاسة البحرية (طبع لیدن ص ۱۵۴) الی مالک بن عمرو الأسدی، وفی خزائن الأدب للأمام عبد القادر القعدادی الی ذی الأصنع العدوّانی، (۲) کذا فی آ، باقی نسخ: که،

فرض کرده‌اند، و اشاره به جمیع مواضعی که در آن ذکری ازین کلمه شده مورث اطباء و قلیل الفائده است ولی نمونه را بذکر چند عدد از نسخ قدیمه موثوق بها در اینجا اکتفا میکنیم:

اولاً کتاب موسوم بسیره جلال الدین منکبرنی تألیف محمد بن احمد بن علی بن محمد النسوی منشی سلطان جلال الدین که در همه سفرها و غزوات در رکاب او حاضر بوده است، مؤلف این کتاب را در سنه ۶۴۹ یعنی یازده سال بعد از وفات سلطان جلال الدین (۶۲۸) تألیف نموده و یک نسخه نفیسی از آن که ظاهراً مختصر بفرد است و در سنه ۶۶۰ (یا ۶۶۷ بقرات هوداس) استنساخ شد در کتابخانه ملی پاریس محفوظ است^(۱)، کلمه منکبرنی در این نسخه پنج یا شش مرتبه ذکر شده است در صفحات ۲، ۴۶، ۷۷ (دو مرتبه)، ۴۴۵، از اصل نسخه پاریس^(۲) (مطابق صفحات ۲، ۴۵، ۵۵، ۲۴۷ از متن مطبوعی که مسبو هوداس Houdas در سنه ۱۸۹۱ از روی نسخه پاریس بطبع رسانیده است)، و در همه این مواضع در کمال صراحت و وضوح این کلمه «منکبرنی» با نون بضبط فوق نوشته شده است،

ثانیاً خود جهانگشای که مؤلف آن زمان سلطان جلال الدین را در اوایل عمر در یافته بوده و آباء و اجداد وی همه از ملازمان خوارزمشاهی بوده اند و جد وی شمس الدین محمد مستوفی دیوان سلطان جلال الدین بوده است (مقدمه مصحح ج ۱ ص ۱۰۳ و نسوی ص ۱۹۵)، جهانگشای چنانکه در مقدمه مذکور شد در

(۱) بدین نشان 1899 Arabe

(۲) بعکس طریقه معموله در کلیته نسخ خطی در این نسخه صفحات را عدد گذارده اند نه اوراق را اینست که ما در طی حواشی سابقه و آتی همه جا حواله بصفحات این نسخه داده ایم نه اوراق آن،

فهو كسب الأندال .... و ان لم تجد من المدح بدًّا فكن كالملك
المرادى حين مدح فجمع فى المدح بين نفسه و بين الممدوح فقال
احللتُ رحلى فى بنى نُعل * انَّ الكرم للكرم محلّ»

از اینجا معلوم میشود که این جمله مصراعی است از بیتی و نیز
آنکه صواب نسخه ز است که مطابق محاضرات است،

ص ۱۴۸ س ۱، ۲، ۶، سدوستان، این کلمه در بعضی از کتب مسالك
و ممالك عرب مانند اصطخرى ص ۱۷۲، ۱۷۵، ۱۷۹، و مقدسى
ص ۴۷۷، و ابن خرداذبه ص ۵۶ «سدوسان» بدون ناء مسطور
است و ابو الفداء نیز در تقوم البلدان ص ۴۴۸ همین قسم ضبط
میکند: «سدوسان بفتح السين و ضم الدال المهملة و واو ثم سبن
مهملة ثانية مفتوحة و الف و نون مدينة غربي نهر مهران عن ابن
حوقل و هى خصبة كثيره الخير حولها قري و رستاق و هى جليلة
ذات اسواق» ولى مخصوصاً در ابن حوقل که ابو الفدا از آن
نقل میکند (ص ۲۲۷، ۲۳۰، ۲۳۴ از طبع دخویه) همه جا
سدوستان مانند متن اینجا باضافه ناء دارد،

ضبط منكبى،

ص ۱۶۵ س ۱۹، منكبى، هم در ضبط این کلمه و هم در وجه تسمیه و
منهوم آن اختلاف بسیار است، و تا کنون بنظر راقم سطور نرسیده
که جائی این کلمه را صراحةً ضبط کرده باشند ولى در اغلب نسخ
قدیمه فارسى و عربى که این جانب تتبع کرده است غالباً این
کلمه را در کمال وضوح منكبى (بهم و نون و كاف و باء موحده
و راء مهملة و نون و در آخر ياء آخر حروف) نوشته اند، و عمدتاً
اختلاف در حرف ماقبل آخر است که آیا نون است کما عليه
اغلب النسخ یا ناء مثناة فوقیه چنانکه بعضی از مستشرقین اروپا

سنه ۹۷۱ نیز این کلمه را قطعاً منکبرنی با نون میخواند است و در وجه
تسمیه آن گوید^(۱): «سلطان جلال الدین بن سلطان قطب الدین
محمد چون خالی بریننی داشت بمنکبرنی اشتها یافت» یعنی چون
مینگ بترکی بمعنی خال و بورون بمعنی بینی است، و این وجه تسمیه
هرچند بنظر بعید می نماید چه ظاهراً منکبرنی نام اصلی سلطان
جلال الدین بوده است نه لقب او ولی در هر صورت میرساند
که مؤرخ مذکور این کلمه را منکبرنی با نون تلفظ میکرده است،

علاوه بر قرائن مذکوره بسیاری از مستشرقین اروپا نیز این
کلمه را منکبرنی با نون خوانده اند، از جمله فاضل مأسوف علیه کاتریمز
Quatremère در ترجمه حال عظاملك جوبنی مؤلف جهانگشای در
«کنوز مشرقیه» (Mines de l'Orient) سنه ۱۸۰۹ ص ۲۲۰ آنرا منکبرنی
Mankbernyp (کذا^(۱)) خوانده است و بدون شك حرف p در آخر
کلمه سهو مطبعی است، دیگر الیوت Elliot در تاریخ هند که بزبان
انگلیسی تألیف نموده است^(۲) ج ۲ ص ۵۴۹ آنرا منکبرنی Mankburni
خوانده است، دیگر فاضل مأسوف علیه ریو Rieu در فهرست
نسخ فارسی موزه بریطانیه ج ۱ ص ۱۶۱^a: منکبرنی Mangburni
دیگر راورتی Raverty در ترجمه طبقات ناصری بانگلیسی (فهرست
اسماء الرجال ص ۵۱): منکبرنی Mang-Barni

ادوارد توماس Edward Thomas سکه شناس انگلیسی مقاله
بعنوان «مسکوکات ملوک غزنه» در روزنامه انجمن همیونی آسیائی
سال ۱۸۴۸ ص ۲۶۷-۲۸۶ منتشر نموده است^(۳) و در آنجا در

(۱) تاریخ جهان آرا نسخه موزه بریطانیه Or. 141, f. 100b

(۲) Sir H. M. Elliot, *History of India*, London, 1867-1872, vol. II, p. 549.

(۳) Edward Thomas, *On the coins of the Kings of Ghazni*, Journal of the Royal Asiatic Society, 1848, pp. 267-386.

حدود سنه ۶۵۰-۶۵۸ یعنی بیست الی سی سال بعد از وفات سلطان جلال الدین (۶۲۸) تألیف شد و يك نسخه معتبر قدیمی از آن (نسخه آ) که در سنه ۶۸۹ استنساخ شد در کتابخانه ملی پاریس موجود و اساس طبع این کتاب است، این کلمه گویا فقط يك مرتبه در جهانگشای یش ذکر نشد (ج ۲ ص ۱۶۵ س ۱۹) و چنانکه در حاشیه آنجا متعرض شدیم در نسخه مذکوره این کلمه در کمال وضوح «منکبری» با نون بضبط فوق مسطور است،

ثالثاً در معجم البلدان یا قوت که در حدود سنه ۶۲۱-۶۲۴ یعنی در حیات سلطان جلال الدین تألیف شد دو مرتبه ظاهراً ذکری از این کلمه شده است یکی در ذیل «اذریجان» و دیگر در ذیل «تفلیس» و در هر دو موضع در طبع و ووستنیفیکد «منکبری» با نون بضبط مذکور چاپ شده است با نسخه بدلهای منکری، منکرفی و غیره، و بدبختانه نسخه قدیمی از این کتاب در محل دسترس راقم سطور نیست،

رابعاً در طبقات ناصری که در سنه ۶۵۸ تألیف شد این کلمه بیشتر از ده مرتبه ذکر شده است و در اغلب نسخ قدیمه آن کتاب در لندن و پاریس که این جانب نتج نموده همه جا «منکبری» با نون بضبط مذکور نوشته شده است،

خامساً در کتاب مسالك الأبصار فی ممالك الأمصار لابن فضل الله الدمشقی المتوفی سنه ۷۴۹ در ج ۲۲ از نسخه کتابخانه ملی پاریس^(۱) که ظاهراً در حیات مصنف استنساخ شده در ورق ۷۷ در کمال وضوح این کلمه «منکبری» با نون بضبط مذکور مسطور است،

سادساً قاضی احمد غفاری صاحب تاریخ جهان آرا مؤلف در

(۱) Arabe 2328.

استنباط نمود که اولاً منکبرنی در بعضی از مالک از جمله القاب ترکی بوده است که برجال معتبر داده میشد است، ثانیاً آنکه منکبرنی در ترکی شاید معادل «هزار مرده» بفارسی^(۱) یا چیزی قریب بدان بوده است یعنی شاید مفهوم «هزار» در معنی این کلمه مندرج بوده است (مینگ بترکی بمعنی عدد هزار است)، و شاید بهمین مناسبت است که بعضی را در ایران شنیدم که نام این سلطان را «مینکیرلی» با لام میخوانند و میگویند چون سلطان جلال الدین هزار و یک جنگ کرد بدین نام معروف شد (مینگ = هزار، یر = یک، لی = علامت نسبت)، و بدیهی است که این قراءت و این وجه نسیمه بکلی باطل و مصنوعی است،

و عجب آن است که در تاریخ ابن الأثیر و تاریخ کبیر جامع التواریخ رشید الدین فضل الله (نا آنجا که راقم سطور توانسته نتایج نماید) اصلاً کلمه «منکبرنی» مذکور نیست و همه جا از این آخرین خوارزمیه «بسلطان جلال الدین» فقط تعبیر کرده اند لاغیر با آنکه ابن الأثیر خود معاصر وی بوده و تاریخ او ختم میشود بسنه ۶۲۸ یعنی بهمان سنه وفات سلطان جلال الدین، و رشید الدین نیز متفارب العصر با وی بوده و وسایلی که برای کسب اطلاعات و جمع اسناد بدست داشته برای کمتر کسی میسر بوده است، و علت این تغافل را ظاهراً همان مشکوکیّت قراءت نام وی باید فرض کرد و الاً محمل دیگر نمیتوان برای آن تصور نمود،^(۲)

اما کسانی که این کلمه را منکبرنی با ناء مثناة فوقیه خوانده اند عموماً این کلمه را مرکب از «مونکو» که بمغولی بمعنی ابدی و جاوید است یعنی خدا و از «برنی» ماضی از فعل بیرمالک (یعنی دادن بترکی) گرفته اند پس معنی ترکیبی منکبرنی بنا برین «خدا داد» میشود،

(۱) لقب «هزار مرد» گویا از قدیم مابین ایرانیان معمول بوده است، رجوع کنید بکامل المبرّد طبع اسلامبول ص ۲۴۵: «فاطمه بنت عمر بن حفص هزار مرد»،
(۲) رجوع کنید به ص ۲۰۸-۲۰۹ ح،

ص ۴۸۳-۴۸۴ سه عدد از مسکوکات سلطان جلال الدین را که در موزه دیوان هند India House محفوظ است شرح میدهد (مسکوکات شماره ۱۷، ۱۸، ۱۹، از ذیل Supplement مقاله مذکوره) و ما بین این سه مسکوک فقط سکه شماره ۱۷ که تماس گوید منحصر بفرد است حاوی نام و لقب سلطان جلال الدین است توأم با نام الناصر لدین الله خلیفه عباسی معاصر و آنرا تماس اینطور خوانده است:

الناصر لدین الله امیر المؤمنین

جلال الدنیا و الدین منکبرین بن السلطان

و چنانکه ملاحظه میشود تماس این کلمه را منکبرین بتقدیم یا به بر نون خوانده است نه بر عکس یعنی منکبری چنانکه مشهور است، و بدبختانه مؤلف عکس فتوگرافی این مسکوک را در ضمن عکسهای مسکوکاتی که در آخرین مقاله ملحق کرده است بدست نمیدهد تا درست معلوم شود که آیا حقیقه نام وی در سکه «منکبرین» است یا آنکه تماس بخیال خود آنرا اینطور خوانده است، اما نقش دو مسکوک دیگر یعنی شماره ۱۸ و ۱۹ فقط اینست: «السلطان الأعظم جلال الدنیا و الدین» بدون اسم منکبری،

صاحب طبقات ناصری (طبع کلکته ص ۲۴۴) در ترجمه حال ملک کبیر خان اباز معزی معروف بهزار مرده از مالیک سلاطین شمسیه هندوستان گوید: - «چون سلطان سعید [شمس الدین التمش] بلاد ملتان را در سنه خمس و عشرين و ستمایه در ضبط آورد شهر و حصار ملتان و قصبات اطراف و نواحی آنرا بملك عز الدین کبیر خان اباز داد و اورا بایالت آن خطه نصب فرمود و اورا بلقب کبیر خان منکبری^(۱) مشرف کرد و اگرچه در میان خلق اباز هزار مرده گفتندی ولیکن کبیر خان منکبری^(۱) معروف شد»، و از این عبارت طبقات ناصری میتوان

(۱) کذا واضحا فی غالب النسخ، و در متن مطبوع: منکبری، با نسخه بدلهای منکبری و منکبری،

قراءت این کلمه بطور قطع و تحقیق ثابت نشده است احتیاط در این است که متابعت اغلیت نسخ قدیمه را نموده آنرا منکبری با نون خواند و نوشت و جهل بوجه تسمیه آنرا با احتیاط متابعت اغلیت نسخ بر وجه تسمیه دلچسب مذکور با خطر مخالفت اکثر نسخ معتبره ترجیح داد و الله اعلم بحقیقه الحال، از جمله کسانی (و شاید اولین کسی) که این کلمه را منکبری با ناء مثناة فوقانیه خواندند اند مأسوف علیه دوسون d' Ohsson صاحب تاریخ معروف مغول است در چهار جلد بزبان فرانسه، وی در جلد اول از تاریخ مزبور ص XII و ۱۹۵ این کلمه را منکبری Mangoubirti و Mangou-birti (بحروف عربی و فرانسه) نوشته و آنرا یعنی «خدا داد» فرض کرده مرکب از کلمه مَسْکُوْ بمعنی «جاوید» و بِرْتی بمعنی «داد»^(۱)،

دیگر مأسوف علیه بارون دوسلان de Slane است که در کتاب موسوم «مورخین شرقی حروب صلیبیّه»^(۲) ج ۱ ص ۸۱۹، ۸۲۴ این کلمه را منکبری Mancobirti (بحروف عربی و فرانسه) نوشته و به Deus dedit (خدا داد) تفسیر کرده و گوید آنرا بترکی شرقی مونکو ویردی گویند^(۳)، - و ایضاً همو در فهرست نسخ عربی کتابخانه ملی پاریس^(۴) ص ۳۴۱ در

ج ۱ ص قیو) محفوظه در کتابخانه ملی پاریس (Arabe 1577) ورق ۲۴a که در آنجا این کلمه را منکوبرتی با ناء مثناة فوقانیه و زیادتی واوی بعد از کاف نوشته است ولی بدخترانه این نسخه نویری سفیم و محل اعتماد نیست،

(۱) *Histoire des Mongols depuis Tchinguiz Khan jusqu'à ... Tamerlan*, par le baron d'Ohsson, Amsterdam, 1834-1852, tome I, pages XII et 195: «Djelal-ud-din Mangou-birti»; et en note (page 195): «Ce nom signifie en turc Dieu-donné, de Mangou, l'Eternel et birti ou birdi, donné».

(۲) *Recueil des Historiens des Croisades*, publié par les soins de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, *Historiens Orientaux*, tome I, Paris, 1872, pp. 819, 844.

(۳) *Catalogue des manuscrits arabes*, par le baron de Slane, Paris, 1883-1895, p. 341.

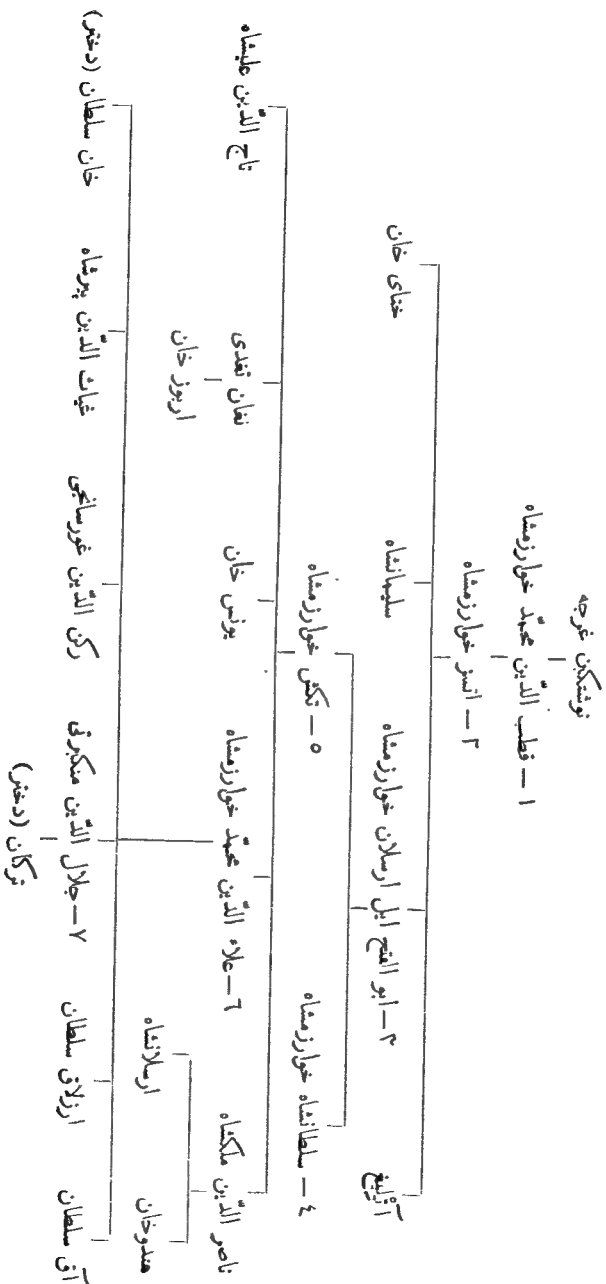

و این توجیه در بدو امر بنظر بسیار مناسب و نزدیک بذهن می آید و نظایر بسیار نیز برای آن میتوان آورد چون خدا و بردی و الله و بردی و تغری بردی و خدا بخش و خدا داد و امثالها ولی عیب عمد آن اینست که این توجیه از قبیل «ثَبَّتَ العَرْشَ ثُمَّ انْقَشَ» میباشد چه اولاً بطریق نقل و سماع یا از روی استناد بنسخ قدیمه موثوق بها باید اثبات نمود که ضبط این کلمه منکبری با تاء مثناة فوقیه است پس از آن بفکر توجیهات برای وجه تسمیه آن افتاد نه آنکه ابتداء و قبل از تحقیق ضبط اصل کلمه يك وجه تسمیه مناسبی در خیال خود تراشید و آنرا نصب العین خود ساخته پس از آن این کلمه را بطریق آن وجه تسمیه خیالی قراءت نمود و فقط محض برای اینکه «مونکو» بغولی بمعنی خداست و «برقی» بترکی بمعنی داد این کلمه را بر خلاف کتابت اغلب نسخ قدیمه عالمها عامداً نون آنرا پتاء تحریف نموده آنرا منکبری خواند و این توجیه را عتفاً بدو چسبانید، و بعبارة اخری توجیهات در خصوص اشتقاق و تفسیر معنی لغوی اَعْلَام باید تابع و فرع ضبط آنها باشد نه برعکس چه بدیهی است که ضبط اسماء اشخاص و اماکن منوط بر سماع است و قیاس و اجتهاد را در آن مداخلتی نیست و مادام که ضبط کلمه بطریق سماع و نقل ثابت نشد باشد خوض در بیان وجه تسمیه آن از قبیل رجم بالغیب و اتباع ظنون و اوهام است و در مورد ما نحن فیه نه آنکه فقط اثبات نشد که منکبری با تاء است بل چنانکه سابق شرح دادیم در اغلب نسخ قدیمه این کلمه منکبری با نون نوشته شده است^(۱)، و بنظر این جانب عجالةً تا از دلائل خارجی

(۱) فقط نسخی که عجالةً راقم سطور دیده است که منکبری با تاء در آن نوشته شده است دو موضع است، یکی تاریخ ابو الفداء نسخه پاریس (Arabe 1508) ورق ۲۸۷ا که منکبری با تاء نوشته است و این نسخه بعضی اوراق آن بخط خود ابو الفداء است و بیشترش بخط دیگری است با تصحیحات ابو الفداء و چند ورقش بخط جدیدتری است که از جمله آنها بدخترانه همین ورقه است که حاوی کلمه منکبری است، — و دیگر یکی از مجلدات تاریخ نویری موسوم بنهایة الأرب فی فنون الأدب (رجوع بمقدمه مصحح

شجره نسب سلاطین خوارزمشاهیه^(۱)

(اسماء سلاطین مسبق بعدد هندی است)

(۱) این شجره که از روی جهانگشای انفاط شده گرچه بالطبیعه ناقص است بعضی جامع جمیع اعضاء خانوادہ خوارزمشاهیه نیست چه غرض موافق استیجاب تمامی اعضاء خانوادہ مذکوره نه بل فقط ذکر سلاطین آن طبقه بوده است ولی باز نسبتہ کاملترین جدولی است در این موضوع

تحت عنوان «سیره جلال الدین منکبرتی» للنسوی باز این کلمه را منکبرتی Mankoubirti (بجروف عربی و فرانسه) نوشته و به Dieu-donné (خدا داده) تفسیر کرده است،

دیگر مسیو هوداس Houdas طابع متن سیره جلال الدین للنسوی و مترجم آن بفرانسه^(۱) این کلمه را هم جا در تضاعیف متن و ترجمه منکبرتی Mankobirti نوشته است و آنرا به Dieu-donné (خدا داده) تفسیر کرده است (ص ۷ از دیباچه)، و خود در ص ۶۱ اقرار میکند که در اصل نسخه وحیده نسوی این کلمه منکبرتی با نون نوشته شده است ولی میگوید نقطه نون بجای خود گذارده نشده است (کذا!)،

دیگر مأسوف علیه شفر Schefer در کتاب «قطعات منتخبه فارسی»^(۲) ج ۲ ص ۱۲۵، ۱۸۹، ۲۵۰ از قسمت فرانسوی این کلمه را Mangouberdy (فقط بجروف فرانسه وبدون تفسیر) نوشته است،

دیگر مسیو بلوش Blochet در حواشی ص ۵۷۶ از متن جامع التواریخ و ص ۶۱ از حواشی که در مقدمه کتاب مذکور افزوده است این کلمه را منککوبرتی و منککوبردی Mönkké-birdi (بجروف عربی و فرانسه) نوشته و به Le ciel éternel l'a créé (خدای جاوید او را آفرید) ترجمه کرده است،

و چنانکه گفتیم جمیع این توجیهات اجتهاد مقابل نصّ و از قبیل اوهام و ظنون است، و تا قراءت این کلمه مشکوک بطور قطع از دلیل خارج معلوم نگردد احتیاط در متابعت اغلیت نسخ قدیمه است،

(۱) *Histoire du sultan Djelal ed-Din Mankobirti, prince de Kharezm*, par Mohamammed en-Nesawi, texte et traduction par O. Houdas, Paris, 1891 et 1895.

(۲) *Chrestomathie Persane*, par Ch. Schefer, Paris, 1885, volume II, pp. 135, 189, 250.

(۳) *Djami el-tévarikh, Histoire des Mongols*, de Fadl Allah Rashid ed-Din, éditée par E. Blochet, Leide, 1911.

احمد، امیر -، از اصحاب امیر ارغون، ۲۵۹،
 احمد بدیلی، شیخ -، ۲۴،
 احمد بن ابی بکر قاج، امیر عماد الدین -، ۱۴،
 احمد بن علی بن خلف الهمذانی، ابو الفرج، ۵۹ ح،
 ابو احمد بن ابی بکر بن حامد، از کتاب سامانیه، ۱۶۹ ح،
 اختیار الدین ایبورد، مَلِک -، ۲۴۴، ۲۴۰، ۲۴۷، ۲۷۸،
 ادیب صابر، ۸،
 ادکو تیمور، پسر جتیمور والی خراسان و مازندران، ۲۴۰-۲۴۶، ۲۴۴،
 ۲۷۰.

اربوز، صاحب جیش گور خان، ۸۸،
 اربوز (اربز) خان بن تغان تغدی بن نکش خوارزمشاه، ۴۹، ۴۲،
 ارزلاق سلطان بن محمد بن نکش خوارزمشاه، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲،
 ارسلانشاه [بن^(۱) ناصر الدین ملکشاه بن نکش خوارزمشاه]، ۴۶،
 ارسلان بن طغرل سلجوقی، سلطان -، ۴۴، ۴۳ ح،
 ارغون، امیر -، حاکم ولایات غربی همچون از جانب مغول (رجوع بمقدمه
 ج ۱ ص ۱۰۵-۱۰۶)، ۲۴۰، ۲۴۹، ۲۴۱-۲۶۲، ۲۷۰، ۲۷۴، ۲۷۶،
 ۲۷۹، ۲۸۰.

اریغ بوکا بن نولی بن چنگیز خان، ۲۵۵، ۲۵۶،
 اسد [بن] عبد الله [مهرانی]، ۱۷۹،
 اسکندر، ۱۸۳،
 اسکندر الثانی، لقب محمد خوارزمشاه، ۷۸،
 اسما، نام زنی، ۲۴۶،
 اسماعیلیه، ۹۶ ح،
 اشرف، مَلِک -، [الملک الأشرف مظفر الدین موسی بن الملک العادل

(۱) بتصریح حبیب السیر در سلطنت نکش و ظاهر جهانگشای ص ۴۶، ۴۹، ۴۰.

فهرست اسماء الرجال

(حرف ح یعنی حاشیه و حرف ظ یعنی ظاهرًا)

- آنبلخ بن انسز خوارزمشاه، ۵،
 آدم ابو البشر، ۱۲۱، ۱۲۷، ۱۹۰، ۲۶۵، ۲۶۶،
 آق سلطان بن محمد خوارزمشاه، ۱۴۱، ۱۴۴،
 آقچه، برادر میانجی، ۴۴،
 آل بویه، ۱۲۱،
 آل عباس، ۹۶، ۱۲۲،
 آل مظفر، ۱۴۵ ح،
 آهو پوش، زاهد -، ۱۰،
 ابراهیم بن عثمان الغزّی الشاعر، ۱۰۵ ح،
 أبرهة بن الصّباح، ۶۵،
 ابلیس، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۹،
 انسز بن قطب الدّین محمد بن نوشتکین غرجه، خوارزمشاه، ۴-۵، ۷،
 ۸، ۱۰-۱۲، ۸۸، ۸۹،
 اجاش مَلِک، خال زاده سلطان جلال الدّین منکبرنی، ۱۴۱،
 ابن الأثیر، صاحب کامل التّواریخ، ۱-۴، ۱۵-۱۸، ۲۱، ۲۲،
 ۲۷، ۴۴، ۴۸، ۴۷، ۴۸، ۵۹، ۶۱، ۶۴، ۶۶، ۶۷، ۶۹، ۷۰،
 ۹۶، ۱۰۸، ۱۴۷، ۱۵۶، ۱۵۸-۱۶۰، ۱۹۲، ۱۹۴، ۲۰۱، ۲۰۸،
 (حَ فی جمیع المواضع)،
 احمد (?)، ص ۲۴ س ۱۶،
 احمد (?)، ص ۱۶۹ س ۲۴،

- امرو القیس، ۱۷۳ ح،
 امیر خان، ۱۴۷، هان امین مَلِک است ظاهراً،
 امیر داد حبشی بن التوناق، ۱ ح، ۴ ح، رجوع نیز بحبشی و دادبک،
 امین الدّین دهستان، ۷۴،
 امین مَلِک (بین مَلِک، امین الدّین مَلِک)، از امراء سلطان جلال الدّین
 منکبرنی و رئیس اترک قنقلی، ۱۴۵، ۱۴۷-۱۴۰، ۱۴۷ ح، ۱۹۲-
 ۱۹۶، رجوع نیز بین مَلِک و مَلِک خان و امیر خان،
 بنی امیّه، ۲۶۵ ح،
 انوری، ۸،
 اونکین، برادر سلطان عثمان پادشاه سمرقند، ۱۲۵،
 اورخان، از امراء سلطان جلال الدّین منکبرنی، ۱۴۰، ۱۴۸، ۱۶۴،
 • ۱۸۸، ۱۸۹،
 اوزبک [بن محمد بن ایلدگز]، اتابک -، از اتابکان اذربایجان،
 ۴۸، ۹۷، ۹۸، ۱۲۱، ۱۵۶، ۱۷۷ ح،
 اوزبک نای، از امراء سلطان جلال الدّین منکبرنی، ۱۴۶،
 اوفلان جربی، ۲۱۲ ح،
 اوکنای قان، پسر سَوم چنگیز خان و جانشین او، ۱۱۷ ح، ۲۱۵ ح،
 ۲۲۲ ح، رجوع نیز بقان،
 اوکی جربی، ۲۱۲ ح،
 اونک خان، ۱۰۰ ح،
 ایبک، رجوع کنید بعز الدّین و قطب الدّین،
 ایبه، جمال الدّین -، ۱۶ ح،
 ایدی قوت، پادشاه اویغور، ۲۲۶،
 ایل ارسلان بن اتسز بن قطب الدّین محمد بن نوشتکین غرجه،
 خوارزمشاه، ابو الفتح -، ۱۲، ۱۴، ۱۵، ۱۷، ۱۸ ح،

سيف الدين ابى بكر بن نجم الدين ايوب بن شاذى بن مروان، از
ملوك آيوبيّه شام و برادر زاده سلطان صلاح الدين معروف، ۱۶۷،
۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۹، ۱۸۱، ۱۸۲،

اشكوس، ۱۷۳،

اصطخرى، صاحب كتاب مسالك الممالك معروف، ۶۷ ح، ۱۹۴ ح،
اصفهدى كبود جامه، ۷۱ (?)، ۸۲، ۸۴، ۲۲۲ (?)، رجوع كنيد نيز
بنصرة الدين كبود جامه،

اصيل روغدى، وزير كوركوز، ۲۲۸-۲۴۰، ۲۴۲،
اعظم ملك، پسر عماد الدين والى بلخ (رجوع بدين كلمه)، ۱۹۵، ۱۹۶،
۱۹۷،

اغراق ملك، ملك اغراق، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۹۲، ۱۹۶، ۱۹۷، رجوع
نيز بسيف الدين اغراق،

اغليك (= اُغَلْ بَكْ - ظ)، اتابك سلیمان شاه بن انسز خوارزمشاه، ۱۴،
اغلش، از ارکان دولت محمد خوارزمشاه، ۱۲۱،

اغول حاجب، ۱۴۱، (رجوع بح ۱)،
اغول غامش، زوجه كيوك خان، ۲۴۹ ح،
اغول ملك، از امراء خوارزمشاهيان، ۲۰۲، (هان اغول حاجب است؟)،
افراسياب، ۸۷، ۸۸، ۱۴۶، ۱۴۹، ۱۸۶،

اقسم، امير -، ۱۷۹،

آكنجى، رجوع بالنجى،

آلتىكين، از ارکان دولت سامانيان، ۱،

الب درك (كنار درك)، ۴۰، ۴۱،

آلب غازى، والى هراة از جانب غوريّه، ۵۴، ۵۵،

التمش (الترمش)، رجوع بشمس الدين التمش،

النجى (آكنجى) بن قنقار، خوارزمشاه، ۲،

- البسوس، ۲۱۴ ح،
 بشامة بن حزن النهشلی، ۲۶۲ ح،
 بشکین گرجی، ۱۸۴ ح،
 بشیر، بجای محمد [بن] بشیر، ۸۵،
 بغرا خان، از قدماء ملوک خانیة ماوراء النهر، ۱۲۲،
 ابو بکر، (خلیفه اول)، ۱۶۰،
 ابو بکر الخوارزمی، ۷۵، ۱۲۹، ۱۴۰، ۲۸۱، (ح فی المواضع)،
 ابو بکر بن سعد [بن زنگی بن مودود]، اناک مظفر الدین -، از
 سلغریان فارس، ۹۷، ۱۵۱، ۱۹۰ ح،
 بلغای، از امراء دولت منکو قآن، ۲۵۴،
 بلکانتکین، از ارکان دولت سلجوقیان، ۱، ۲ ح،
 بلوشه، اِدگار -، (رجوع بفهرست ج ۱)، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۷۰-۱۷۴،
 ۱۸۳-۱۸۵، ۱۸۸، ۲۱۲، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۴۰، ۲۴۲، ۲۵۱،
 ۲۵۵، (ح فی المواضع)،
 بوقا، از امراء مغول، ۲۱۷، ۲۴۵،
 بوقو خان، از امراء سلطان جلال الدین منکبری، ۱۸۵، ۱۸۶،
 بهاء الدین صعلوک، مَلِک -، ۲۲۲-۲۲۴، ۲۲۸، ۲۲۹،
 بهاء الدین محمد کاتب بغدادی، ۲۲، ۲۸،
 بهاء الدین محمد بن علی، جد پدر مصنف، ۲۸،
 بهرامشاه بن شمس الدین التمش، ۶۱ ح،
 بهرامشاه غزنوی، ۴،
 بیژن، ۴۲،
 بیش فلاج، از اتراک اوغور و پسر عم گورگوز، ۲۲۷،
 بیغو (پیغو)، سپهسالار سامانی (?)، ۴۹،
 بیغو خان، سرور قرلغان ماوراء النهر، ۱۴،

ایلچی پهلوان، از امراء سلطان جلال الدین منکبرنی، ۱۵۳، ۱۶۹،
ایلچیکنای، از امراء معتبر مغول که از جانب کیوک خان بنتج ولایات
غربی و قع ملاحه مأمور شد، ۲۴۸، ۲۴۹،

ایلدرك، مَلِكْ -، از امراء سلطان جلال الدین منکبرنی، ۱۳۴،
ایلك [خان]، از قدماء ملوك خانیة ماوراء النهر معاصر غزنویة، ۱۲۲،
ایلك ترکان، از ملوك خانیة ماوراء النهر معاصر قراختائیان، ۸۸،
ایلك ترکان^(۱)، از امراء قراختائیان ماوراء النهر، ۱۵،

ایناخ، رجوع بقتلغ ایناخ،

ایوانی، از رؤساء گرج، ۱۵۹-۱۶۳، ۱۷۶(?)،

ایوانی، از رؤساء گرج غیر ایوانی سابق ظاهرًا، ۱۷۲،

آیوب، بنی -، (سلاطین)، ۱۷۹،

باتو بن توشی بن چنگیز خان، ۲۱۸، ۲۲۲، ۲۲۴، ۲۲۷، ۲۳۰، ۲۳۵،

۲۴۷، ۲۴۸، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۸، ۲۶۰، ۲۷۰، ۲۷۴،

بدر الدین جغر، کونوال سرخس، ۲۹، ۴۰، ۵۸، ۶۴،

براق حاجب، مؤسس سلسله قراختائیان کرمان، ۱۴۹، ۱۶۴، ۲۰۲،

۲۰۵، ۲۰۶، ۲۱۱-۲۱۴،

برزین، از مستشرقین روس و طابع قسمتی از جامع التواریخ در تاریخ

قبایل مغول و چنگیز خان و اجداد او، ۴۴، ۱۳۶-۱۴۰، ۱۴۴،

۱۹۲، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۳۰، ۲۴۲، (ح فی المواضع)،

برکیارق بن ملکشاہ سلجوقی، سلطان -، ۲، ۳ ح،

برون، ادوارد -، از مستشرقین انگلیس (رجوع بفهرست ج ۱)، ۲، ۵،

۹، ۲۳، ۲۷، ۱۴۱، (ح فی المواضع)،

برهان الدین ابو سعید بن فخر الدین عبد العزیز الکوفی، امام -، ۲۳، ۲۵،

^(۱) کذا فی جمیع النسخ، و ظاهرًا صواب «ایلك ترکان» است، رجوع کنید بغلطنامه،

ترکان خاتون، دختر براق حاجب و زوجه قطب الدین سلطان، ۲۱۷ ح،
ترکان خاتون، مادر محمد بن نکش خوارزمشاه، ۳۵ ح، ۷۲، ۸۱، ۹۰،
۱۲۴، ۱۴۱، ۱۹۸-۲۰۰،

نرمتای، از امراء منکو قان، ۲۵۵، ۲۵۸،
نقی الدین، برادر ملک اشرف، ۱۷۹، ۱۸۲،
نکجک (نکاجک)، از امراء مغول که بنعاقب سلطان جلال الدین مأمور
بود، ۱۴۶، ۱۴۸ ح، ۱۹۷،

نکش بن ایل ارسلان بن انسر بن قطب الدین محمد بن نوشتکین غرجه،
خوارزمشاه، سلطان علاء الدین -، ۱، ۱۷-۲۴، ۲۵-۲۷، ۲۹،
۳۲ ح، ۳۶ ح، ۴۸ ح، ۴۴ ح، ۴۶ ح، ۴۷ ح، ۷۲، ۷۵، ۸۹، ۱۲۰،
۱۳۰،

ابو نهم شاعر، ۱۰۸ ح، ۱۵۸ ح،
نمجاج، امیر -، از امراء نکش خوارزمشاه، ۲۹، ۳۰،
ننفوز، ایلچی، ۲۳۰، ۲۴۱، ۲۴۷،
نگوت بن نوشی بن چنگیز خان، ۲۴۷،
نوراکینا خاتون، مادر کیوک خان بن اوکنای قان بن چنگیز خان که
قریب چهار سال بعد از وفات شوهر و قبل از جلوس پسر سلطنت
نمود، ۲۴۱، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۷۴،

نوربای نقشی، ۱۴۴، (رجوع مجلد ۱)،
نوربرگ^(۱)، مستشرق سوئدی و طابع کامل التواریخ لابن الاثیر، ۱، ۲،
۱۵، ۱۷، ۴۸، ۴۸، ۱۵۶، (ح فی المواضع)،
نوشی بن چنگیز خان، ۲۱۸، ۲۲۷،

نوق نغان، ۱۰۱،
نولان جربی، از امراء معتبر مغول، ۲۱۱ (شرح در ح)، ۲۱۲ ح،

(۱) C. J. Tornberg,

بیکی، ۲۵۰، ۲۵۶، رجوع بسرفوقینی بیکی،

پیر شاه، نام سلطان غیاث الدین پسر محمد خوارزمشاه، ۲۰۱، ۲۰۹ ح،
رجوع بغیاث الدین،

نابط شرًا، ۱۴۱ ح،

تاج الدین، ملک خلج، ۱۴۵،

تاج الدین ابلدوز، ۶۳، ۸۵،

تاج الدین خلج، ۵۲، گویا همان تاج الدین ملک خلج است،

تاج الدین زنگی، والی بلخ از جانب غوریّه، ۵۸،

تاج الدین طغان، والی قلعه فارون، ۱۱۲،

تاج الدین علی، والی ایورد از جانب خوارزمشاهیان، ۵۸،

تاج الدین علیشاه بن نکش خوارزمشاه، ۴۵، رجوع بعلیشاه،

تاج الدین فریزنه، صاحب قلعه طوس، ۲۲۰،

تاج الدین کریم الشرق، وزیر سلطان غیاث الدین بن محمد خوارزمشاه،

۲۰۲،

نایانک خان، ۱۰۰ ح،

نایجو، از امراء مغول در حدود اذربایجان، ۲۴۴،

نایجو، پدر امیر ارغون، ۲۴۲،

ناینال، از امراء مغول، ۱۶۸، ۲۰۴،

نایتکو طراز، سپهدار لشکر گور خان، ۷۶-۷۸، ۸۱، ۹۱، ۹۲، ۲۱۱،

رجوع نیز بطایتکو طراز،

نرینه، از امراء محمد خوارزمشاه، ۷۶، ۸۱، ۸۲، ۸۴،

نرکان، دختر سلطان جلال الدین منکبرنی، ۲۰۱،

نرکان، ملکه -، مادر سلطان‌نشا بن ایل ارسلان خوارزمشاه، ۱۷،

جمال الدین علی تفرشی، ۲۸۰، ۲۸۱،
 جمشید، ۱۷۶، ۲۰۰ ح
 جنتمور، والی خراسان و مازندران از جانب مغول، ۱۹۱، ۲۱۸-۲۲۴،
 ۲۲۷-۲۴۰، ۲۴۲، ۲۶۸-۲۷۰،
 جورماغون نوین، از امراء معتبر مغول (رجوع بجلد ۱)، ۱۸۲، ۱۸۵،
 ۱۸۸، ۲۰۰، ۲۱۸-۲۲۲، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۴، ۲۴۷،
 جُوینی [بهاء الدین محمد]، پدر مصنف، ۲۵۷، رجوع نیز بصاحب دیوان،
 جُوینی، علاء الدین عظامَلِک مصنف کتاب، ۲۱، ۱۹۲، ۲۱۸ (ح فی
 المواضع)،
 جیجکان بیکی، دختر چنگیز خان، ۲۴۲،
 جینقای، از عیسویان اوغور و از مشاهیر ارکان دولت اوکنای قآن و
 کیوک خان، ۲۱۵، ۲۲۸-۲۴۰، ۲۴۲-۲۴۶، ۲۴۱، ۲۴۹ ح،
 چنگر خان، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۲، ۱۰۸ ح، ۱۴۰، ۱۴۶، ۱۴۷ ح، ۱۴۸-
 ۱۴۴، ۱۸۳، ۱۹۴، ۱۹۶-۱۹۸، ۲۰۰، ۲۱۱ ح، ۲۱۴، ۲۲۷،
 ۲۴۵، ۲۴۹، ۲۴۲، ۲۷۵،

حاتم [طائی]، ۶۱ ح،
 حبش عمید، قطب الدین -، وزیر جغتای، ۲۰۰،
 حبشی بن التوتاق، ۴ ح، رجوع نیز بامیرداد و دادبک،
 حجاج [بن یوسف ثقفی]، ۲۷۸،
 ابن الحجاج الشاعر، ۲۶۴ ح
 حسام الدین قمبری، ۱۸۲،
 حسن قطان مروزی، عین الزمان، ۵ (شرح درح)، ۶،
 ابو حسن (?)، ۲۶۳ ح،
 ابو الحسن [علی بن محمد] التهای الشاعر، ۱۰۵ ح،

نوفلّی جری، ۲۱۲ ح،

نولی بن چنگیز خان، ۲۵۵ ح،

نومن، ۲۲۷،

تیمور، ایلچی، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۹،

تیمور ملک، از امراء محمد خوارزمشاه، ۱۴۱،

الثریّا [بنت علیّ بن عبد الله^(۱)]، ۱۲۴،

الثعالی، ۶۰، ۹۴، ۱۶۲، ۲۶۲-۲۶۶، ۲۶۸، ۲۷۷، ۲۸۰، (ح فی جمیع

المواضع)،

جائلیق، ۱۵۸،

جبلّه بن الأیهم، ۱۴۹،

جغتای بن چنگیز خان، ۲۰۰، ۲۱۹، ۲۴۹ (جغتای)، ۲۵۰ ح،

جفر، رجوع بیدر الدّین جفر،

جلال الدّین علیّ بن الحسین، خان سمرقند، رجوع بعلیّ بن الحسین،

جلال الدّین حسن، از ملوک اسمعیلیّه الموت، ۹۶، ۱۲۰، ۱۲۱،

جلال الدّین منکبرنی بن سلطان علاء الدّین محمد بن نکش بن ایل

ارسلان بن انسز بن قطب الدّین محمد بن نوشتکین غرجه، سلطان

—، آخرین خوارزمشاهیان، ۶۲، ۸۶، ۱۰۴، ۱۰۷، ۱۱۷، ۱۲۶—

۱۲۸، ۱۳۰-۱۴۴، ۱۴۷ ح، ۱۴۸ ح، ۱۴۶ ح، ۱۴۷ ح، ۱۴۹،

۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۶ ح، ۱۵۸، ۱۶۵ (فقط در اینجا نام منکبرنی در متن

مذکور است)، ۱۶۹، ۱۷۶، ۱۷۷ ح، ۱۸۵، ۱۹۲، ۱۹۴، ۱۹۵،

۱۹۸، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۴، ۲۰۴، ۲۰۹ ح، ۲۱۹،

جمال الدّین المجلی، شیخ الاسلام، ۲۷۷،

جمال الدّین خاصّ حاجب، ۲۵۸-۲۶۰،

(۱) اغنی ج ۱ ص ۸۴ بیعد،

- خمیدبور، برادر براق حاجب، ۲۱۱،
 خنيسر، حاکم دیول و دمريله (سند)، ۱۴۸،
 خواجه، پسر کبوك خان بن اوکناى قان بن چنگيز خان، ۲۴۹ ح،
 خوارزمشاهيه، خوارزمشاهيان، ۱ ح، ۴۲ ح، ۵۲،
 دادبک حبشی بن التوتناق، ۲، ۴ ح، رجوع نیز باميرداد و حبشی،
 دانشمند حاجب، از ملازمان مسلمان چنگيز خان و اوکناى قان، ۲۲۹،
 داود مَلِک بزرگ، پادشاه گرجستان، (غير داود مَلِک پسر فيز مَلِک)،
 ۲۶۲،
 داود مَلِک پسر فيز مَلِک، پادشاه گرجستان، ۲۶۱،
 دجال، ۲۶۶، ۲۶۸،
 دخويه^(۱)، از مشاهير مستشرقين هلاند، ۶۸ ح،
 دستان سام، بور -، ۱۶۳،
 دوخان(?)، از ارکان دولت محمد خوارزمشاه، ۱۱۳،
 دوسون^(۲) مؤلف تاريخ معروف مغول بفرانسه، ۲۰۱ ح،
 دینار، مَلِک -، از امراء غز، ۲۰-۲۲،
 ذو الاصْبَع العدَوَاتِي، ۲۸۲ ح،
 ذو الرُّمَّة الشاعر، ۲۶۶ ح، ۲۶۷ ح،
 ابو ذُوَيْب الهُدَلِي، ۲۷۹ ح،
 رازی [امام فخر الدين -]، ۱،
 الرِّبيع زياد العبَّسِي، ۲۴۹ ح،
 رستم، ۸، ۵۲، ۶۱ ح، ۱۰۱ ح، ۱۷۳، ۱۷۴، ۲۰۰ ح،

(۱) Michael Jan De Goeje متوفی در ۱۷ مه ۱۹۰۹،

(۲) Constantin Mouradzea d'Ohsson متوفی در سنه ۱۸۵۲،

حسین، حسام الدین، امیر -، از کتبه امیر ارغون، ۲۴۴، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۶۰،

حسین [بن] خرمیل، عز الدین -، از ارکان دولت غوری، ۶۲، ۶۵، رجوع نیز بخرمیل،

الحسین بن علی الوزير المغربي، ابو القاسم، ۲۶۸ ح، حمالة المحطب، ۲۷۲،

حمد الله مستوفی، ۱، ۱۸۴، ۲۴۸، (ح في المواضع)، حمید الدین عارض زوزنی، ۴۵،

ابن حوقل، صاحب کتاب المسالك و الممالك معروف، ۶۷ ح، ۱۹۴ ح،

خاص حاجب، رجوع بجمال الدین خاص حاجب،

خاص خان، از امراء سلطان جلال الدین منکبرنی، ۱۴۸، خافائی شاعر، ۴۹،

خاموش^(۱)، انا بك -، [ابن انا بك اوزبك بن محمد بن ایلدگر، آخرین انا بکان اذریجان]، ۲۴۸،

خان سلطان، دختر محمد خوارزمشاه، ۱۲۵، ۱۲۶،

خان ملک، ۱۴۷ ح، رجوع بامین ملک،

ختای خان بن اتسز خوارزمشاه، ۱۲،

خرپوست، ۱۹۲، رجوع نیز بمحمد [بن] علی خرپوست،

خرمیل، بجای حسین [بن] خرمیل، ۶۶-۶۸، ۲۰۴، رجوع بدین کلمه،

خرنک، بجای محمد [بن] خرنک، ۵۲، رجوع بدین کلمه،

خضر، ۱۴۴،

ابن خلکان، ۹۶، ۱۱۷، ۱۲۸، ۱۴۸، ۲۶۶، (ح في المواضع)،

(۱) در فهرست ج ۱ سهواً عدد صفحه این کلمه سقط شده است و آن ص ۱۱۶ است، تصحیح شود،

- سبککین، جد غزنویان، ۲،
 سراج الدین، سید -، ۱۱۰،
 سراج الدین شجاعی، ۲۵۰، ۲۵۶،
 سرفوقیتی ییکی (سرفوقیتی ییکی، سرفوقیتی ییکی، یا فقط: ییکی)، زوجه نولی
 بن چنگیز خان و مادر منکو قان و هولاکو و قویلائی قان و اریق
 بوکا، ۲۱۹، ۲۵۰، ۲۵۶،
 السریّ الرّفاء الموصلی، ۱۱۱ ح،
 سعد [بن زنگی بن مودود]، انا بک -، از سلغریان فارس، ۹۷، ۱۵۰،
 ۱۵۱، ۲۰۲،
 سعد بن ناشب، از شعراء حماسه، ۱۰۷ ح،
 سعد الدین رندی، ۶۸،
 سعید (?)، ۱۶۹،
 سکندر ثانی، رجوع با سکندر الثانی،
 سلجوق، جد سلاطین سلجوقیه، ۷،
 سلجوقیان، ۱، ۲، ۳، ۱۲۱،
 سلطان سلاطین، لقب سلطان عثمان پادشاه سمرقند، ۹۱، ۱۲۲، رجوع
 بعثمان،
 سلطان‌نشاہ بن ایل ارسلان بن انسر بن قطب الدین محمد بن نوشتکین
 غرجه، خوارزمشاه، ۱۷-۲۰، ۷۵،
 سلغریان، ۱۵۱ ح،
 سلغور شاه بن انا بک سعد [بن زنگی بن مودود]، ۱۵۰،
 سلّی، ۱۲۰ ح،
 سلیمان نبی، ۴۶، ۴۹،
 سلیمان بن محمد [بن ملک‌شاه سلجوقی، سلطان -، ۵،
 سلیمان‌نشاہ (از امراء لر کوچک - ظ)، ۱۵۳،

- رسول الله (صلعم)، ۴۶، ۱۲۱، ۱۵۸،
 رشید الدین فضل الله وزیر، صاحب جامع التواریخ، ۴۴، ۱۴۷، ۱۹۲،
 ۲۱۸، (حَ فی المواضع)،
 رشید الدین وطواط [محمد بن عبد الجلیل العُمَری البُلخی]، ۵، ح، ۶-
 ۱۱، ۱۳، ۱۴، ۱۸،
 بو رضا، داماد شاه غازي پادشاه مازندران، ۷۳،
 ابو الرضا القاری، ۲۶۴،
 رضی الملک، حاکم غزنه، ۱۹۴، ۱۹۵،
 رکن الدین، خاقان -، رجوع محمود خان،
 رکن الدین خواجه مبارک، پسر براق حاجب، ۲۱۴-۲۱۷،
 رکن الدین، سلطان -، پسر محمد خوارزمشاه، ۱۰۰، ۱۰۷، ۱۱۲،
 ۲۰۸-۲۱۰، رجوع نیز بغورسانجی،
 رکن الدین ماثرنابادی، مولانا -، ۱۳۵ ح،
 رکن الدین مغیثی، قاضی الفضاة، ۷۰،
 ابو الزمّاح النّصّی، ۲۸۰ ح،
 رندی، سعد الدین، ۶۸، ۶۹،
 زال، پور -، ۱۴۲، ۱۴۳،
 زجاجی، شاعری در تبریز، ۲۸۱،
 زلیخا، ۱۲۴،
 زنگی، رجوع بتاج الدین زنگی،
 زنگی بن سعد [بن زنگی بن مودود]، اتابک -، ۹۷،
 ساریق بوقا، از امراء مغول در خدمت امیر ارغون، ۲۵۸،
 سامانیان ۱، ۲، ۱۶۹ ح، ۲۶۵ ح،
 سُبّتای بهادر، از امراء معتبر چنگیز خان، ۱۱۱، ۱۹۹،

- شرف الملك، ۲۰۵، رجوع بیلدرجی،
 شرف الملك، وزیر نیشابور، ۷۰، ۷۱، ۱۱۰،
 شلوه، از رؤساء گرج، ۱۵۹، ۱۶۰-۱۶۲،
 شمس الدین التمش، سلطان -، ۶۱، ۱۴۴، ۱۴۵،
 شمس الدین علی بن محمد، ابن خال مصنف، ۷۹،
 شمس الدین کمرکر، ۲۴۰، ۲۴۳،
 شمس الدین محمد کرت، مَلِک -، از ملوک هراة، ۲۵۵،
 شمس الدین بیلدرجی، رجوع بیلدرجی،
 شمس المعالی قابوس بن وشمگیر، ۷۵، ۱۲۸، ۱۲۹، (حَ فی المواضع)،
 شمس الملك شهاب الدین سرخسی، وزیر سلطان جلال الدین منکبرنی،
 ۱۹۴-۱۹۵،
 شهاب الدین خبونی، امام -، ۵۵،
 شهاب الدین غوری، سلطان -، ۴۷، ۴۹، ۵۱، ۵۴، ۵۷، ۵۸،
 ۵۹ ح، ۶۱، ۸۶، ۸۹،
 شهاب الدین مسعود خوارزمی، حاجب بزرگ، ۲۴ ۴۵،
 شیر، مَلِک -، حاکم کابل، ۱۹۵،
 شیکی قونوقو، از امراء معتبر چنگیز خان، ۱۲۷، ۱۲۸ ح، (رجوع بتتقو
 در ج ۱)،

- صاحب [اسمعیل] بن عباد، ۱، ۲۴۶، ۲۸۱، (حَ فی المواضع)،
 صاحب دیوان [بهاء الدین محمد جوینی] پدر مصنف، ۲۴۱، ۲۴۵، ۲۵۶،
 صاحب الزمان، ۲۸۱،
 صالح، مَلِک -، پسر صاحب موصل، ۲۰۱،
 صالح بن عبد القدوس، ۲۶۴ ح،
 صاین ملکشاه، مَلِک بخارا، ۲۲۲،

- سلیمان‌شاه بن انسر خوارزمشاه، ۱۴،
 سنجر، سلطان -، لقب محمد خوارزمشاه، ۷۹،
 سنجر بن ملک‌شاه سلجوقی، سلطان -، ۲-۵، ۱۲-۱۴، ۱۵ ح، ۱۶ ح، ۷۸،
 سنجر شاه بن طغان‌شاه بن مؤیدایه، ۲۲، ۲۳، ۲۶،
 سنجر ملک، والی بخارا، ۷۴،
 سوکانو جری، ۲۱۲ ح،
 سهراب، ۱۴۶، ۱۸۳،
 سهیل [بن عبد العزیز بن مروان^(۱)]، ۱۲۳،
 سیرافچین، ایلچی، ۲۴۴،
 سیف الدین اغراق، ملک، از امراء معروف سلطان جلال الدین منکبرنی
 و رئیس انراک خلج و ترکان، ۱۳۵، ۱۳۷، ۱۳۹، ۱۹۲، ۱۹۵-
 ۱۹۷، رجوع نیز باغراق،
 سیف الدین مردان شیر خوانسالار، ۲۳،
 سیف الدین ملک، رجوع بسیف الدین اغراق،
 شاه غازی، شاه مازندران، ۷۳، ۷۴،
 شجاع، شاه -، ۱۳۵ ح،
 شجاع الدین ابو الفاسم، کونوال قلعه جواشیر، ۲۰۲، ۲۱۲، ۲۱۳،
 شرف الدین امیر مجلس، از امراء محمد خوارزمشاه، ۲۰۹،
 شرف الدین بسطام، عمید الملک، ۲۳۳،
 شرف الدین خوارزمی، الخ بنیکچی حکام مغول در ایران، ۲۳۳، ۲۳۴،
 ۲۳۵، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۶، ۲۴۸-۲۴۱، ۲۴۴-۲۴۶، ۲۵۰،
 ۲۶۲-۲۸۲
 شرف الدین علی طبرشی (یعنی تفرشی)، وزیر عراق، ۱۹۱،

عثمان، سلطان -، آخرین سلطان سمرقند از سلسلهٔ خانیّه و ملقب بسطان
سلاطین، ۷۶، ۸۱، ۸۲، ۸۸، ۹۰، ۹۱، ۱۲۲-۱۲۶،

عذراء، ۷۸،

عُرْوَةُ بن الورد العبّسی، ۱۰۷ ح،

عزّ الدّین ابیک، ۱۷۶، ۱۷۹، ۱۸۲،

عزّ الدّین حسین خرمیل، رجوع بحسین [بن] خرمیل،

عزّ الدّین سکماز، ۱۵۱-۱۵۲،

عزّ الدّین طاهر، صاحب -، نایب امیر ارغون در خراسان و مازندران،

۲۵۶، ۲۶۰،

عزّ الدّین قزوینی، قاضی القضاة، ۱۵۷،

عزّ الدّین مرغزی، کونوال هراة، ۵۰،

عزیز الدّین طغرائی، ۱۲،

عطا مَلِک جوینی، مؤلف کتاب، ۱۵۱ ح،

علاء الدّوله، صاحب یزد، ۲۱۶،

علاء الدّین [محمد بن حسن]، از ملوک اسمعیلیّه آلِ الموت، ۲۰۴،

علاء الدّین، رجوع بمحمد بن نکش خوارزمشاه،

علاء الدّین علوی، سید -، ۷۰،

علاء الدّین [کیقباد]، سلطان -، از سلاجقهٔ روم، ۱۸۱، (رجوع بچ ۱)،

علاء الملک ترمذی، ۹۷،

علاء الملک قندز^(۱)، سید -، ۱۹۷،

ابو العلاء المَعَرّی، ۱۱۶، ۱۴۲، ۱۵۵، (حَ فی المواضع)،

علامهٔ کرمان، ۶۵،

علّی، حاجب -، از امراء ملک اشرف، ۱۶۷، ۱۷۷ ح،

علّی [بن ابی طالب علیه السّلام]، امیر المؤمنین -، ۲۶۴، ۲۷۴،

(۱) باضافهٔ علاء الملک بقندز ظاهرًا، یعنی علاء الملک که از اهل قندز یا حکمران قندز بود،

صدر الدین، سید -، مؤلف زبدة التواریخ، ۴۴،
صدر الدین، ملک -، امیر تومان تبریز و اذربایجان، ۲۴۸، ۲۵۳،
۲۵۵، ۲۵۸،

صعلوک، از امرای گیلان، ۱۱۵،
صعلوک، امرای -، (در خراسان ظاهر)، ۲۲۲،
صلاح الدین نسائی، ۱۹۳، ۱۹۴،

ضیاء الدین، ملک -، از ارکان غوری، ۴۹،
ضیاء الدین فارسی، امام -، ۷۹،
ابو الضیاء الحمصی، ۲۸۰ ح،

طاهر بن الحسین بن یحیی الخزومی البصری، ابو محمد، ۲۶۸ ح،
طایر بهادر، از امراء مغول در دولت اوکناى قان، ۲۱۴، ۲۲۱،
طایع، خلیفه عباسی، ۱۲۱،

طاینکو طراز، سپهدار لشکر گورخان، ۵۵، رجوع بتاینکو طراز،
طغانشاه بن مؤید ابیه، ۱۹، ۲۱، ۲۲، ۴۶،
طغرل سلجوقی، سلطان -، آخرین سلجوقیان عراق، ۲۸-۳۲، ۱۵۶،
۱۷۷ ح،

طغاج خان، از ملوک ترك ماوراء النهر معروف بافراسیایه و خانیه، ۴،
طولان (طولن) جری، ۲۱۱ ح، رجوع بتولان جری،

عباس (جدّ خلفاء)، ۱۲۲،
عبد الشارق الجهنی، ۱۰۴ ح،
عبد العزیز الکوفی، رجوع بنفخر الدین،
عبد الله بن محمد بن [ابی] عیینة، ۵۷ ح،
العنّبی، مؤلف تاریخ یمنی، ۵۷ ح، ۷۵ ح، ۹۴ ح، ۱۲۲،

- غَسَّان، ملوک -، ۱۲۹ ح،
 ابو الغوث بن نحریر، ۲۷۷ ح،
 غورسانجی (غورسانشی، غورشایجی، غورسایجی)، نام سلطان رکن الدین
 پسر محمد خوارزمشاه، ۲۰۸-۲۱۰، رجوع نیز برکن الدین،
 غوری (یعنی سلطان شهاب الدین)، ۵۶،
 غیاث الدین، سلطان -، پسر محمد خوارزمشاه، ۱۱۴، ۱۴۹، ۱۵۲، ۱۶۸،
 ۱۶۹، ۲۰۱-۲۰۶، ۲۰۹ ح، ۲۱۱، ۲۱۴، رجوع نیز پیرشاه،
 غیاث الدین غوری، سلطان -، ۲۰، ۴۷، ۴۹، ۵۲، ۵۴، ۶۲،
 فاطمه خاتون، از ارکان دولت توراکینا خاتون، ۲۴۱، (رجوع بچ ۱)،
 فخر الدین بهشتی، خواجه -، از کتبه امیر ارغون، ۲۴۴، ۲۴۶، ۲۴۸،
 ۲۵۰، ۲۵۲، ۲۵۶، ۲۵۹، ۲۶۰،
 فخر الدین سالاری، حاکم سدوسان از جانب قباچه، ۱۴۷ ح، ۱۴۸،
 فخر الدین عبد العزیز الکوفی، امام -، ۲۵،
 فخر الدین [یلدرجی]، ۱۸۲ ح، رجوع ییلدرجی،
 فخر الملک نظام الدین فرید جای، ۸۱،
 فدائیان، ۴۵، ۵۹، ۶۸، ۱۲۱، ۲۴۲، رجوع نیز بملاحه،
 فردوس سمرقندی، ۵۶،
 فردوسی، ۱۷۱ ح، ۲۰۵،
 الفرزدق، ۲۸۲ ح،
 فرما، شوهر ملکه قراختای، ۱۷، ۱۸، ۲۰،
 فرعون، ۹۴، ۲۶۵،
 فرید جای، رجوع بفخر الملک،
 فرید الدین بیہقی، ۲۰۵،
 فریدون، ۲۲ ح،

- علی بن الحسن اللّعام، ۲۶۵ح،
 علی بن الحسین، جلال الدّین -، معروف بکوک ساغر، خان سمرقند، ۱۴،
 علی بن زید بن امیرک محمد بن الحسین بن فندق البیهقی، ۱۵ح،
 رجوع باین فندق البیهقی،
 علیشاه، ناج الدّین -، پسر نکش خوارزمشاه، ۴۵، ۴۸، ۴۹، ۸۵،
 عماد الدّین، رجوع باحمد بن ابی بکر قاج،
 عماد الدّین، والی بلخ از جانب غوریّه، ۶۳، ۱۹۵،
 عماد الملک ساوه، از ارکان دولت محمد خوارزمشاه، ۱۰۷، ۱۰۸،
 ۱۱۴، ۲۰۸-۲۰۹،
 عمادی زوزنی، ۲۷،
 عمده الملک، حاکم غزنه، ۱۹۴، ۱۹۵،
 عمید حاجب، از ارکان دولت مغول، ۲۰۰،
 عمید الملک، رجوع بشرف الدّین بسطام،
 عمر بن ابی ربیعہ، ۱۲۴ح،
 عمر [بن الخطاب]، ۱۱۰،
 عمر فیروزکوهی، امیر -، ۲۱،
 عمرو بن الإطّنباء الخزرجی، ۱۴۸ح،
 عمرو [بن الحرث بن ذهل بن شیبان]، ۲۱۴ح، ۲۲۰،
 عنصری شاعر، ۴۴،
 عیاربک، سپهدار ایل ارسلان خوارزمشاه، ۱۷،
 عین الملک، از امراء سلطان جلال الدّین منکبرنی، ۱۴۴، ۱۴۵،

غازی، رجوع بشاه غازی،

غزنویّه، ۱۹۴ح،

الغزّی الشّاعر، رجوع بابراهم بن عثمان،

قتلغ سلطان، لقب ركن الدّین خواجه مبارك پسر براق حاجب، ۲۱۵،
 قداق نوین، وزیر کیوک خان، ۲۴۷، ۲۴۸ ح،
 قرا اغول [بن ماتیکان بن جغتای بن چنگیز خان]، ۲۴۲،
 قرا انداش خان، لقب سلغورشاه بن اتابک سعد [بن زنگی بن مودود]، ۱۵۰،
 قراجه، از امراء سلطان جلال الدّین منکبرنی، ۲۱۹-۲۲۱،
 قراقوش، امیر -، از غلامان مؤید ایبه، ۲۱،
 قریقا (قریغا، قوریغا)، ایلچی، ۲۳۰، ۲۳۹، ۲۴۳،
 قرما، تصحیف فرما؟، ۱۷ ح، رجوع بدین کلمه،
 قزل بوقا، از امراء مغول، ۲۱۸،
 قُشتمور، از امراء التّاصر لدین الله، ۱۵۴، ۱۵۵،
 قشقر، از امراء سلطان جلال الدّین منکبرنی، ۱۷۳،
 قطب الدّین، لقب محمد بن نکش خوارزمشاه قبل از سلطنت، ۴۱، ۴۶،
 ۴۷، رجوع بدین کلمه،

قطب الدّین، رجوع بمحمد بن نوشتکین غرجه،
 قطب الدّین ایبک، ۶۱،
 قطب الدّین حبش عمید، وزیر جغتای، ۲۰۰،
 قطب الدّین سلطان، از قراختائیان کرمان، ۲۱۵-۲۱۷،
 قلیج، از مقربان سلطان جلال الدّین، ۱۵۲،
 قودن، از امراء سلجوقیه، ۴ ح،
 قوام الدّین، ملک زوزن، ۶۷،
 قیز ملک، ملکه گرجستان، ۱۶۰، ۱۶۱ ح، ۱۶۴، ۲۶۱،

کاترمر^(۱) (رجوع بفهرست ج ۱)، ۱۷۳ ح،
 کاووس، شاه -، ۱۰۵،

ابو الفضل الفضلی الکسکری، ۲۶۶ح،
 ابو الفضل بیہقی، صاحب تاریخ ناصری، ۴۴،
 ابن فندق البیہقی، صاحب مشارب التجارب و تاریخ بیہقی^(۱)، ۱، ۱۵ح،
 رجوع بعلی بن زید،

قآن (یعنی اوکنای قآن بن چنگیز خان، قآن مطلق همیشه منصرف
 باوست)، ۱۸۸، ۲۰۱، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۸، ۲۲۱-۲۲۴، ۲۲۸-
 ۲۴۰، ۲۴۲-۲۴۶، ۲۴۹، ۲۴۲، ۲۴۵، ۲۷۰-۲۷۲، رجوع نیز
 باوکنای قآن،

قابوس بن وشمگیر، ۷۵ح، ۱۲۸ح، ۱۲۹ح،
 قاتر (قادر، قایر) بوقو خان، صاحب سقناق و نواحی جند، ۴۴، ۴۵،
 ۴۰، ۴۱، ۴۳، ۸۲،

قادر بویروق خان، پادشاه قوم تبکین، ۴۴ح،
 قارون، ۹۲،

قایر بوقو خان، رجوع بقاتر بوقو خان،
 قایر خان (غایر خان در ج ۱)، ولی اُترار از جانب خوارزمشاهیان، ۹۹،
 قباچه، قباچه، [ناصر الدین -]، صاحب سند و مولتان و آن نواحی،
 ۶۱، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸،

قبان، از امراء مغول، ۲۴۳،
 قیلا، یعنی قُبلائی قآن بن تولی بن چنگیز خان، ۲۵۵،
 قتلغ اینانچ بن اتابک محمد بن ایلدگر، ۲۸-۳۱، ۴۲، ۴۸،
 قتلغ خان، لقب براق حاجب، ۲۱۱،
 قتلغ خان، لقب پسر رای کوکار سنکین، ۱۴۶،
 قتلغ سلطان، لقب براق حاجب، ۲۱۴،

(۱) ترجمه حالی ازو در معجم الأدباء، یاقوت (طبع مرگلیوٹ ج ۵ ص ۲۰۸-۲۱۸) مسطور است،

لاجین بك، از رؤساء اتراك قَزْلُغ، ۱۴،
 لاجین ختائی، از امرای ناصر الدین قباچه، ۱۴۸،
 بولهب، ۲۷۲،
 لیلی، ۷۸، ۱۲۰،

مالك بن عمرو الأسدی، ۲۸۲ ح،
 المتنّبی، ۱۹۸ ح،
 متوكل، خلیفه عباسی، ۱۸۶،
 مجنبی، سید -، ۲۷۶،
 مجد الدین تبریز، خواجه -، ۲۵۸،
 مجنون، ۷۸،

مجیر الدین، برادر ملك اشرف، ۱۷۶، ۱۷۹، ۱۸۲،
 مجیر الملك کافی الدین عمر رَحّی، وزیر نیشابور، ۱۱۰،
 محمد (رسول الله صلّم)، ۹۸،
 محمد بن ابراهیم الکتبی، ۲۶۴ ح،

محمد بن انوشکین، ۴ ح، رجوع بمحمد بن نوشتکین غرجه،
 محمد [بن] بشیر، ۸۵،

محمد بغدادی کاتب، رجوع ببهاء الدین،

محمد بن نکش بن ایل ارسلان بن اتسر بن محمد بن نوشتکین غرجه،
 خوارزمشاه، قطب الدین و علاء الدین -^(۱)، ۲۰، ۴۴، ۲۵ ح، ۴۰،
 ۴۱-۴۷، ۵۱، ۶۱، ۶۲، ۷۸، ۸۵، ۸۹، ۹۱، ۹۴-۹۶،
 ۱۰۶، ۱۰۸، ۱۱۷ ح، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۴، ۱۲۶، ۱۲۸، ۱۴۱،
 ۱۴۷ ح، ۱۵۱، ۱۹۲، ۱۹۹، ۲۰۰ ح، ۲۰۱، ۲۰۸، ۲۰۹،

(۱) قبل از سلطنت لقب وی قطب الدین بود و بعد از جلوس بعلاء الدین لقب پدر
 ملقب گردید،

- کرای مَلِك، پسر امیر ارغون، ۲۵۹،
 کرکوز (کورکوز، - ظ: گورگوز)، والی خراسان از جانب مغول، ۲۱۹،
 ۲۲۲-۲۴۴، ۲۷۰-۲۷۴،
 کرلی (کرلک)، والی نیشابور از جانب خوارزمشاهیان، ۶۸-۷۲،
 کلبلات، از امراء اوکتای قآن در ایران، ۲۱۸، ۲۲۰-۲۲۴، ۲۲۸،
 ۲۲۹، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۴، ۲۴۵،
 کمال الدین شاعر، مداح سلطان طغرل آخرین سلجوقیان عراق، ۴۲،
 کمال الدین بن ارسلان خان محمود، والی جند، ۱۰، ۱۱،
 کمال الدین اسمعیل اصفهانی شاعر معروف، ۱۵۳، ۱۶۵، ۱۶۷ ح،
 کناردرک (هان الب درک است ظاهراً رجوع بدین کلمه)، ۴۱، ۴۳،
 کوچای تکین، از امراء محمد خوارزمشاه، ۱۴۱،
 کوچلک خان، پسر تایانک خان پادشاه قوم نایمان، ۸۲، ۸۳، ۹۰-۹۴،
 ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۲۵، ۱۲۶،
 کورکوز، رجوع بکرکوز،
 کوکار سنکین، رای -، از راجگان هندوستان، ۱۴۵، ۱۴۶،
 کوك ساغر، رجوع بعلی بن الحسین، جلال الدین،
 کویونک، خاتون گور خان، ۸۸،
 کیوک خان بن اوکتای قآن بن چنگیز خان، ۲۱۵، ۲۴۱، ۲۴۵،
 ۲۴۶ ح، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹ ح، ۲۵۰ ح،
 گانتن^(۱)، ژول -، مستشرق فرانسوی و طابع قسمتی از تاریخ گریه راجع
 پادشاهان ایران، ۱۴۱ ح،
 گرگین، از پهلوانان قدیم ایران، ۱۸۶،
 گور خان، لقب پادشاهان قراختای ماوراء النهر، ۵۵، ۷۶، ۸۲-۸۴،
 ۸۶ («یعنی خان خانان») - ۹۴، ۱۲۲-۱۲۶،

- مسترشد، خلیفه عباسی، ۱۲۱،
 المستنعم بالله، ۲۱۶ ح،
 المستنصر بالله، ۱۷۵، ۱۸۲،
 مسعود، رجوع بشهاب الدین، و بنظام الملك،
 مسعود بك، امیر-، پسر محمود یلواج، ۲۵۲، (رجوع بج ۱)،
 ابو المطاع، الأمیر-، ۱۶۲ ح،
 مظفر الدین، صاحب اریل، ۱۵۴-۱۵۶،
 مظفر الدین وجه السبع، ۲۰۲،
 ابو المعالی نحاس رازی، شاعر معروف، ۲،
 المعنم بالله، ۱۰۸ ح، ۱۵۸ ح،
 معز الدین محمد سام غوری، ۲۰۸ ح، رجوع بشهاب الدین غوری، معز
 الدین و شهاب الدین هردو لقب يك شخص است،
 معمر بن الهنّی، ابو عیبة، ۱۲۸ ح،
 معن بن اوس، ۱۲۹ ح،
 المنضل بن سعید بن عمرو البعری، ۲۶۴ ح،
 مقدسی صاحب کتاب احسن التقاسیم فی معرفة الأقالیم، ۶۷ ح، ۱۹۴ ح،
 مقنّع، ماو-، ۲۵۷،
 ملاحه، ۸، ۴۲، ۴۵، ۴۹، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۷۸، رجوع نیز بفدائیان،
 ملغور، از امراء مغول، ۱۲۶، ۱۲۸ ح،
 ملك اشرف، رجوع باشرف،
 ملك خان، ۱۴۷ ح، رجوع بامین ملك،
 ملكشاه بن تكش، رجوع بناصر الدین،
 ملك صالح، رجوع بصالح،
 ملك طشت دار، از امراء سلطان جلال الدین، ۱۶۰، ۱۶۱،

- محمد [بن] خرنك، از سرداران غوریه، ۴۸، ۵۲،
 محمد بن عبد الله بن اسمعیل المیکالی، ۹۴ ح،
 محمد [بن] علی خربوست غوری، ۱۹۲، رجوع نیز بحر پوست،
 محمد بن ملک‌شاه سلجوقی، ۱ ح،
 محمد منجم، ۱۷، ۴۲، ۱۵۱، ۲۰۰، ۲۱۷، (ح فی المواضع)،
 محمد بن نوشتکین غرجه، قطب الدین -، خوارزمشاه، ۱ ح، ۲، ۳،
 ابو محمد الخازن، ۲۴۶ ح،
 ابو محمد البزیدی، ۲۷۴ ح،
 محمود، امیر -، حاکم کرمان از جانب منکوقان، ۲۵۵،
 محمودنای، وزیر گورخان، ۸۹، ۹۰، ۹۲،
 محمود خان بن محمد بغرا خان، خافان رکن الدین، خواهر زاده سلطان
 سنجر، ۱۲-۱۶،
 محمود [بن] سبکتکین، سلطان -، ۸۶،
 محمود بن سلطان غیاث الدین غوری، امیر -، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۶،
 (سلطان)، ۸۴ (سلطان)،
 محمود شاه سبزواری، ۲۲۴، ۲۲۹، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۸،
 محمود بن محمد بن سام بن حسین، ۶۵، رجوع بمحمود بن سلطان غیاث
 الدین،
 محمود بلواج، صاحب -، ۲۱۵، ۲۴۱، ۲۸۰، (رجوع بهج ۱)،
 مدرك بن حصن النفعی، ۱۲۰ ح،
 مرئضی بن سید صدر الدین، سید -، ۷۹،
 مردان شیر، رجوع بسیف الدین،
 مَرَكُوزَات^(۱)، از مستشرقین آلمان، ۸۷ ح،
 مَرَكِلِیُوْث^(۲)، مستشرق انگلیسی، ۱ ح،

ناصر الدین وزیر، [نظام الملک محمد بن صالح وزیر محمد خوارزمشاه و مادرش ترکان خان^(۱)]، ۱۹۹، ۲۰۰،
 الناصر لدین الله ابو العباس احمد، ۲۲، ۹۶، ۱۲۰، ۱۰۴، ۲۱۶ ح،
 ناقص، لقب یزید بن الولید بن عبد الملک، ۲۶۴، ۲۶۵ ح،
 ناقو، پسر کیوک خان، ۲۴۹ ح،
 ناقو، خویش امیر ارغون، ۲۵۱، ۲۵۶،
 نایماس، از امراء مغول در دولت اوکئای قآن، ۱۶۸، ۱۸۶، ۱۸۸،
 نایمتای، از امراء مغول در دولت منکو قآن، ۲۵۵، ۲۵۶،
 النبی [صلعم]، ۲۸۳،
 نجم الدین علی جیلابادی، خواجه -، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۸، ۲۶۰،
 نحاس رازی، رجوع بابو المعالی،
 نسوی، محمد بن احمد بن علی بن محمد المنشی النسوی مؤلف «سیره
 جلال الدین منکبری» و منشی سلطان مذکور، ۴۲، ۹۷، ۱۱۵،
 ۱۱۷، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۴۱، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۵۶-۱۶۰، ۱۶۷،
 ۱۷۰، ۱۷۹، ۱۸۳، ۱۸۶، ۱۸۸، ۱۹۱-۱۹۳، ۱۹۹، ۲۰۱،
 ۲۰۲، ۲۰۸، ۲۱۱، ۲۱۸، (ح فی جمیع المواضع)، رجوع کنید نیز
 بسیره جلال الدین منکبری،
 نصرة الدین، اتابک -، پسر اتابک خاموش [بن اوزبک بن محمد بن
 ایلدگر از اتابکان اذربایجان]، ۲۴۸،
 نصرة الدین کبودجامه، اصفهید -، ۲۲۲، ۲۲۳، رجوع نیز باصفهید،
 نصرة الدین محمد بن الحسین بن خرمل، ۲۰۲ ح، هان نصرت ملک
 است،

نصرة الدین هزارسف، رجوع بهزارسف،
 نُصْرَت مَلِك (مَلِك نُصْرَت)، پسر [حسین بن] خرمل، ۲۰۲،

(۱) برای ترجمه حال او رجوع کنید بنسوی ص ۲۸-۳۲، ۴۰، ۴۱،

ملکه خاتون، دختر اتابک سعد [بن زنگی بن مودود]، ۱۵۱ ح،
۱۹ ح،

مالیک مصر، ۵۷ ح،

منتجب الدین بدیع الکاتب، خالِ جِدِّ پدرِ مصَنَّف، ۹،

منکبری، سلطان جلال الدین -، ۱۶۵، ۱۶۶ ح، رجوع بجلال الدین
منکبری،

منکولاد، باسقاق تبریز در عهد جورماغون، ۲۴۷-۲۵۰،

منکی، ۷۳، (گویا مراد ناصر الدین منکی است که از جانب

خوارزمشاهیان حاکم عراق بود، رجوع بـ ۴)،

منکی بیک (منکلبک، منکی تکین)، اتابکِ سنجشاه بن طغانشاه بن مؤید
ایبه، ۲۲-۲۶،

منکلیک ایچیکه، شوهر مادر چنگیز خان، ۲۱۱ ح،

منکو قان بن تولی بن چنگیز خان، ۲۰۱، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۲۵، ۲۴۹ ح،

۲۵۰-۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۸-۲۶۰،

موکا بن تولی بن چنگیز خان، ۲۵۵،

مؤید ایبه (آی ایبه)، ملک -، ۱۵، ۱۶ ح، ۱۷-۱۹،

مؤید الدین بن الفصّاب، وزیر الناصر لدین الله، ۴۳،

میاجتی (میاجتی)، از امراء نکش خوارزمشاه، ۴۳، ۴۷، ۴۸، ۴۱، ۴۲،

مَیّ (مِیّه)، معشوقه ذوالرُثْمه، ۲۶۶، ۲۶۷،

الناّبعة الدّیّانی، ۱۱۱ ح،

ناصر الدّین علی ملک، ۲۵۰، ۲۵۵،

ناصر الدّین محمود بن شمس الدّین التمش، ۶۱ ح،

ناصر الدّین ملکشاه بن نکش خوارزمشاه، ۲۵، ۲۶، ۳۰، ۴۴-۴۶،

۴۸ ح، ۴۹، ۴۰،

هُوسَمَا^(۱)، از مستشرقین هلاند و طابع اختصار تاریخ السَّلْجُوقِيَّةَ للبنداری،
 ۲، ۱۵، ۱۶، ۴۲، (حَ فی المواضع)،
 هوداس^(۲)، از مستشرقین فرانسه و طابع «سیره جلال الدین منکبرنی»،
 ۹۷، ۱۱۲، ۱۴۱، ۱۴۸، ۱۵۹، ۱۸۶، ۱۹۲، ۱۹۹، ۲۰۱،
 ۲۰۸، (حَ فی المواضع)،
 هولاکو (هلاکو) بن نولی بن چنگیز خان، ۴۵، ۲۰۰ ح، ۲۰۱، ۲۱۷،
 ۲۱۸ ح، ۲۵۵، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۱،
 هومان، از پهلوانان شاهنامه، ۲۲،

یأجوج و مأجوج، ۸۰،
 یارُطَاش، از امراء سلجوقیه، ۲ ح،
 یاقوت حموی، ۱، ۲۴، ۸۳، ۱۰۱، ۱۱۲، ۱۱۵، ۱۱۷، ۱۴۶،
 ۱۴۹، ۱۶۰، ۱۸۲، ۱۹۴، ۲۰۵، ۲۲۰، ۲۲۲، ۲۴۶، ۲۵۱،
 ۲۵۸، ۲۶۵، ۲۷۸، ۲۷۹، (حَ فی المواضع)، رجوع نیز بهجیم البلدان،
 بزدجرد، ۷۲،

یزید [بن معاویه]، ۲۶۴، ۲۶۵ ح،
 یعقوب بن احمد، ابو یوسف، ۲۶۲ ح،
 یعقوب [بن الیث الصَّنَّار]، ۱۱۷،
 یغان سنفور، از امراء سلطان جلال الدین، ۲۱۹،
 یغراق، ۱۹۲ ح، رجوع باغراق،
 بلدِرجی، شمس الدین (یا فخر الدین) شرف الملک، وزیر سلطان جلال
 الدین، ۱۶۷، ۱۷۱، ۱۸۴، ۱۸۵، ۲۰۵،
 یلواج، صاحب -، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۴۶، ۲۵۴، ۲۸۰، رجوع نیز محمود یلواج،
 به نوین، از امراء معتبر چنگیز خان، ۱۱۱، ۱۱۶،

نظام الدین، نایب پدر مصنف در دیوان، ۲۲۲،
 نظام الدین، مَلِک -، ۲۲۲، (همان سابق است ؟)،
 نظام الدین اسفراین، مَلِک -، ۲۲۳، ۲۷۸،
 نظام الدین شاه، از کتبه کورکوز و ارغون، ۲۴۳، ۲۴۷، ۲۴۴، ۲۴۸-
 ۲۵۰.

نظام الدین علی السدید البیهقی، ۲۲۵،
 نظام المملک صدر الدین مسعود هروی، وزیر نکش خوارزمشاه، ۴۲،
 ۴۹، ۴۵،

التَّعَان بن المنذر، ۱۱۱ ح، ۲۴۹ ح،

نمرود، ۲۶۵،

ابو نواس، ۷۸ ح،

نوح نبی، ۱۶۶، ۲۷۵،

نوح جاندار، از امراء خلیج، ۱۹۶، ۱۹۷،

نور الدین، منشی سلطان جلال الدین، ۱۵۴، ۱۷۷،

نورین، ۲۴۵،

نوسال، از امراء مغول و حاکم خراسان و مازندران، ۲۱۸، ۲۲۴،

۲۲۵، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۴۱، ۲۷۰،

نوشته‌کن غرجه، جد خوارزمشاهیان، ۲،

وامق، ۷۸،

وطواط، رجوع برشید الدین و طواط،

ابو الوفاء الفارسی، ۱۱۷ ح،

همیر، از پهلوانان شاهنامه، ۱۷۳،

هزارسف، ملک نصرة الدین -، از ملوک لور، ۱۱۴، ۱۱۴، ۲۰۴،

هندو خان بن ملک‌شاه بن نکش خوارزمشاه، ۴۰، ۵۰،

 فهرست الأماكن و القبائل

- آزادمار، ۲۸،
 آسیای حفص، ۲۱،
 آلان، ۱۷۰،
 آلمان، ۸۷ح،
 آمد، ۱۹۰، ۱۹۱،
 آمل، ۱۱۵، ۲۴۷، ۲۷۸،
 آمویه، ۱۲، ۱۷، ۲۲، ۱۰۸ح، ۱۸۲ (آب-)، ۲۴۶، ۲۴۴،
 انجاز، ۱۶۴، ۱۷۰،
 ابرقوه، ۲۰۵ح، ۲۱۷ح، رجوع بوزکوه،
 ابسکون، ۱۱۵، ۱۲۸، ۲۰۱،
 ابهر، ۱۱۵ح،
 ایورد، ۲۹، ۴۰، ۵۲، ۵۸، ۲۴۰، ۲۷۸،
 ائرار، ۸۰، ۸۱، ۹۹،
 اخلاط، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۷۴-۱۸۲،
 اذریبجان، ۴۸، ۹۷، ۹۸، ۱۵۶، ۱۶۷، ۱۸۲ح، ۱۸۴ح، ۱۸۶،
 ۲۴۷، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۵۵، ۲۵۸،
 ازان، ۱۵۶، ۱۶۶، ۲۴۷، ۲۵۵، ۲۵۸، ۲۶۱،
 اریل، ۱۵۴، ۱۵۵،
 اردیل، ۱۸۴،

بین مَلِک، ۱۹۲-۱۹۵، رجوع بامین مَلِک،

یوسف نبی، ۱۲۲، ۱۲۴، ۱۵۲،

یونس خان بن نکش خوارزمشاه، ۴۴، ۴۵، ۴۶،

پیسو [منکو] بن جغتای بن چنگیز خان، ۲۵۰، (رجوع بفهرست ج ۱)،

(الْأَسْمَاءُ الْمَشْكُوكَةُ الْقِرَاءَةِ)

مارنال، از امراء مغول، ۲۴۳،

سکه، از امراء مغول، ۲۱۹،

بوسی، رسول قراختای بنزد محمد خوارزمشاه، ۷۵،

بوح مهلمان، ۱۴۱،

- اکر، قلعه در سند، ۱۴۶،
 الغ ایف، اردوی -، (از قرائن قریب یقین است که الغ ایف عبارت
 از اردوی جغتای بوده است)، ۲۴۱، ۲۴۳، ۲۷۲،
 المالیغ، ۲۱۷، ۲۵۰،
 آلکوت، ۴۴، ۲۰۴،
 النجه، قلعه -، ۱۵۷،
 اندخود، ۵۶، ۵۷، ۸۹،
 اوجا (اوجه)، در سند، ۶۱، ۱۴۶، ۱۴۷،
 اورانیان، از قبایل اترک، ۲۵، ۱۰۹،
 اورگانج، ۲۲۷، (رجوع باورکنج در ج ۱)
 اورمیه (ارمیه)، ۱۶۰، ۱۸۴،
 اویرات، از قبایل مغول، ۲۴۲،
 ایران، ۲۱۷ ح،
 ایرانیان، ۱۷۰،
 ایغور، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۸،
 ایغوری (ایغری)، خط -، ۲۲۶، ۲۴۲، ۲۶۰،
 ایلال، قلعه -، ۱۹۹،
 ایلامش، صحرای -، ۷۷،
 ایمل، ۸۷، ۱۲۶، ۲۴۹، (رجوع بج ۱)،
 باخزر، ۲۶،
 بادغیس، ۵۴، ۲۲۱، ۲۴۹،
 بامیان، ۶۰، ۶۳، ۶۴، ۱۴۶ ح، ۱۹۶،
 بحیره آرال، ۱۰۲ ح،
 بحیره جند، ۱۰۲ ح، ۱۰۸ ح،

- اردهین (اردهن)، قلعه -، ۱۱۷،
 ارز روم، ۱۸۱،
 ارزن، ۱۷۹، (گویا مقصود غیر ارز روم است)،
 آرزنق آباد، از محال مرو، ۲۴۶، ۲۴۷،
 ارسلان گشای، قلعه -، ۴۳-۴۵،
 ارغیان، ۲۲۲،
 ارمن، ۱۷۰، ۱۷۷،
 اسپیدار (اسفینار)، ۱۱۵، ۱۹۱،
 استرآباد، ۲۲۳، ۲۴۱، ۲۷۸،
 استو (اُستوا)، ۱۴، ۱۴۳، ۲۷۹،
 اسد آباد (هدان)، ۴۳، ۹۸،
 اسفراپین (اسفراین)، ۱۱۲، ۲۲۳، ۲۷۸،
 اسفجآب، ۱۲۵ ح،
 اسکنآباد، ۹۷ ح،
 اسکنان، قلعه -، ۹۷،
 اشتران کوه، رجوع بشیران کوه،
 اشکنوان، قلعه -، ۹۷ ح،
 اشنو، ۱۶، ۱۸۴،
 اصطرخ (اصطخر)، قلعه -، ۹۷،
 اصفهان، ۴۳، ۴۸، ۴۹، ۴۲، ۴۵، ۱۱۲ ح، ۱۵۱-۱۵۴، ۱۶۵، ۱۶۸،
 ۱۶۹، ۲۰۴، ۲۰۹-۲۱۲، ۲۵۵، ۲۵۸، ۲۷۸،
 اعجمیان، شعبه از اتراك قنقلی، ۴۵، ۱۹۸،
 اعراب، ۱۴۸ ح،
 اغناق (یغناق)، ۸۳،
 افغانستان، ۱۹۴ ح،

یستون، کو - ، ۷۰، ۱۷۳،

یش بالیغ، ۸۸، ۱۲۶، ۲۲۵، ۲۵۲،

یلقان، ۱۸۲ح،

یهق، ۲۲۴،

پاریس، ۱-۴، ۶، ۱۵، ۴۵، ۵۹، ۶۰، ۹۷، ۱۰۵، ۱۰۸، ۱۱۲،

۱۱۴، ۱۲۰، ۱۲۲، ۱۴۵، ۱۴۴، ۱۴۵-۱۴۷، ۱۵۹، ۱۶۳،

۱۶۶، ۱۶۷، ۱۷۰، ۱۸۶، ۱۸۸، ۱۹۲، ۱۹۹، ۲۰۱، ۲۰۸، ۲۱۱،

۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۸، ۲۸۰، (ح فی الموضع)،

پروان، ۱۲۶، ۱۴۷، ۱۹۵، ۱۹۶،

پرشاور (برشاور = پیشاور)، ۶۱، ۱۴۰، ۱۴۷ح، ۱۹۲ح، ۱۹۵، ۱۹۶،

پسا (فسا)، ۱۵۰،

پنجاب، نام معبری از جیون در حدود بلخ و ترمذ، ۱۰۸ (شرح درح)،

۱۱۱، ۱۲۵،

پنجاب (هند)، ۵۹ح، ۱۴۰ح،

پنج‌دیه، ۲۷،

پیشاور، ۵۹ح، ۱۴۰ح، رجوع پیشاور،

نازیک، ۵۰، ۷۰، ۲۱۲،

نبریز، ۱۵۶، ۱۵۸، ۱۶۰، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۷۷ح، ۱۸۲، ۲۴۴،

۲۴۷-۲۴۹، ۲۶۱، ۲۷۴-۲۷۶، ۲۷۹-۲۸۱،

نیکین، از شعب قبیله نایمان، ۴۴ح،

نثار (ناتار)، ۹۹، ۱۲۶، ۱۴۲-۱۴۴، ۱۴۶، ۱۵۲، ۱۸۳، ۱۸۸،

۱۹۳،

نرشیز، ۴۶، ۴۷، ۷۰، ۷۱،

نرك، انراك، ۲۹، ۴۵ح، ۵۰، ۶۹، ۷۰، ۷۹، ۸۷، ۱۰۵ح، ۱۰۹،

- بحیره خوارزم، ۱۰۲ ح، ۱۰۸ ح،
 بخارا، ۴، ۱۵، ۷۴، ۷۶، ۹۰، ۱۰۰، ۱۰۲، ۱۰۸، ۲۱۱، ۲۴۲،
 بدخشان، ۱۰۸ ح،
 برج خاکستر، در هرات، ۶۸،
 بردشیر (بردسیر)، ۱۴۹ ح، هان جواشیر است،
 بردویه، ۱۴۵،
 برشاوَر، رجوع پیرشاوَر،
 بُست، ۱۹۴،
 بسته (پشته)، کوه -، ۱۴۷، ۱۴۸ ح،
 بس راوَر، قلعه -، ۱۴۷،
 بسطام، ۲۱، ۴۹، ۱۱۴ ح،
 بشکین (مشکین)، ۱۸۴،
 بصره، ۱۱۴،
 بغداد، ۲۲، ۴۳، ۴۵، ۴۷، ۴۸، ۹۶ ح، ۹۸، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۲۰،
 ۱۲۱، ۱۵۴، ۱۵۵ ح، ۱۵۶، ۱۵۸، ۱۷۵، ۲۰۰ ح، ۲۱۶، ۲۱۷،
 بکر، قلعه در سند، ۱۴۶،
 بکر آباد، ۱۹۴ ح،
 بکرهار، ۱۹۶، ۱۹۷،
 بلاساقون، ۸۷، ۹۲،
 بلخ، ۴، ۵، ۶۳-۶۴، ۱۰۷، ۱۰۸، ۲۵۵،
 بلاله، کوه -، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۷،
 بناکت، ۸۳ ح، رجوع بفناکت،
 بنسک، (دهی در خوارزم؟)، ۷۳،
 بولاق (مصر)، ۱۰۴، ۱۰۷، ۱۲۹، ۱۴۱، ۱۸۳، ۲۶۲، ۲۷۴، ۲۷۵،
 ۲۷۹، (ح فی الموضع)،

- الجزيرة، ١٦٢، ٢٦٤، ٢٦٨، ٢٨٠، (ح في المواضع)،
 جنابند، ٤٩،
 جند، ١٠، ١٢، ١٥، ١٧، ٢٤، ٢٨ ح، ٤٠، ٤٢، ٨٢، ١٠١ ح،
 ١٠٢، ٢١٧ ح، ٢١٨ ح،
 جواشير، ١٤٩، ١٥٠، ٢٠٢، ٢١٢، رجوع بکواشیر و بردشیر،
 جود، کوه -، (هندوستان)، ١٤٥، ١٤٧،
 جودی، ١٧٧،
 جوربد، ٢٢٢، ٢٧٨،
 جوين، ٢٨، ٢٢٢، ٢٧٨،
 جيجون ٨، ١٠، ٢٠، ٢٨، ٥٥، ٧٢، ٧٧، ١٠٦، ١٠٨ ح، ١٩٢،
 ١٩٩، ٢٧١،
 جيجون (يعني رود سند)، ٥٩، ١٤٢،
 جيجون (يعني رود کُر)، ١٦٤،
 جبرفت، ٢١٢،
 جيلم، ٥٨ ح، ٥٩ ح،
 چاه عرب، ٤٦،
 چين، ١١٧،
 حانب (?) ١٧٠،
 حبشي، غلامان -، ١٥٠،
 حرق، ٢١٢،
 حصار هندوان، ٦٢،
 حلب، ١٨١، ٢٤٤،
 حيلي (جيلم ?)، ٥٨،
 خابران طوس، ١٠٩، ٢٥٨،

۱۲۴، ۱۵۰، ۱۵۲، ۱۷۸، ۱۸۶، ۱۹۴، ۱۹۶، ۱۹۸، ۲۱۲،

۲۱۹، ۲۲۰،

ترکستان، ۴۴، ۸۴ح، ۱۰۱ح، ۱۰۵، ۱۲۵، ۲۴۶،

ترکان (تراکه)، ۱۵، ۷۱، ۱۷۸، ۱۹۴-۱۹۶، ۱۹۸،

ترکی، زبان -، ۲۶۸،

ترمد، ۱۴، ۶۴، ۹۷، ۱۰۸، ۱۹۴، ۱۹۹،

نستر، ۱۵۴، ۲۰۴،

نفرش، ۱۹۱ح،

نفلیس، ۱۶۱، ۱۶۴-۱۶۷، ۲۶۱، ۲۶۲،

نکریت، ۱۵۵،

نکیناباد، ۱۹۴ (شرح درج)،

نیشه (طیس)، ۲۲۴،

تنگ نکو، ۱۱۴،

تولک^(۱)، ۴۹،

نیرهی^(۲)، کو -، ۱۴۷، ۱۴۸ح،

ثود، ۲۶۵،

جاجرم، ۲۱، ۲۲۴، ۲۷۸،

جام، ۲۶،

جرجان، ۴۹، ۷۴،

جُرْزُوان، ۶۴،

جریستان (?)، ۲۱۹،

(۱) تولک قلعه محکمی بوده در جبال نزدیک هرات در حدود قهستان ظاهرًا، رجوع
بطبقات ناصری ص ۶۲، ۳۶۱-۳۶۴،

(۲) کوهستانی در نزدیکی پروان در سرحد غزنین و بامیان - طآ،

خوزستان، ۲، ۲.۲، ۲.۴، ۲.۵،

خوی، ۱۵۷، ۱۶۰، ۱۶۷، ۱۸۲،

خویص (خویص)، ۲۱۵،

خیل بزرک (از محال رئی)، ۹۷،

دابویی (از اعمال آمل)، ۱۱۵،

دار الخلافه (بغداد)، ۴۳،

دار السلام (بغداد)، ۹۶،

دامغان، ۹۷، ۱۱۴ ح، ۲۷۸،

دانه (دهی در خوارزم؟)، ۷۳،

دجله (یعنی جیحون خوارزم)، ۱۹۸،

دریبد، ۲۵۸،

درغم، ۱۰۱ ح،

دزمار، قلعه -، ۱۸۲،

دقوق (دقوقاء)، ۱۵۵،

دماوند (دنباوند)، ۱۱۴ ح، ۱۱۷ ح،

دمریله، ۱۴۸،

دمشق، ۱۶۲ ح،

دهستان، ۱۹، ۲۹، ۱۹۹، ۲۴۴، ۲۷۴،

دون (دوین، زون)، ۱۶۰،

دیاربکر، ۱۷۸، ۱۸۵،

الدیلم، بحر -، ۱۱۵ ح،

دیلی (دهلی)، ۶۱، ۱۴۴، ۱۴۵،

دینور، ۴۳،

دینه، ۲.۲،

خوشان، ۱۲، ۱۴۲ ح،

ختای (یعنی چین شمالی)، ۸۶، ۲۱۵، ۲۴۴، ۲۴۶، ۲۵۹، ۲۶۰،

ختای، ختائیان (مقصود قراختای است)، ۵، ۱۶، ۱۹، ۲۰، ۵۶،

۵۷، ۶۲، ۶۶، ۶۹، ۷۲، ۷۴-۷۶، ۷۸-۸۰، ۸۲، ۸۴، ۹۲،

۱۲، ۱۲۴، رجوع کنید نیز بقراختای،

ختلان، ۱۰۸ ح،

ختن، ۸۴، ۸۸، ۱۲۶،

خراسان، ۱، ۲، ۳ ح، ۵، ۱۰، ۱۲، ۱۶، ۲۰، ۲۲، ۲۴، ۲۶، ۲۹،

۴۴، ۴۶، ۴۹-۴۱، ۴۳، ۴۹، ۵۱، ۵۲، ۵۵، ۵۸، ۶۲، ۶۶،

۷۱، ۷۴، ۸۴، ۱۰۰، ۱۰۶، ۱۱۲، ۱۴۲ ح، ۱۹۳-۱۹۵، ۲۱۸،

۲۱۹، ۲۲۱-۲۲۴، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۲، ۲۳۶، ۲۴۷، ۲۴۰،

۲۴۱، ۲۴۴، ۲۴۶، ۲۴۹، ۲۵۱، ۲۵۲ ح، ۲۵۶، ۲۵۸-۲۵۹،

۲۶۱، ۲۶۴ ح، ۲۶۶، ۲۶۹، ۲۷۰-۲۷۲، ۲۷۴، ۲۸۱،

خرنبرت، ۱۸۰،

خزر، بحر-، ۵۹ ح،

خطا، یعنی قراختا، ۷۸، ۷۹،

خَلَج، قبیله از اتراک (ط)، ۱۹۲ ح، ۱۹۴-۱۹۶، ۱۹۸،

خلخال، ۱۸۴،

خوارزم، ۱، ۲، ۳ ح، ۵-۸، ۱۰، ۱۲، ۱۴-۱۲، ۲۵، ۲۷-۲۰،

۴۴-۴۶، ۴۸-۴۱، ۴۵-۴۷، ۴۹، ۵۰-۵۲، ۵۴، ۵۶، ۵۸،

۶۴، ۶۵ ح، ۶۶-۷۲، ۷۴ ح، ۷۷، ۸۱، ۸۲، ۸۴، ۸۶،

۸۸-۹۰، ۱۰۲ ح، ۱۰۶، ۱۰۸ ح، ۱۱۵، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۴۰-۱۴۱،

۱۴۴، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰ ح، ۲۰۸ ح، ۲۱۸، ۲۴۲، ۲۴۶،

۲۶۵ ح، ۲۶۶-۲۶۸،

خواف، ۶۷، ۱۴۵ ح،

- سبزوار، ۲۴، ۲۵، ۲۴۰، ۲۷۲،
 سپاهان، ۴۹، رجوع باصفهان،
 سیجانب، ۱۲۵ ح،
 سجستان، ۸۶، رجوع بسیستان،
 سدّ ذی القرنین، ۸۰،
 سدوستان (سدوسان)، ۱۴۷، ۱۴۸،
 سراب، ۱۸۴،
 سرجاهان (سرجهان)، قلعه -، ۱۱۵،
 سرخس، ۲۰-۲۲، ۲۷-۲۹، ۵۰، ۵۱، ۶۸، ۷۱، ۹۴ ح، ۲۴۹،
 سریر، ۱۷۰،
 سُغْد، آب -، ۱۵،
 سقناق، ۱۰، ۴۴،
 سلطان آباد، ۱۱۲ ح،
 سلطان دوین، ۲۴۱،
 سلطانیّه، ۱۱۵ ح،
 سلماس، ۱۶۰،
 سلومد (سلومک)، ۶۷،
 سمرقند، ۵، ۱۴، ۱۵، ۵۵، ۵۷، ۶۴، ۷۶، ۸۱-۸۳، ۸۶، ۹۱، ۱۰۱،
 ۱۰۲، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۸ ح، ۱۰۹، ۱۲۴-۱۲۶، ۱۵۶، ۲۴۲،
 ۲۵۸ ح،
 سمنان، ۴۰،
 سند، ۶۱، ۱۴۶،
 سند، آب -، ۵۹ ح، ۱۴۹، ۱۴۰، ۱۴۲ ح، ۱۴۳، ۱۴۶، ۱۴۷،
 ۱۹۲ ح،
 سوبرلی (سوبرلی)، ۱۸، ۱۹،

دیول (دَبَّیْل)، ۱۴۸،

رادکان، مرغزار -، ۲۶، ۲۷، ۵۰، ۲۴۷،

الرَّخ، ۱۱۰،

رَزَام، قبیله از عرب، ۱۰۷،

رَکَاله، کوه -، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۷،

رودبار، در حدود جَنَد ظاهراً، ۱۱،

رودبار اَلْبُوت، ۴۴،

روس، ۲۶۵،

روغد، ۲۴۸،

روم، ۱۰۸ ح، ۱۷۰، ۱۷۵، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۳، ۱۹۰ ح،

۲۴۳-۲۴۵، ۲۴۸،

رونج (روَنه)، جبال -، ۱۱۴ ح،

رئ، ۲۸، ۲۹، ۴۱-۴۳، ۴۷، ۴۸، ۹۷، ۱۱۲-۱۱۴، ۱۱۶، ۱۱۷ ح،

۱۵۲، ۱۶۸، ۱۶۹، ۲۰۴، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۷۸،

زاولستان، ۶۲،

زرنج، ۵۹ ح،

زره، بحیره -، ۵۹ ح،

زم، ۱۰۸ ح،

زنجان، ۱۱۵ ح،

زنگی، ۱۶۰،

زوزن، ۶۷، ۹۷، ۱۳۴، ۱۴۵ ح، ۲۰۲، ۲۰۹، ۲۱۵،

زبربل (در خراسان ظاهراً)، ۲۶،

سایقان (سایغان، سایغ)، رجوع بشایقان،

طارمین، ۱۱۵ ح،
 طالقان (بلخ)، ۵۱، ۵۸، ۱۳۹، ۱۹۴، ۱۹۶، ۲۰۰،
 طبرستان، ۱۱۳ ح، ۱۹۹ ح،
 طبرك، قلعة -، ۲۸، ۳۰،
 طبیس، ۷۱،
 طراز، ۵۵ ح، ۷۶، ۸۸، ۹۱، ۲۴۶ ح، ۲۴۸، ۲۵۱،
 طرق، ۵۲،
 طبیس (قیشه)، ۲۲۲ ح،
 طورغای، ۱۰۱ ح،
 طوس، ۲۲، ۲۶، ۲۷، ۳۴، ۴۸، ۵۱، ۷۱، ۱۰۹، ۱۲۰، ۲۴۸،
 ۲۴، ۲۴۵، ۲۴۷، ۲۵۵، ۲۵۹، ۲۷۲، ۲۷۹، ۲۸۱،
 طهران، ۱۴۸ ح،

عاد، ۱۵۹ ح،
 عباسی، ۲۱۲،
 عجم، ۱۶۰،
 عراق، ۲۱، ۲۴، ۲۸، ۳۰-۴۴، ۴۵، ۴۷، ۴۸ (عراقین)، ۴۹
 (عراقین)، ۴۱-۴۴، ۴۵، ۴۸، ۴۷، ۹۸، ۱۰۰، ۱۰۶-۱۰۸،
 ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۷ ح، ۱۲۰، ۱۴۰، ۱۴۵ ح، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۶۵،
 ۱۶۸، ۱۷۴، ۱۸۶، ۱۹۰، ۱۹۳، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۸، ۲۰۹،
 ۲۱۱، ۲۲۷، ۲۴۴، ۲۵۶، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۲، ۲۶۶ ح،
 ۲۷۱، ۲۷۷ ح، ۲۸۰،
 عرب (اعراب)، ۴۳، ۱۸۰ ح،
 عرفات، ۱۲۱،
 علیاباد، قلعة -، ۱۶۴،

سوره، ۱۹۴،

سومنا، ۴۴،

سونیان، از قبایل قفقاز، ۱۷۰،

سیجون، ۷۷، ۱۰۲، ح، ۱۲۵،

سیرجان، ۲۱۷، ح،

سیر دریا، ۱۰۲، ح،

سیستان، ۴۵، ۵۹، ح، ۶۵، ۱۹۴، ح، ۲۱۴، ۲۲۱، ۲۵۵،

سیفاباد، ۵۶،

سیقران، ۱۴۹، ۲۵۵،

سیوستان (سیستان)، ۱۴۷، ح، ۱۹۴،

شاور خواست، ۱۵۴،

شادباخ، ۱۶، ۱۹، ۲۲-۲۵، ۴۶، ۴۹-۴۱، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ح، ۶۲،

۶۸-۷۱، ۷۹، ۱۴۲، ۱۴۳،

شام، ۱۴۹، ح، ۱۵۶، ۱۶۲، ح، ۱۶۷، ۱۷۰، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۸-۱۸۱،

۱۸۴، ۲۴۴، ۲۶۱، ۲۶۴، ح، ۲۶۸، ح، ۲۸۰، ح،

شایقان (سایقان، سایغان، سایغ)، پشته -، ۱۴۲،

شول، ۱۱۴،

شهرستانه (نزدیک نسا؟)، ۱۲، ۴۷، ۴۱۸، ۴۴۷،

شیراز، ۱۵۰، ۱۵۱، ح، ۱۹۰، ح، ۲۱۴،

شیران کوه (اشتران کوه؟ ظ)، ۱۱۴،

شیعه، ۲۷۸،

صاین قلعه، ۱۱۵، ح،

طارم، ۴۵،

- فارلق، ۸۷، رجوع بفارلق،
 فارون، جبال -، ۱۱۴ ح،
 فارون، قلعه -، ۱۱۴، ۱۱۴، ۲۰۱،
 قبادیان، ۱۰۸ ح،
 قبان، ۱۸۴،
 قراختای، ۱۵، ۱۷، ۵۵، ۷۶ ح، ۸۳، ۸۶-۹۴، ۱۰۰، ۱۲۰، ۱۲۲،
 ۱۲۴، ۲۱۱، ۲۱۸، رجوع نیز بختای،
 قراقورم، کوهی در مغولستان و شهری که اوکنای قآن در پای آن کوه
 بنا نمود و پای تخت امایل مغول بود، ۱۰۱ ح، ۱۰۲ ح، ۲۰۰،
 ۲۴۱، ۲۵۰ ح، ۲۵۲ ح،
 قراقم (قراقوم)، مفازه در ساحل شرقی سیحون، ۱۰۱، ۱۰۲ ح،
 قراقوم، مفازه معروف بین خوارزم و مرو، ۱۰۲ ح،
 قراکول، ۱۵،
 قرقیز، ۸۷، ۸۸،
 قزلغ (قرلیغ، قرلغان، قارلقان)، از قبایل اتراک^(۱)، ۱۴، ۱۵، ۱۷، ۸۷،
 قزوين، ۴۲، ۴۴، ۹۷ ح، ۱۱۵ ح، ۲۷۶،
 قُصْدَار، ۱۹۴،
 قنچاق، قنچاقان، ۸۹، ۹۰، ۱۷۰، ۱۷۲،
 قنقاز، ۱۷۰ ح،
 قلان ناشی، ۲۵۱،
 قلعه قاهره، ۴۳،

(۱) جامع التواریخ طبع برزین ج ۱ ص ۱۷۰، رجوع کنید نیز بجوای کاترمر بر جامع
 التواریخ ص ۵۲-۵۳، - قزلغ و قرلیغ و قارلق و قارلوق و خزلغ و هچنین خلغ شعرای
 ایران (که هیئت مدغمه خزلغ است) همه صور مختلفه یک کلمه است و آن قبیله بوده
 است از اتراک در شمال و شمال شرقی ماوراء النهر معروف بحسن صورت و طول
 قامت و تناسب خلقت،

عمان، ۱۶۶،
عمُورِيَّة، ۱۰۸ ح،

غربالغ (غُربالغ، غوبالغ) = بلاساقون، ۸۷،
غرجستان، ۱، ۸۶،

غرس، ۱۶۱،

غُز، ۱۲، ۱۵، ۲۰، ۲۲، ۸۷ ح،

غزنين (غزنه)، ۴، ۴۴، ۵۹ ح، ۶۲، ۸۴-۸۶، ۱۰۶، ۱۲۰، ۱۴۳،
۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۹، ۱۴۴، ۱۹۲-۱۹۶،

غور، ۱۹، ۲۲، ۲۷، ۴۹، ۵۰-۵۶، ۵۸، ۶۱، ۶۲، ۶۶، ۶۷، ۸۵،
۸۶، ۱۲۰، ۱۴۵، ۲۰۸ ح،

غوريان، ۴۹، ۵۴، ۵۶، ۶۶، ۶۷، ۸۶، ۸۹، ۱۹۳، ۱۹۴ ح، ۱۹۵
-۱۹۸،

فارس، ۹۷، ۱۱۴، ۱۱۴، ۱۱۷ ح، ۲۰۲، ۲۰۵ ح، ۲۴۴،
فراث، ۱۷۸،

فَرَزِين، قلعة -، ۱۱۲، (شرح درج)،
فرغانه، ۸۸، ۱۲۵،

فروان، ۱۴۶ ح، رجوع پيرمان،
فریزن، ۲۲۰ ح،

فناکت، ۷۷، ۸۴، ۸۴، ۱۲۶، ۲۴۱،

فنج آب، ۱۰۸ ح، رجوع پينجاب،
فَهْم، قبیله از عرب، ۱۴۲،

فیروز کوه، پای تخت غور، ۶۲، ۶۵، ۸۴، ۸۵،
فیروزکوه، قلعة -، (دماوند - ظ)، ۴۲، ۲۱۰.

کرمان، ۲۲، ۷۰، ۷۱، ۷۳، ۷۴، ۱۴۹، ۱۶۵، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۵،
۲۰۹، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۵، ۲۱۷، ۲۵۵،

کرمان (غزنه)، ۱۴۹،

کس (کش)، ۲۵۸ ح،

کلات، ۱۰۹،

کلکته، ۴۸ ح، ۲۱۱ ح،

کمادی، ۲۱۲،

الکئاس (مخفف الکئاسه)، ۲۳،

کنه، ۲۳،

کواشیر (ظ-گواشیر)، ۲۰۹، رجوع بجواشیر،

کوشک ملک (در قزوین)، ۲۷۶،

کوفه، ۲۳،

کوکروخ (?)، ۲۱۹،

کیتو، ۲۵۸،

کیران، قلعه -، ۱۸۲، ۱۸۵،

کحک (?)، ۲۴۸،

گرج، گرجیان، ۱۵۸-۱۶۰، ۱۶۴، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۷۰، ۱۷۲، ۱۷۴،

۱۸۰، ۲۴۳، ۲۴۵، ۲۶۱،

گرجستان، ۱۷۰، ۲۵۸، ۲۶۱، ۲۶۲،

گردکوه (دامغان)، ۲۱۶، ۲۷۸،

گرمسیر (= بُست)، ۱۹۴،

گیلان، ۱۱۵،

لارجان (مازندران)، ۱۹۹،

لال، ۱۹۹ ح، رجوع بایلال،

قلعه‌های ارسلان گشای، اردهین، اسکنان، اشکنوان، اصطرخ، النجه،
ایلال، بس راور، دزمار، سرجاهان، طبرک، علیاباد، قرزین،
فیروزکوه، فارون، کجوران، کیران، والیان، رجوع کنید بدین کلمات،
قم، ۲۷۸، ۲۵۵،

قم کبچک (یا کبچک)، ۸۸، ۲۴۸ ح،

قندهار، ۱۹۴ ح،

قنقلی، قنقلیان، از قبایل اترک^(۱)، ۳۵ ح، ۸۷، ۸۸، ۱۰۱، ۱۴۱، ۱۴۹،
۱۹۲ ح، ۱۹۸،

قوچان، ۱۴۲ ح، رجوع بخوشان،

قوناق، ۲۴۹ ح،

قهستان، ۴۶، ۴۹،

قیلی، رودخانه -، ۱۰۲،

قیسج، رودخانه -، ۱۰۲،

کابل، ۱۹۵،

کاشان، ۱۶۹ ح، ۲۷۸، ۲۵۵،

کاشغر، ۸۳، ۸۸، ۱۲۶،

کالف، ۱۰۸ ح،

کبودجامه، ۲۲۴، ۲۷۸،

کجوران، قلعه -، ۱۹۴، ۱۹۵،

کُز، رودخانه -، ۱۶۱، ۱۶۴ ح،

کربی، دره -، ۱۵۹،

کُرج، ۱۱۲ ح،

کُزد، اکراد، ۴۳، ۱۵۵، ۱۹۰،

(۱) جامع التواریخ ایضاً، ص ۲۲،

- مزدقان، ۴۸،
 مشکین (بشکین)، ۱۸۴ ح،
 مشهد (?)، دراستو، ۲۷۹،
 مشهد طوس، ۵۱، ۷۰،
 مصر، ۵۷ ح، ۹۴ ح، ۱۲۲، ۱۷۸، ۲۷۹ ح،
 معرة النعمان، ۲۶۴ ح،
 مغول، ۸، ۸۷، ۱۰۱-۱۰۴، ۱۰۶، ۱۱۱، ۱۱۳-۱۱۶، ۱۱۷ ح،
 ۱۳، ۱۴۳، ۱۴۴ (موغال)، ۱۴۸-۱۴۶، ۱۴۰، ۱۴۲، ۱۴۴،
 ۱۴۷، ۱۴۹، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۸۳-۱۸۶، ۱۸۹، ۱۹۱، ۱۹۲ ح،
 ۱۹۴-۱۹۷، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۴، ۲۱۶، ۲۲۰،
 ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۴۱، ۲۴۶-۲۴۸، ۲۴۰، ۲۴۲، ۲۴۸، ۲۴۹،
 ۲۵۶، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۹،
 مغولی، زبان -، ۲۶۰،
 مکران، ۱۴۹،
 مکه، ۹۶ ح، ۱۲۱،
 الملا، ۲۶۶،
 ملازجرد، ۱۸۰،
 ملکفور، ۱۴۴،
 منازجرد، منازکرد، ملازکرد، ۱۸۰ ح، همان ملازجرد است،
 مندور، ۱۷۱،
 منصوریه (باغی و سرائی در طوس)، ۲۴۷،
 منقشلاغ، ۱۳۰،
 موش، بیابان -، ۱۸۱،
 موصل، ۲۰۱، ۲۴۳،
 موغان (مغان)، ۱۸۴،

لاهور، ۵۹ ح،

لکریان، ۱۷۰،

لندن، ۲ ح، ۳ ح، ۴۴ ح،

لور، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۵۴، ۱۵۵، ۲۰۴، ۲۱۶،

لورستان، ۱۶۹،

لوری، صحرای -، (گرجستان)، ۱۶۳،

لوهاور (= لاهور)، ۶۱،

لیپنیک، ۱۰۶ ح، ۱۲۸ ح،

ماشباد (مايثرناباد-ظ)، ۱۴۴،

مارکاب، دره -، ۱۶۱،

مازندران، ۲۶، ۴۲، ۷۳، ۷۴، ۱۰۶، ۱۱۵، ۱۱۷ ح، ۱۹۹، ۲۰۱،

۲۰۹، ۲۱۸، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۴۱، ۲۴۸ ح، ۲۴۰،

۲۴۱، ۲۴۴، ۲۴۷، ۲۵۶، ۲۵۹، ۲۶۹، ۲۷۱، ۲۷۴،

ماوراء النهر، ۴، ۱۴، ۱۵-۱۷، ۷۲-۷۴، ۷۶ ح، ۸۸، ۹۰، ۱۰۰،

۱۰۰، ۱۰۶، ۱۲۲، ۱۲۴، ۱۹۴، ۲۰۹، ۲۱۱، ۲۲۲، ۲۴۶،

۲۵۴،

المجوس، ۱۱۲،

مدينة السلام (بغداد)، ۱۸۰،

مرغه، ۵۲،

مرند، ۱۶۰،

مرو، ۲ ح، ۵، ۶، ۸، ۲۰، ۲۲، ۲۳، ۲۵، ۳۰، ۳۴، ۳۹، ۴۸،

۵۰-۵۲، ۵۴، ۵۸، ۱۰۲ ح، ۱۱۹ ح، ۱۲۶، ۲۵۰، ۲۵۹،

مرو الزود^(۱)، ۲۷، ۵۱، ۵۸،

(۱) کذا في المتن في المواضع، و الظاهر «مرو الرّوذ» بالذال المعجمة،

هند، هندوستان، ۵۸، ۵۹ ح، ۶۱، ۸۶، ۱۰۶، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۶۶،

۱۹۵، ۲۰۲، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۵۵،

هندو، هندو، ۵۹، ۱۴۳، ۱۴۴،

هیرمند، ۵۹ ح،

یازر^(۱)، ۷۱، ۷۲، ۲۱۹،

یرلیغ، دیهی درحوالی یش بالیغ، ۲۲۵،

یزد، ۲۱۶، ۲۵۶،

یغناق (اغناق)، ۸۳ ح،

(الأسماء المشكوكة القراءة)

مارسرحان، ۸۸،

نامیخ، ۸۸،

سدنسه، ۱۶۳،

(۲) یازر شهری متوسط بوده در خراسان و جزو ولایت مرو محسوب میشد است،

رجوع کنید بنزهة القلوب حمد الله مستوفی در فصل «رُبْع مرو شاهجان»،

- مولتان، ۶۱، ۱۴۷،
میدان سبز (در غزنین)، ۱۳۵،
نایمان، از قبایل اترک^(۱)، ۴۴ ح، ۱۰۰، ۲۴۷،
نخجوان، ۱۵۶، ۱۵۷،
نخشب، ۱۰۵،
نسا، ۱۴، ۲۶، ۸۱، ۱۴۲، ۲۱۹،
نوراور، شطّ -، ۵۵،
نهر واله، ۱۴۸،
نیشابور، نیشابور، ۱۴، ۱۶، ۱۹، ۲۱، ۲۴، ۲۵، ۳۰، ۴۴، ۴۶،
۳۹، ۴۹، ۶۹، ۹۴ ح، ۱۰۰، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۶۹، ۲۱۹، ۲۲۰،
۳۵۵،
نیل مصر، ۵۹ ح،
والیان، قلعه -، ۱۴۶،
وراوی، ۱۸۴ ح،
وَرگوه، ۲۰۵، رجوع بآبرقوه،
وخان، ۱۰۸ ح،
وخش، ۱۰۸ ح،
هراة^(۲)، ۲۲، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۳، ۵۴، ۶۳، ۶۴، ۶۶-۶۹، ۷۱،
۸۴، ۸۶، ۱۴۵، ۱۹۲، ۱۹۴، ۲۱۶، ۲۲۰ ح، ۳۵۵،
هزارسف، قصبة -، ۸، ۹، ۵۶،
هدلان، ۴۲، ۴۳، ۴۶، ۴۸، ۶۷، ۹۸، ۱۱۲ ح، ۱۷۹، ۲۷۸،

(۱) جامع التّواریخ، طبع برزین ج ۱ ص ۱۴۶-۱۴۵،

(۲) در نسخه اساس (آ) هرات را تتریکاً بطور کلی «هراة» یا تاء مربوطه می‌نویسد،

- تاریخ و صاف^(۱) ۲۰۱، ۲۰۹، ۲۱۸، ح،
تاریخ بینی (لأبي النصر محمد بن عبد الجبار العتبی)، اح، ۵۷، ح، ۷۵،
۹۴، ح، ۱۲۲، ۱۲۹، ح، - شرحه للشیخ احمد المبینی، ۵۷، ح، ۹۴،
نمّة صوان الحکمة (للبيهقي)، ح، ۵،
نمّة الینبیه^(۲) (للثعالبی)، ۵۹، ۶۰، ۱۶۲، ۲۶۲، ۲۶۴، ۲۶۶، ۲۶۸،
۲۷۷، ۲۸۰، (ح في المواضع)،
نحارب الامم (لأبي علي مسكويه)، ۱،
نذکره الشعراء دولتشاه سمرقندی، ۲، ح،
نرجمان ترکی و عربی، طبع هوتسا، ۴۳، ح،
جامع التواريخ^(۳) (لرشید الدین فضل الله الوزير)، ۳، ۴۴، ۴۵، ۱۳۰،
۱۲۲، ۱۲۶-۱۴۰، ۱۴۴-۱۴۸، ۱۶۴، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۷۰-۱۷۴،
۱۸۳-۱۸۵، ۱۸۸، ۱۹۲، ۲۰۱، ۲۰۸، ۲۱۱، ۲۱۸، ۲۱۹،
۲۲۰، ۲۲۲، ۲۴۲، ۲۵۱، ۲۵۵، (ح في جميع المواضع)،
جوامع العلوم (للفخر الرازی)، ۱، ۲، ح،
جهانگشای، ۲، ۹، ۶۱، ۸۲، ۱۰۵، ۱۴۱، ۱۴۵، ۲۰۱، ۲۰۸، (ح في
المواضع)،
جهان نامه (مجهول المصنّف)، ۵۹، ح، ۰۸، اح، ۱۱۴، ح،
حبيب السیر، ۸۷، ح، ۲۰۸، ح،
الحجاسة لأبي تمام و شرحها للخطیب التبریزی، ۰۴، ۰۷، ۱۲۰، ۱۲۹،
۱۴۱، ۱۸۳، ۲۶۲، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۸۲، (ح في المواضع)،
الحجاسة البحرية، ۲۸۲، ح،

(۱) رجوع بمقدمه مصحح ج ا ص و-ز،
خود بر بنیة الذهر تألیف خود افزوده است و يك نسخه نفیسی از آن (Arabe 3308)
که با بنیة الذهر معاً تحلیف شده است در کتابخانه ملی پاریس موجود است و بدیجته
این ذیل مهم با اصل بنیة الذهر که در دمشق چاپ شده بطبع نرسیده است،
(۲) رجوع کنید بمقدمه مصحح ج ا ص و-ز،

فهرست الكتب

- آثار البلاد (لزكريّا بن محمّد القزويني)، ۱۹۴ ح،
 احسن التقاسيم في معرفة الأقاليم (لمحمّد بن احمد المقدسي)، ۱۹۴ ح،
 اساس اللغة (للزمخشري)، ۲۱ ح، ۹۵ ح،
 الأغاني (لأبي الفرج الاصبهاني)، ۱۲۹ ح، ۲۶۴ ح، ۲۶۶ ح،
 برهان قاطع، ۵۹، ۱۰۱، ۱۴۲، ۱۸۷، ۲۷۹، (ح في المواضع)،
 تاج العروس، ۲۱ ح، ۹۵ ح،
 تاريخ ما بين خلكان، رجوع ما بين خلكان در فهرست رجال،
 تاريخ بيهقي (لاين فندق البيهقي^(۱))، ۱ ح، ۱۵ ح،
 تاريخ جهان آرا (للقاضي احمد الغفاري)، ۱۶ ح،
 تاريخ السلجوقية^(۲) (للاوندی)، ۲ ح، رجوع نیز براحة الصدور،
 تاريخ السلجوقية (للعامد الاصفهاني)، ۲ ح، ۱۵ ح، ومختصره للبنداري،
 ۲ ح، ۱۵ ح، ۱۶ ح،
 تاريخ گريد (تأليف حمد الله مستوفی)، ۱، ۹، ۲۷، ۱۲۱، ۲۰۱، ۲۰۸،
 ۲۱۴، (ح في المواضع)،
 تاريخ مغول (تأليف دوسون^(۳))، ۲۰۱ ح،
 تاريخ ناصري (لأبي الفضل البيهقي)، ۴۴،
 تاريخ النسوي، ۱۹۹ ح، ۲۰۱ ح، رجوع بسيرة جلال الدين منكبرتي،

(۱) رجوع ما بين فندق در فهرست رجال،

(۲) رجوع كيد بمقدمه مصحح ج ا ص ق - قد،

(۳) رجوع بدوسون در فهرست رجال،

- فهرست کتابخانه لیدن (تألیف دُزی^(۱))، ح ۵،
 فهرست نسخ عربی کتابخانه لندن، ذیل -، (تألیف ربو^(۲))، ح ۴۴،
 قرآن، ۱۲۴،
 قاموس عربی و فارسی بانگلیسی (تألیف جانسن^(۳))، ح ۲۹،
 قاموس فیروزآبادی، ح ۲۷،
 کامل التواریخ، رجوع باین الاثیر در فهرست رجال،
 کامل المبرّد، ۶ ح، ۱۲۸ ح،
 لباب الالباب (تألیف نور الدین محمد عوفی)، ح ۹، ح ۲۲، ح ۱۹۴،
 لسان العرب، ۲، ۱۲، ۲۷، ۵۶، ۹۵، ۹۹، ۱۰۴، ۱۴۴، ۱۵۸،
 ۱۵۹، ۱۸۹، ۲۷۵، (ح فی المواضع)،
 مجمع الأمثال (المیدانی)، ۴۱، ۵۰، ۵۶، ۹۹، ۱۱۹، ۱۵۸، ۲۱۴،
 (ح فی المواضع)،
 مجمع النصحاء (تألیف مرحوم هدایت)، ح ۲،
 محاضرات الراغب، ح ۲۶۴،
 مشارب التجارب (لابن فندق البیهقی^(۴))، ۱، ح ۲۱،
 معجم الأدباء (لیاقوت الحموی)، ح ۱،
 معجم البلدان (له ایضاً)، ۱۸، ۱۴۲، ۱۴۹، ۱۴۸، ۱۸۲، ۱۸۴، ۲۶۵،
 ۲۶۶ (ح فی المواضع)، رجوع نیز بیاقوت در فهرست رجال،
 المعجم فی معاییر اشعار العجم (لمحمد بن قیس الرازی)، ح ۵،
 نزہة القلوب (تألیف حمد الله مستوفی)، ۱۱۵، ۱۸۴، ۲۱۹، ۲۴۸،
 (ح فی المواضع)،
 هفت اقلیم (تألیف امین احمد رازی)، ح ۲،
 بئیمة الذهر (للتعالی)، ۹۴، ۱۱۱، ۱۲۸، ۱۶۹، ۲۴۶، ۲۶۵، (ح فی
 المواضع)،

- خزانة الأدب ولب لباب لسان العرب في شرح شواهد شرح الكافية
للرّضی (الأمام عبد القادر بن عمر البغدادي)، ١٢٢، ١٢٨، ١٢٩،
٢١٤، ٢٢٨، ٢٧٩، (ح في المواضع)،
ديوان الغزّي (ابراهيم بن عثمان الشاعر المشهور)، ١٠٥ ح،
ذيل قواميس عرب (تأليف دُزى^(١))، ٥١ ح، ٥٧ ح، ٩٦ ح،
روضة الصفا، ٢٠٩ ح،
راحة الصدور^(٢) في تاريخ السلجوقية (للراوندي)، ٢ ح، ١٥ ح،
رسائل رشيد وطواط، ٦ ح، ٧ ح،
زينة التواريخ در تاريخ سلجوقيه (للسيد صدر الدين)، ٤٤،
سقط الزند (لأبي العلاء المعري)، ١١٦ ح، ١٢٢ ح، ١٥٥ ح، - شرح
الخطيب التبريزي عليه، ١٢٢ ح،
سيرة جلال الدين منكبرني، تأليف محمد بن احمد النسوي منشي سلطان
مذكور، ٩٦، ١١٢، ١٣٠، ١٩٩، ٢٠١، (ح في المواضع)، رجوع
كنيد نيز بنسوي، در فهرست رجال،
شاهنامه، ٢١، ١٢٥ ح،
شرح شواهد المغني (للسيوطي)، ٢٧٩ ح،
شواهد العيني، ١٢٨ ح،
الصّحاح (للجوهرى)، ٢١ ح،
طبقات ناصري (لمتاج الدين عثمان المجوزجاني)، ٤٨، ٥٩، ٦١، ١٩٢-
١٩٤، ١٩٩، ٢٠٨، ٢١١، ٢١٢، (ح في المواضع)،
عدن، قاموس تركي بفارسي (رجوع بفهرست ج ١)، ٨٣ ح، ٢٥٤ ح،
غرر الخصائص المأخوذة و غرر الثنائص المأخوذة (لمحمد بن ابراهيم الكنجي)،
٢٦٤ ح،
فهرست کتابخانه ديوان هند (تأليف ايتة^(٣))، ٢ ح،

۱۷۷	[فتح نامه اخلاط از انشاء نور الدین منشی]
۱۸۰	ذکر حرکت سلطان مجرب سلطان روم،
۱۹۲	ذکر یمین ملک و اغراق و عاقبت گار ایشان،
۱۹۸	ذکر والدۀ سلطان ترکان خاتون،
۲۰۱	ذکر احوال سلطان غیاث الدین،
۲۰۸	ذکر سلطان رکن الدین،
۲۱۱	ذکر استخلاص نواحی کرمان و احوال براق حاجب،
۲۱۸	ذکر جتیمور و تولیت او خراسان و مازندران را،
۲۲۴	ذکر نوسال،
۲۲۵	ذکر احوال کرکوز،
۲۴۷	ذکر وصول کرکوز بخراسان و احوال او،
۲۴۲	ذکر احوال امیر ارغون،
۲۵۱	ذکر توجّه امیر ارغون بقوریلتهای بزرگ،
۲۶۲	ذکر احوال شرف الدین خوارزمی،
۲۸۴	حواشی و اضافات،
۲۸۴	ضبط منکبری،
۲۹۴	جدول سلاطین خوارزمشاهیّه،
۲۹۴	فهرست اسماء الرجال،
۲۲۵	فهرست الأماكن و القبائل،
۲۴۶	فهرست الکتب،
۲۵۲	غلطنامه،
۲۵۵	فائت غلطنامه جلد اول،

فهرست مندرجات الكتاب

صعینه

- ۱ ذکر مبدأ دولت سلاطین خوارزم انار الله براهینهم،
- ۴۷ ذکر جلوس سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه،
- ۶۱ ذکر مسلم شدن ملک سلاطین غور سلطان محمدرا،
- ۶۶ ذکر احوال خرمل بعد از مراجعت سلطان،
- ۶۹ ذکر کزی و عاقبت کار او،
- ۷۳ ذکر استخلاص مازندران و کرمان،
- ۷۴ ذکر استخلاص ماوراء النهر،
- ۸۳ ذکر مراجعت سلطان بار دوم بچنگ کور خان،
- ۸۴ ذکر استخلاص فیروزکوه و غزنین،
- ۸۶ ذکر خانان قراختای و احوال خروج و استیصال ایشان،
- ۹۴ ذکر بقیه احوال سلطان سعید محمد و اختلال کار او،
- ذکر موجبات وحشتی که سلطان محمدرا با امیر المؤمنین الناصر
- ۱۲۰ لدین الله ابو العباس احمد افتاده بود،
- ۱۲۲ ذکر استیصال سلطان سلاطین و سبب آن،
- ۱۲۶ ذکر سلطان جلال الدین،
- ۱۴۴ ذکر احوال او در هندوستان،
- ۱۵۴ ذکر حرکت سلطان جلال الدین بجانب بغداد،
- ۱۵۸ ذکر احوال سلطان و گرجیان و قلع ایشان،
- ۱۷۰ ذکر مراجعت سلطان با گرجستان،
- ۱۷۴ ذکر حرکت سلطان باخلاط و فتح آن

صحیفه	سطر	خطا	صواب
۵۲	۱۶	غیاث الدّین، کذا فی جمیع النّسخ، و ظاهرًا بل بدون شک صواب «شهاب الدّین» است چه از همین ص ۵۲ س ۱ بیعد و ص ۵۲ س ۸ بیعد صریحًا معلوم میشود که سلطان غیاث الدّین قبل از این واقعه یعنی فتح مرو و قتل خرنک وفات کرده بوده و برادرش شهاب الدّین بجای او شاغل تخت سلطنت بوده است،	
۵۷	۲	بآخر	محمد بن عبینه محمد بن ابی عبینه - کما فی کامل المبرّد طبع لپیزیک ص ۲۴۱-۲۴۲،
۵۸	۹	مرو التّرد	مرو التّرد - کما فی ج فی کلا الموضعین فی هذا السّطر و هو الصّواب،
۶۰	۴	بستار	بستان
۶۳	۵	پراکنده	پراکنده
۶۷	۵ و ۱۸		
۷۴	۹	در این موضع بلا فاصله قبل از عنوان فصل آتی در بَ بیاضی است بمقدار سه چهار سطر،	
۹۲	۹	می بستند	می بستند
۱۲۱	۱۹-۲۰	عبارت متن که مطابق نسخ آب ج است مضطرب است و صواب اصلاح عبارت است باسئعانت نسخه د هکذا: «نا نگویند سلطانی که متقلّد اسلام باشد بر هوس ملک قصد امای [کرد] که رکن اسلام بیعت او تمام شود [و] ایمان خود را بر باد داد»، - ه اصل این عبارت را ندارد، ز بکلی فاسد است،	
۱۲۹	۲۲	الیمینی	العتبی

غلطنامه

صفحه	سطر	خطا	صواب
۶	۱۲	مَلَايِسَ	مَلَايِسَ
۷	۲	الْمَنِيَّةِ	الْمَنِيَّةِ (ظ)
۱۵	۴ و ۸	ایلك ترکان، کذا فی جمیع النسخ، و ظاهرًا بقریه	
		ص ۸۸ س ۲ صواب «ایلك ترکان» باشد، و ایلك	
		ترکان چنانکه از این موضع اخیر استنباط میشود	
		گویا لقبی بوده است زعماء اترک را پایین تر از درجه	
		«خان» یعنی پادشاه،	
۱۸	۱۹	ص ۱۸ س ۶	ص ۱۶ س ۸
۲۷	۱۲	مرو الزود	مرو الزود - کما فی ج و هو الصواب،
۲۰	۱۲	عَنْكُمْ وَ أَهْلُهَا، کذا فی جمیع النسخ، ولكن در دو نسخه	
		مصححه سَفَط الزَّوْد محفوظه در کتابخانه ملی پاریس	
		(Arabe 3110, f. 111a; Arabe 3112, p. 377) بجای این	
		دو کلمه «مِنْكُمْ وَ أَهْلُهُ» دارد و هو الظاهر،	
۲۲	۱۴	نوشته	نوشته
۲۴	۲	ابن	بن
۴۱	۱	عدد ورق نسخه آ «f. 72a» که در مقابل این سطر در	
		حاشیه چاپ شده است باید بص ۴۰ در مقابل	
		س ۱۵ نقل کرده شود،	
۵۱	۷	مرو الزود	مرو الزود - کما فی ج و هو الصواب،

صوب	خطا	سطر	صحیفه
ارغون	راغون	۶	۲۵۲
«ولعله احتیاز»	اختیار	۱۵	۲۷۰
سَرَا است	سَرَا است	۱۹	۲۷۳
البغدادی	الفقدادی	آخر	۲۸۲

فائت غلطنامه جلد اول

در آخر این سطر رقم (۲) برای حواله بحاشیه افزوده شود،	۸	ی
توقون	توقون	۲۰
شنبه	شنبه	۷
عنها	عتها	۱۵
قبل از عدد ۲۵۳ افزوده شود: «۲۱۴ (مکرر)، ۲۱۷،	۲	صد
«۲۲۴»		
(۵)	(۱)	۱۷
منشوراً	منشوراً	۱۷
آنک، کذا فی آ و همین صواب و مطابق	آنکه	۱
رسم الخط مطرد نسخه آ است که		۶
اساس متن مطبوع است		
غدار، کذا فی ب د و فی شرح الیمینی للشیخ احمد		۱۱
المنینی طبع قاهره ج ۱ ص ۲۹۷، ولی در یک نسخه		۱۴
مصحح مضبوطی از تاریخ یمنی محفوظ در کتابخانه ملی		
پاریس (Arabe 1894) ورق ۱۷۲ در اینجا «غزار»		
دارد ولعله الظاهر، - حج این مصراع را اصلاً ندارد،		
آ: عدار،		

صحنه	سطر	خطا	صواب
۱۴۹	۴ بآخر	لجبله	لجبله
۱۴۰	۲ بآخر	۱۰۹a	۱۰۹b
۱۴۲	۱۶	(۶)	(۵)
۱۵۷	۱۲	رَوْنَقْ	رَوْنَقْ
۱۶۲	۲ بآخر	رِعمَ	رِعمَ
۱۶۵	۸	استخمام، من گمان میکنم که صواب «استخمام» باشد با جیم بعلیق نسخه ج یعنی راحت کردن و آسودن و از خستگی بیرون آمدن اسب خصوصاً و سایر حیوانات و انسان عموماً	
۱۷۸	۲	یزوز	بروز
۱۸۹	۹	ار	از
۱۹۱	۴ بآخر	حاشیه	حاشیه
۱۹۵	۶	(۴)	(۵)
«	۱۱	(۵)	(۷)
«	۱۶	(۶)	(۸)
«	۱۸	(۷)	(۶)
۱۹۹	۹	نوا	نوا
۲۰۰	۵ بآخر	رستم جمشید	رستم [و] جمشید
۲۰۷	۹	وَأَنَّ	وَأَنَّ
۲۲۱	۱۰	بهادر	بهادر ^(۶)
۲۲۲	۲	در طرف دست راست این سطر عدد ورق نسخه آ	
		«f. 115b» که سهواً از طبع ساقط شده افزوده شود،	
۲۵۱	۷	جمای	جمادی
۲۵۲	۵ بآخر	نیز	نیز

صحبہ	سطر	خطا	صواب
			از سِفْط الزَّند و شرح آن از خطیب نیریزی محفوظ در کتابخانه ملی پاریس (Arabe 3110, f. 73; Arabe 3112, p. 270).
۱۰۸	۱۶	سال	این سال
»	۵	بآخر	در آخر حاشیة ۴ افزوده شود: «آج اصل جمله را ندارند»،
»	۴	بآخر	در ابتدای حاشیة ۷ افزوده شود: «تصحیح قیاسی»، و در آخر آن افزوده شود: «ج ندارد»،
۱۴۵	۲۲	المک	الملک
۱۶۸	۵	وَ آئِنَ الْفُرَاتِ،	احتمال قوی دارد که صواب در متن «وَ آئِنُ الْفُرَاتِ» باشد و مراد ابو الحسن علی بن محمد بن الفرات وزیر المقتدر بالله باشد که از مشاهیر اجداد زمان خود بوده است، و این منوط است بر اینکه قوافی ابیات مجرور باشد نه مرفوع،
۱۹۸	آخر	قوزبغا	قوربغا
۲۵۰	۷	در آخر این سطر	افزوده شود «رجوع کنید بقآن»،
۲۵۵	۵	بآخر ۲۱۴	۲۱۴
۲۵۶	۱۸	در آخر سطر	افزوده شود: «۱۱۶»
۲۵۷	ما بین س ۱۱ و ۱۲	این سطر	افزوده شود: دلالة محتمله، ۲۰۰،
۲۷۴	۴	بآخر،	مراد از جیحون در ص ۶۷، ۶۸، ۷۱، ۷۲ سحیون معروف است و در ص ۱۰۸ رود سند است و کلمة «جیحون» در این مواضع با اصطلاح قدما بطور اسم جنس استعمال شده است بمعنی مطلق نهر بزرگ (رجوع بچ ۲ ص ۵۹)، بنا برین صواب این است

صواب	خطا	سطر	صفحه
بت تنگری، از قرار اظهار شنای مسیو پلیو ^(۱) چینی دان معروف برآم سطور صواب در این کلمه بعقبۀ او «تب تنگری» است بتقدیم ناء مثناة فوقیه بر باء موحه (بطبق نسخه آ) آنکالا بر متون چینی، - هیئت متن مطبوع «بت تنگری» بتقدیم باء بر ناء مثناة مطابق نسخه ج است،		۲۲	۲۸

زندپچی	زندنیجی، رجوع بقدمۀ کتاب در خصایص لغوی،	۵ ۴	۵۹ ۶۰

بهاون، کذا فی جمیع النسخ، ولعل الظاهر «بهومان»،		۱۰	۶۴
جیچون بجندست، کذا فی ب باصلاح جدید، وظاهراً اگرچه معنی تناوتی پیدا نخواهد کرد صواب «جیچون خجندست» بطبق آده یا «جیچون جندست» بطبق ج باشد، و مراد از جیچون خجند یا جند رود سچون معروف است و اضافه بجند یا بجند مخصوصاً برای توضیح این است که مقصود در اینجا جیچون معروف نه بل سچون است یعنی کلمۀ «جیچون» در اینجا باصطلاح متعارف قدما بطور اسم جنس بمعنی مطلق نهر بزرگ استعمال شده است نه علماً بمعنی جیچون خوارزم،		۶	۶۷

۱۵	۱۴	وس آخر	(۱)	(۲)

در ضمن نسخه بدلهای افزوده شود: «آ: تکحوک»،	۲۲	۱۰۵
ضمّت - بطنی دو نسخه مصحح مضبوط	۱۷	۱۰۷

TABLE OF CONTENTS.

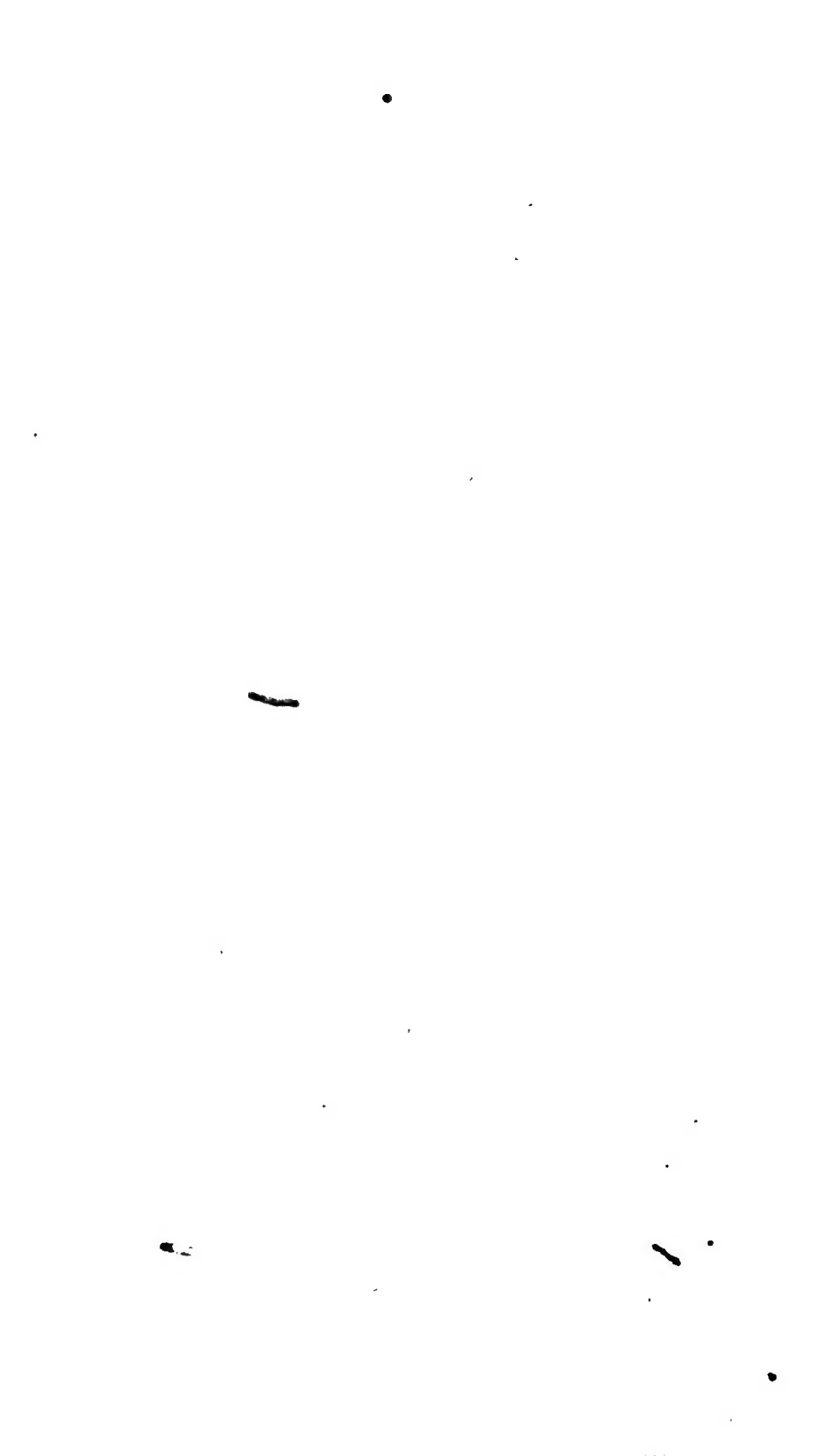
(Persian part).

	Pages
Editor's Preface	۵-۶
Text of Part II of the <i>Ta'rikh-i-Jahán-gusháy</i> .	۱۸۱-۱
Notes and Additions	۱۹۲-۱۸۷
Genealogical Table of the Khwárazmsháhs . .	۱۹۷
Indices	۲۹۹-۲۹۲
Table of Errata	۲۰۸-۲۰.

ILLUSTRATIONS.

	Facing page
Death of Muḥammad Khwárazmsháh	۱۱۶
Jalálu'd-Dín Mankobirni's war with the Georgians	۱۶۲
Turkán Khátún a prisoner in Mongol hands. .	۲..
Quriltáy of Mangú Qá'án.	۲۰۱

صوبہ	خطا	صواب
صحیفہ	سطر	
		کہ عنوان جیچون تجزیہ شود بسہ عنوان مستقل ہکنا:
		جیچون، ۱۶، ۷۴، ۷۷، ۸۰، ۸۴ ح، ۱۰۰،
		۱۱۰، ۱۰۲
		جیچون (یعنی رود سیچون)، ۶۷، ۶۸، ۷۱، ۷۲،
		جیچون (یعنی رود سند)، ۱۰۸،
۲۸۱	۵	بیکرین
۲۸۶	۸	تاریخ الیمینی
		بیکرین
		تاریخ الیمینی (یا) التاریخ الیمینی

Sub-
N2516175
N.C.

Archaeological Library

20705

Call No. 950/Ala/Muh

Author—Muhammad, M.

Title—The Tazkhi Jahon (History)
of Alauddin Ali Mulk.

Borrower No. Date of Issue Date of Return
